การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา

พระสุเธีย สุวณฺณเถโร (ยนต์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์นี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

EDUCATION OF SANGHA IN THE KINGDOM OF CAMBODIA

Phra Sothea Sovañ̃athero (Yon)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for The Degree of Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand.

การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา

EDUCATION OF SANGHA IN THE KINGDOM OF CAMBODIA

พระสุเชีย สุวณฺณเถโร (ยนต์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา

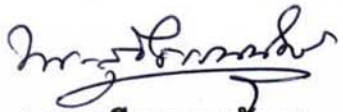

(**พระสุธีธรรมานุวัตร**)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาทวี มหาปญฺโญ,ผศ.ดร.)

..... กรรมการ

(พระครูสมุห์เฉวียน กตปุญฺโญ, ดร.)

..... กรรมการ

(พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฺฒโน, ดร.)

..... กรรมการ

(ร.ศ. สมหมาย ชินนาค)

..... กรรมการ

(ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระครูสมุห์เฉวียน กตปุญฺโญ,ดร. ประธานกรรมการ

พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฺฒโน,ดร. กรรมการ

ร.ศ. สมหมาย ชินนาค กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา
ผู้วิจัย : พระสุเธียร สุวณฺณเถโร (ยนต์)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระครูสมุห์เฉวียน กตปุญฺโญ พธ.บ.,M.A., Ph.D. (Sociology)
: พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฺฒโน ป.ธ.๓.,พธ.บ., Ph.D. (Pali)
: รศ. สมหมาย ชินนาค (มานุษยวิทยา)
วันสำเร็จการศึกษา :

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา” มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย ๓ ประการคือ ๑) ศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา ๒) ศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ๓) ศึกษาสภาพปัญหาจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ คือเน้นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงภาคสนาม (Field Research) คือราชอาณาจักรกัมพูชา ผลการวิจัยพบว่า

กัมพูชาได้รับพระพุทธศาสนานับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งการเข้ามาของพระพุทธศาสนานั้นได้พัฒนามาทุกยุคสมัย แต่ละยุคสมัยมีเหตุการณ์เกิดขึ้นแตกต่างจากกันไปตามบริบทของสังคมนั้น ๆ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมีความผูกพันทางการเมือง เมื่อบ้านเมืองมีเสถียรภาพพระพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริม และสนับสนุนจากผู้นำประเทศ จนมีคาวามเจริญงกงาม แต่เมื่อบ้านเมืองประสบกับปัญหา ที่สำคัญคือทางการเมืองพระพุทธศาสนาก็ตกต่ำเสื่อมไปด้วย เนื่องจากพระสงฆ์ถูกนำไปเป็นเครื่องมือทางการเมือง

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชายุคต้น ๆ ให้ความสำคัญด้านวิชาพระพุทธศาสนาอย่างเดียวคือทั้งปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม แต่เมื่อมาถึงยุคกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสมาจนถึงปัจจุบัน การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ได้พัฒนาเป็นรูปแบบและโครงสร้างการจัดการศึกษาค่อนข้างชัดเจน ที่สำคัญคือหลักสูตร โดยแบ่งเป็นสองด้านคือด้านหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนาและอีกด้านหนึ่งคือวิชาสมัยใหม่ จึงทำให้การจัดการศึกษาในระหว่างช่วงดังกล่าว มีความพัฒนาอย่างรวดเร็ว แต่ในช่วงที่กัมพูชาประสบกับปัญหาทางการเมือง

ที่สำคัญคือในยุครัฐบาลลอนนอล และเขมรแดง การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ตกต่ำถึงขั้นขีดสุด เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับฟื้นฟูในรัฐบาลของเฮง สัมริน การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ยังไม่ได้รับการฟื้นฟูมากพอ เนื่องจากได้รับผลกระทบจากความไม่มั่งคงทางการเมือง อนึ่งถูกจำกัดอายุ ๕๐ ปีขึ้นไปของผู้ประสงค์บวชจากข้อบังคับของภาครัฐ

ปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาได้พัฒนามาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนถึงระดับอุดมศึกษา ขณะเดียวกัน การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาก็ยังประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน เช่น ขาดการวางแผนนโยบายการจัดการศึกษายังให้เป็นเอกภาพระหว่างสถาบันที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การจัดสรรงบประมาณไม่เพียงพอจากภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณด้านการพัฒนา ฝึกอบรมและผลิตครูผู้สอน งบประมาณการสร้างอาคารเรียน งบประมาณอุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนงบประมาณค่าตอบแทนครูผู้สอน การกำหนดหลักสูตรการศึกษาของสถาบันการศึกษาสงฆ์ยังไม่สอดคล้องกับการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน/สถานศึกษาของรัฐ ซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งส่งผลให้พระสงฆ์ต้องหันไปสนใจวิชาชีพมากกว่าวิชาพระพุทธศาสนา

Thesis Title : Education of Sangha in The Kingdom of Cambodia

Researcher : Phra Sothea Sovañňathero (Yon)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee:

: Phrakrusamuha Chwearn Katapañño,
B.A., M.A., Ph.D. (Sociology)

: Phrakrudhammathornsirivat Sirivattano,
Pali.3, B.A., MB.A., Ph.D. (Pali)

: Assoc. Prof. Sommai chinnak (Anthropology)

Date of Graduation :

Abstract

This Thesis entitled “Education of Sangha in The Kingdom of Cambodia” is aimed the following objectives: first, to study the history of Buddhism in Cambodia; second, to study a pattern of Sangha’s education management; and third, to study the problem of Sangha’s education management in the Kingdom of Cambodia. The qualitive research method was selected by using documentary research and field research in Cambodia.

Cambodia received Buddhism from India during the Great Asoka King period to present day and has been developing by each periods according to context of that societies, but mainly is related to politic. When politic was stability, Buddhism was promoted and supported from governments, but when politic was trouble, Buddhism was decreased because of Buddhist monks were become the tool of politic.

A pattern of Sangha’s education management; at fisrt period, was only studied on Buddhism by mainly principles were pariyattidhamma (study in Buddhism) and patipattidhamma (practise in meditation) but have been continually changed under French colonial until to present day period, education managment were mostly clear patterned and structures ,especially curriculums were divided to two sections; firstly was Buddhism study, and secondly was general curruculums or modern sciences, just these periods edcuation of Sangha have fast been

developed. But were decreased untill to zero point under Lon Nol and and Khmer Rouge governments because of the politic problem. However, when Buddism was renaissance, education of Sangha was not yet refreshed because of instability politic and also were numbering monks controlled by the state that limited the monkhood must be 50 years age up.

At present time, The education of Sangha in the Kingdom of Cambodia has been constantly developing but faced with many problems and obstacles as like lacking the understanding of policy education management which no unity between central and region sections, insufficient budget allocated; especially for development human resources as teachers training, schools building, tools of education, and also for monthly salary of teachers. Also, curriculums of Buddhism education were almost standard and disaccord with general curriculums of Ministry of Sport and Youth which control all institutes of education, from these problems caused the monks must paid attention to the professional courses than Buddhism courses.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เพราะอาศัยการช่วยเหลือของอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๓ท่าน คือพระครูสมุห์เฉวียน กตปุญฺโ ดร. พระมหาศิริวัฒน์ สิริวฑฺฒโน ดร. และรองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค ที่ได้เสียสละเวลาให้คำแนะนำตรวจแก้วิทยานิพนธ์มาโดยตลอด จนทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีความสมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความเอาใจใส่ของอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๓ ท่าน จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งแด่เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี รองอธิการบดีวิทยาเขตอุบลราชธานี พระครูสารธรรมรังษี เจ้าอาวาสวัดศรีแสงทองที่มีได้เมตตานุเคราะห์ให้ที่พำนักอาศัย พร้อมทั้งมอบทุนการศึกษาให้ผู้วิจัย และให้กำลังใจแก่การศึกษามาโดยตลอด นับตั้งแต่ผู้วิจัยได้เข้ามาพักอาศัยอยู่จังหวัดอุบลราชธานี

ขอกราบขอบพระคุณสำหรับพระมหาเถรานุเถระทุกระดับชั้นที่ให้ความกรุณาให้ข้อมูลและการสัมภาษณ์ที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับการทำวิจัยครั้งนี้ ซึ่งมีรายนามดังต่อไปนี้ สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี นนท์ แง้ด สมเด็จพระสังฆนายกแห่งพระราชาอาณาจักรกัมพูชา (សម្តេចព្រះមហាសុមេធាធិបតីនន្ទង៉ែត សម្តេចព្រះសង្ឃនាយកនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា) สมเด็จพระธรรมลิขิต เพาะ ลาย สมเด็จพระสังฆนายกรองที่หนึ่ง (សម្តេចព្រះសង្ឃនាយករងទី១នៃ ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា) สมเด็จพระมหาสุมงคลปัญญาจวนเอื้อ พระครูเพจร สอน เจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบ ศ.พระมหาคิน ณารา พระหงส์ สารีผู้อำนวยการพุทธิกมหาวิทยาพระสีหมุนีราชา พระมหาเธือน สุเธียร พระมหาซวนจันทร์ ทอน ศ.แมน ปรางค์ที่ปรึกษาสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่ชาติ ศ.เทพ พุนที่ปรึกษาสมเด็จพระสังฆราช ตุ๊ย โฮยอดีตผู้อำนวยการสำนักงานศาสนา และวัฒนธรรมจังหวัดเสียมเรียบ พระมหาปุ่น ฮงเซนรองอธิการบดีวิทยาเขตบัดดำบอง ดร.เฮง มุนีจินดา ประธานพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจังหวัดบัดดำบอง ซวน บุนเธือน ผู้อำนวยการสำนักงานศาสนา และวัฒนธรรมจังหวัดบัดดำบอง และคณะผู้บริหารสงฆ์ พระสงฆ์เป็นคณาจารย์มหาวิทยาลัยทั้งพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช และพุทธิกมหาวิทยาพระสีหมุนีราชาทั้งในกรุงพนมเปญ และต่างจังหวัด พระนิสิตทั้งสองมหาวิทยาลัย และอีกหลายท่านที่ไม่ได้ขนานนามมา รวมไปถึงคณาจารย์ ทายกทายิกาจำนวนมาก จึงขออนุโมทนาขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งแก่ผู้มีส่วนในการช่วยเหลือเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในครั้งนี้ เช่น สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี นนท์ แง้ด สมเด็จพระสังฆนายกแห่งพระราชาอาณาจักรกัมพูชา สมเด็จพระธรรมลิขิต ลาส พาย สมเด็จพระสังฆนายกรองที่หนึ่ง พระมหาซี ซีน คณะบดีพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช คณะภาษาบาลี - สันสกฤต อาจารย์เรื่อง ยุ่ง คณบดี คณะพุทธศาสตร์

อาจารย์เจีย มุนีฤทธิ ราชบัณฑิตสภากัมพูชา รองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค คณะศิลปศาสตร์ และนางสาวลักษณา ทองทศ เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ขอขอบคุณอย่างยิ่งแก่เจ้าหน้าที่หอสมุดหลวง (National Library of Cambodia) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดพุทธศาสนบัณฑิต กรุงพนมเปญ (Library of Institut Bouddhique) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช กรุงพนมเปญ (Library of Preah Sihanouk Raja Buddhist University) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราชา กรุงพนมเปญ (Library of Preah Sihamony Raja Buddhist University) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดราชบัณฑิตสภา (Library of Royal Academy of Cambodia) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดศึกษาจักร วัดดำนัก จังหวัดเสียมเรียบ (Library of Siksãcakr,Siem Reap) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชวิทยาเขตจังหวัดบัดดำบอง (Library of PSRBU,Battambong Campus) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดโรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ ห้องสมุดประชาชน ห้องสมุดศูนย์วัฒนธรรมอุบลราชธานี ห้องสมุดวิทยบริการมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ห้องสมุดคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร และแหล่งข้อมูลอีกหลายแห่งที่มีความเมตตาอนุเคราะห์ให้ผู้วิจัยเข้าไปบริการในช่วงเก็บข้อมูลทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งสำหรับพระมหาเถรานุเถระมีพระกรุณาให้ผู้วิจัยได้พำนักอาศัยวัดในช่วงเก็บข้อมูล เช่น วัดอุณณาโลม พนมเปญ วัดมหาไมตรีพนมเปญ วัดพะเท็ียะกันดาล จังหวัดกำพลจาม วัดขะส๊าจ วัดพระอินโกสีย์จังหวัดเสียมเรียบ วัดกำแพ่งจังหวัดบัดดำบอง และอีกหลายวัดที่ไม่ได้ระบุไว้ในที่นี้

ขอขอบพระคุณ และขอบคุณสำหรับพระนิสิต และนักศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย คณะพุทธศาสตรมหาบัณฑิต รุ่นสองที่เป็นเพื่อนที่ดี พร้อมทั้งให้ข้อคิดอันมีค่าหาประมาณมิได้ และให้ความช่วยเหลือหลาย ๆ ด้าน เช่น การใช้ภาษา การเขียน การอ่าน เอกสาร ตำรา เป็นต้น รวมทั้งการรับ -ส่งไป-กลับระหว่างมหาวิทยาลัย พร้อมทั้งมีความรู้สึกที่ดี ๆ ในระยะเวลา ๒ ปีที่ผ่านมา ได้มีโอกาสศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยกันอย่างทุ่มเทอย่างเต็มที่

ผลจากความสำเร็จด้านการศึกษาค้นคว้ามาโดยตลอดนั้น หากงานวิจัยนี้ จะพึงมีคุณงามความดีและมีประโยชน์เกื้อกูล ผู้วิจัยขอน้อมบูชาแด่พระรัตนตรัย คุณครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้มีพระคุณ ผู้มีอุปการคุณ ญาติสนิทมิตรสหาย ขออานิสงส์ในคุณงามความดีที่เกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ จงบังเกิดมีทั่วถึงกันทุก ๆ ท่าน

พระสุเธียร สุวณฺณเถโร(ยนต์)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ บททวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๐
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา	
๒.๑ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้น	๑๓
๒.๒ พระพุทธศาสนายุคฟูนัน และเจนละ(ค.ศ. ๖๘ – ๘๐๒)	๑๗
๒.๓ พระพุทธศาสนายุคพระนคร (ค.ศ. ๘๐๒ – ๑๔๓๑)	๒๑
๒.๔ พระพุทธศาสนายุคหลังพระนคร(ค.ศ.๑๔๓๑-๑๘๖๓)	๒๗
๒.๕ พระพุทธศาสนาในยุคอาณานิคม(ค.ศ.๑๘๖๓ – ๑๙๕๓)	๓๑
๒.๖ พระพุทธศาสนาในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหนุปี (ค.ศ.๑๙๕๓ – ๑๙๗๐)	๓๔
๒.๗ พระพุทธศาสนาในยุคลอน นอล(ค.ศ.๑๙๗๐ – ๑๙๗๕)	๓๗
๒.๘ พุทธศาสนาในยุคเขมรแดง(ค.ศ.๑๙๗๕ – ๑๙๗๙)	๔๒

๒.๙ เฮง สัมรินกับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ๕๐
๒.๑๐ พระพุทธศาสนาภายหลังจากเลือกตั้งจนถึงปัจจุบัน(ค.ศ. ๑๙๙๓ – ๒๐๐๙) ๖๓

บทที่ ๓ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

๓.๑ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคเริ่มต้น ๗๒
๓.๒ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคอาณานิคม ๗๖
(ค.ศ.๑๘๖๓ – ๑๙๕๓)
๓.๒.๑ โรงเรียนพุทธิกประถมศึกษา หรือบาลีรอง ๘๐
๓.๒.๒ พุทธิกมัธยมศึกษา ๘๑
๓.๓ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาภายใต้ราชูปถัมภ์สมเด็จพระนโรดมสีหนุ (ค.ศ.๑๙๕๓-๑๙๗๐) ๘๕
๓.๓.๑. พุทธิกประถมศึกษา (โรงเรียนบาลีชั้นต้น) ๘๕
๓.๓.๒. พุทธิกมัธยมศึกษา ๘๗
๓.๓.๓ พุทธิกอุดมศึกษา ๘๙
๓.๓.๔ การบริหารการจัดการระดับอุดมศึกษา ๙๒
๓.๓.๕ โรงเรียนสอนธรรมวินัย ๙๔
๓.๔ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคลอน นอล ๙๖
(ค.ศ.๑๙๗๐-๑๙๗๙)
๓.๕ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคเขมรแดง ๙๗
(ค.ศ.๑๙๗๕-๑๙๗๙)
๓.๖ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคเฮง สัมริน ๙๙
(ค.ศ.๑๙๗๙-๑๙๙๓)
๓.๗ การพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชานับแต่ปี ๑๙๙๘ – ๒๐๐๙ ๑๐๒
๓.๗.๑ การบริหารจัดการพุทธิกศึกษา ๑๐๖
๓.๗.๒ งบประมาณพุทธิกศึกษา ๑๐๗
๔.๓.๓ การจัดหลักสูตรพุทธิกศึกษา ๑๐๘
๓.๘ นโยบายการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน ๑๒๐

บทที่ ๔ สภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในปัจจุบัน (ค.ศ. ๒๐๐๙) ๑๒๕
๔.๑ สภาพปัญหาด้านนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษา ๑๒๕
๔.๒ สภาพปัญหาและอุปสรรคด้านการจัดตั้งสถาบันการศึกษา ๑๒๖
๔.๓ สภาพปัญหาด้านงบประมาณสำหรับส่งเสริมและพัฒนาบุคลากร ๑๒๗
๔.๔ สภาพปัญหาด้านหลักสูตร ๑๒๙
๔.๕ สภาพปัญหาการจัดการศึกษาตามหลักการไตรสิกขา ๑๓๐

บทที่ ๕ สรุปผล และข้อเสนอแนะ ๑๓๔
๕.๑ สรุปผลการศึกษา ๑๓๔
๑. พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา ๑๓๔
๒. รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ๑๓๕
๓.สภาพปัญหาจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ๑๓๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ ๑๓๗
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ๑๓๗
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป ๑๓๘
บรรณานุกรม ๑๓๙
ภาคผนวก ๑๕๒
ประวัติผู้วิจัย ๑๘๖

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญญา

กัมพูชา เป็นประเทศหนึ่งในเอเชียอาคเนย์ ที่ได้รับเอาอารยธรรม วัฒนธรรมธรรมทางศาสนาจากประเทศอินเดียมาเป็นเวลาช้านาน ที่สำคัญคือได้รับอิทธิพลทั้งศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานับว่าเป็นศาสนาที่มีหลักคำสอนแทรกซึมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวิถีชีวิตของผู้คน[๑] จากประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา พบว่าพระพุทธศาสนา เคยเป็นศาสนาประจำชาติกว่าสองพันปี โดยในอดีตนั้น จากหลักฐานศิลาจารึกที่ค้นพบในโวกัญ และเอกสารจดหมายเหตุต่าง ๆ ของราชทูตจีนระบุว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาประเทศนี้ในยุคฟูนัน และมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดในยุคฟูนัน ที่สำคัญคือรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าศรีมาระ พระเจ้าเกาณฑิณยวรมัน และพระเจ้ารุทรวรมัน ที่ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และได้เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์[๒] ต่อจากนั้น สถานภาพพระพุทธศาสนาถูกพัฒนาให้เจริญขึ้น และสืบทอดมาเป็นลำดับ จนถึงยุคพระนคร คือในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้างศาสนาสถาน เช่น ปราสาทบายน ปราสาทตาพรหม เป็นต้น เพื่อเป็นศาสนสถานประจำรัชกาล และได้ทรงให้ความอุปถัมภ์แก่ศาสนา การศึกษาของพระภิกษุ สามเณร พร้อมทั้งได้ผนวชพระราชบุตรชื่อตามลินทะในพระพุทธศาสนาและส่งไปศึกษาที่มหาวิหาร ประเทศศรีลังกา[๓] แต่พระพุทธศาสนาในยุคต้น ๆ นี้ค่อนข้างจะเป็นศาสนาในรูปแบบมหายานมากกว่า ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทเต็มรูปแบบในต้นคริสต์ราชที่ ๑๔ จนถึงปัจจุบันนี้ ด้วยเหตุนี้ จึงนับได้ว่ากัมพูชาเป็นประเทศเมืองพุทธ[๔]

---

[๑] ហុក សាវណ្ណ,អត្ថបទព្រះធម៌,ភាគទី១,(បាត់ដំបង,២០០៨),ទំព័រ ៥២.

[๒] សោមឯន,ពន្លឺពុទ្ធសាសនា,បោះពុម្ពលើកទី២, (U.S.A:Oceanside, California, ២០០៥), ទំព័រ ១៣១-១៤១.

[๓] สุชาติ หงษา, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๐๐๗), หน้า ๑๖๒ - ๑๖๓.

[๔] Yang Sam, **Khmer Buddhism and Policics 1954 – 1984 ,** (United States of America : Khmer Studies Institute , 1987) , p. 1., George A.sioris, **A History of Buddhism from Extinction to Expansion an outline**, (Chiangmai: The Knowledge Center, 2004), p. 82.

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสถานภาพของพระพุทธศาสนาต้องอาศัยความเจริญความมั่นคงของบ้านเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ทำให้นับตั้งแต่ยุคหลังพระนครเป็นต้นมา สถานภาพของพระพุทธศาสนาในกัมพูชาต้องตกอยู่ในสถานภาพที่ไม่แน่นอน บางครั้งเมื่อประเทศชาติมีความมั่นคงพระพุทธศาสนาก็ถูกพัฒนาขึ้นไปในทางที่ดีมีความเจริญรุ่งเรือง แต่บางครั้งก็กลับเสื่อมลง เพราะความไม่มั่นคงและความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และผลจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในแต่ละครั้งนั้น ก็จะมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในกัมพูชาโดยตรง ดังเช่นตัวอย่างที่เกิดขึ้นในช่วงที่อาณานิคมฝรั่งเศสเข้ามาปกครองประเทศ (ปี ค.ศ. ๑๘๖๓ - ๑๙๕๓)[๕] ได้ทำการปฏิรูประบบองค์กรศาสนา นับแต่ระดับสูงถึงระดับท้องถิ่น จนนำไปสู่การประท้วงต่อต้านอย่างรุนแรงจากพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชา[๖] ต่อมาในยุคของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ นับว่าเป็นยุคทองแห่งพระพุทธศาสนา เนื่องจากรัฐบาลเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนและยกระดับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะได้นำเอาหลักธรรมพระพุทธศาสนา “ทางสายกลาง หรือพุทธสังคมนิยม” มาเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาได้เริ่มเสื่อมลงอย่างต่อเนื่อง จนถึงขั้นจบในระว่างปี ค.ศ. ๑๙๗๕ - ๑๙๗๙ ภายใต้การปกครองแบบคอมมิวนิสต์ นำโดยนาย พอล พต (Pol pot) ที่รู้จักในนามเขมรแดง ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาได้รับฟื้นฟู แต่ก็อยู่ในข้อจำกัด เนื่องจากรัฐบาลต่อมาออกข้อบังคับผู้ที่ประสงค์บวชจะต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป[๗] ปัจจุบัน พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟู และสนับสนุนจากภาครัฐ จนบรรจุในรัฐธรรมนูญว่า เป็น “ศาสนาของรัฐ” พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมมากขึ้น ที่สำคัญคือศีลธรรมสังคม

จากการสำรวจเอกสารเบื้องต้นของผู้ศึกษาพบว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาได้พัฒนามาไปตามแต่ละยุคสมัย โดยยุคต้น ๆ เน้นวิชาพระพุทธศาสนาคือปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรมควบคู่กันจนมาถึงยุคกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาดังเดินโดยมีรูปแบบ โครงสร้าง การบริหารการจัดการศึกษาค่อนข้างชัดจนพัฒนามาถึงยุคปัจจุบัน แต่การศึกษาได้เริ่มเสื่อมลงในช่วงที่กัมพูชาประสบการปัญหาทางการเมืองระหว่างปีค.ศ. ๑๙๗๐ - ๑๙๗๙ ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูภายหลังรัฐบาลพอล พตถูกโค่นล้ม แต่การจัดการศึกษายังไม่เป็นรูปธรรม เนื่องจากอยู่ในช่วงที่ประเทศยังไม่สามารถรักษาเสถียรภาพทางการ

---

[๕] ในงานวิจัยนี้จะใช้ **ปี ค.ศ.** ตามที่นิยมใช้กันในประเทศกัมพูชา ฉะนั้น เพื่อความเป็นเอกภาพของงานชิ้นนี้ เอกสารใดๆ ที่เขียนเป็นปีพ.ศ. จะแปลงมาเป็นปี ค.ศ.แทน

[๖] Anne Ruth Hansen, **How to Behave Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860 – 1930**,(Chiangmai : Silkworm Books, 2008), p.111- 112.

[๗] Michael Vickery , **Cambdia 1975 – 1982**, (Chiangmai : Silkworm Books, 1999), p. 216 – 217.

เมือง ปัจจุบันอาจจะกล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชามีความพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกัน การจัดการศึกษาก็ยังประสบกับปัญหาหลายด้าน ที่จำเป็นต้องศึกษา

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะทำการศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาคือพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา การจัดรูปแบบการจัดการศึกษา รวมทั้งสภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา เพราะถ้าเราสามารถเข้าใจประเด็นทั้ง๓ อย่างท่องแท้แล้ว น่าจะเป็นประโยชน์ในการวางแผนยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาให้สูงขึ้นได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาสภาพปัญหาจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งขอบเขตของการศึกษาเป็น ๓ ส่วน คือ

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่การศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนา รูปแบบการจัดการศึกษา และสภาพปัญหาจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชายุคปัจจุบัน (ค.ศ.๒๐๐๙)

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านประชากรที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ได้จากสัมภาษณ์พระภิกษุที่เป็นนักศึกษา คณาจารย์จำนวน ๕ รูป/คน นักวิชาการจำนวน ๓ คน เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาจำนวน ๓ คน และประชาชนทั่วไปที่สามารถให้ข้อมูลที่เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ได้จำนวน ๕ คน

๑.๓.๓ ขอบเขตระยะเวลา เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๒ จนถึงวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๓

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไรบ้าง

๑.๔.๒ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไรบ้าง

๑.๔.๒ สภาพปัญหาจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไรบ้าง

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ กัมพูชา หมายถึงประเทศ และประชาชนชาวกัมพูชา

๑.๕.๒ เขมร หมายถึงภาษาเขมร

๑.๕.๓ คณะสงฆ์กัมพูชา หมายถึงพระภิกษุ สามเณรที่เป็นชาวกัมพูชาซึ่งครองสมณเพศอยู่ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๖๓ – ๒๐๐๙

๑.๕.๔ พระพุทธศาสนา หมายถึงพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทซึ่งเป็นนิกายที่มีผู้คนนับถือมากที่สุดในประเทศกัมพูชา

๑.๕.๕ การศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา หมายถึงการศึกษาของพระภิกษุ สามเณรชาวกัมพูชาที่ดำเนินการเรียนการสอนนับแต่ยุคต้น ๆ จนถึงยุคปัจจุบัน

๑.๕.๖ การจัดการศึกษา หมายถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชานับแต่ยุคต้น ๆ จนถึงปัจจุบัน

๑.๕.๘ สภาพปัญหาการจัดการศึกษา หมายถึงสภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคปัจจุบันปีค.ศ. ๒๐๐๙

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. หนังสือ “ **พระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๐๐**” ของพุทธศาสนบัณฑิต ได้กล่าวถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศกัมพูชาว่ามีมาตั้งแต่ยุคต้น ๆ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ (ปี ค.ศ. ๑๙๗๕) โดยเอกสารนี้ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม เช่น พระพุทธศาสนากับประชาชน พระพุทธศาสนากับรัฐ พระพุทธศาสนากับเยาวชน พระพุทธศาสนากับการศึกษาเป็นต้น โดยเฉพาะการศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมของคณะสงฆ์จัดว่ามีความเจริญพอสมควร มีการสร้างโรงเรียนหลายแห่ง และที่สำคัญนับแต่ปี ค.ศ.๑๙๒๙ เป็นต้นมา การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นรูปธรรมมากขึ้น คือมีกลุ่มพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางศาสนาได้ประชุมตกลงกันจัดรูป แบบการศึกษา ปรับปรุงการบริการการจัดการ และแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นฉบับภาษาบาลีและภาษาเขมร มีจัดคณะกรรมการ แบ่งหน้าที่กันทำอย่างเป็นระบบจนได้สำเร็จในที่สุด เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๕ ได้จัดพิธีฉลองพระไตรปิฎกเป็นทางการ พร้อมทั้งมีจัดตีพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งคัมภีร์นี้ได้ส่งอิทธิพลต่อการศึกษาค้นคว้าแก่การศึกษาของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไปจนปัจจุบันนี้[๕]

๒. เดวิด แชนเลอร์(David P.Chandler) ในหนังสือ “**A History of Cambodia**” ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์กัมพูชาตั้งแต่ยุคต้น ๆ จนถึงหลังสงครามเขมรแดง (ค.ศ. ๑๙๙๔) โดยเฉพาะ

---

[๕]ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ពុទ្ធសាសនា๒๕๐๐,(ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ),๑๙๗๕.

นับแต่ฝรั่งเศสเข้ามาเป็นผู้ปกครองราวคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ฝรั่งเศสได้เฝ้าดูสถาบันสงฆ์อย่างระมัดระวัง เนื่องจากได้มีเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันขึ้น เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๒ มีการเดินขบวนต่อต้านฝรั่งเศสซึ่งนำโดยพระเฮม เจียว(Hem Chieu) ที่เป็นอาจารย์สอนภาสาบาลีชั้นสูงในกรุงพนมเปญ ท้ายที่สุดพระรูปนี้ถูกจับได้ ซึ่งการจับพระรูปนี้ทำให้พระสงฆ์ และประชาชนทั่วประเทศมีมากว่า ๑,๐๐๐ รูป/คน เดินขบวนเรียกร้องขอให้ปล่อยพระเฮม เจียว แต่ท่านถูกนำไปไว้ที่เกาะพูโล คอนดอร์ (Poulo Condore)จนมรณภาพในที่สุด ปีค.ศ. ๑๙๔๓ ข้าหลวง และนักปราชญ์ฝรั่งเศสที่นำโดย Georges Gautier และ George Coedes ได้พยายามเปลี่ยนพยัญชนะกัมพูชาทั้ง ๔๕ ตัวให้เป็นอักษรโรมัน (Khmer Romanization) การปฏิรูปตัวหนังสือนี้ทำให้สถาบันสงฆ์ไม่พอใจโดยมองว่าเป็นการโจมตีการศึกษาแบบจารีต ดังนั้นผลงานของ David P. Chandler เล่มนี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาในงานครั้งนี้คือทำให้เข้าใจถึงการเข้ามาของฝรั่งเศส สถานภาพพระสงฆ์ การปฏิรูปการศึกษาแบบจารีตมาเป็นสมัยใหม่นิยม และการต่อต้านนโยบายฝรั่งเศสที่ดำเนินการในประเทศกัมพูชาในสมัยนั้นตลอดจนความเป็นชาตินิยมของคณะสงฆ์ เป็นต้น [๙]

๓. พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)ในหนังสือชื่อ **“พระพุทธศาสนาในเอเชีย”** ได้กล่าวถึงการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชานับตั้งแต่ฝรั่งเศสเข้ามาจนถึงรัชสมัยของสมเด็จพระสีหนุ ว่าระบบการศึกษาของคณะสงฆ์มีความเจริญขึ้นเช่นได้เปิดการเรียนการสอนบาลีชั้นสูงเรียกว่าศาลาบาลีชั้นสูง ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น“พุทธิกวิทยาลัย” และได้พัฒนามาเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ที่ตั้งขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้านโรดมสีหนุเรียกว่า มหาวิทยาลัยพระสีหนุราช เริ่มดำเนินการสอนในชั้นปริญญาตรี เมื่อปีพ.ศ.๒๕๐๒ (ค.ศ. ๑๙๕๘) ปริญญาโทเมื่อปีพ.ศ.๒๕๐๕ (ค.ศ. ๑๙๖๑) ทั้งนี้ในช่วงปีพ.ศ.๒๕๑๑(ค.ศ. ๑๙๖๘) มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกชุดภาษาบาลี แปลเป็นภาษาเขมรถึง ๑๑๐ เล่ม สำเร็จเสร็จสิ้น หลังจากนั้นมา ประเทศกัมพูชาประสบปัญหาปั่นป่วนวุ่นวาย อันเนื่องมาจากภาวะสงครามทั้งภายในและระหว่างประเทศซึ่งส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังที่มีการเรียกยุคนี้ว่า Zero year[๑๐]

๔. ชาติ เปรมฤดี ได้เขียนหนังสือชื่อ **“ชะตากรรมพระพุทธศาสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร”** กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๑ - ๑๙๗๐ ว่า อยู่ภายใต้แรงกดดันทางการเมืองระหว่างประเทศที่มีแผนทำลายล้างพระพุทธศาสนา เพื่อเผยแพร่หลักการศาสนาใหม่(ทฤษฎีคอมมิวนิสต์)โดยมีการทำลายที่สุขาภิบาลที่ทำการของรัฐ

---

[๙] David P.Chandler , **A History of Cambodia**, 2rd. (Chiang Mai,Thailand : Silkworm Books,1994), pp.167 -171.

[๑๐] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), ๒๕๔๐.

โรงเรียนวิทยาลัยมหาวิทยาลัย โรงเรียนปริยัติธรรม โบสถ์ วัด พระวิหาร ที่ประชุม และที่ที่สำคัญ คือพระสงฆ์หลายพันรูปถูกทำร้ายจนมรณภาพ คัมภีร์พระไตรปิฎก เอกสาร ตำรับตำราทางศาสนาถูกเผาทิ้ง ในเอกสารชิ้นนี้มีประโยชน์ต่อความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในแง่ของการต่อต้านหลักการศาสนาใหม่ โดยมีการออกแถลงการณ์ร่วมของพุทธสมาคมต่าง ๆ เพื่อเรียกร้องขอความมีสันติภาพกลับคืนสู่สังคม[๑๑]

๕. มาร์กาแรด โซคอมบ์(Margaret Socomb) ในหนังสือ **"The People's Republic of Kampuchea ๑๙๗๙ –๑๙๘๙"** ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในยุคเขมรแดงปกครองว่าถูกผลกระทบมากที่สุด เพราะพระสงฆ์ถูกบังคับให้สึก และให้แต่งงาน พระสงฆ์ที่ปฏิเสธก็จะถูกนำไปประหารชีวิต แม้ว่าผู้นำประเทศได้ประกาศให้มีการนับถือศาสนาอย่างอิสระก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระสงฆ์ที่อยู่ก็ถูกบังคับให้ทำงานหนัก ปิดกั้นสิทธิเสรีภาพ มีการทารุณกรรมทั้งทางกายและจิตใจ ประชาชนถูกบังคับให้ใช้แรงงาน และเลิกนับถือศาสนา ความเชื่อ จนกระทั่งเมื่อวันที่ ๕ เดือนธันวาคม ๑๙๘๐ รัฐบาลภายใต้การนำของนายเฮง สัมริน ได้ประกาศเรื่องสิทธินับถือศาสนาตามกฎระเบียบของคณะปฏิวัติ ระบุว่าผู้ที่เข้ามาบวชได้ต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป จนกระทั่งนับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๙๑ เป็นต้นมา จึงได้มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาในกัมพูชาอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการซ่อมแซมวัด การบวช การบริหารการจัดการศาสนาระดับเทศบาลนคร จังหวัด ท้องถิ่น แม้ว่าจะไม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากนักแต่ก็นับเป็นบันไดขั้นแรกในการพัฒนาพระพุทธศาสนาของกัมพูชาให้เจริญขึ้นในอนาคต[๑๒]

๖. อินท์ โอมสาเมงในหนังสือ **"ประวัติปรัชญา ศาสนา ศีลธรรม และการเมือง"** ได้กล่าวถึงวัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์หลังปีค.ศ. ๑๙๗๙ – ๒๐๐๒ ว่า ขณะที่ประเทศกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของเขมรแดง สถานภาพพระสงฆ์ย่ำแย่มากที่สุด ส่วนการศึกษาไม่สามารถดำเนินการได้ บุคลากรทางการศึกษาถูกประหารชีวิต หอสมุด หนังสือ ศาสนสถานถูกทำลายและเผาทิ้ง จนถึงปีค.ศ. ๑๙๗๙ - ๑๙๘๘ แม้ประเทศได้ฟื้นฟู แต่การศึกษายังไม่ได้ดำเนินการเป็นรูปธรรมอันเนื่องจากประเทศยังอยู่ในสถานภาพปั่นป่วน เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๘ – ๒๐๐๒ การศึกษาของคณะสงฆ์ได้เปิดเป็นทางการมากขึ้น โดยสามารถเปิดทำการเรียนการสอนระดับประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา กล่าวคือพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชสามารถดำเนินการเรียนการสอนอีกครั้ง

---

[๑๑] ชาติ เปรมฤดี, **ชะตากรรมพระพุทธศสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร,** (กรุงเทพมหานคร : ชุติมาการพิมพ์), 2517.

[๑๒] Margaret Socomb ,**The People's Republic of Kampuchea 1979 -1989**.(Chiangmai: Silkworm Books) , 2003.

มีนักศึกษาจำนวน ๑๑๒ รูป ส่วนมัธยมศึกษาเปิดได้ ๑๔ แห่ง จำนวนนักเรียน ๒,๖๐๐ รูป นอกจากนี้ เอกสารชิ้นนี้ยังได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารบุคลากรทางการศึกษา หลักสูตร โดยเฉพาะหลักสูตรการศึกษาได้ปรับรูปแบบใหม่คือประยุกต์หลักสูตรเดิมและศาสตร์สมัยใหม่เข้าใช้ด้วยกัน เช่น ปรัชญา การเมือง ปัญหาประชาชน หลักการประชาธิปไตยเป็นต้น[๑๓]

๗. พระระพิน ด้วงลอย ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "**การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๗๕ – ๑๙๘๙**" พบว่า สถานภาพพระสงฆ์กัมพูชาตกต่ำ เนื่องจากอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ของรัฐบาลที่นำมาใช้ในการปกครองประเทศ ทำให้สถานภาพพระสงฆ์ทางด้านการศึกษา การปกครอง การเผยแผ่และสังคมสงเคราะห์เปลี่ยนไปโดยเฉพาะสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์ที่เป็นฐานของการพัฒนาองค์กรสงฆ์มีจำนวนน้อย และไม่เพียงพอต่อความต้องการศึกษาของพระสงฆ์สามเณรที่มีจำนวนกว่า ๖๐,๐๐๐ รูป ทั่วประเทศรวมทั้งขาดการสนับสนุนอย่างเพียงพอจากรัฐไม่ว่าจะเป็นงบประมาณที่จะให้จัดมีการเรียนการสอนงบประมาณครูและสนับสนุนให้มีการเปิดโรงเรียนทางด้านพระพุทธศาสนาเพื่อส่งเสริม และรักษาศาสนาให้อยู่คู่กับสังคม[๑๔]

๘. สมสุเพียบ เปรียบ(Samsopheap Preap) ในวิทยานิพนธ์ "**A Comparative study of Thailand and Khmer Buddhism**" เป็นผลงานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง พอสรุปได้ว่าพระพุทธ ศาสนาเข้าสู่ประเทศกัมพูชามาเป็นเวลาช้านานแล้วและมีบทบาทอย่างสำคัญในการเยียวยาจิตใจผู้คนให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขสถาบันสงฆ์เป็นสถาบันหนึ่งที่นักการเมืองพยายามเอามาเป็นเครื่องมือในทางการเมืองดังนั้นถ้าสถาบันสงฆ์ไม่เข้มแข็งพอก็ย่อมหมายความว่าการศึกษาของสถาบันสงฆ์อาจจะเสื่อมไปตามการเมืองด้วยอย่างไรก็ตามวิทยานิพนธ์เล่มนี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาของผู้วิจัย กล่าวคือ ทำให้ทราบว่า ตามรัฐธรรมนูญ รัฐบาลกัมพูชาต้องให้ความสนับสนุน ความคุ้มครองและการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร โดยเล็งเห็นความสำคัญว่า พระพุทธศาสนาทำให้สังคมอยู่ด้วยกันได้ไม่ก่อความเดือดร้อน สร้างความรักความสามัคคีกันในสังคม[๑๕]

---

[๑๓] ឥន្ទឱមសាម៉ែង,ប្រវត្តិទស្សន:,សាសនា,សីលធម៌,នយោបាយ, (ភ្នំពេញ, ២០០៥),ទំព័រ ២៦៧-២៦៩.

[๑๔] พระระพิน ด้วงลอย, "**การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. 1975 – 1989**" , วิทยา นิพนธ์ปริญญาศาสตร์มหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), 2545.

[๑๕] Samsopheap Preap , **A Comparative study of Thailand and Khmer Buddhism**, International Master Degree of Arts Program Gratitude School .Buddhist Studies. (Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalay University.), 2548.

๙. จอน มาร์สตัน(John Marston) และคณะ ได้ตีพิมพ์ผลงานวิทยานิพนธ์ชื่อ **"History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia"** ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์กัมพูชา พอที่สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาในยุคต้น ๆ จนถึงกลางครึ่งศตวรรษ (นับแต่ศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นมา) ไม่ค่อยมีหลักฐานชัดเจนมากนัก อีกทั้งส่วนใหญ่ได้จากศิลาจารึก ศิลปะ วรรณกรรม จนกระทั่งถึงยุคของพระเจ้าองค์จันทร์ (หลังยุคพระนคร) ความเชื่อในพระพุทธศาสนาก็กลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความสามัคคีของคนในสังคม โดยเฉพาะเรื่องพระศรีอริยเมตไตย์ และได้ปรับเปลี่ยนระบบโครงสร้างของสังคม ศาสนาเข้าสู่สังคมแห่งยุคสมัยใหม่ (Modernization) โดยอาณานิคมฝรั่งเศส บุคคลสำคัญในการบุกเบิกการศึกษาของคณะสงฆ์ครั้งแรก คือสมเด็จพระสังฆราชเที่ยง (Samdec Sangharaj Dien) และสมเด็จพระสังฆราชธิปดี ปาน (Samtec Sagandhadhipati Pan) ที่ได้รับการศึกษาอบรมจากคณะสงฆ์ไทย และเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาของคณะสงฆ์รุ่นใหม่ เช่น สมเด็จพระสังฆราช จวน ณาต (Chuon Nath) และสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี ฮวต ตาด (Huot Tat) ทั้งนี้ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์รุ่นใหม่ เป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้คณะสงฆ์กัมพูชาแตกแยกกันเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายที่เป็นอนุรักษ์นิยม (Traditionalist) กับฝ่ายที่ให้ความสำคัญในการจัดระบบโครงสร้างทางคณะสงฆ์และการศึกษาใหม่ที่เรียกว่าฝ่ายสมัยใหม่นิยม (Modernist) โดยฝ่ายหลังนี้เห็นว่า การตีความในอรรถธรรมของคณะสงฆ์อนุรักษ์นิยม มีความผิดเพี้ยนจากพระธรรมวินัยในคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉะนั้นควรทำการศึกษาอย่างจริงจัง เพราะเหตุนี้ นับตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๐ เป็นต้นมา จึงมีการสร้างโรงเรียนพุทธิกศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา ขณะเดียวกัน ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการชำระพระไตรปิฎกบาลีแปลเป็นเขมร สร้างพุทธศาสนบัณฑิต และหอสมุด เป็นต้น โดยการสนับสนุนของอาณานิคมฝรั่งเศส และพระราชูปถัมภ์ ทำให้มีพระภิกษุ สามเณรเข้ามาศึกษาจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี นับว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาของประเทศกัมพูชาในขณะนั้น[๑๖]

๑๐.ยัง ซม (Yang Sam) ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง **"Buddhism in Cambodia: ๑๗๙๕–๑๙๕๔"** ได้ทำการ ศึกษาพัฒนาการพุทธศาสนาในกัมพูชา โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ยุค คือ ยุคที่จังหวัดบัดดำบอง อยู่ภายใต้การปกครองประเทศไทย (ศตวรรษที่ ๑๙) ยุคพระพุทธศาสนาที่เมืองหลวงตั้งอยู่ที่กรุง อุดงค์มานชัย (ค.ศ. ๑๗๙๕ – ๑๘๖๐) และยุคเมืองหลวงย้ายมาตั้งที่พนมเปญ (ค.ศ. ๑๘๖๔ – ๑๙๕๔) โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในยุคอุดงค์มานชัย และพนมเปญนั้น พอสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาในยุคนี้ถูกผลกระทบจากสงครามระหว่างกัมพูชากับประเทศเพื่อนบ้านกล่าวคือ

---

[๑๖] John Marston and others (editors), **History, Buddhism , and New Religious Movements in Cambodia**, (Chiangmai : Silkworm Books), 2006.

เวียดนามพยายามเปลี่ยนพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาตามรูปแบบเวียดนาม แต่ผู้นำของกัมพูชาก็ได้พยายามปกป้องและอนุรักษ์ศาสนาไว้โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าองค์ด้วงได้เป็นพระราชูปถัมภ์ทางการศึกษาของคณะสงฆ์ และนำเอาพุทธธรรมมาเป็นหลักการบริหารประเทศ ต่อจากนั้นมา กลุ่มรุ่นสมัยใหม่นิยม ซึ่งเป็นปัญญาชน มีความรู้ความสามารถในพระพุทธศาสนาได้ทำการปฏิรูปศาสนาการศึกษา ซึ่งนำโดยสมเด็จพระสังฆราช จวน ณาต และสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี ฮวต ตาด ได้จัดตั้งคณะกรรม การชำระพระไตรปิฎก และตีพิมพ์เผยแพร่ ในส่วนเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น คณะสงฆ์กัมพูชาในยุคนั้นได้รับการศึกษาทั้งการฝึกอ่านเขียนภาษาเขมร พุทธธรรม ภาษาบาลี วรรณกรรมพระพุทธศาสนาตามธรรมเนียมดั้งเดิมของศาสนา จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. ๑๙๐๙ ก็ได้มีการสร้างโรงเรียนพุทธิกประถมศึกษาครั้งแรกที่จังหวัดเสียมเรียบ(Siem Reap) ต่อมาฝรั่งเศสได้จัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา เพื่อตัดความสัมพันธ์คณะสงฆ์กัมพูชากับไทย และลดบทบาทอำนาจของไทย แต่การจัดการศึกษานี้ไม่มีรูปแบบชัดเจนมากนัก เช่นการเปิดการสอนพุทธิกบาลีชั้นสูงก็มีความล้าช้า ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของพุทธิกประถมศึกษาที่มีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นได้ ในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ การศึกษาของคณะสงฆ์มีความเจริญมากพอสมควร เพราะมีการสอนตั้งแต่ระดับพุทธิกประถมศึกษา จนถึงระดับอุดมศึกษา แต่อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ภายหลังจากยุคนี้มา พระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาก็ตกอยู่ในความขัดแย้งทางการเมือง เมื่อผู้นำประเทศได้นำเอาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง จนทำให้ศาสนาตกต่ำจนถึงขีดสุดในยุคเขมรแดงปกครอง[๑๗]

๑๑. จัน บุนนี (Chan Bunni)ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “**การศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาปี ค.ศ. ๑๙๔๐ – ๑๙๕๓**”ได้กล่าวถึงการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๔๘ เป็นต้นมาว่า การศึกษาของคณะสงฆ์มีความเจริญมากพอสมควร โดยการศึกษารูปแบบใหม่ทำให้ต้องขยายโรงเรียนวัดไปทั่วประเทศ มีการจัดหลักสูตรการสอนชัดเจนกว่าเดิม ผู้ที่สอนต้องผ่านการประสบการวิชาชีพครู คือผู้จะเป็นครูได้ต้องผ่านการอบรม และประชาชนมีความเข้าใจในการปรับรูปแบบการเรียนการสอนพร้อมทั้งให้ความสนับสนุนในการยกระดับการศึกษาให้ดีขึ้น นอกจากนี้ในเอกสารชิ้นนี้ได้กล่าวถึงการปรับเปลี่ยนระบบการบริหารบุคลากรทางการศึกษา การจัดรูปแบบสอบคัดเลือกผู้ที่จะเข้ามาเรียน การวัดผล การบริหารการเงินของโรงเรียน และได้ให้ทุนพระที่มีจากกัมพูชาโกรม (เวียดนามใต้) จำนวน ๑๗ รูปเข้ามาศึกษา การศึกษาของคณะสงฆ์มีความ

---

[๑๗] Yang Sam, **Buddhism in Cambodia, 1795 – 1954**, A Thesis for Degree of **Master of Arts** , Cornell University, 1990.

เจริญอย่างรวดเร็วนี้ โดยได้รับพระราชูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และรัฐบาลพร้อมทั้งพุทธสมาคมอื่นๆ ให้ความสนับสนุน[๑๘]

๑๒. ผลงานวิจัยของพุทธศาสนบัณฑิต พนมเปญเรื่อง "**ประวัติพุทธิกศึกษา**" ให้ความสำคัญประวัติความเป็นมาของการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชานับแต่พระพุทธศาสนาเข้ามายุคต้น ๆ จนถึงปีค.ศ.๒๐๐๖ นอกจากนี้ได้กล่าวถึงหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาค่อนข้างชัดเจนมากที่สุดนับแต่กัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสจนถึงปัจจุบัน[๑๙]

๑๓. พระมหาเสาร์ จันทอลและคณะได้ทำการวิจัยเรื่อง "**การอบรมพระสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชาปีค.ศ.๑๙๙๒ – ๒๐๐๔**" การศึกษาครั้งนี้พบว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาประสบกับปัญหาหลายด้าน เช่น การบริหารการจัดการศึกษาไม่เป็นเอกเทศ ผู้บริหารสถาบันการศึกษาขาดความเข้าใจมากพอเกี่ยวกับนโยบายการจัดการศึกษา ขาดความประสานกันระว่างสถาบันเกี่ยวข้อง งบประมาณไม่เพียงพอในการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษา การจัดซื้อเครื่องมือการศึกษา การสร้างอาคารศึกษา หลักสูตรยังไม่เป็นที่รู้จักของสถาบันการศึกษาของภาครัฐ นอกจากนี้ได้กล่าวถึงพระสงฆ์ขาดความเข้าใจเพียงพอเกี่ยวกับงานวิชาการทางพระพุทธศาสนา และศาสตร์สมัยใหม่[๒๐]

จากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาและการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชายังมีนักวิชาการให้ความสนใจศึกษาน้อยอยู่ โดยเฉพาะเรื่องรูปแบบการจัดการศึกษาตลอดจนปัญหาและอุปสรรคของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิด ดังนี้

---

[๑๘] ចាន់ ប៊ុន្នី,**ការអប់រំបែបពុទ្ធសាសនានៅប្រទេសកម្ពុជា ពីឆ្នាំ១៩៤០-១៩៥៣,សមាជជាតិស្រាវជ្រាវសង្គម-វប្បធម៌អំពីកម្ពុជាលើកទី២ ថ្ងៃទី៣-៥កុម្ភៈ ១៩៩៩**,(ភ្នំពេញ: ស.ភូមិន្ទភ្នំពេញ),១៩៩៩.

[๑๙] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,**ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា**,(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ),๒๐๐๖.

[๒๐] ព្រះមហាសៅរ៍ ចាន្ទថុល្លនិងក្រុមការងារ,**ការបណ្តុះបណ្តាលព្រះសង្ឃព្រះពុទ្ធសាសនានៅព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាឆ្នាំ១៩៩២-๒๐๐๔**,សារណាថ្នាក់បរិញ្ញាប័ត្រ (ភ្នំពេញ:ពុទ្ធិកសាកលវិទ្យាល័យព្រះសីហនុរាជ),๒๐๐๕.

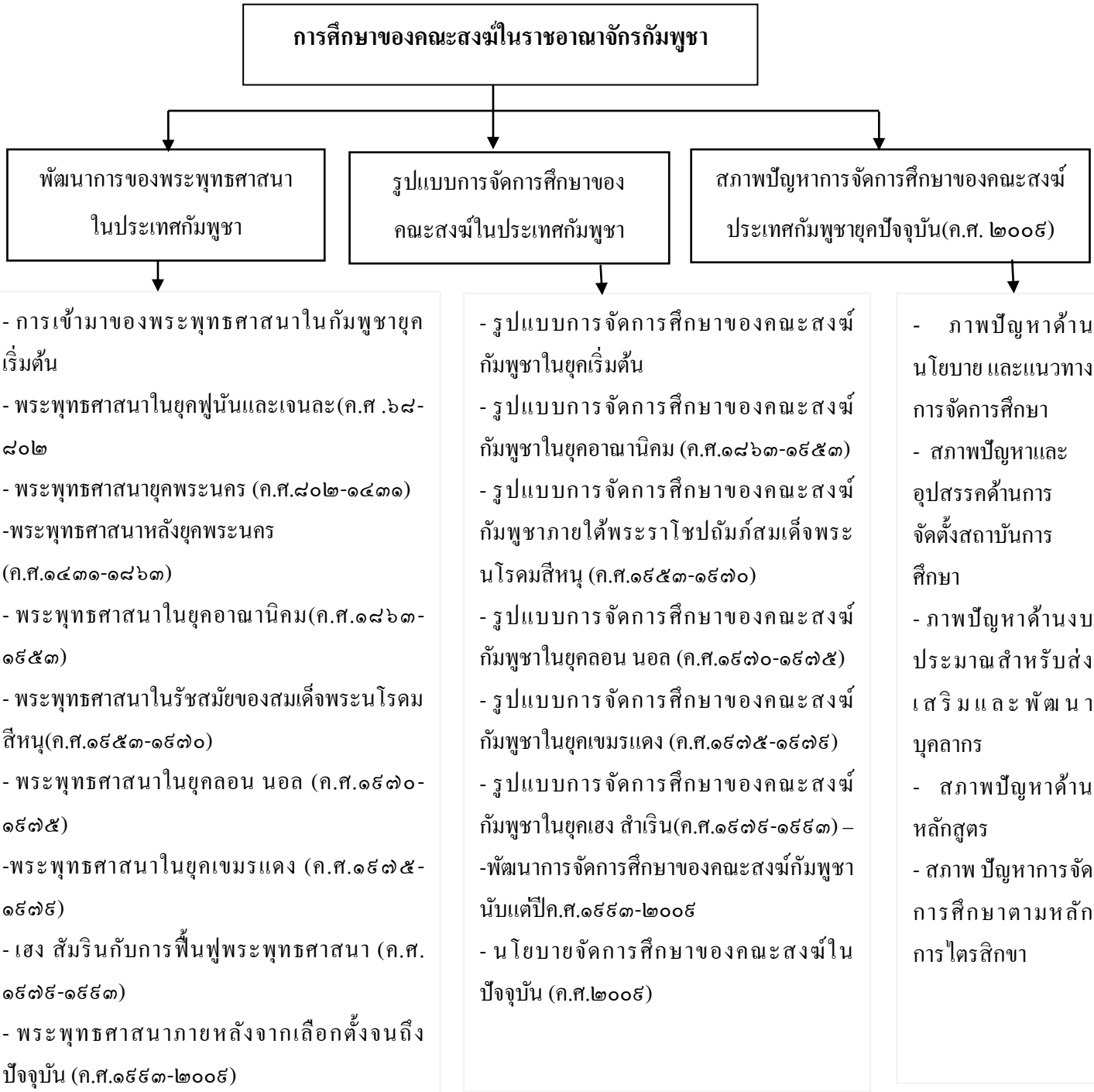

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยแบ่งการดำเนินงานออกเป็น ๒ ขั้นตอนคือ

๑.๘.๑ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research)

เป็นการศึกษาวิจัยจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนา รูปแบบการจัดการศึกษา และสภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา โดยเอกสารที่ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงจะมาจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่หนังสือ หรือเอกสารต่าง ๆ ที่เขียนเป็นภาษาเขมร (Khmer Language) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำรับตำราวิชาการ วารสาร ในภาษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๘.๒ การวิจัยภาคสนาม (Field Research)

เป็นขั้นตอนเก็บข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ (Interview Purposive Sampling) จากประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาจัดเป็นหมวดหมู่ ประเมินหลักฐานพร้อมวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม แล้วจะนำเสนอในลักษณะพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา

๑.๙.๒ ทำให้ทราบถึงรูปแบบการจัดการศึกษาคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

๑.๙.๒ ทำให้ทราบถึงสภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

บทที่ ๒

พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา นับแต่การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้นมาจนถึงปัจจุบัน เป็นลำดับต่อไป

๒.๑ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้น

กัมพูชานับได้ว่าเป็นประเทศหนึ่งในภาคภูมิเอเชียอาคเนย์ที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ดังที่นักโบราณคดีได้ค้นพบเศษเครื่องมือใช้สอย และโครงกระดูกของคนโบราณในสถานที่ต่าง ๆ เช่น สมโรงแซน จังหวัดกำปงชนัง เพรกชะโลง อำเภอเมม็วด จังหวัดกำปงจาม และถ้ำสะเพี๊ยน จังหวัดบัดดำบอง(พระตะบอง)ซึ่งสามารถยืนยันว่ามีอายุนับพันๆปี ก่อนคริสต์ศักราช หากพิจารณาในเชิงวัฒนธรรม วิถีชีวิตและความเชื่อแล้ว จะพบว่าชาวกัมพูชาคงจะไม่แตกต่างจากวัฒนธรรมของประเทศทั่วโลกในช่วงก่อนคริสต์ศักราชกล่าวคือเป็นชาติพันธุ์หนึ่งที่อาศัยอยู่เป็นกลุ่มๆมีหัวหน้าเป็นผู้ปกครอง ระบบเศรษฐกิจจะประกอบด้วยการล่าสัตว์ การเก็บผักและผลไม้ หรือการทำไร่ทำนาเป็นอาชีพหลักในการดำรงชีวิต นอกเหนือจากนี้ ยังมีความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณ อย่างไรก็ตาม นับแต่ได้รับวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียที่สำคัญคือศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ก็ดี พระพุทธศาสนาก็ดี วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนได้เปลี่ยนไปตามความเชื่อและวัฒนธรรมนั้น ๆ เดวิด แชนด์เลอร์ได้พยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับการยอมรับวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียของกัมพูชาโดยคำนึงถึงเกณฑ์ที่นักมานุษยวิทยาเรียกว่า “วัฒนธรรมหลวง” และ “วัฒนธรรมชาวบ้าน” วัฒนธรรมหลวงเกี่ยวข้องกับอินเดีย ภาษาสันสกฤต ราชสำนัก และศาสนาฮินดู ส่วนวัฒนธรรมชาวบ้านจะเกี่ยวข้องกับ ภาษาเขมร หมู่บ้าน และศาสนาพื้นเมือง ส่วนวัฒนธรรมที่ได้รับจากพระพุทธศาสนานับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมชั้นสูง ยังมีบทบาทสำคัญในหมู่บ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การบูชาบรรพบุรุษ หรือนิทานพื้นบ้าน ก็ยังมีความสำคัญในราชสำนัก อีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญและแทรกซึมอยู่ทั่วไปในชีวิตหมู่บ้านนั้นคือตำนานพระพุทธศาสนาหรือนิทานชาดก[๑]

---

๑. เดวิด แชนด์เลอร์, **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**, แปลโดยพรรณงาม เง่าธรรมสาร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘.

สำหรับประเทศกัมพูชา นับแต่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามา หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็ได้แทรกซึมเข้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ผู้คนในสังคมรู้จักการช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน ซึ่งวิถีชีวิตดังกล่าวได้สืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศกัมพูชาแล้ว จะพบว่ากัมพูชานับได้ว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มประเทศในสุวรรณภูมิ(เอเชียอาคเนย์) ที่ได้รับพระพุทธศาสนาภายหลังทำสังคายนาครั้งที่ ๓ (ตติยสังคายนา) เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๔ โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นพระประธาน ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งมคธรัฐ ภายหลังการสังคายนาครั้งนั้น พระเถระซึ่งเป็นพระประธานก็ได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศต่างๆที่สำคัญคือพระโสณเถรและพระอุตตรเถรได้นำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศสุวรรณภูมิ ดังในคัมภีร์ปฐมสมันปาสาทิกาที่ว่า

> “ทำตติยสังคายนาเสร็จแล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระดำริว่าพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่โดยชอบในปัจจันตประเทศทั้งหลาย เสร็จแล้วพระมหาเถระได้ส่งภิกษุทั้ง หลายเป็นสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็น ๙ สาย ซึ่งสายของพระโสณเถร และพระอุตตรเถรไปสู่สุวรรณภูมิ”[๒]

ทั้งนี้คำว่า “สุวรรณภูมิ” ยังถือว่าเป็นประเด็นซึ่งเป็นปัญหามาจนถึงบัดนี้ทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี กล่าวคือประเทศทั้งหลายที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ประเทศไทย ลาว กัมพูชา พม่า และมาเลเซียต่างก็พยายามกล่าวอ้างว่าขอบเขตดินแดนสุวรรณภูมิอยู่ในประเทศของตน ในกรณีของประเทศไทยนักวิชาการก็อ้างว่าอยู่ที่จังหวัดนครปฐมโดยมีพระปฐมเจดีย์เป็นเครื่องยืนยันและเป็นศูนย์กลางที่พระมหาเถระทั้งสองเผยแผ่ศาสนาเข้ามา[๓] ขณะที่สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว ก็อ้างว่านับแต่ทำตติยสังคายนาแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตเข้ามาประเทศของตน ส่วนประเทศพม่าดูเหมือนว่ามีหลักฐานทั้งที่เป็นทั้งเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีมากมายเป็นเครื่องยืนยัน ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาของพรหมชาลสูตร ที่ระบุว่าพระมหาเถรทั้งสองเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาที่ทาตุน (Thaton) ซึ่งเป็นเมืองเก่าแก่ของ

---

[๒] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ๒๕๐๐,(ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ๑๙๕๗),ទំព័រ ๑๑-๑๒.

[๓] Phra Brahmaguna Bhorm (P.A. Payutto), **Thai Buddhist in the Buddhist World**,(Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press, 2005), p. 24-26., Charuwan Phongtian, **Buddhist Arts of Thailand**, **Thesis of M.A.** Magadha University, (India : Bodha-Gaya,1979-1981), p. 15., **Thai - Cambodia culture relationship through Arts**, Dissertation of Ph.D. of Magadha University, (India : Bodha-Gaya,2000), p.6

พม่า นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประวัติพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ “ศาสนาวังสะ - Sãsanavamsa” ที่รวบรวมภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๗ โดยเนื้อหาหลักๆ มีอยู่ว่าขณะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นั้นพ่อค้าสองพี่น้องซึ่งเป็นชาวพม่าชื่อพลิกะ (Bhallika) ตาปุสสะ (Tapussa)ได้ฟังพระธรรมจากพระโอฐของพระพุทธเจ้าที่อุรุเวละ (Uruvela) จนมีความศรัทธาเลื่อมใสและขอถือพระพุทธ พระธรรมเป็นสรณะ พร้อมทั้งขอสิ่งที่ระลึกจากพระพุทธเจ้า ๆ ทรงมอบพระเกศา (ผม) ๗ เส้น ภายหลังกลับจากการค้า ทั้งสองพี่น้องได้สร้างพระสถูปเจดีย์ชื่อชเวดากอง(Shwedagon) บรรจุพระเกศาเพื่อเป็นที่สักการบูชา[๔] นอกจากนี้ ยังค้นพบชิ้นส่วนของพุทธปฏิมาอีกจำนวนมากที่ยืนยันว่ามีอายุก่อนคริสต์ศักราช[๕]ส่วนประเทศมาเลเซียก็มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานคือพระพุทธศาสนาที่เข้ามาประเทศนี้ เนื่องจากพ่อค้าอินเดียและศาสนทูตได้ขึ้นเรือผ่านมายังประเทศนี้ ซึ่งศาสนทูตนั้นหมายถึงพระมหาเถรทั้งสองนี้เอง[๖] อนึ่ง พระปาง ขัดได้อ้างถึงพี.ปาพาด(P. Bapat) ระบุว่าสุวรรณภูมิเป็นแผ่นดินทองอยู่ระหว่างแหลมมลายูและเกาะสุมาตราของมาเลเซีย[๗]

สำหรับประเทศกัมพูชา จากพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาระบุว่าพระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนกัมพูชาตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงยังมีพระชมมายุอยู่ กล่าวคือเมื่อพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุ ๘๐ พระพรรษาก่อนที่จะปรินิพพาน พระองค์กับพระอานนท์เสด็จผ่านประเทศกัมพูชาซึ่งในตอนนั้นประเทศนี้ยังเป็นชื่อ “เกาะโคกทะโลก” หรือ “โคกหมัน” และในมุมมองของนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีกัมพูชาแล้ว ประเทศทั้งหลายที่ได้กล่าวมาข้างต้น ในอดีตเคยเป็นดินแดนที่อยู่ใต้การปกครองของกัมพูชา มีประชาชนพูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรและละว้า (Mon-Khmer and Lawa) ซึ่งในปัจจุบันนี้เรียกกันว่าสุวรรณภูมิ[๘]

---

[๔] Khamsao Cuvilize, **A Study of the Present Laotian Buddhist Sangha’s Status and Roles in Educational Administration, Thesis of M.A. of Buddhist Studies**, (Bangkok: Mahachulalongkorn rajavidyalay, 2007), p. 13.

[๕] Roger Bischoff, **Buddhism in Myanmar: A Short Story**, (Kandy,Srilanka: Buddhist Publication Society,1995), p.16 - 19,26 – 27, 28, 32.Available at < http://www.buddhanet.net/pdf_file/bud-myanmar.pdf> (13 June 2010)

[๖] Buddhism in Malaysia, Available at< http://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_in_Malaysia > (13 June 2010)

[๗] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ២៥០០,ទំព័រ ៥៩.

[๘] นักองค์ นพรัตน์, **ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา** (ព្រះរាជពង្សាវតាក្រុងកម្ពុជា), แปลโดยทองดี ธนรัชต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, สำนักพิมพ์ศรีปัญญา จ.จนทบุรี, ๒๕๕๐), หน้า ๕ - ๗.

ถ้าหากสำรวจดูผลงานของนักวิชาการสำคัญ ๆ ด้านพระพุทธศาสนาที่พยายามศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น T.W.Rhys Davids ในพุทธศาสนิกชนในประเทศอินเดีย (Buddhist India) Louis Finot ในพระพุทธศาสนาในมุมมองด้านต้นกำเนิด และปฏิรูป(Le Buddhism: Son Origine, Son Evolution) Ven.S. Dhammika ในพระราชประกาศของพระเจ้าอโศกมหาราช (The Edicts of King Asoka)พระเจ้าอโศกมหาราชและพระพุทธศาสนาในกรณีศึกษา เชิงประวัติศาสตร์ และวรรณคดีศึกษา (King Asoka and Buddhism: History and Literary Studies) โดยมี Auradha Seneviratna เป็นบรรณาธิการ จะพบว่านักวิชาการเหล่านี้ไม่พบคำว่าสุวรรณภูมิในหลักศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกเพียงแต่กล่าวว่าในรัชสมัยของพระองค์ ทรงส่งศาสนทูตไปเผยแผ่ทั่วทุกมุมของโลก[๙] แต่ในพงศาวดารของศรีลังการะบุว่าพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระมายังสุวรรณภูมิจริง[๑๐] แต่น่าเสียดาย พระราชพงศาวดารนี้ไม่ได้ระบุว่าสุวรรณภูมิอยู่ ณ แห่งที่ใดของชมพูทวีป

เนื่องจาก ประเด็นเรื่องที่ตั้งของสุวรรณภูมิยังคงไม่มีข้อยุติ พระปางขัดซึ่งเป็นนักวิชาการด้านภาษาสันสกฤตและยังเป็นนักโบราณคดีของชาวกัมพูชาได้พยายามศึกษาทั้งทางเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี ท้ายที่สุดหยิบเอาผลงานของนักโบราณคดี เช่น Ge.Ferrand.J, G.Cœdès , P. Dupont ซึ่งทั้งสามท่านนี้พยายามศึกษาเพื่อยุติความขัดแย้งของนักวิชาการที่ได้กล่าวข้างต้น นักวิชาการทั้งสามท่านนี้ได้จำกัดขอบเขตดินแดงสุวรรณภูมิว่าอยู่ในภูมิภาคของเอเชียอาคเนย์[๑๑] ซึ่งหมายถึงประเทศทั้งหลายได้แก่ ประเทศไทย ลาว พม่า กัมพูชา มาเลเซีย และอินโดนีเซียนี้เอง

นอกจากพระมหาเถรทั้งสองได้นำเอาพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ(กัมพูชา)เมื่อพระพุทธศตวรรษที่ ๓ แล้ว ยังมีพวกพ่อค้าเรือทะเลชาวอินเดีย และพ่อค้าเกวียนได้นิมนต์พระสงฆ์และพระพุทธรูปทีปังกรเพื่อทำศาสนกิจ หรือเป็นที่พึ่งหรืออาจจะเป็นการเชื่อได้ว่าตัวแทนของ

---

[๙] See at T.W.Rhys Davids, **Buddhist India,** Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi, ល្វី ហ្ស៊ីណូត៍,ដើមឬសព្រះពុទ្ធសាសនា:សេចក្តីចំរើនៃព្រះពុទ្ធសាសនា,ប្រែសម្រួល ដោយជុំ ម៉ៅ,បោះពុម្ពលើកទី៣,(ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ),១៩៥៩, **Ven.S. Dhammika The Edicts of King Asoka** (Kanaky, Sri Lanka: Buddhist Publication Society), 1994)., **King Asoka and Buddhism : History and Literary Studies**, Ed.Auradha Seneviratna, (Kanaky, Sri Lanka : Buddhist Publication Society), 1994.

[๑๐] Wilhelm Geiger, **The Mahãvamsa or The Great of Chronicle of Ceylon**, (London: Oxford Press, 1912), p.82. Available at <http://www.archive.org/details/mahavamsagreatch00geigrich> (13 June 2010)

[๑๑] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ២៥០០,ទំព័រ ២០.

ศาสนานี้เป็นเครื่องป้องกันศัตรู จึงนำมารวมเดินทางเข้าสู่ดินแดงแห่งนี้ด้วย และพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นนิกายเถรวาท[๑๒]

นับแต่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศกัมพูชา ได้นำเอาทั้งวัฒนธรรม และหลักธรรมคำสอนซึ่งทำให้ชาวกัมพูชาได้ยอมรับนับถือมาอย่างดี กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวิถีชีวิตของชาวกัมพูชา จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองจนถึงต้นคริสต์ศักราช

๒.๒ พระพุทธศาสนายุคฟูนัน และเจนละ (ค.ศ. ๖๘ – ๘๐๒)

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น นับแต่ประเทศกัมพูชาได้ยอมรับพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ทำให้ศาสนานี้ได้เผยแผ่ไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ที่สำคัญคือช่วงต้นคริสต์ศักราช (หมายถึงยุคฟูนันและยุคเจนละ) โดยมีทั้งศิลาจารึกที่เป็นภาษาสันสกฤต และหนังสือจดหมายเหตุของจีนได้บันทึกความเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทั้งสอง บางครั้งมีพระภิกษุสงฆ์เป็นตัวเชื่อม และพระสงฆ์เหล่านั้นมีบทบาทสำคัญมากที่สุดไม่เพียงแต่เป็นราชทูตเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้เผยแผ่ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย จึงทำให้เข้าใจได้ว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญมาก จนสามารถเผยแผ่จากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่งได้

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่า หลักฐานชั้นต้นดังกล่าวได้สูญหายไปตามกาลเวลา จะยังมีเหลือบ้าง ก็แต่ศิลาจารึก ๔ แห่ง ที่ค้นพบที่โว - กาญ จังหวัดญาตรัง (เวียดนาม) ๑ แห่ง นักตาดำบองแดก จังหวัดตาแก้ว ๑ แห่ง ปราสาทปรำละแวง กูซังซิน (โคชินจีน - Cochin China) ๑ แห่ง และที่แม่น้ำบาตี จังหวัดตาแก้ว ๑ แห่ง ศิลาจารึกเหล่านี้ได้กล่าวถึงพระราชาผู้เคารพศาสนาพราหมณ์ ขณะที่บางแห่งกล่าวถึงพระราชานับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทั้งประชาชน และพระราชานับถือศาสนาผสมผสานปะปนกัน[๑๓]

นอกจากนี้ ยังได้พบจดหมายเหตุของจีนที่ได้บันทึกเรื่องราวของพระราชาในราชอาณาจักรฟูนัน (นครพนม) หลายพระองค์ ที่สำคัญคือพระราชาองค์หนึ่ง ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒ พระนาม ฝาน-มัน หรือฝาน-เจ-มัน หรือเสร็ยเมียเรียะ (ศรีมาระ) ผู้เป็นกษัตริย์ที่นับถือพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงเลื่องลือ ทรงยกทัพไปตีประเทศใกล้เคียงให้ยินยอมพระองค์ทั้งหมด อีกทั้งศิลาจารึกที่เก่าแก่ที่สุดของกัมพูชาที่ค้นพบในโว-กาญ ก็ได้บันทึกพระราชโองการของพระเจ้า

---

[๑๒] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ๒๕๐๐,ទំព័រ ๓๖.,ភ័យ ប៊ុក,ព្រះពុទ្ធ សាសនានៃប្រទេសកម្ពុជា,(ភ្នំពេញ:សមាគមមិត្តពុទ្ធិកវិទ្យាល័យ,๑๙๕๗),ទំព័រ ๔๙.

[๑๓] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ๒๕๐๐,ទំព័រ ๓๗.

ฝาน-เจ-มัน(ศรีมาระ) ว่าทรงเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดีย

เนื้อความในศิลาจารึกนี้ได้กล่าวไว้ว่า “พระราชวงศ์ศรีมาระ ได้ให้จารึกไว้เพื่อเป็นอนุสาวรีย์จำเพาะพระเจ้าศรีมาระว่า ราชกุละ คือประถมวงศ์เลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนา โดยทรงเห็นแจ้งซึ่งสัจธรรมที่สำคัญคือไตรลักษณ์ (การเวียนว่ายตายเกิดแห่งสัตว์โลก) ทรงประกอบด้วยพระเมตตากรุณาแห่งสรรพสัตว์ และให้บริจาคพระราชทรัพย์ของพระองค์เพื่อเป็นทานไว้เป็นสาธารณประโยชน์ ที่สุดทรงสั่งกำชับไว้ว่าขอให้พระราชาผู้เสวยราชย์ต่อไปในอนาคต ปฏิบัติตามประกาศนี้ เพื่อเป็นประโยชน์อันใหญ่หลวงของสัตว์โลก[๑๔]

จากศิลาจารึกข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า พระราชาทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ไม่เพียงแต่เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์เท่านั้น ทรงยังได้ศึกษาหลักธรรมวินัยเข้าใจอย่างถ่องแท้ จนทรงบริหารประเทศตามหลักพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักทศพิธราชธรรมเพื่อกำจัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า ทรงห่วงใยความเป็นอยู่ของประชาชน จึงต้องจารึกพระบรมราชโองการเพื่อให้พระราชาภายในอนาคตยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ ต่อมามีพระราชาหลายพระองค์ที่ยังให้ความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าเกาทินยะชัยวรมัน (ค.ศ.๔๗๘) ซึ่งแต่ก่อนทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ต่อมาได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ในราชสมัยนี้ มีพระภิกษุอินเดียรูปหนึ่งชื่อนาคเสน ผู้มากด้วยความรู้ทางพระธรรมวินัย ที่พระองค์ทรงให้ความเคารพนับถือมากที่สุด กระทั่งทรงแต่งตั้งให้เป็นศาสนทูตกระชับความสัมพันธ์ไมตรีกับราชวงศ์จีน คือพระเจ้า วู ตี พร้อมทั้งนำเครื่องบรรณาการเป็นจำนวนมากไปถวาย พระเถระรูปนี้ได้ทูลพระเจ้ากรุงจีนว่า “ประเทศฟูนันนับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะ แต่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมีพระภิกษุสามเณรจำนวนมาก” ต่อมาปีค.ศ.๕๐๓ ได้ส่งราชทูตไปเมืองจีนอีกรอบโดยนำเอาบรรณาการเป็นจำนวนมากไปถวาย เช่น พระพุทธรูปทำด้วยหินทะเล (ปะการัง) จำนวนหนึ่ง[๑๕] เอียน แฮริส (Ian Harris) ได้อ้างถึงข้อความของ Che ที่บันทึกไว้ในศตวรรษ ที่ ๕ ว่า มีพระภิกษุที่มาจากประเทศอินเดีย ๒๐๐ รูป อยู่ในรัฐตวน เซียน (Tuen-siun) ซึ่งเป็นรัฐอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรฟูนัน ในราชสมัยเดียวกันนี้ทรงได้ส่งพระสังฆปาละ(Sanghapala) หรือสังฆปาละแห่งฟูนัน ที่จีนเรียกว่า เสงโปโล (ค.ศ.๔๖๐ - ๕๒๔) ซึ่งเป็นพระชาวฟูนัน ผู้มีความเชี่ยวชาญในพระอธิธรรม เดินทางไปยังกรุงกวางตุ้ง และได้ศึกษาเพิ่มเติมจากพระภิกษุชาวอินเดียชื่อคุณภัทร จนมีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยและภาษาต่างๆ พร้อมทั้งมีจริยวัตรอันงดงาม เป็นที่เลื่อมใสของพระเจ้าจักรพรรติบู่ตี จึงทรงสร้างศาสนสถาน

---

[๑๔] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ๒๕๐๐,ទំព័រ ๔๕.

[๑๕] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ๔๙-๕๐., พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**,หน้า ๕ – ๖.

ถวาย เป็นที่พำนักถึง ๕ แห่ง และเป็นสำนักงานในการแปลคัมภีร์พระไตรปิฎก และความคัมภีร์อื่นๆ มาเป็นภาษาจีน ซึ่งเป็นสำนักงานที่มีชื่อเสียงในชื่อฟูนัน กวน (Bereau of Funan - Guan) ที่มีผลงานแปลมากมาย แต่ที่เป็นที่นิยมของนักวิชาการรุ่นหลังคือคัมภีร์วุมิตติมรรค ซึ่งพระอุปติสสเถระเป็นผู้เขียนก่อนคริสต์ศักราช ต่อมามีพระภิกษุอีกรูปหนึ่งชื่อพระมัณฑาระ (Mandra) หรือ มัน-โต-โล เป็นศาสนทูตเช่นเดียวกันได้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประเทศจีนในปีค.ศ.๕๐๓ และมีโอกาสแปลหนังสือบางเล่มกับพระสังฆปาล แต่ไม่ค่อยโดดเด่นเท่าใดนัก เนื่องจากท่านมีปัญหาในการใช้ภาษาจีน นอกจากนี้ยังมีพระสุปพุติ (Subhuti) ซึ่งก็เป็นชาวฟูนันเช่นเดียวกันได้เป็นศาสนทูตไปเมืองจีน และยังมี พระปรามาทา (Paramartha) (ค.ศ.๔๙๙ - ๕๖๙) ซึ่งเป็นพระชาวอุเชนี จากภาคตะวันออกของอินเดียได้จาริกมาพักอยู่ในอาณาจักรฟูนันมาหลายปีก่อนจะไปประเทศจีน และระหว่างเดินทางไปประเทศจีนได้นำเอาคัมภีร์ ๒๔๐ เล่มจากฟูนันไปด้วย [๑๖]

พระเจ้าเกาฑิยชัยวรมัน และ พระเจ้ารุทรวรมัน (ค.ศ. ๕๑๔) เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของยุคอาณาจักรฟูนัน ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ทรงได้ประกาศเป็นอุบาสก และทรงมีพระเกศาธาตุไว้เป็นที่สักการบูชา แต่ต่อมาพระเจ้าเมืองจีนได้ส่งพระภิกษุชื่อเจ ยุน ปาว มาขอเป็นเครื่องสักการบูชา ในพระรัชสมัยนี้มีพระพุทธรูปหลายองค์ที่ทำจากหิน ศิลปะคุปตะ คันธาระ มถุรา หรืออชันตา พนมดา โดยมีอังโกร์บุรีเป็นศูนย์กลางแห่งการก่อสร้างปฏิมากรนี้[๑๗]

จากหลักฐานข้างต้น กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาในยุคนี้มีความเจริญมากพอสมควรมีการเผยแผ่อย่างกว้างขวาง ดังที่พบเห็นตามศิลาจารึก และพระพุทธรูปมากมาย มีนักวิชาการหลายท่านแสดงความเห็นว่า ชาวฟูนันนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ศิลาจารึกบางแห่ง มีข้อความเป็นแบบเถรวาท ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคที่สังฆปาละแปลก็เป็นของฝ่ายเถรวาท จึงสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามายังฟูนันครั้งแรกนั้น เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท ต่อมาศาสนาฮินดูนิกายไศวะได้แผ่เข้ามาทางชนชั้นปกครอง และทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูได้เจริญรุ่งเรืองอยู่คู่เคียงกันตลอดจนสิ้นยุค แต่ต่อมาอาณาจักรนี้ประสบกับปัญหาทางการเมือง จึงตกอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรเจนละซึ่งเคยอยู่ใต้การปกครองมาก่อน

เจนละนับเป็นอีกอาณาจักรหนึ่งที่เคยอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรฟูนัน แต่ภายหลังที่อาณาจักรฟูนันเสื่อมลง เจนละก็มีอำนาจแทน พระมหากษัตริย์ที่ปกครอง เช่น พระเจ้าภวรมันที่ ๑ (จิตรเสน) มเหนทรวรมัน (ระหว่าง ค.ศ. ๖๑๖ - ๖๓๙) นับถือศาสนาฮินดู โดยเฉพาะลัทธิหริหระ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังเจริญรุ่งเรืองอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม ในภายหลังพระพุทธศาสนามหายานก็

---

[๑๖] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ២៥០០,ទំព័រ ៥១., Ian Harris, **Cambodian Buddhism: History and Practice**, (Chiang Mia: Silkworm Books, 2006), p. 5., พระธรรมปิฎก, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ – ๖.

[๑๗] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ២៥០០,ទំព័រ ៥៣-៥៤.

เข้ามาแทน เนื่องจากนิกายนี้มีลักษณะคล้ายกันกับศาสนาพราหมณ์ ดังในพระราชพิธีเถลิงราชสมบัติของพระเจ้าอิศานวรมันที่ ๑ (ค.ศ. ๖๑๒ - ๖๒๖) เอียน แฮริส(Ian Harris) ได้อ้างถึงพระราชพงศาวดารจีนในรัชสมัยซู (Sui Dynasty) ว่า มีพระภิกษุและภิกษุณีจำนวนมากเข้าร่วมในพิธีนี้ด้วย แม้ว่าพระองค์ยังทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ก็ตาม[๑๘] แต่เอกสารบางชิ้นกลับระบุว่าในยุคนี้มีการเบียดเบียนพระพุทธศาสนาอย่างหนัก จนแทบจะสูญสิ้น โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระเจ้าภวรมันที่ ๒ ปี ค.ศ. ๖๓๙ ดังที่พระภิกษุชาวจีนรูปหนึ่ง คือ ยี-จิง ได้บันทึกไว้เมื่อเดินทางผ่านมาทางเอเชียอาคเนย์ในช่วงปีค.ศ. ๖๗๑ - ๖๙๕ ว่า “ประเทศนี้ พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งนัก และแพร่หลายทั่วไป ต่อมามีพระราชาพระองค์หนึ่งไม่พอพระทัย และทรงล้างผลาญจนหมด เวลานี้แม้ภิกษุองค์หนึ่งก็ไม่เหลืออยู่ด้วย”[๑๙] อย่างไรก็ตาม ต่อมามีพระมหากษัตริย์อีกองค์หนึ่งพระนามพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (ค.ศ. ๖๕๗ - ๖๘๑) มีเดชานุภาพขยายอาณาเขตอย่างกว้างขวางจนไปถึงน่านเจ้า มีศิลาจารึกหลายแห่งที่กล่าวถึงรัชสมัยนี้ว่า พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ดังศิลาจารึกที่วัดไพรเวียร์ใกล้เมืองวยาธปุระกล่าวถึงกษัตริย์สองพี่น้องนามว่ารัตนาภานุและรัตนะสิงหะได้ทรงผนวช พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ได้ทรงมีพระบัญชาให้สร้างวัดถวาย พร้อมทั้งจัดตั้งให้มีคนดูแล(ทาส)วัดอีกด้วย[๒๐]

มีการค้นพบศิลาจารึกหลายแห่ง เช่น ที่ไพรเวียร์ อำเภอกำพงตรุอแบก จังหวัดไพรแวง (ค.ศ. ๖๖๔) ที่วัดปราสาท อำเภอกำพงตรุอแบกเช่นเดียวกัน และศิลาจารึกที่ปราสาทตาเกียม จังหวัดเสียมเรียบ (ค.ศ.๗๙๑) รวมทั้งศิลาจารึกอีกมากมาย ที่ค้นพบที่ประเทศไทย เช่น ศิลาจารึกที่พบในจังหวัดปราจีนบุรี เป็นศิลาจารึกภาษาเขมร ศิลาจารึกที่หินกอน (Hin K’on) จังหวัดนครราชสีมา ที่เป็นทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร ศิลาจารึกที่ปราสาทอำปิ๊ลโรลม จังหวัดกำปงธม (กัมพูชา) ซึ่งศิลาจารึกทั้งนี้ล้วนแต่กล่าวถึงการบูชาพระรัตนไตรย การก่อสร้างพระพุทธรูปโพธิสัตว์ การถวายทาสพระโพธิสัตว์ (ผู้ดูแลพระพุทธปฏิมารูปอวโลกิเตศวร) การถวายพัทธสีมา และการถวายผ้ากฐินแก่พระภิกษุสงฆ์ช่วงออกพรรษา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาในปลายยุคอาณาจักรเจนละนี้มีความเจริญมากทีเดียว[๒๑] ดังที่ หลวงจีนชื่ออี้จังซึ่งได้จาริกไปอินเดียและเดินทางผ่านทะเลใต้ได้เขียนบันทึกไว้ว่า ในประเทศฟูนัน (เจนละ) มีวัดทั่วไปทุกแห่ง มีสถานที่ศักดิ์

---

[๑๘] Ian Harris, ibid.p.9.

[๑๙] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ๒๕๐๐,ទំព័រ ๕๓-๕๔., Ian Harris, ibid. p.9.

[๒๐] พระธรรมปิฎก, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙., ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ๒๕๐๐,ទំព័រ ๕๙-๖๐.

[๒๑] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ๖๐.,វ៉ាយ ប៊ុក,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ๔๙-๕๐., Ian Harris, ibid., p. 10.,

ของพราหมณ์อยู่ใกล้กันกับวัดพระพุทธศาสนา ทั้งสองศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ประชาชนทั่วไปนิยมบวชในพระพุทธศาสนา แม้พวกเจ้านายก็บวชเช่นเดียวกัน[๒๒]

ต่อมาหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ไม่นานนักอาณาจักรเจนละได้แตกแยกเป็น ๒ ส่วน คือเจนละน้ำ และเจนละบก ซึ่งเจนละทั้งสองนี้อยู่ใต้อิทธิพลของชวา ส่วนพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อได้ย้ายเมืองหลวงไปตั้งอาณาจักรที่อื่น จึงนับได้ว่ายุคเจนละสิ้นสุดลง พระพุทธศาสนาก็เริ่มเสื่อมลงเหมือนกัน แต่นั้นไม่ได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาสูญหายจากอาณาจักรยุคเจนละ กล่าวคือยังมีประชาชนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง และข้าหลวงชั้นผู้นำให้ความเคารพนับถือ และสนับสนุนพระพุทธศาสนามาอย่างดี

มีนักโบราณคดีหลายท่านตั้งข้อสังเกตรูปปฏิมาต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นพระโพธิสัตว์ ได้สรุปว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในยุคนี้เป็นพระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรศรีวิชัย และได้แพร่ไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากนิกายนี้มีลักษณะคล้ายกับศาสนาพพราหมณ์

๒.๓ พระพุทธศาสนายุคพระนคร (ค.ศ. ๘๐๒ – ๑๔๓๑)

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่าอาณาจักรเจนละ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมระหว่างประเทศ(จีนกับกัมพูชา) แต่ผู้นำอาณาจักรนี้ได้แตกแยกสามัคคีกันจนนำไปสู่การแบ่งเป็นสองอาณาจักรคือเจนละน้ำ และเจนละบก ที่ต่างก็เป็นรัฐอิสระออกจากกัน ต่อมาไม่นานนักอาณาจักรนี้ก็ตกอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรชวา ทั้งประชาชนทั่วไป และเชื้อพระวงศ์ถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่ชวา หลักฐานทางประวัติศาสตร์และศิลาจารึก ไม่ได้ระบุชัดเจนเท่าใดนักเกี่ยวกับชะตากรรมของประชาชน แต่พอมีหลักฐานที่ทำให้เรารู้ว่าอย่างน้อยมีเชื้อพระวงศ์ที่รู้จักในนามพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (ค.ศ.๘๐๒) ได้พยายามกู้อิสรภาพจากชวา โดยเกณฑ์ประชาชนจำนวนหนึ่งที่ยังมีความศรัทธาต่ออดีตพระราชาให้ลุกขึ้นต่อต้านอำนาจชวา และประกาศอิสรภาพ รวบรวมเจนละทั้งสองให้เข้าด้วยกัน ท้ายที่สุดทรงสามารถจัดตั้งราชธานีด้วยตนเอง ซึ่งราชธานีแรกชื่ออินทรบุระนคร (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอทะโบงขะมุม จังหวัดกำปงจาม) ต่อมาย้ายเมืองหลวงมาที่หริหราลยะ (Harharalaya) ห่างจากจังหวัดเสียมเรียบ๑๕ กิโลเมตร และท้ายที่สุดตั้งราชธานีใหม่ที่ภูเขาศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งในจังหวัดเสียมเรียบชื่อพนมกูเลน ราชธานีใหม่นี้ชื่อว่า มเหนทรบรรพต (Mahendraparvata) ณ ที่แห่งนั้น ทรงได้ประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์หนึ่งชื่อ “เทวราช” ซึ่งเป็นพิธีประกาศเอกราชเป็นจักรพรรดิธิราช และยกเกียรติของพระองค์ขึ้นเป็นองค์

---

[๒๒] พระธรรมปิฎก, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

เทวราชคือพระหริหระครั้งแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา ซึ่งภาษาเขมรโบราณเรียกว่า “กมรงเตงชคตราชย์” ซึ่งหมายถึงเป็นเสด็จแห่งสากลจักรวาล กัมพูชาในรัชสมัยนี้ เคารพนับถือพระหริหระ (คือพระนารายณ์กับพระอิศวรรวมตัวกัน) แต่พระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายยังมีการเคารพนับถือในรัชสมัยนี้[๒๓]

จากการศึกษาผลงานของนักวิชาการหลายท่าน พบว่าในรัชสมัยนี้และรัชสมัยต่อมา (ประมาณสองศตวรรษต่อมา) มีการเปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนาระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือถ้าพระราชานับถือพระพุทธศาสนา ราชปุโรหิตจะนับถือศาสนาพราหมณ์ ถ้าราชปุโรหิตนับถือพระพุทธศาสนา พระราชาจะนับถือศาสนาพราหมณ์ เช่น พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ (ค.ศ.๘๗๗) ตั้งราชธานีที่โรลัวะ อำเภอศูทรนิยม จังหวัดเสียบเรียบ มีปราสาทบาโคง เป็นหริหาลัยสถาน ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ทรงโปรดปรานพระพุทธศาสนาเหมือนกัน ศิลาจารึกที่บุนเก (ค.ศ. ๘๘๖)ระบุว่า มีราชปุโรหิต ชื่อโสมาทิตย์ได้สร้างพระพุทธรูปชื่อ“ไตรโลกนาถ” เป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถช่วยบรรเทาความทุกข์ของผู้คนที่ศรัทธาได้ ตามศิลาจารึกพระโค (ค.ศ. ๘๗๙) มีการใช้คำว่า “กัมพุชะ” หรือ “กัมพุชะเทศ” ซึ่งเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา จึงทำให้หลายปีต่อมา ผู้คนเรียกประเทศนี้ “กัมพูชาหรือกัมพุเจีย” พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ (ค.ศ. ๘๗๙) ได้รับราชสมบัติต่อ จึงทรงย้ายพระราชธานีไปอยู่กรุง “ยโศธรปุระ” (นครธม) ทรงนับถือพระพุทธศาสนายิ่งนัก จนยอมรับพระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นทางการครั้งแรกในประวัติศาสตร์ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ทรงให้ความอุปถัมภ์เหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากศาสนสถานทั้งสามที่ทรงสร้างถวาย เช่น พราหมณาศรม ไวษณวาศรม เสาคตาศรม ซึ่งเป็นการให้เกียรติทั้งสามศาสนาให้มีสิทธิเท่าเทียมกัน พระราชาที่สืบทอดพระราชสมบัติต่อจากพระองค์หลายพระองค์ก็นับถือศาสนาพราหมณ์ กระทั่งมาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมัน (อินทวรมันที่ ๒) ค.ศ. ๙๔๔ ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่โปรดปรานพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ได้สร้างวัดวาอารามทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง ในรัชสมัยนี้มีราชปุโรหิต ชั้นสูงคนหนึ่งชื่อกวินทราริมถนะ เป็นเทวานปริยะ รู้วิชาสถาปัตยกรรมดังองค์วิศวกรรมเทพบุตร และเป็นมหาพุทธศาสนิกชนได้สร้างวิหารทางพระพุทธศาสนาสามแห่ง ได้แก่ในบาตรชม แห่งที่หนึ่งเพื่อถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกแห่งหนึ่งถวายพระวัชรปาณี และอีกแห่งหนึ่งถวายพระนางปราชญาปารมิตา พระราชาองค์นี้ทรงได้แต่งตั้งกวินทรริมถนะเป็นประธานราชปุโรหิต และทรงมอบพระพุทธรูปมากมายแก่ราชปุโรหิตคนนี้ เช่น พระพุทธรูปพระพุทธชินศรีที่ชยันตประเทศ

---

[๒๓] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ๖๓., พระธรรมปิฎก, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓., Ian Harris, ibid.,p. 11.

(ค.ศ.๙๔๖) พระพุทธรูปพระโลกนาถและรูปนางเทวีสององค์ที่กุฎีศวร พระพุทธปฏิมากรชินศรี และรูปเทพยเทวี (ปราชญาปารมิตา) พร้อมทั้งรูปวัชรปาณีที่ปราสาทเมบุณย์ (ค.ศ.๙๖๓) ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (ค.ศ. ๙๖๘) ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระองค์ได้รับราชสมบัติต่อ ทรงนับถือศาสนาเหมือนพระบิดา กล่าวคือศาสนาพราหมณ์แต่ทรงเป็นราชูปถัมภ์แด่พระพุทธศาสนา มีราชปุโรหิตหลายคนนับถือพระพุทธศาสนา ทรงแต่งตั้งกีรติ์บัณฑิตเป็นประธานราชปุโรหิต ศิลาจารึกที่วัดเสรัยสันโธร์ได้กล่าวถึงการบูชาพระรัตนไตรย(ตรีกายของพระพุทธเจ้า) การบูชาพระโพธิสัตว์ และการสดุดีพระบารมีของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ ไว้ว่า เป็นเลิศแห่งราชาที่ให้สิทธิเสรีภาพการนับถือศาสนา และสดุดีกีรติ์บัณฑิตว่า เป็นผู้เลิศแห่งการปรับเปลี่ยนพระพุทธศาสนาระบบใหม่และการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปหลายองค์เป็นต้น ศิลาจารึกนี้ยังได้กล่าวต่ออีกว่า “มีการคลุกเคล้าศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน” ศิลาจารึกที่พนมบันเทียนาน (ค.ศ. ๙๘๒) ได้กล่าวถึงรัชสมัยนี้ด้วย ซึ่งเนื้อหาหลักแล้ว คือ “การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระราชาการกล่าวสดุดีตรีกายของพระพุทธเจ้า การสดุดีพระอวโลกิเตศวร พระปราชญาปรมีตา และการบริจาคเพื่อไตรโลกยาวิชายากิศวร (Trailokyavijayagisvari) คือปราชญาปารมีตานั้นเอง ศิลาจารึกจากทะมอร์ปวก กล่าวถึงพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน โดยเนื้อหาหลักคือ “การคลุกเคล้าเทพทางพระพุทธศาสนาให้เข้าด้วยกัน เช่น พระพุทธเจ้า พระปราชญาปารมีตาอวโลกิเตศวร ไมตริยะ วัชรปาณี และอินทระ เป็นต้น” [๒๔]

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ค.ศ.๑๐๐๒) นับได้ว่าเป็นปฐมกษัตริย์ในยุคมหานครที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นทางการ และยังเป็นพุทธศาสนูปถัมภกนิกายมหายานเป็นอย่างดี แต่ข้าราชปุโรหิตของพระองค์นับถือศาสนาพราหมณ์ ในรัชสมัยนี้ อาณาจักรกัมพูชาได้แพร่ขยายอาณาเขตจากจันทบุรีออกไปทางตะวันตกตลอดลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงประเทศพม่า ทำให้อาณาจักรทวาราวดี ศูนย์กลางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งได้เคยอยู่ในอำนาจของอาณาจักรฟูนัน และได้รับเอกราชเมื่ออาณาจักรฟูนันสลาย แต่ต้องกลับสิ้นอิสรภาพอีกครั้ง และใต้ลงไปก็ได้อาณาจักรตามพรลิงค์ ส่วนทางเหนือ ด้านลุ่มแม่น้ำโขง หลักฐานบางแห่งว่า แพร่ไปถึงเมืองเชียงแสน แต่นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่าคงถึงเพียงเมืองหลวงพระบาง[๒๕]

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ นับได้ว่าเป็นพระราชาที่ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งในยุคมหานครทรงบริหารบ้านเมืองตามหลักศาสนา ที่สำคัญคือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีศิลาจารึกหลายแห่งที่กล่าวถึง นอกจากนี้ยังเป็นราชาที่ประกอบด้วยขันติธรรมยิ่งนัก ทรงไม่เป็นเพียงแต่เป็น

---

[๒๔] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៦៣-៦៦., Ian Harris, ibid., p. 17.

[๒๕] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៦៧., พระธรรมปิฎก,เรื่องเดียวกัน, หน้า๑๔-๑๕.

พุทธศาสนิกชนลัทธิมหายานเท่านั้น แต่ทรงยังให้ความอุปถัมภ์และโปรดปรานพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์อีกด้วย นักวิชาการบางท่านได้แสดงความคิดเห็นว่า ในรัชสมัยนี้มีพระพุทธรูปนาคปรกครั้งแรก ซึ่งไม่เคยมีมาแต่อดีต แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทรงเป็นพุทธศาสนิกชนก็ตาม แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าทรงละทิ้งพระราชประเพณีดั่งเดิมหาไม่ ทรงยังรักษาพระราชประเพณีของอดีตพระราชาอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมหรือรักษาปกป้อง ส่วนด้านศาสนาทรงให้สิทธิเท่าเทียมกัน ดังศิลาจารึกภาษาเขมรโบราณที่ค้นพบจังหวัดลพบุรี ประเทศไทย (ค.ศ. ๑๐๒๒ - ๑๐๒๕)ที่ระบุว่า “ภิกษุมหายานก็ดี ภิกษุเถรวาทก็ดี อยู่ร่วมกันด้วยความสุขเกษมศานต์ ส่วนพวกฤษีโยคีก็ปฏิบัติตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ได้โดยเสรี ไม่มีการกดขี่ข่มเหงกันและกัน” [๒๖]

ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (ค.ศ. ๑๑๑๓ - ๑๑๕๐) ผู้ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ นับเป็นราชาที่ยิ่งใหญ่อีกองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ ไม่เพียงแต่ทรงขยายอำนาจปกครองไปทั่วถึงดินแดนพม่า ชวา เท่านั้น ยังทรงได้สร้างปราสาทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก ซึ่งรู้จักกันในนาม “นครวัด” ต่อมาพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ ผู้ได้รับราชสมบัติต่อ (ค.ศ.๑๑๕๐) โดยมีพระนางศรีชยราชจูฑามณีเป็นอัครมเหสี มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติทุกประการ เป็นมกุฎราชกุมารในอนาคต คือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ ทรงถือพระพุทธศาสนามั่นคงนัก ศิลาจารึกที่ปราสาทตามพรหมได้กล่าวสดุดีพระองค์หลายประการ แต่ด้วยเนื้อหารวมแล้วว่า “พระองค์เป็นราชาที่ยิ่งใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่พระภิกษุ พราหมณ์ ประชาชนทั่วไปที่ประสงค์เพื่อจะทำให้เห็นแจ้งซึ่งสัจธรรม” นอกจากนี้ อย่างกล่าวต่ออีกว่า “ทรงทำวัตรปฏิบัติ มีกราบบังคมแทบพระบาทแห่งพระชินศรีทุกกาลทั้งปวง”[๒๗]

ครั้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้รับราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาของพระองค์ในปีค.ศ. ๑๑๘๑ พระองค์เป็นพระราชาที่ยิ่งใหญ่ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกัมพูชา ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ที่สำคัญคือเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระปราชญาปารมิตา ตามกระแสของพระราชบิดา นักวิชาการหลายท่านตั้งข้อสังเกตว่า ทรงทำการปฏิรูประบบความเชื่อทางศาสนา กล่าวคือเปลี่ยนจากเทวราชมาเป็นพุทธราช

ในรัชสมัยนี้ พบเห็นหลักฐานทางโบราณคดีและศาสนสถานโบราณ รวมทั้งศิลาจารึกมากมายทั่วดินแดนกัมพูชา ตลอดจนถึงที่ประเทศไทย ลาว พม่า เป็นต้น ศาสนสถานเหล่านี้ ล้วนแต่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระพุทธศาสนา พระบิดามารดา มีปราสาทมากมายที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็น

---

[๒๖] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៦៨.

[๒๗] ប្រភពដដែល.

ผู้ก่อสร้าง แต่ที่เป็นที่รู้จักกันที่สุดทั่วโลกคือ ปราสาทบายน (นครธม) ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขันธ์ และอีกหลายปราสาทในจังหวัดเสียมเรียบ

พระราชบุตรของพระองค์ชื่อสูรยกุมาร ทรงได้กล่าวสดุดีพระบิดาของพระองค์ ดังที่พบในศิลาจารึกตาพรหมว่าทรงก่อสร้างและทำนุบำรุงวัดทางพระพุทธศาสนามากมาย พร้อมทั้งได้กล่าวถึงบัญชีวัตถุเครื่องบริโภค วัตถุสำหรับพุทธบูชา เป็นต้น นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงพระราชทรัพย์และไทยทานเพื่อบูชาแด่พระมหาเถระจำนวน ๑๗ รูป พระราชาคณะอีก ๒,๗๔๐ รูป [๒๘]

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงไม่เพียงแต่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาและศึกษาพระธรรมวินัยเท่านั้น ยังทรงรู้บุญคุณของพระบิดามารดาอีกด้วย ดังศิลาจารึกปราสาทบายนที่กล่าวว่าทรงสร้างปราสาทตาพรหมเพื่ออุทิศแด่พระนางชยราชจูฑามณี ซึ่งเป็นพระราชมารดา “กรรมอันเป็นกุศลซึ่ง (พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗) ได้ทรงบำเพ็ญโดยชอบต่อพระราชมารดา ด้วยความจงรักภักดีอย่างนี้แล้ว พระราชาตั้งประณิธานว่า โดยอำนาจบุญราศีนี้ ขอพระราชชนนีของข้าซึ่งผ่านพ้นจากมหาสาครคือภพแล้ว ได้สำเร็จซึ่งความเป็นพระชิศรีอย่าคลาดเลย” นอกจากนี้ทรงยังสร้างปราสาทพระขันธ์ เพื่อประดิษฐานปฏิมากรของพระเจ้าธรณินทรวรมัน ผู้เป็นพระราชบิดาไว้เป็นองค์โพธิสัตว์โลเกศวร และถวายพระนามว่า “ชยวรเมศวร”[๒๙]

ศาสนสถานที่สำคัญประการที่สองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็คือ การสร้างที่พักคนเดินทางทุกระยะ ๑๖ กิโลเมตร ตลอดจนถนนสายหลัก ๆ ของกัมพูชา มีที่พักคนเดินทางในลักษณะนี้ ๕๗ แห่ง บนเส้นทางระหว่างเมืองพระนครกับเมืองหลวงของจามปา และอีก ๑๗ แห่ง ระหว่างเมืองพระนคร กับปราสาทพระพุทธศาสนาที่พิมายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จากกรุงยโศธรปุระไปกรุงชยวดี ต่อไปชยสิงหวดี ต่อไปชยวีรวดี ตามถนน ๑๔ หลัง ที่กรุงกัลป์ยาณสิทธิกะ ๑ หลัง รวมทั้งหมด ๑๒๑ หลัง และท้ายที่สุดก็คือสระน้ำของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งรู้จักกันในนามบารายเหนือ นอกจากนี้ ยังมีบัญชีพระพุทธรูปทำด้วยทอง เงิน สัมฤทธิ์ พร้อมทั้งพระยม พระกาฬด้วยอยู่ทุกจังหวัด จำนวน ๒๐,๔๐๐ องค์[๓๐]

สิ่งก่อสร้างใหม่ๆ เหล่านี้เกิดจาการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงพิจารณาว่าพระองค์มีภารกิจต้องช่วยขจัดโศกของราษฎร ดังที่ศิลาจารึกโรงพยาบาลระบุไว้ว่า

> “เพราะทรงเห็นถึงความดีงามของโลกเต็มเปี่ยมพระหฤทัย พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิญาณว่า “เราจะช่วยสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะสงสาร

---

[๒๘] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៧២-៧៩.

[๒๙] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៨០-៨១.

[๓๐] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៩៩-១០៧, เดวิด แชนเลอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

ด้วยคุณธรรมและราชกิจอันดีงาม ขอราชะแห่งกัมพูชาซึ่งสืบต่อจากเรา จงตั้งอยู่ในความดี พร้อมด้วยมเหสีและนางนม ข้าราชการและมิตรสหาย ไปถึงแดนสุขวดีที่ปลดพ้นจากโรคาทั้งปวง"[๓๑]

ตามพงศาวดารพม่ากล่าวว่า "มีสามเณรมอญองค์หนึ่ง ชื่อ ฉปตะ อายุ ๒๐ ปี ออกไปเรียนที่เกาะลังกา ๒๐ ปี ในปีเดียวกันมีพระภิกษุอีก ๔ รูป รูปหนึ่งชื่อตามลินทะ เป็นพระราชบุตรของพระมหากษัตริย์แห่งประเทศกัมพูชา" ภิกษุตามลินทะ นี้ไม่ใช่ใครอื่นนอกจากพระราชบุตรของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งพระตามลินทะได้นำพระพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ เข้ามาเผยแผ่ในประเทศกัมพูชา และเป็นที่นิยมที่สุดในรัชสมัยของพระเจ้าสินทรวรมัน (ค.ศ. ๑๑๙๖) ทรงได้สร้างวัดวาอารามมากมาย พร้อมทั้งได้บริจาคทรัพย์สินเพื่อพระพุทธศาสนา และช่วยเหลือประชาชนทุกหมู่เหล่า จนท้ายที่สุดทรงสละราชสมบัติให้พระราชบุตรและเข้าปฏิบัติธรรมในป่าจนชีวิตจะหาไม่ ซึ่งในรัชสมัยนี้ (หมายถึงราชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ถึงพระเจ้าสินทรวรมัน) มีราชทูตจีน ชื่อ จู – ตา – กวน ได้บันทึกเหตุการณ์ที่ได้พบเห็นมากมายในช่วงที่เขามาสร้างเชื่อมความสมพันธ์ไมตรีทาง การทูตกับอาณาจักรกัมพูชา "ในพระราชอาณาจักรนี้มีนักบวชใช้ผ้าสีเหลืองมากมาย เดินด้วยเท้าเปล่า ไม่มีนักบวชผู้หญิง(พระภิกษุณี)" เขาตั้งข้อสงสัยในขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ว่า "มีพระพุทธรูปทองอยู่ข้างหน้า ดูเหมือนว่า น่าแต่เป็นพระเจ้าสินทรวรมัน" ขณะเดียวกัน ตามประวัติศาสตร์ลาว กล่าวว่า ในรัชสมัยนี้ อาณาจักรลานช้างได้รับอิทธิพลจากกัมพูชา ที่สำคัญคือพระเจ้าฟ้างุ้ม ทรงได้เล่าเรียนวิชาพระพุทธศาสนากับคณะสงฆ์ผู้นำหลายรูป และเมื่อกลับมายังประเทศของพระองค์ได้นำพระภิกษุสงฆ์ ราชบัณฑิตทางพระพุทธศาสนา ขนมธรรมประเพณีกัมพูชามาด้วย[๓๒]

ดังที่ได้กล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนาในยุคพระนคร หมายถึงยุคที่นครวัดนครธม ซึ่งเป็นเมืองหลวงกัมพูชาในอดีต เป็นยุคที่อารยธรรมเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นมหาอาณาจักรยิ่งใหญ่ส่วนศาสนา ที่สำคัญคือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเจริญรุ่งเรืองคู่เคียงกับศาสนาฮินดูและผสมผสานเข้าด้วยกัน ปราสาทราชฐานต่าง ๆ ล้วนสร้างอุทิศถวายในพระพุทธศาสนามหายานและศาสนาฮินดู ข้อความในศิลาจารึกที่พบก็แสดงถึงอิทธิพลคำสอนของมหายานอย่างชัดเจน และมีคติฝ่ายฮินดูแฝงอยู่ด้วย ส่วนพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่นับถืออยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไป แต่ไม่ได้รับความเชิดชูจากราชสำนัก อาจพูดสั้นๆ ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่กับประชาชน ส่วน

---

[๓๑] เดวิด แชนเลอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

[๓๒] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៩៩-១០៧.,គ្រឹង ងា,ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ, (ភ្នំពេញ,១៩៧៣), ទំព័រ ១០១-១០២., Ian Harris, ibid.,p. 25. Zhou Daguan, **A Record of Cambodia : The Land and Its People**, Peter Harris, tr.(Chiang Mai: Silkworm Books, 2007), p.52 - 53

พระพุทธศาสนามหายานและฮินดูอยู่กับราชสำนัก แต่ทั้งสามลัทธิศาสนาก็อยู่ร่วมกันโดยสงบสุข (ดังที่ จู-ตา-กวนได้กล่าวไว้) ปลายยุคพระนครพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมีความเจริญ พระราชาทรงเชิดชู เนื่องจากมีเชื้อพระวงศ์บวชในสำนักนิกายนี้ด้วย สิ่งที่เราไม่คาดการณ์ไม่ถึงคือภายหลังแต่อดีตพระราชผู้ยิ่งใหญ่ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นผ่านไปไม่ถึงกี่ปี ราชอาณาจักรกัมพูชาได้เปลี่ยนสถานะของตนอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือจากการเปลี่ยนลัทธิศาสนาจากพระพุทธศาสนามาเป็นศาสนาพราหมณ์ จากศาสนาพราหมณ์มาเป็นพระพุทธศาสนา และมีสงครามการเมืองภายใน พร้อมทั้งสงครามภายนอก (หมายถึงอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาของประเทศไทย) แทรกแซง จนท้ายที่สุดถึงยุคเสื่อม

๒.๔ พระพุทธศาสนายุคหลังพระนคร (ค.ศ.๑๔๓๑-๑๘๖๓)

ประวัติศาสตร์ปลายยุคพระนครดูเหมือนว่ามีความซับซ้อน และข้อมูลที่เกี่ยงข้องก็ประสบกับปัญหาความขาดแคลน เราได้ทราบแล้วว่าสมัยยุคพระนครมากด้วยศิลาจารึก และจดหมายเหตุของจีน ส่วนภายหลังยุคพระนครเป็นต้นมา ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นตำนานพื้นบ้านและพงศาวดาร

นับแต่ยุคพระนครเสื่อมลงจัดได้ว่าเป็นยุคมืดทางประวัติศาสตร์ของกัมพูชา กล่าวคือเกือบสามศตวรรษที่ไม่มีข้อมูลใดกล่าวถึง ดังนั้น พระราชพงศาวดารนับได้ว่าเป็นเอกสารชิ้นสำคัญที่สามารถให้ข้อมูลเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยหลังยุคพระนคร จากการสำรวจพระราชพงศาวดารกัมพูชาพบว่าราวประมาณเกือบสามร้อยปี มีการปฏิรูปทางการเมือง กล่าวคือระบุพระนามของพระราชาซึ่งในช่วงนี้ คำว่าวรมันไม่ได้นำเอามาใช้อีกต่อไป(คำว่าวรมันถูกเอามาใช้อีกครั้งในราชสมัยของสมเด็จพระนโรดม สีหนุภายหลังจากได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส และอีกครั้งระหว่าง ค.ศ. ๑๙๘๙ - ๑๙๙๕) แต่พระราชา (ตาตรอซอกพะแอม หรือ ตาแตงหวานปี ค.ศ.๑๖๓๖ - ๑๓๔๐) ที่สืบทอดพระราชสมบัติทรงได้ให้ความอุปถัมภ์แด่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ให้สิทธิเสรีภาพทั้งการนับถือ และเผยแผ่[๓๓]

พระราชพงศาวดารยังระบุว่า อาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรที่เรืองอำนาจได้นำทัพมาตีกรุงพระนครเสมอ จนทำให้พระราชารุ่นหลัง เช่น สมเด็จพระโพเญียญาตต้องย้ายเมืองหลวงจากพระนครมาที่บาสาน (เสร็ยสันโธร์ จังหวัดกำปงจามปัจจุบัน) และท้ายที่สุดมาที่พนมเปญ การย้ายเมืองหลวงแต่ละครั้ง พระราชาต้องมาปรึกษาหารือกับสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ และ

---

[๓๓]អ៊ែង សុត,ឯកសារ មហាបុរសខ្មែរ:ព្រះរាជពង្សាវតារខ្មែរតាមសាស្ត្រាស្លឹករឹត, (ភ្នំពេញ: រោងពុម្ពអន្តរជាតិ,๑๙๖๗),ទំព័រ ๗-๑๕.

คณะราชปุโรหิต ซึ่งทำให้เราเข้าใจได้ว่าพระพุทธศาสนายังมีความสำคัญต่อพระราชสำนัก และประชาชนทั่วไป พร้อมทั้งเป็นที่พึ่ง และขวัญกำลังใจให้พุทธศาสนิกชนเสมอ

พระราชพงศาวดารยังระบุต่ออีกว่าพระพุทธศาสนายังมีความเจริญ และสามารถอยู่เคียงคู่กับสังคม เนื่องจากพระราชาเป็นศาสนูปถัมภ์มาอย่างดี(หมายถึงสมเด็จพระบาทเสฺรยธรรมราชา ปีค.ศ.๑๖๒๙ - ๑๖๓๔ ถึงพระบาทสุคนบท) ทรงไม่เพียงแต่มีความศรัทธาเลื่อมใสเท่านั้น บางครั้งต้องปฏิบัติธรรม และให้โอวาทแก่ข้าราชการให้รู้จักการทำบุญ ให้ทาน ทำความดี พร้อมทั้งได้สร้างวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ทรงให้พระราชบุตรบวชเรียนในสำนักพระพุทธศาสนา ในรัชสมัยนี้ มีพระมหาเถระหลายรูปผู้มากด้วยความรู้ทางพระพุทธศาสนา เช่นสมเด็จพระสุคนธ์มหาสังฆราชา วัดเนียะตาสึก เป็นต้น ท่านเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก แก้ปริศนาธรรม ทั้งเป็นกาพย์และบาลี ท่านเป็นที่เลื่อมใสของเชื้อพระวงศ์ บางครั้งสมเด็จพระบาทเสร ียธรรมราชาเสด็จมาทรงวาทีธรรมเป็นภาษากาพย์กับสมเด็จพระสังฆราช ทั้งเป็นปริศนาธรรมและบาลี ทำให้ผู้มาเฝ้าทั้งข้าราชการ และประชาชนทั่วไปชื่นชมพระปัญญาญาณทั้งสองพระองค์ [๓๔]

พระพุทธศาสนานับได้ว่ามีความเจริญมากที่สุดยุคเมืองหลวงย้ายมาที่อุดงค์ซึ่งในยุคนี้แม้ว่ามีสงครามทางการเมืองทั้งภายใน(การขัดแย้งพระราชสมบัติ) และภายนอก(ไทยและเวียดนาม)ก็ตาม แต่พระพุทธศาสนายังทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางใจของพระราชสำนักและประชาชนเสมอ อันเนื่องจากพระราชาที่ได้ขึ้นมาครองราชสมบัติล้วนแต่ได้บวชเรียนมาก่อน เช่น สมเด็จพระบาทองค์เอง (ค.ศ.๑๗๗๙ - ๑๗๙๖) เคยบวชเรียนที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพ เข้าใจหลักพระธรรมศาสนาเป็นอย่างดี ทรงให้โอวาทแก่ข้าราชการให้เรียนรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา และรัชสมัยนี้มี พระธรรมวิปัสสนากอง จากวัดพระนคร (จังหวัดเสียมเรียบ) เป็นผู้มากด้วยความรู้ทางพระพุทธศาสนาและวิปัสสนา เชื้อพระวงศ์ให้ความเคารพนับถือและเคยไปเยี่ยมท่านเป็นประจำ[๓๕] ต่อมาพระองค์จันทร์ หรือพระบาทอุทัยราชา ได้สืบราชสมบัติต่อจากพระบิดา ทรงให้ความเคารพนับถือพระพุทธศาสนาตามรอยของพระบิดา ทรงให้ความอุปถัมภ์แด่พระพุทธศาสนา พร้อมทั้งให้พระราชบุตร และพระอนุชาผนวชในสำนักพระพุทธศาสนา ทรงปรึกษาหารือกับสมเด็จพระสังฆราชพระธรรมวิปัสสนาวัดสะมอร์ราย จังหวัดเสียมเรียบเสมอ พระราชพงศาวดารระบุว่า พระองค์จันทร์ทรงให้สร้างวัดวาอารามมากมายทั่วประเทศ ไม่ว่าจะในพระราชวัง(เขาพระราชทรัพย์ ณ อุดงค์) หรือนอกราชวัง และยังระบุต่ออีกว่า พระราชาองค์นี้ ได้นิมนต์พระมหาเถรทั้งหลายที่มากด้วยความรู้ทางพระไตรปิฎกทั่วประเทศมาสังคายนาแปลพระไตรปิฎกที่พระวิหารบนเขาพระราชทรัพย์

---

[๓๔] អេង សុត,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៦៨១-៦៨៣., นักองค์ นพรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘ – ๑๐๕.

[๓๕] អេង សុត,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១០២១-១០៣៥.

(กรุงอุดงค์)[๓๖] แต่ภายหลังรัชสมัยนี้ กัมพูชาอยู่ใต้การปกครองเวียดนาม เวียดนามได้ทำการปฏิรูปโครงสร้างสังคมมากมาย ที่เห็นเด่นชัดก็คือบังคับให้ข้าราชการแต่งตัวเป็นเวียดนาม และแต่งตั้งพระองค์มี (ค.ศ.๑๘๓๔ - ๑๘๔๑) เป็นกษัตริย์โดยขนานนามพระนางในภาษาเวียดนามว่า “ยากุ๋นภู” ในพระราชพิธีอภิเษก ก็ให้ข้าราชการ เชื้อพระวงศ์แต่งตัวในชุดเวียดนาม นอกจากนี้ยังได้ทำลายวัดทางพระพุทธศาสนา รื้อโบสถ์ที่สร้างด้วยไม้มาทำเป็นสำนักงานเวียดนาม พระวิหารพระพุทธศาสนาเปลี่ยนมาเป็นพระวิหารอุงเชือง ซึ่งเป็นชื่อของข้าหลวงเวียดนามที่มาประจำการในพนมเปญ[๓๗] เอกสารบันดำตาเมี๊ยส (Ta Mas’s Memoir)ได้ให้ข้อมูลอย่างสำคัญเกี่ยวกับความโหดร้ายของเวียดนามที่ใช้กำลังทำลายพระพุทธศาสนา เช่น เผาโบสถ์วิหาร ทำลายพระสงฆ์ เอาพระพุทธปฏิมาทางประวัติศาสตร์ที่ทำโดยทอง สำริด เงินเป็นต้น[๓๘] บังคับพุทธศาสนิกชนกัมพูชาให้เปลี่ยนนับถือจากพระพุทธศาสนามาเป็นศาสนาของเวียดนาม[๓๙] ทำให้ประชาชนต้องลุกขึ้นต่อต้านอย่างรุนแรง ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่า สถานภาพพระพุทธศาสนาในช่วงนี้ไม่คอยดีนัก ปิดกั้นเสรีภาพทางการเผยแผ่ อาจพูดในอีกมุมว่าระบบสังคมนิยมพระพุทธศาสนาถูกทำลายจนสิ้นเชิง แต่อย่างไรก็ตาม จากการสำรวจพระราชพงศาวดารในปลายยุคอุดงค์พบว่าพระพุทธศาสนาได้ฟื้นฟูอีกครั้ง ซึ่งในการฟื้นฟูครั้งนี้ มีความเจริญยิ่งกว่ายุคไหนๆ ภายหลังยุคพระนคร กล่าวคือพระองค์ด้วง (ค.ศ.๑๘๔๑ - ๑๘๕๘) เนื่องจากในขณะที่ทรงเป็นเชลยสงครามในประเทศสยาม ทรงได้บวชเรียนหลายพรรษาในกรุงเทพ มีความรู้ แตกฉานในพระไตรปิฎก ทรงมีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในคณะสงฆ์ธรรมยุตินิกายที่พึ่งอุปติใหม่ ในผลงานของมานิจ ชุมซาล (Manich Jumsal) ว่าทรงได้สนทนาธรรมเป็นประจำกับสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงยังอยู่ในสมณะเพศเดียวกัน[๔๐]

ภายหลังออกพระผนวช ทรงได้เป็นพระมหากษัตริย์ประจำกรุงอุดงค์ ภายใต้การสนับสนุนของพระมหากษัตริย์สยามในรัชกาลที่ ๓ ทรงบริหารประเทศชาติด้วยหลัก

---

[๓๖] นักองค์ นพรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑ – ๑๙๙.

[๓๗] អេង សុត,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១០៤៥-១០៥៥.

[๓๘] นักองค์ นพรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔, ឃីង ហុកឌី,**បណ្តាំតាមាស**,(ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារអង្គរ,๒๐๐๗),ទំព័រ ๑๔.

[๓๙] **អាដេម៉ារ ឡឺក្លែរ,ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា ចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី១នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមក**, ប្រែសម្រួលដោយ ទេព ម៉េងឃាន ហៅ ទីឃាយុ, (ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជា,๒๐๐๗),ទំព័រ ๒๐๐๕., ถนอม อานามวัฒน์, **ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมร-ญวน**, (กรุงเทพมหานคร : แสงรุ้งการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

[๔๐] Manich Jumsal, **History of Thailand and Cambodia From the days of Angkor to the present**, (Bangkok: Chalermnit Press, 1987), p.84.

ทศพิธราชธรรม แนะนำข้าราชการให้รู้จักปฏิบัติพระธรรมวินัย ทรงผนวชพระราชบุตรและพระอนุชาในสำนักพระพุทธศาสนา ซึ่งมีสังฆราชนิลเตียง และสมเด็จพระสังฆราชป้าน (สมเด็จพระสังฆราชฝ่ายธรรมยุตนิกาย) เป็นผู้ให้การดูแล ทรงจัดตั้งโรงเรียน และพระวิหารในพระบรมราชวัง ภายหลังเลิกพระราชกิจ ทรงเสด็จมาสอนธรรมวินัย บาลีแก่พระภิกษุสามเณร ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ทำการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์ และแต่งตั้งคณะสงฆ์ตามลำดับสายการปกครอง[๔๑]

รัชสมัยของสมเด็จพระองค์ด้วง นับได้ว่าพระพุทธศาสนาเจริญมากที่สุด ประเทศสงบสุขปราศจากสงคราม ทำให้พระองค์มีโอกาสในการปรับ โครงสร้างการบริหารประเทศ การให้บริการแก่ประชาชน นับเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาอีกครั้ง ขณะเดียวกัน ในระหว่างช่วงนี้ชาวตะวันตกเริ่มมีบทบาททางการเมืองภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งทำให้พระองค์ต้องพึ่งพาอำนาจชาวตะวันตกที่สำคัญคือฝรั่งเศสมาคานอำนาจประเทศเพื่อนบ้านอย่างไทย และเวียดนาม

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ไทยและเวียดนามมีบทบาทในกัมพูชามากที่สุดภายหลังยุคพระนคร ไม่ว่าทางการเมือง หรือวัฒนธรรม แม้กระทั่งในราชสำนัก ซึ่งทำให้ผู้นำของประเทศต้องหาที่พึ่งใหม่ นั่นหมายถึงว่ากัมพูชาต้องหันไปหามหาอำนาจอย่างฝรั่งเศส ดังนั้นพระองค์จึงสร้างสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส แต่การสร้างความสมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศนี้ต้องยุติชะหงักเมื่อสมเด็จพระองค์ด้วงทรงสวรรคต แต่อย่างไรก็ตาม นั่นไม่ได้หมายความว่า กัมพูชาหมดที่พึ่ง พระราชบุตรพระองค์นามสมเด็จพระองค์นโรดม (ค.ศ.๑๘๕๙ - ๑๙๐๔) ได้สืบสานความสมพันธ์ไมตรีกับฝรั่งเศสต่อ จนท้ายที่สุด กัมพูชาต้องตกอยู่ใต้อาณานิคมฝรั่งเศสในปีค.ศ.๑๘๖๓

รัชสมัยนี้ จากการศึกษาพระราชพงศาวดาร พบว่าสมเด็จพระนโรดมทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงอุดงค์ มาที่พนมเปญ ทรงได้สร้างพระวิหารที่ภูเขาราชทรัพย์ สร้างพระวิหารพระแก้วมรกต ที่พนมเปญ โดยมีพระสงฆ์ในสิมากรรม ๑๕๐ รูป และพระสงฆ์ ๕๐๐ รูป มาเทศนาสังคายนามีขบวนแห่พระไตรปิฎกมาประดิษฐานไว้ที่พระวิหารพระแก้วมรกต พร้อมทั้งได้สร้างวัดปทุม (เดิมชื่อวัดโขปฺบตาย่ง) เพื่อถวายแด่สมเด็จพระสุคันธาธิบดีป้าน นอกจากนี้ ทรงได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาอย่างดี จนมีการสอบบาลีมหาประโยค (เด็ญประโยค ในภาษาเขมร) อันนับได้ว่าเป็นการสอบครั้งแรกในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในกัมพูชา[๔๒]

---

[๔๑] អេង សុត,ប្រភពដដែល,ទំព័រ១០៦៨-១០៩៦., นักองค์ นพรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔ - ๓๐๙.

[๔๒] អេង សុត,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១១០១-១២០៦.

๒.๕ พระพุทธศาสนาในยุคอาณานิคม (ค.ศ.๑๘๖๓ – ๑๙๕๓)

ดังผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วเป็นบางส่วนเกี่ยวกับกัมพูชาภายหลังยุคพระนครว่า การแทรกแซงการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้กัมพูชาต้องประสบกับปัญหามากมาย ไม่ว่าจะเป็นความเป็นอยู่ของประชาชน ยิ่งเลวร้ายกว่านั้น คือประชาชาชนส่วนหนึ่งได้กลายเป็นเชลยศึกสงคราม พระราชพงศาวดาร (Chronicle) และการบันทึกความทรงจำของตาเมี๊ยะ (Ta Mas's Memoir) ได้ระบุความเป็นอยู่ของเชลยศึกไว้ ซึ่งสอดคล้องกับผลงานของเดวิด แชนด์เลอร์ ว่าสถานภาพของประชาชนที่เป็นเชลยศึกและประชาชนทั่วไปเปรียบเหมือนคนตายทั้งเป็น ทรัพย์สินนอกจากถูกเผาทำลายแล้ว และยังถูกยึดเอาเป็นทรัพย์สินของตน

จากเหตุผลดังกล่าว นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระองค์ด้วงทรงตัดสินพระทัยยอมรับทำตามการเสนอแนะของนักเผยแผ่ศาสนาชาวฝรั่งเศสในการสร้างความสัมพันธ์ไมตรีกับข้าหลวงฝรั่งเศส แต่การกระชับความสัมพันธ์ดังกล่าวต้องยุติชะงักเมื่อสมเด็จพระองค์ด้วงสวรรคตไปก่อน อย่างไรก็ตาม พระรัชทายาทของพระองค์ คือเจ้านโรดมได้สืบสานสัมพันธ์ไมตรีต่อจนได้บรรลุความสำเร็จ โดยพระองค์ได้ลงพระปรมาภิไธยยอมรับให้ฝรั่งเศสเป็นเจ้าอาณานิคม เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ปีค.ศ. ๑๘๖๓[๔๓]

การทำสนธิสัญญายอมรับฝรั่งเศสเป็นเจ้าอาณานิคมกัมพูชา ถ้ามองในมิติหนึ่งจะพบว่ากัมพูชาสามารถคานอำนาจจากการคุกข้ามของประเทศเพื่อนบ้านได้ แต่ถ้าหากมองในอีกมิติหนึ่งจะพบว่า กัมพูชากำลังจะเสียเปรียบฝรั่งเศส กล่าวคือนับแต่ทำสนธิสัญญามา ฝรั่งเศสยังไม่ได้ทำประโยชน์ให้กัมพูชาเป็นชิ้นเป็นอัน มิหนำซ้ำยังได้ทำสนธิสัญญากับประเทศไทยในการยอมรับให้สามจังหวัดภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศ เช่น จังหวัดบัดดำบอง (พระดำบอง) จังหวัดเสียมเรียบ (เสียมราฐ) สิรีโสภัณฑ์ (ศรีโสภณ) อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยอย่างเป็นทางการ นอกจากนั้น ยังมีสนธิสัญญาอีกหลายฉบับที่บ่งบอกถึงการทอน และลดบทบาทอำนาจของพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจการบริหารการจัดการ การปกครอง การทหาร การเงิน เป็นต้น[๔๔]

จากประเด็นปัญหาข้างต้น สามารถเชื่อมโยงถึงเหตุการณ์เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาในกัมพูชา กล่าวคือนับแต่ฝรั่งเศสเป็นเจ้าอาณานิคม คณะสงฆ์กัมพูชาชุดหนึ่งที่นำโดยอาจารย์สวา (Achar Sva)[๔๕] และอาจารย์โปกำโบร์ (Achar Pokambo) ได้ทำการเคลื่อนไหวต่อต้านฝรั่งเศส[๔๖]

---

[๔๓] ត្រឹង ងា, ប្រភពដដែល,ទំព័រ ២៥៨.

[๔๔] ត្រឹង ងា, ប្រភពដដែល,ទំព័រ ២៥៩., เดวิต แชนด์เลอร์, เรื่องเดียงกัน, หน้า ๒๒๔.

[๔๕] (ดูเพิ่มเติม) ស៊ូ ចំរើន, អាចារ្យស្វា,១៩៦៨.

[๔๖] ត្រឹង ងា, ប្រភពដដែល,ទំព័រ ២៥៩-១៦០.

ควบคู่การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ชาวกัมพูชาที่กลับมาจากประเทศไทยซึ่งถูกปลุกระดมชาตินิยมโดยเจ้านโรดมยุคันโธร์ (Prince Norodom Yukanthor)[๔๗]

การเคลื่อนไหวครั้งนั้น ทำให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสต้องจับตาพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังถูกกดขี่ข่มเหงทั้งบทบาทและหน้าที่ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติศาสนพิธี กระทั่งการเข้ามามีส่วนในการจัดปฏิรูประบบการปกครองของคณะสงฆ์

จากการศึกษาของยัง ซัม (Yang Sam) พบว่า ในแต่ละปีฝรั่งเศสได้ทำการปฏิรูประบบการปกครองหลายครั้ง ทั้งนี้เนื่องจากฝรั่งเศสอยากมีบทบาททางการปกครองคณะสงฆ์ เหตุผลก็คือ

๑) อยากมีอำนาจเหนือคณะสงฆ์ธรรมยุตินิกายที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ความอุดหนุน และลดอิทธิพลของไทย

๒) ลดความเชื่อมั่นของประชาชนที่ให้ความเคารพนับถือคณะสงฆ์มหานิกาย โดยกล่าวหาอาจารย์สวาและอาจารย์โปกำโบร์ ซึ่งเป็นอดีตพระสงฆ์ว่าเป็นขบถ ทั้งนี้เพื่อรักษาความปลอดภัยของเจ้าหน้าฝรั่งเศส[๔๘]

การเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์ต่อต้านฝรั่งเศสนั้นมีหลายครั้ง เช่น กรณีชาวบ้านครำงเลียว จังหวัด กำปงชนังที่ฆาตกรรมข้าหลวงฝรั่งเศสชื่อบาร์เดซ (Résident Supérieure Bardez) ในขณะที่ มาเก็บภาษี ซึ่งมีพระสงฆ์เคยเตือนเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสให้ผ่อนปรน แต่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสยังดื้อรั้น กระทั่งพยายามวางแผนเพื่อเก็บภาษีจากพระสงฆ์ และต่อมาคือการเคลื่อนไหวของพระอาจารย์แฮม เจียว (Preah Ajar Ham Chiev) ผู้เป็นศาสตราจารย์บาลีชั้นสูง ซึ่งการเคลื่อนไหวครั้งนี้มีจำนวนพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนมากกว่าพันคนเดินขบวน เพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ และเพื่อปกป้องอักษรศาสตร์จากข้าหลวงฝรั่งเศสใหญ่ชื่อยอร์จ โคติเอร์ (Georger Gautier) ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำกัมพูชาพยายามทำการเปลี่ยนแปลงภาษาเขมรมาเป็นภาษาฝรั่งเศส จึงแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทั้งชาวฝรั่งเศส และกัมพูชาที่สามารถพูดภาษาฝรั่งเศสได้ประจำการตามสำนักงานต่าง ๆ นับแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุด โดยคัดหวังว่า จะสามารถตั้งประเทศฝรั่งเศสที่อีกชายฝั่ง (La France d' outré Mer) ซึ่งหมายถึงกัมพูชา[๔๙] ดังนั้น ข้าหลวงฝรั่งเศสชื่อ ยอร์จ โกติเยร์ ได้ประกาศความตั้งใจจะจะเปลี่ยนพยัญชนะกัมพูชาทั้ง ๔๕ ตัวให้เป็นตัวอักษรโรมัน โดยมี จอร์จ เซเดส์ (George Cædès) เป็นผู้รับผิดชอบการถ่ายอักษร มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ระบบใหม่นี้สามารถคงระบบการออก

---

[๔๗] Anne Ruth Hansen**, History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia: Khmer Identity and Theravada Buddhism**, (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006), p**.** 70.

[๔๘] Yang Sam**, Buddhism in Cambodia, 1795 - 1954,** Thesis of Master of arts, (cornel University, 1990), p.124 - 125

[๔๙] ប៊ុណ្ណាចន្ទ ម៉ុល,គុកនយោបាយ,(ភ្នំពេញ,១៩៧១),ទំព័រ ៨.

เสียงในภาษาเขมรได้ดี โกติเยร์และเพื่อนร่วมงานของเขาได้มองการปฏิรูปนี้ว่าเป็นก้าวที่จะไปสู่ “การทำให้ทันสมัย” พวกเขามองระบบที่เข้าใจได้ชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่ดี ในเอกสารที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายถึงการปฏิรูปนั้น โกติเยร์ได้โจมตี “ทัศนคติของชาวกัมพูชาต่อโลก” ว่าเป็นสิ่งที่ “ล้าสมัย” และเปรียบเทียบภาษาชาวกัมพูชาว่าเสมือน “เสื้อที่ตัดเย็บอย่างไม่ประณีต” และเพิ่มเติมคำศัพท์ในภาษาฝรั่งเศสที่ “สมเหตุผล” ให้กับภาษาเขมรที่เปลี่ยนมาใช้อักษรโรมันนั้น โกติเยร์คิดว่า อาจช่วยปรับปรุงกระบวนการคิดของชาวกัมพูชา โกติเยร์ได้ยกตัวอย่างการใช้ตัวอักษรโรมันในเตอรกี แต่ใช้วิธีเงียบแบบการทูตสำหรับกรณีการใช้ตัวอักษรโรมันในภาษาเวียดนาม ดูเหมือนว่าโกติเยร์เชื่อว่าคุณความดีของการปฏิรูปเป็นเรื่องประจักษ์แจ้งในตัวเอง เช่น เดียวกับความล้าหลังที่มีอยู่ใน “ความคิดของชาวกัมพูชา”[๕๐] แม้แต่ เกง วันศักดิ์ (Keng Vansak) ซึ่งพึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสด้านอักษรศาสตร์ และมนุษย์ศาสตร์ (Faculte’ des letters et des sciences humaines) และเป็นคนแรกของชาวกัมพูชาที่สร้างแม่พิมพ์ตัวอักษรเขมรตามระบบสมัยใหม่ เขาแสดงความคิดเห็นสอดคล้องกับยอร์จโคติเอร์ จึงเขาพยายามเสนอแนวความคิดให้ใช้ระบบการแปลศัพท์จากภาษาฝรั่งเศส นำมาใช้ร่วมกับภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต[๕๑]

สถาบันพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญคือสถาบันพุทธศาสนบัณฑิต สถาบันบาลีจั่วนขะปั่วะ และสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ได้คัดค้านจากการปฏิรูปดังกล่าว โดยพระองค์ขู่ว่า ถ้าหากยังฟื้นทำต่อไปจะสละพระราชสมบัติ[๕๒]

นอกจากตัวอักษรแล้ว โคติเอร์มีความประสงค์จะทำการเปลี่ยนแปลงปฏิทินซึ่งกัมพูชายึดตามจันทรคติสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ที่สำคัญคือปีใหม่ที่นิยมปรารภกันเดือนแจ๊ด (เดือน ๕) หรือกลางเดือนเมษายน (วันที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕) แต่โคติเอร์ยืนยันว่าจะต้องปรารภตามสุริยคติ คือปีใหม่จะต้องเริ่มต้นเดือนมกราคม แต่ได้รับคัดค้านจากพระสงฆ์ และพระราชมารดาของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ[๕๓]

นักวิชาการฝรั่งเศสด้านโบราณคดี และเคยเป็นผู้อำนวยการสำนักงานฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ คือข้าหลวง หลุยวี วีโนด ได้ย้ำกับข้าหลวงผู้นำว่า ภาษาเขมรมีพื้นฐานจากภาษาบาลี

---

[๕๐] เดวิท แชนด์เลอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖.

[๕๑] Yang Sam ,ibid.p.31., ហុក សាវណ្ណ, **អត្ថបទព្រះធម៌,ភាគទី៤,២០០៩,** ទំព័រ ៦-៧.

[๕๒] **เขมรในทัศนะเจ้านโรดม สีหนุ** , จัง ลากูติวร์ สัมภาษณ์ ,แปลโดยสว่าง วงศ์ พัวพันธ์ ,พิมพ์ครั้งที่ ,(กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๓๕ – ๓๗.

[๕๓] อ้างแล้ว

และสันสกฤต ส่วนภาษาลาตินไม่เกี่ยวข้องกับภาษาเขมรแม้แต่น้อย พร้อมทั้งขอเสนอให้ฟื้นฟูและสนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์ชาวกัมพูชา[๕๔]

การปฏิรูปตัวหนังสือได้ส่งผลกระทบเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันสงฆ์ ซึ่งมองว่า การปฏิรูปนี้เป็นการโจมตีการศึกษาแบบจารีต และผู้ที่อยู่ในสถานะสูงในสังคมกัมพูชา ซึ่งมักเป็นนักการศึกษาแบบแนวจารีตนิยม[๕๕]

๒.๖ พระพุทธศาสนาในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ (ค.ศ.๑๙๕๓ – ๑๙๗๐)

เป็นเวลาร่วมเก้าสิบกว่าปีที่กัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมฝรั่งเศส ทำให้สูญเสียสิทธิเสรีภาพในการปกครองของตน อีกทั้งปัญหาทางการเมืองก็สร้างความปั่นป่วนหามีความสงบไม่ สมเด็จพระนโรดมสีหนุ จึงทรงมีพระดำริว่า “ได้เวลาที่กัมพูชาต้องทำอะไรสักอย่าง” ดังนั้น ในปีค.ศ. ๑๙๕๐ จึงทรงตัดสินพระทัยว่าจะไม่ทรงเป็นเพียงกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญหรือเป็นเครื่องมือของฝรั่งเศสอีกต่อไป แต่ทรงจะปกครองกัมพูชาด้วยพระองค์เอง ดังนั้นใน ปีค.ศ. ๑๙๕๒ พระองค์ทรงยึดอำนาจรัฐบาลและประกาศยุบสภาเพื่อดำเนินการเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศสให้ได้ภายในปีค.ศ. ๑๙๕๕[๕๖] เนื่องจากพระองค์ทรงได้เห็นความปั่นป่วนของสภาผู้แทน ความแตกร้าวทางการเมือง จึงทำให้พระองค์มิอาจอยู่นิ่งดูชะตากรรมกัมพูชาให้เสื่อมโทรมลงได้ โดยไม่ได้ทำอะไรสักอย่าง ดังสุนทรพจน์ของพระองค์ว่า “ทุกอย่างหาระเบียบไม่ได้ ไม่มีการปกครอง ไม่มีการใช้สติปัญญาอย่างมีเหตุผล...”[๕๗]

พระองค์ทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยการเจรจา ตัดความสัมพันธ์ไมตรี และยกเลิกสนธิสัญญาทุกฉบับที่มีกับฝรั่งเศส ขณะเดียวกันฝรั่งเศสเองประสบกับปัญหาทางสงคราม ดังนั้นในเดือนตุลาคม ปีค.ศ. ๑๙๕๓ ฝรั่งเศสจึงยินยอมให้กษัตริย์กัมพูชามีอำนาจในการควบคุมกองทัพ ด้านการคลังและการต่างประเทศ แม้ว่าฝรั่งเศสยังจำกัดอำนาจบางประการ แต่สำหรับสมเด็จพระนโรดมสีหนุแล้ว ทรงมองว่าฝรั่งเศสกำลังเสื่อมอำนาจลงจากกัมพูชา จึงทรงใช้ยุทธศาสตร์สุดท้ายของพระองค์คือให้ข้าราชการที่อยู่ระหว่างจังหวัดเสียมเรียบกับพนมเปญ

---

[๕๔] ហួត តាត,ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា,(ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,๒๐๐๖),ទំព័រ ๓๗-๓๘.

[๕๕]សុង ស៊ីវ,សាសនានិងវិទ្យាសាស្ត្រ,(ភ្នំពេញ:បណ្ណាគារយាយតាធម៌,๑๙๗๒),ទំព័រ ๙๑-๙๓.(ភ្នំពេញ:សកលវិ.ភូមិន្ទ្រភ្នំពេញ,๑๙๙๙),ទំព័រ๕๗-๕๘.

[๕๖] ธีระ นุชเปี่ยม, **การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา**, (กรุงเทพมหานคร:โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๒๗),หน้า ๔๒-๔๓.

[๕๗] เดวิด แชนดเอลร์,เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๙.

เดินขบวนประท้วงฝรั่งเศส เหตุดังกล่าวทำให้ชาวกัมพูชาทั้งเป็นฆราวาสและพระสงฆ์[๕๘]ออกมาเดินขบวนเรียกร้องเอกราชอย่างอิสรเสรี กระทั่งนักศึกษา ประชาชนทั่วไปก็เข้ามาร่วมเป็นจำนวนมาก จนในที่สุด ฝรั่งเศสต้องมอบ “เอกราช”อย่างสมบูรณ์แบบให้แก่ชาวกัมพูชาในวันที่ ๒๙ เดือนพฤศจิกายน ปีค.ศ. ๑๙๕๓

หลังจากได้รับเอกราชอย่างสมบูรณ์ สมเด็จพระนโรดมสีหนุกลายเป็นพระประมุขของรัฐ ทรงกำหนดแผนนโยบายไม่เข้าเป็นฝักเป็นฝ่ายทางการเมืองในการดำเนินบริหารประเทศ โดยใช้นโยบายที่เรียกว่า “สังคมนิยมพระพุทธศาสนา” ซึ่งเป็นสายกลางในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นแนวทางบริหารประเทศ ทั้งนี้ เนื่องจากทรงเคยได้บวชเรียนในพระพุทธศาสนา[๕๙] และมีพระดำริว่า “การจะสร้างประเทศให้พัฒนามาได้ พระสงฆ์ควรมีบทบาทอย่างยิ่งในสังคม

“สังคมนิยมพระพุทธศาสนา” เป็นหลักการบริหารประเทศที่สมเด็จพระนโรดมสีหนุได้คิดค้นมาโดยพระองค์เอง เนื่องจากทรงเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และประชาชนว่าพระพุทธศาสนานำมาซึ่งความเท่าเทียมกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน พร้อมทั้งช่วยเหลือกัน รักษาไว้ซึ่งธรรมเนียมแบบจารีตนิยม ทั้งนี้ ล้วนแต่เป็นหลักพื้นฐานในวิถีชีวิตของประชาชน อีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญมากที่สุดคือเพื่อส่งเสริม และยกระดับพระพุทธศาสนา”[๖๐] โดยทรงมีพระดำริว่าการพัฒนาประเทศ และศาสนาต้องไปควบคู่กัน “ประเทศชาติประกอบด้วยจักรสองคืออาณาจักรสำหรับคับเคลื่อนประเทศชาติ ส่วนอีกจักรหนึ่งคือพุทธจักรสำหรับคับเคลื่อนศีลธรรม และความสามัคคีของผู้คนในสังคม ถ้าประเทศชาติขาดจักรใดจักรหนึ่งแล้ว หรือจักรทั้งสองเดินไปไม่สม่ำเสมอกันแล้ว ประเทศไม่สามารถเข้าไปสู่ความสงบสุขและพัฒนาขึ้นได้”[๖๑] เดียบ

---

[๕๘] กម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី២៥,លេខ ១២ ខែធ្នូ ១៩៥៣,ទំព័រ ៩៥៩.

[๕๙] Sam Nhean, **The History of Buddhist in Cambodia**, (Phnom Penh: Buddhist Association, 1957), p. 29 – 32.

[๖๐] Yang Sam, **Khmer Buddhism and Politics, 1954-1984**, (Newington.CT: Khmer Studies Institute, 1987), pp.12 - 13.

[๖๑] Keyes Charl F. (1994) **Communist Revolution and the Buddhist Past in Cambodia'** in Keyes, Charles F. Laural Kendall and Helen Hardare (eds) **Asian Vision of Authority: Religion and the Modern State of East and Southeast Asia**, Honolulu :University of Hawaii Press, p.53.,ពុទ្ធិកសិក្សា,ឆ្នាំទី ១, លេខ១,ខែមិថុនា១៩៨៨,ទំព័រ ៩-១០.

สุผล (Deap Sophal) ว่า เป็นทฤษฎีสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน “ทุกข์ของราษฎร์คือทุกข์ของข้าพระเจ้า”[๖๒]

เพราะเหตุดังนั้น จึงทรงงานกับประชาชนทุกนิคมชุมชนหมู่บ้าน ทรงวางพระองค์เหมือนประชาชนคนหนึ่งที่ร่วมสุขร่วมทุกข์กับหมู่ชนทั่วไป ดังปรากฏในผลงานของยังซัม (Yang Sam) ว่า “ไม่เคยมีมาก่อนในอดีตที่พระมหากษัตริย์วางตัวเหมือนคนทั่วไป ทรงงานร่วมกินร่วมนอนกับประชาชนของพระองค์ ซึ่งทำให้ประชาชนของพระองค์กล้าร้องทุกข์ ขอความช่วยเหลือโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการทางการมากมาย”[๖๓]

นอกจากนี้ สมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงให้ความสำคัญแก่พระสงฆ์เป็นพิเศษ ทรงได้ถวายตำแหน่งสำคัญ ๆ แก่ผู้นำศาสนา เช่น สมเด็จพระสังฆราชทั้งสองนิกาย คือมหานิกายและธรรมยุตินิกาย พร้อมทั้งมีพระบรมราชานุญาตให้ใช้พระราชาศัพท์แก่สมเด็จพระสังฆราชทั้งสอง ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาก็ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ทั้งทางด้านรูปธรรมและนามธรรม กระทั่งมีเชื้อพระวงศ์ได้เข้ามาผนวชเพื่อสืบทอดพระราชประเพณีดังเดิม อีกส่วนหนึ่ง ในการพัฒนาคณะสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นสภาพความเป็นอยู่ หรือการศึกษา ทรงให้ความช่วยเหลือทุกกรณี ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระสังฆราช ฮวด ตาด ลงพื้นที่พบปะกับพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไปทุกภูมิภาคของประเทศ เพื่อรับฟังการร้องทุกข์ และแนวทางการบริหารขององค์พระประมุขของรัฐ ผลที่ได้รับจากการลงพื้นที่ครั้งนี้ พบว่า ทั้งพระสงฆ์ และประชาชนทั่วไปมีความพึงพอใจมากที่สุดในหลักการบริหารประเทศของพระองค์ จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ในยุคนี้พระพุทธศาสนามีความพัฒนาแทบทุก ๆ ด้าน

จากการสำรวจจำนวนสถิติการเจริญเติบโตของศาสนสถาน เช่น วัด โบสถ์วิหาร เป็นต้น พบว่าปีค.ศ.๑๙๖๙ มีจำนวน ๓,๓๖๙ วัด โดยเฉลี่ยวัดเกิดใหม่ปีละ ๖๓วัด และวัดใหม่ล้วนแต่ได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล ระหว่างปีค.ศ.๑๙๖๑-๑๙๖๙ พระสงฆ์มีจำนวน ๕๓,๕๐๙-๖๕,๐๖๒ รูป/องค์ โดยเฉลี่ยพระสงฆ์บวชใหม่หนึ่งพันรูปต่อปี มีนักวิชาการหลายท่าน เช่น ยัง ซัม มองว่าสมเด็จพระนโรดมได้รับแรงดลบันดาลใจ และเดินตามรอยของพระเจ้าอโศกมหาราช[๖๔]ดังพระองค์เคยตรัสว่าไว้ “พระพุทธเจ้าฝากพระศาสนาไว้กับพระมหากษัตริย์”[๖๕]

---

[๖๒] ជៀប សុផល,**សង្គមរាស្ត្រនិយមពីមហាជ័យជំនះឈានទៅដល់វិបត្តិនិងការដួលរលំ, ๑๙๕๕-๑๙๗๐**,បោះពុម្ពលើកទី២,(ភ្នំពេញ:ជោគជ័យ,๒๐๐๙),ទំព័រ ๑๒๐-๑๔๖.

[๖๓] Yang Sam, **Khmer Buddhism and Politics, 1954-1984**,p.12.

[๖๔] Yang Sam, op.cit. pp.19, 14-15, 23.

[๖๕] **ពុទ្ធិកសិក្សា**,ឆ្នាំទី១ លេខ១ ខែមិថុនា ๑๙๕๘,ទំព័រ ๓.

๒.๗ พระพุทธศาสนาในยุคลอน นอล (ค.ศ.๑๙๗๐ – ๑๙๗๕)

ปลายปีค.ศ.๑๙๖๙ ประเทศกัมพูชาประสบกับปัญหาหลายประการ ไม่ว่าเป็นปัญหาทางการเมือง สังคม หรือเศรษฐกิจ รัฐบาลที่รู้จักในนามพุทธสังคมนิยม ไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้ ท้ายที่สุด เจ้าสีสุวัตถิ์สิริมะตะ(Sisowath Sirimaktak) กับทหารอีกกลุ่มหนึ่งได้กดดันให้นายพลลอน นอล (Lon Nol)โค่นอำนาจของสมเด็จพระนโรดมสีหนุลง ขณะที่พระองค์เสด็จไปเยือนต่างประเทศ ดังนั้น ประเทศกัมพูชาได้ขนานนามใหม่ว่า “สาธารณรัฐเขมร- Khmer Republic” นับแต่วันที่ ๑๘ เดือนมีนาคม ปีค.ศ.๑๙๗๐ เป็นต้นไป โดยมีนายพลลอน นอล เป็นประธานาธิบดีคนแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา

ในระบบราชานิยมหรือสังคมนิยมพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระนโรดมสีหนุอดีตพระมหากษัตริย์ ที่ยิ่งใหญ่หลังยุคพระมหานคร นายพลลอน นอล ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้เรียนรู้มากมายเกี่ยวกับแนวนโยบายการบริหารประเทศของสมเด็จพระนโรดมสีหนุตามแบบพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประชาชน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สังคม ล้วนแต่มีหลักพื้นฐานจากพระพุทธศาสนา ดังนั้น เขาจึงตัดสินใจจะบริหารประเทศตามแนวทางนี้ ซึ่งขั้นแรก คือบัญญัติพระพุทธศาสนาไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตราที่ ๒ ว่า “เป็นศาสนาของรัฐ” และเปิดเสรีภาพการนับถือศาสนาทุกศาสนา[๖๖] ขณะเดียวกันคณะกรรมการกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมที่มีหน้าที่ในเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้ทำการเปลี่ยนแปลงบทสวดมนต์แผ่เมตตา “อากาสฐา”ในหนังสือ คิหิปฏิบัติสังเขป (Gihipatipatti Sangkhep) ของพุทธศาสนบัณฑิตจาก “ราชโน” มาเป็น “รัฐเก” กล่าวคือเปลี่ยนเป็น “อากาสฐา จภุมมฺฐา เทวา นาคา มหิทฺธิกา บุญญัง โน อนุโมทันตุ จีรัง รักขันตุ รัฐเก” ซึ่งมีความหมายว่า “เทวดาทั้งหลายที่อยู่ ณ อากาศก็ดี อยู่ ณ แผนดินก็ดี นาคทั้งหลายที่มากด้วยฤทธิ์ก็ดี จงอนุโมทนาในบุญกุศลของข้าพเจ้าทั้งหลาย จงรักษามหาชนในรัฐให้ประสบแต่ความสุขความเจริญเป็นนิจเทอญ”[๖๗] อันเป็นการเปลี่ยนจากการแผ่เมตตาแด่พระราชา “ราชาโน” มาเป็นมหาชน “รัฐเก”

แต่อย่างไรก็ตาม การทำรัฐประหาร (Coup d’état) ของนายพลลอน นอล มิได้หมายความว่ากัมพูชาจะมีความสงบสันติก็หาไม่ ตรงกันข้าม สิ่งเลวร้ายได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับ

---

[๖๖] ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ១៩៤៧-២០០៦,(ភ្នំពេញ:នរគុន,២០០៨),ទំព័រ ២៦.

[๖๗] Yim Sombo and Others, **The Threads of Continuity: Buddhism and Conflict in Cambodia, 1953 to 1979** in Siksacakr, Penny Edwards, Michel Rethy Antelme, Editors, (Center for Khmer Studies: Ponleu Khmer Printing& Publishing House, 2007), p.86.

แต่วันที่ ๑๘ มีนาคม ปีค.ศ.๑๙๗๐ เป็นต้นมา เช่น กรณีการเดินขบวนประท้วงของพระสงฆ์ และพุทธิกศาสนิกชนในพนมเปญ ได้นำไปสู่การฆาตกรรมข้าราชการประจำกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม[๖๘] และการเดินประท้วงของพระสงฆ์และประชาชนจากจังหวัดกำปงจาม เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลคืนอำนาจบริหารประเทศถวายแด่อดีตพระมหากษัตริย์สมเด็จพระนโรดมสีหนุ ซึ่งการประท้วงต่อต้านครั้งนี้ได้ฆาตกรรมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดกำปงจามสองคน ขณะเดียวกัน เมื่อขบวนประท้วงนี้เดินเข้ากรุงพนมเปญโดยข้ามสะพานโจรฺยจังวา (Chroy Chang Wa bridge) รัฐบาลก็ได้ใช้กำลังทหารเข้าสลายกลุ่มผู้ประท้วงนี้ ทำให้มีพระสงฆ์และประชาชนเป็นจำนวนมากเสียชีวิต กระทั่งพระสงฆ์ในกรุงพนมเปญถูกทางการห้ามแสดงความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้นเกี่ยวกับการทำรัฐประหาร[๖๙] นอกจากนี้ยังมีกองกำลังของทหารเวียดกงหรือแนวร่วมปลดปล่อยแห่งชาติเวียดนามใต้ (Viet Cong or the National Front for the Liberation of Southern Vietnam - NLF) และเวียดมินห์ หรือสันนิบาตเพื่อเอกราชเวียดนาม (Viet Minh or League for the Independence of Vietnam) จำนวน ๕๐,๐๐๐ คน ได้คุกข้ามอธิปไตยกัมพูชา สร้างความปั่นป่วนทางเมือง จนทำให้ทั้งพระสงฆ์ นักศึกษา และพุทธศาสนิกชนเดินขบวนเรียกร้องให้รัฐบาลขับไล่เวียดกง และเวียดมินห์ออกจากอธิปไตยกัมพูชา[๗๐]

ในช่วงปีดังกล่าว นักวิชาการบางคนมองว่า สงครามที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลลอน นอลกับกองกำลังเวียดนามเป็นสงครามศาสนา สงครามจิตวิทยา สงครามยุทธศาสตร์ ซึ่งโฆษณาชวนเชื่อให้เยาวชนเข้าร่วมกองกำลังทหาร เพื่อคัดค้านกำลังเวียดกง และเวียดมินห์ ที่เอาวัดมาเป็นฐานในการทำศึกสงคราม มีการจับพระสงฆ์เป็นตัวประกัน ซึ่งทางรัฐบาลมองว่าเป็นพวกไร้ศาสนาหรือทมิฬศาสนา เป็นคอมมิวนิสต์ ดังประโยคที่ว่า “หากคอมมิวนิสต์มา พระพุทธศาสนาจะสูญหาย” อีกอย่างหนึ่งเพื่อคัดค้านการเดินขบวนของพระสงฆ์ทั่วประเทศ เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลคืนอำนาจถวายสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ดังนั้นในวันที่ ๕ เดือนตุลาคม ปีค.ศ. ๑๙๗๐ ลอน นอล ได้ส่งจดหมายไปยังสมเด็จพระสังฆราชมีใจความว่า “การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ไม่ได้หมายความว่าไม่ซื่อสัตย์ต่อพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาของรัฐนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พุทธธรรมล้วนแต่ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของผู้คน พระพุทธศาสนาสอนเราให้ซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ตัว ส่งเสริมการช่วยเหลือกัน ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเครื่องหมายแห่งเสรีภาพ ความเสมอภาพ ภราดร

---

[๖๘] สัมภาษณ์ ศ.แมน ปรางค์, ที่ปรึกษาพุทธิกศึกษาแห่งชาติ, พนมเปญ, ๑๕ ตุลาคม ๒๐๐๙.

[๖๙] Yim Sombo and Others, ibid., p. 86.

[๗๐] កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី៤២ លេខ១៣ ខែធ្នូ ១៩៧០,ទំព័រ ១១៥២-១១៥៩.

ภาพ การพัฒนา และความเป็นอยู่ของผู้คน”[๗๑] ฉัตร เปรมฤดี ซึ่งเป็นผู้ที่ชื่นชอบต่อท่านประธานาธิบดีว่า เป็นผู้ที่พิทักษ์พระพุทธศาสนา และเคารพนับถือศาสนาอย่างเคร่งครัด เป็นห่วงใยต่อบ้านเมือง “เราจะป้องกันพระพุทธศาสนาโดยชีวิต และเลือดเนื้อ เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงคงอยู่ถึง ๕๐๐๐ พระพรรษา...ฯ...ต่อสู้เพื่อปกป้องบ้านเมือง และศาสนาโดยลำพัง”[๗๒]

แม้ว่า ทางภาครัฐพยายามสร้างความกลมเกลียวให้พระสงฆ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือสร้างความเชื่อมั่นแก่พุทธศาสนิกชนว่ารัฐบาลให้ความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม เพื่อตอบโต้รัฐบาลของลอน นอล กองกำลังเวียดกงและเวียดมินห์ ก็ได้โฆษณาชวนเชื่อให้พระสงฆ์ที่อยู่ต่างจังหวัด เช่น จังหวัดกำปงจาม และไพรแวง เป็นต้น เดินขบวนต่อต้านรัฐบาลลอน นอล โดยให้คำมั่นสัญญาว่า “จะคืนอำนาจที่แท้จริงให้ชาวกัมพูชา” แต่ในทางตรงข้ามกับคำมั่นสัญญา ทั้งกองกำลังเวียดกงและเวียดมินห์ก็ได้ทำลายพระพุทธศาสนา เช่น ประหารชีวิตพระสงฆ์ ทำลายวัดวาอาราม พุทธปฏิมา เผาทำลายคัมภีร์ฎีกา เอกสารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และศาสนา พร้อมทั้งขู่บังคับให้พระสงฆ์สึกเข้าเป็นทหารของตน ยึดทรัพย์สิน และเกณฑ์ชาวกัมพูชาเป็นทหาร ซึ่งระหว่างปีค.ศ.๑๙๗๐ – ๑๙๗๑ วัดที่ถูกทำลายด้วยกองกำลังเวียดกงและเวียดมินห์มีถึง ๒๔๑ แห่ง มีพระสงฆ์มรณภาพ ๔๒ รูป บาดเจ็บ ๕๒ รูป ถูกจับเป็นเชลยศึก ๒๑ รูป และต้องอพยพเข้ามาพนมเปญ ๔๕๒ รูป นอกจากนี้ยังมีโบสถ์คริสต์ ๑๓ แห่ง บาทหลวง ๓ รูป รวมทั้งมัสยิด ๖ แห่ง[๗๓] นอกจากนี้ยังใช้กองกำลังทหารเข้ายึดครองนครวัดซึ่งเป็นมรดกประวัติศาสตร์ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมโลก ดังรายงานของพุทธิกสมาคม และสมาคมนักนิพนธ์กัมพูชาว่า

> “วันที่ ๒๓ มีนาคม ปี ค.ศ.๑๙๗๐ เวียดกงและเวียดมินห์ โฆษณาชวนเชื่อประชาชนในจังหวัดกำปงจาม และไพรแวง ต่อต้านกับรัฐบาลสาธารณรัฐ วันที่ ๒๘ มีนาคม ปีค.ศ.๑๙๗๐ กองกำลังเวียดกง และเวียดมินห์จำนวน ๕๐,๐๐๐ คนเข้ามาในกัมพูชา ได้ทำลายที่ทำงาน โรงเรียน วิทยาลัย ศูนย์สุขภาพ เผาทำลายวัดวาอาราม ศาสนสถาน จับพระสงฆ์เป็นตัวประกันเดินนำหน้าเพื่อป้องกันมิให้ทหารรัฐบาลยิง นอกจากนี้ได้ทำร้ายพระสงฆ์ด้วยการ

---

[๗๑] Yam Sam, Yang Sam, **Khmer Buddhism and Politics, 1954-1984**,p.53 – 59.

[๗๒] ชาติ เปรมฤดี,**ชะตากรรมพระพุทธศสานาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร,** (กรุงเทพ มหานคร : ชุติมาการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๖, ๕๔.

[๗๒] **កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី៤៣ លេខ៣ ខែធ្នូ ១៩៧១,ទំព័រ ១០៦៣-១០៦៤**

[๗๓] **កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី៤២ លេខ១៣ ខែធ្នូ ១៩៧០,ទំព័រ ១១៤៧-១១៥១,១១៥២-១១៥៩.**

ตบตีอย่างโหดร้าย ขณะนี้ทั้งเวียดกงและเวียดมินห์กำลังยึดครองปราสาทนครวัด ซึ่งเป็นแหล่งมรดกแห่งประวัติศาสตร์ ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมโลก"[๓๔]

นอกจากนี้ยังมีการออกแถลงการณ์ของนาย อู ทัน(U Thant) ซึ่งเป็นอัครเลขาธิการสหประชาชาติ(UN Secretary-General) วันที่ ๘ เดือนมิถุนายน ปีค.ศ.๑๙๗๐ ว่า

"สงครามเวียดนามได้คุกคามลุกลามเข้ามากัมพูชา ทำลายชีวิตคนเป็นจำนวนมาก ทำให้เสียหายทรัพย์สิน สงครามเวียดนามกลายเป็นสงครามอินโดจีน ปราสาทนครวัดซึ่งเป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นที่สักการบูชา และมีชื่อเสียงมากที่สุดในประเทศกัมพูชา กำลังได้รับการเบียดเบียนพยาบาทอย่างร้ายแรงเหมือนดังปราสาทในกรุงเว้ ประเทศเวียดนาม....

ดังนั้น เราต้องปลดปล่อยนครวัดให้ได้ "Angkor Wat doit être sauvé" ข้าพเจ้าเรียกร้องผู้ที่เกี่ยวข้อง เคารพปราสาทโบราณซึ่งเป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมซึ่งอยู่ทุกภูมิภาคของประเทศกัมพูชา และภูมิภาคอื่นในอินโดจีน ...ต้องป้องกันดูแลปราสาทเหล่านี้ให้ได้..."[๓๕]

ผลจากจากการยั่วยุและโฆษณาชวนเชื่อของเวียดกง และเวียดมินห์ ทำให้คณะสงฆ์ทั่วประเทศ ได้จัดประชุมสมัชชาพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน ปีค.ศ. ๑๙๗๑ ที่ห้องประชุมจตุมุข กรุงพนมเปญ โดยมีสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองคณะเป็นประธานในพิธีซึ่งประเด็นหลัก ๆ แล้ว คือเรียกร้องให้รัฐบาลมีนโยบายชัดเจนต่อพระพุทธศาสนา การรักษาฟื้นฟูสภาพจิตใจของพุทธศาสนิกชน และปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา โดยออกแถลงการณ์ร่วมกันมีใจความสำคัญว่า

"ระหว่างวันที่ ๒๓ มีนาคม ปีค.ศ. ๑๙๗๐ ถึงวันที่ ๑๗ เมษายน ปีค.ศ. ๑๙๗๑ กองกำลัง เวียดกง และเวียดมินห์ ได้ทำลายวัด ๒๐๕ แห่ง พระสงฆ์มรณภาพ และบาดเจ็บจำนวนมาก ด้วยทารุณกรรมอันโหดร้ายของพวกทมิฬไร้ศาสนา พระสงฆ์นับเป็นพันๆ รูปต้องอพยพจากวัดไปหาที่ปลดภัย การศึกษาของคณะสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นพุทธิกศึกษา หรือศาลาธรรมวินัยไม่

---

[๓๕] กัมพูชสุริยา,ฉบับที่ ๔๒ เล่ม ๒ ประจำเดือนธันวาคม ๑๙๗๐,หน้า ๘๑๐-๘๑๑.

สามารถดำเนินการได้ ในต่างจังหวัด ศาสนสถาน ปราสาทโบราณ พระพุทธปฏิมาถูกทำลาย"[๗๖]

ระหว่างที่กัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของนายพล ลอน นอล นับแต่เดือนมีนาคม ปี ค.ศ.๑๙๗๐ ถึง เดือนมิถุนายน ปีค.ศ.๑๙๗๓ มีจำนวนวัด ๙๙๗ แห่ง หรือหนึ่งในสามถูกทำลายด้วยการเผา และระเบิดโดยกองกำลังของเวียดกงและเวียดมินห์ พระสงฆ์ที่อยู่ต่างจังหวัดและชนทบต้องอพยพไปอยู่ในที่ปลอดภัย เช่น พระสงฆ์ต้องอพยพไปอยู่ภายใต้การอารักขาหรือศูนย์ปลดปล่อย (Liberated Zone) ของรัฐบาลนายพล ลอน นอลจำนวน ๑,๑๕๖ รูป อีก ๑๑๔ รูป มรณภาพ ๑,๑๕๓ รูปบาดเจ็บ และอีก ๓๖๐ รูป ถูกจับเป็นตัวประกันของเวียดกงและเวียดมินห์ ขณะที่พระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งต้องอพยพอยู่ศูนย์ปลดปล่อยของเขมรแดง ที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ ซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้ถูกอบรมด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์[๗๗] ขณะเดียวกัน ระหว่างปีค.ศ.๑๙๗๐ – ๑๙๗๓ กองกำลังสหรัฐอเมริกาและเวียดนามใต้ ได้โจมตีขับไล่กองกำลังเวียดนามเหนือหรือเวียดมินห์ข้ามเข้ามาดินแดนกัมพูชาภาคตะวันออก เฉียงเหนือของประเทศ และได้ทิ้งระเบิดมากกว่าแสนตัน ซึ่งการทิ้งระเบิดครั้งนี้ ทำให้มีพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชาเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก โดยไม่มีการประเมินความสูญเสียใดๆ จากรัฐบาล แม้รัฐบาลจะรับทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวก็ตาม ดังนั้น พระสงฆ์ที่อยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ หลายจังหวัดต้องอพยพมากรุงพนมเปญ ซึ่งทำให้วัดวาอารามในกรุงพนมเปญ ไม่สามารถรองรับจำนวนพระสงฆ์จำนวนมากได้

ระหว่างปีค.ศ.๑๙๗๔-๑๙๗๕ กองกำลังเขมรแดงได้ขยายตัวและมีอำนาจทางการเมืองมากขึ้นจนสาสามารถยึดพื้นที่ปกครองของประเทศได้หลายจังหวัด ที่สำคัญคือภาคตะวัน ออกเฉียงเหนือของประเทศ ขณะเดียวกัน เขมรแดงได้พยายามโฆษณาชวนเชื่ออุดมการณ์คอมมิวนิสต์โดยเอาพระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่ พร้อมทั้งได้มอบอาวุธให้พระสงฆ์ป้องกันตัวขณะที่ปฏิบัติหน้าที่ จนนำไปสู่การโค่นอำนาจจากรัฐบาลลอน นอลได้ในที่สุด โดยมีพระสงฆ์เข้าร่วมในกระบวนการปฏิวัตินี้ด้วย[๗๘]

---

[๗๖] កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី៤៣ លេខ១ ខែកុម្ភៈ ១៩៧១,ទំព័រ១៨៦-១៩៩.

[๗๗] Yang Sam, ibid., p .58 – 59.

[๗๘] Yim Sombo and Others, ibid., p. 90

๒.๘ พระพุทธศาสนาในยุคเขมรแดง (ค.ศ.๑๙๗๕ – ๑๙๗๙)

วันที่ ๑๓ – ๑๕ เมษายน ปี ค.ศ.๑๙๗๕ อาจกล่าวได้ว่าเป็นวันที่ชาวกัมพูชาควรจะได้รับความสุข ความสนุกสนานจากขนบธรรมเนียมอันเก่าแก่ กล่าวคือเป็นวันปีใหม่ (วันสงกรานต์) แต่ความสุข ความสนุกสนานนี้เปรียบเหมือนดั่งความฝันที่เลือนลอยในจินตนาการ จากบทสมภาษณ์หลายคนที่ได้รับประสบการณ์ชีวิตในสมัยเขมรแดง พอจะสรุปได้ว่า บางจังหวัดยกเว้นกรุงพนมเปญ จังหวัดบัดดำบอง เสียมเรียบ เป็นต้น ต่างตกอยู่ภายใต้การปกครองของเขมรแดง ก่อนวันที่ ๑๗ เมษายน ปีค.ศ.๑๙๗๙ เขมรแดงได้ใช้อำนาจบีบบังคับไม่ให้ประชาชนนับถือศาสนา หรือทำพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งขับไล่ให้ออกจากเมืองหลวง ซึ่งสอดคล้องกับผลงานของ ธีระ นุชเปี่ยม[๗๙] แต่ขณะเดียวกัน เขมรแดงก็พยายามชักชวนพระสงฆ์ให้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิวัติภาคประชาชนที่ใสสะอาด บริสุทธิ์[๘๐] โดยเฉพาะ ก่อนการเคลื่อนไหวปลอดปล่อยกรุงพนมเปญวันที่ ๑๗เมษายน ปีค.ศ.๑๙๗๕ พระสงฆ์ที่อยู่ห่างไกลเมืองหลวงถูกขัดเกลาด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ พร้อมทั้งบังคับให้มีส่วนรวมกับปฏิวัติ โดยสัญญาว่า จะไม่ทำการปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา และพระสงฆ์ ซึ่งสอดคล้องกับบทสนทนาระหว่างพระระพิน ด้วง ลอย กับ ฉิม เด็ม ซึ่งเป็นครูในโรงเรียนวัดบ่อเวล จังหวัดบาดดำบองว่า

“ในช่วงก่อนปีค.ศ.๑๙๗๕ เขมรแดงได้ชักชวนพระสงฆ์เข้ามามีส่วนรวมเพื่อทำการปฏิวัติ โดยให้สัญญากับพระเหล่านั้นว่า เมื่อปฏิวัติสำเร็จจะไม่ทำลาย หรือกำจัดพระพุทธศาสนาตามแนวทางของคอมมิวนิสต์ และจะสนับสนุนพระสงฆ์ผู้ที่เข้าร่วมการปฏิวัติให้มีตำแหน่งสูงขึ้นในทางการปกครองคณะสงฆ์ แต่ภายหลังการปฏิวัติพระสงฆ์เข้าร่วมปฏิวัติกับเขมรแดงกลับได้รับผลตอบแทนในทางที่ตรงกันข้าม”[๘๑]

วันที่ ๑๗ เมษายน ปีค.ศ. ๑๙๗๕ ขณะที่กองกำลังเขมรแดงเคลื่อนเข้ายึดกรุงพนมเปญ ประชาชนชาวกัมพูชาหวังว่าจะเป็นวันสงบ สันติภาพ ภายหลังจากการยุติการสู้รบกันระหว่างรัฐบาลสาธารณะเขมรซึ่งนำโดยนายพล ลอน นอล กับเขมรแดงซึ่งนำโดยนาย ซา ลุด ซอ หรือที่รู้จักกันในนาม พอล พต ประชาชนชาวกรุงพนมเปญจึงพากันออกมาต้อนรับด้วยเสียงเชียร์ พร้อมกับโบกธงผ้าสีขาว อันเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความปลาบปลื้มใจ ดีอกดีใจจากการยุติสงคราม

---

[๗๙] ธีระ นุชเปี่ยม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

[๘๐] Yin Sambo and others, ibid.,p.91.

[๘๑] พระระพิน ด้วงลอย, **การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๗๕- ๑๙๘๕**, สารนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย), (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๕), หน้า ๔๐.

ทางการเมือง แต่ความปลาบปลื้มใจของประชาชนก็ต้องผิดหวัง[๙๒] เมื่อเสียงปืนหลายนัดยิงขึ้นฟ้าเพื่อบอกให้ประชาชนรีบอพยพออกจากกรุงพนมเปญอย่างเร็งด่วนภายใน ๒๔ ชั่วโมง ดังปรากฏในภาพถ่ายของโรแลนต์ เนโว (Roland Neveu) และภาพยนตร์ที่กำกับโดย ดิท ปราน (Dith Pran) เรื่องทุ่งสังหาร (The Killing Field) ซึ่งในขบวนรถของกองกำลังเขมรแดงก็มีพระสงฆ์หลายรูปอยู่ปะปนอยู่กับกองกำลังทหาร[๙๓] นี่คงไม่แปลกนักเนื่องจากช่วงนั้น พระสงฆ์ก็มีส่วนรวมในการเคลื่อนไหวปฏิวัตินี้[๙๔]

ก่อนเขมรแดงยึดพนมเปญไม่กี่ชั่วโมง วิทยุแห่งชาติซึ่งมีแฮม เขต ดารา (Hem Keth Dara) ผู้เป็นลูกของอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย กับสมเด็จพระสังฆราชฮวต ตาด (Supreme Patriach Huot Tath) ได้ประกาศตามวิทยุกระจายเสียงเรียกร้องให้ผู้นำทางการเมืองยุติการสู้รบกัน เพื่อหันมาเจรจาด้วยสันติวิธี สมเด็จพระสังฆราชทรงมีพระดำรัสว่า “สงครามยุติลงแล้ว เราเป็นพี่น้องกัน ขออยู่เงียบ ๆ แต่ในบ้านของตัวเอง” นี่คงจะเป็นเสียงปรารถนาดีของพระสงฆ์ผู้นำครั้งสุดท้ายที่มีสิทธิ์ออกอากาศในช่วงรัฐบาลลอน นอล [๙๕]

สถาบันสงฆ์เป็นสถาบันแรกที่เขมรแดงไม่พึงปรารถนาจะพบเห็น เพราะเหตุดังนั้นพระสงฆ์ทุกรูปจึงถูกขับไล่ออกจากกรุงพนมเปญ เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป โดยในวันที่ ๑๗ เมษายน ๑๙๗๕ ทหารเขมรแดงคนหนึ่งได้มานิมนต์สมเด็จพระสังฆราชคณะมหานิกาย ฮวด ตาด ออกจากพนมเปญ เช่นเดียวกับพระสงฆ์อีกหลายรูป และในวันที่ ๑๘ เมษายน สมเด็จพระสังฆราชกับมนตรีสงฆ์ระดับสูงถูกนำไปอุดงค์ซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่า ท่านได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยามจากทหารเขมรแดง และถูกทรมาน ท้ายที่สุดถูกสังหารชีวิตที่วัดปรางค์ อำเภออุดงค์ จังหวัดกำปงสะพือ ส่วนมนตรีสงฆ์อีกหลายรูป รวมทั้งพระสงฆ์ที่เป็นนักวิชาการซึ่งเป็นอดีตคณะกรรมการชำระพระไตรปิฎก(สังคายนาพระไตรปิฎก) เช่น พระธรรมลิขิต กึม โต พระวันรัตน์ วงษ์ สัมเพียะส์ พระโพธิวังษ์ โซ ฮาย เป็นต้น ได้หายตัวไป ส่วนสมเด็จพระสังฆราชคณะธรรมยุตินิกายและมนตรีสงฆ์ชั้นผู้นำก็หายสาบสูญไปเช่นเดียวกัน เอียน ฮาริสส์ (Ian Harris) ระบุว่า สมเด็จพระสังฆราช

---

[๙๒] នួន សុធិមន្ត, **សង្គ្រាមអាមេរិកនៅកម្ពុជា លន់ នល់និងខ្មែរក្រហម,**បោះពុម្ពលើកទី២, (ភ្នំពេញ,២០០៥),ទំព័រ១៧៦.; ឌី ខាំបូលី, **ប្រវត្តិកម្ពុជាប្រជាធិបតេយ្យ,**(ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជា,២០០៧),ទំព័រ ១៦.

[๙๓] Dith Pran, **The Killing Field**, Available on < http://www.youtube.com/watch?v=Xkl89QmAotA&feature=r elated> , (25, April 2010)

[๙๔] Yin Sambo and others, ibid.,p.91.

[๙๕] Op.cit.

ฮวด ตาด ถูกกล่าวหาอย่างร้ายแรงว่า “แอบมีลูก มีเมียที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส” พร้อมทั้งได้อ้างข้อมูลจากผู้สื่อข่าวชาวเวียดนามว่า ท่านถูกลากด้วยรถแทรกเตอร์ มรณภาพอย่างสยดสยอง[๙๖]

ขณะที่จังหวัดบัดดำบอง เมื่อเขมรแดงเข้ามาถึง ก็ได้ใช้ใบปลิวชวนเชื่อ โดยลงนามของเจ้าคณะจังหวัดบัดดำบอง คือพระครู บุน สมเพียจ ซึ่งเป็นพระนักวิชาการทางภาษาบาลี และเป็นที่เคารพนับถือของชาวจังหวัดบัดดำบองว่า “ขอให้ทหารและประชาชนทุกคนวางอาวุธลง และเข้าข้างเขมรแดง สงครามจบแล้ว” และทันทีที่เขมรแดงยึดจังหวัดบัดดำบอง ก็ได้แยกพระสงฆ์ออกเป็นสองฝ่าย คือพระสงฆ์ภาคมูลฐานหรือพระสงฆ์เจ้าถิ่น(Base monks)ที่อยู่ชนบทกับพระสงฆ์เมืองหลวง (Capital city monks) กล่าวคือพระสงฆ์ธรรมดากับพระสงฆ์ที่มีตำแหน่งเป็นพระผู้ใหญ่ โดยพระสงฆ์ที่มีตำแหน่งนับแต่เจ้าคณะอำเภอขึ้นไปจนถึงระดับสูงสุด เช่น พระครู บุน สมเพียจ พระครู จาน นี วัดแก้ว พระครู แก้ว สร้าง วัดกำแพง เป็นต้น ถูกกล่าวหาหลายประการ แล้วนำไปสังหารชีวิต[๙๗] จากบทความของพระมหาฮุก สาวัน ระบุว่า พระครูบน สมเพียจ ถูกเขมรแดงจับสึก แล้วสั่งให้ขุดดินฝั่งตัวเอง ที่แบกจาน ใกล้สนามบินจังหวัดบัดดำบอง ซึ่งขณะนั้น ท่านมีตำแหน่งเป็นพระราชาคณะชั้นหนึ่ง เป็นเจ้าคณะจังหวัดดำบอง และเป็นอดีตสมาชิกชำระพระไตรปิฎก ส่วนพระครูเสก เนียง ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ภาษาบาลีประจำพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช พนมเปญ และเป็นอดีตสมาชิกชำระพระไตรปิฎกถูกเขมรแดงจับสึก และบังคับให้แต่งงานกับสตรีคนหนึ่งที่จังหวัดไพรแวง แต่เนื่องจากท่านบอกสตรีคนนั้นว่าจะนับถือกันเป็นพี่น้อง โดยไม่จำเป็นต้องมีเพศสมพันธ์กัน เรื่องของท่านได้เผยเข้าหูเขมรแดง ท่านจึงถูกนำไปประหารชีวิต โดยท่านได้ขอร้องก่อนจะหมดลมหายใจว่า “ขอเอาผ้าจีวรคลุมหลุมฝังศพ” พระมหาฮุก สาวัน ยังกล่าวต่ออีกว่า ทุกวันนี้ ได้ค้นพบหลุมฝังศพท่านแล้ว และได้เอาอัฐิธาตุมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนา[๙๘]

วันที่ ๒๔ เมษายน ปีค.ศ.๑๙๗๕ พระสงฆ์สองรูปซึ่งเป็นพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ที่มีบทบาท และเป็นที่เคารพนับถือของหมู่ชน พร้อมทั้งเป็นนักวิชาการสำคัญทางพระพุทธศาสนาถูกหลอกให้มาต้อนรับสมเด็จพระนโรดมสีหนุที่ทรงเสด็จกลับประเทศ ณ สนามบินโปเชนตุง (Pochentong Airport)ในกรุงพนมเปญ เมื่อเดินทางมาถึง ก็ถูกนำไปสังหารชีวิตทันที เนื่องจากเขมรแดงเข้าใจว่า พระสงฆ์สองรูปนี้มีอิทธิพลและบทบาทในสังคมมากที่สุด เช่นเดียวกันกับพระเขียว จม ซึ่งเป็นปัญญาชนสงฆ์ และเป็นนักวิชาการที่ถูกขนานนามว่าพระสงฆ์นักประชาธิปไตยใน

---

[๙๖] Ian Harris, **Cambodian Buddhism: History and Practice**, (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006), p.195.

[๙๗] **សំនុំរឿងរបស់តុលាការកាត់ទោសបនប្រល័យពូជសាសន៍ប៉ុលពត អៀងសារី**,(ភ្នំពេញ: ក្រសួងយោស្នាការវប្បធម៌,๑๙๘๑),ទំព័រ ๑๙๒.

[๙๘] Essay of Preah Maha Hok Savann, Dr. **Analytical Memorial of monks were killed by Politician** Available at< www.hoksavann.org> (14 July,2009)

ระบบสาธารณรัฐ เป็นนักคิดนักเขียน และเคยมีส่วนรวมในการเคลื่อนไหวกับพระอาจารย์ แฮม เจียว และพระสงฆ์ชาตินิยมอีกหลายรูปในการต่อต้านฝรั่งเศส ปีค.ศ. ๑๙๔๒ ท่านเป็นเป้าหมายสำคัญของเขมรแดง เพราะฉะนั้น ท่านจึงถูกไล่ล่า และสังหารชีวิตในที่สุด ที่จังหวังกำปงชนัง นับแต่อาทิตย์แรกที่เขมรแดงยึดได้หัวเมืองทั่วประเทศ[๙๙]

สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี เทพ วงษ์ สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา ได้เล่าย้อนหลังในอดีตสมัยเขมรแดงปกครองว่า สมัยนั้นท่านเป็นรองเจ้าอาวาสวัดราชโบณ์ และเป็นพระวินัยธร จังหวัดเสียมเรียบ ขณะที่เขมรแดงยึดได้เมืองสำคัญ ๆ สามวันถัดต่อมาได้เกณฑ์พระสงฆ์และประชาชนมากกว่า ๕,๐๐๐ คน มาประชุมที่นครวัด พระสงฆ์ถูกแยกเป็น ๒ ส่วน คือพระสงฆ์ในตัวเมือง และพระสงฆ์อิสระ(เป็นพระสงฆ์ที่มีส่วนรวมในการปฏิวัติหรือเป็นพระสงฆ์ที่อยู่ชนบท) แก โพก (Ke Pauk) ซึ่งเป็นแกนนำสำคัญของเขมรแดงกล่าวว่า “ยกเลิกนับถือพระพุทธศาสนา” หลังการประชุม พระเทพ วงษ์ และพระสงฆ์อีกหลายรูปถูกสั่งไปอยู่ชนบท และพระครูปุจ ปุ่น เจ้าอาวาสวัดเกสราราม (เป็นเจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบในสมัยพระราชอาณาจักรกัมพูชา มรณภาพในปีค.ศ. ๒๐๐๕) ก็ได้เข้ารวมประชุมครั้งนี้ด้วย นอกจากนี้ในที่ประชุมยังมีการปรารภถึงวันคล้ายแห่งชัยชนะ มีเล่นการบันเทิง แล้วมีพระสงฆ์สวดชะยันฺโต ต่อมาพระถูกขับไล่ออกจากวัด พระที่ขัดขืนก็ถูกยิงมรณภาพหน้าโบสถ์ ส่วนพระที่มีอายุพรรษามากได้รับการเหยียบหยาม ดูหมิ่น[๑๐๐]

เอกสารตัดสินคดีของเขมรแดงปีค.ศ. ๑๙๗๙ ได้บันทึกว่าจังหวัดเสียมเรียบมีวัด ๑๗๓ แห่ง พระสงฆ์ ๔,๘๐๐ รูป (ตามสถิติปีค.ศ.๑๙๗๐) ถึงต้นปี ๑๙๗๖ พระสงฆ์ทั่วจังหวัดถูกบังคับให้

---

[๙๙] พระเขียว จม ตามการบอกเล่าของคุณประหยัด บุรารักษ์ เลขานุการเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงพนมเปญ ซึ่งเป็นลูกศิษย์เอกของพระเขียว จม ได้เล่า ว่า พระเขียว จม ก่อนเขมรแดงปกครองประเทศ มีตำแหน่งเป็นสมเด็จสงฆ์ เป็นที่ปรึกษาของคณะรัฐบาลทั้งยังทำงานให้รัฐสภา เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากราชอาณาจักรมาเป็นสาธารณรัฐรัฐธรรมนูญฉบับเก่าจึงนำใช้ไม่ได้ จำต้องแก้ไข ซึ่งสมเด็จเขียว จมอยู่ในคณะกรรมการชุดนี้ด้วย คุณประหยัดยังเล่าต่ออีกว่า สมเด็จเขียว จม เป็นผู้มากด้วยความรู้ ไม่ว่าด้านการศาสนา หรือการเมืองการปกครอง ครั้งหนึ่งมีการวิวาทกันระหว่างเจ้านโรดมจันทรังษี กับผู้นำสาธารณรัฐเขมร โดยถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ สมเด็จเขียว จมได้ออกมาคลีคลายปัญหาให้ยุติด้วยการไม่ต้องเสียเลือดเสียเนื้อแม้แต่น้อย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเป็นเป้าหมายหลักของเขมรแดงจะต้องทำการบ้าน จนท้ายสุด ท่านถูกไล่ล้า และสังหารชีวิตที่จังหวัดกำพงฉะนัง จาก ม.ร.ว.เปญจาภาไกรฤกษ์, **เนาเขมร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๐ – ๑๔๓.

[๑๐๐] Ian Harris, **Buddhism under Pol Pot**, (Phnom Penh : Documentation Center of Cambodia,2007), p. 108.

สึกจนหมด และถูกส่งไปที่สหกรณ์แห่งหนึ่งที่เขมรแดงได้จัดให้ พระสงฆ์บางรูปที่มีอายุ ๗๐ ปี ถูกบังคับให้แต่งงาน พระครู ทิต พอน เจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบถูกจับถอดผ้าเหลืองออกแล้วสั่งให้ไปทำเล้าเป็ด ไก่ ทั้งวันทั้งคืน แม้ว่าท่านมีอายุพรรษา ๗๘ ปี จนร่างกายทนกับสภาพดังกล่าวไม่ไหว ท่านจึงมรณภาพในปี ค.ศ. ๑๙๗๗ ขณะที่พระครูบูร์ วัดตะแบ้ง ตำบลรุนตัก อำเภอสูทรนิคม พระครูมิตร วัดองค์โกร์สะเมย์ ที่จังหวัดเสียมเรียบ ถูกนำตัวไปเรือนจำ (មន្ទីរសន្តិសុខ) แล้วหายตัวไป[๙๑] ยัง ซัม (Yang Sam) ได้บรรยายคำพูดสมเด็จพระสังฆราชเทพ วงษ์ ณ ศาลตัดสินคดีของเขมรแดงปีค.ศ. ๑๙๗๙ ว่า

> "วันที่ ๖ พฤษภาคมปีค.ศ. ๑๙๗๕ ฉันถูกสั่งให้ออกจากวัด เดินทางไปอำเภอชีแกรง หลังเดินทางสามวันสามคืน ถูกบังคับให้ทำงานหนัก ที่วัดฤษีเลจ ต่อมาเปลี่ยนมาที่วัดสรุองจา และวัดกะบาลดำเรย์ อำเภอพอนไลย์ จังหวัดเสียมเรียบ ฉันทำงานเหมือนทาส และถูกสั่งสอนอย่างสาหัส ปีค.ศ. ๑๙๗๕ พวกเขาถอดผ้าจีวรฉันออกแล้วเอาชุดทหารมาให้ ฉันได้รับความทุกข์แสนสาหัสเกินจะทน ต่อมาก็ถูกนำไปใส่คุก ๘๔ วัน โดยไม่ทราบเหตุผล ฉันกับเพื่อนอีก ๑๐๐ รูป พร้อมทั้งน้องชายของฉัน ชื่อพนม เปือน ได้รับชะตากรรมคล้าย ๆ กัน ทุก ๆ วัน เราได้รับความ ทรมานเพิ่มทุกที พวกเขาแบ่งข้าวสารให้ประมาณวันละ ๙๐๐ กรัม ต่อคน ๔๐ - ๗๐ คน"

สมเด็จพระสังฆราชเทพ วงษ์ ยังเล่าต่ออีกว่า

> "ที่จังหวัดเสียมเรียบมีพระสงฆ์ประมาณ ๔,๘๐๐ รูป ถูกบังคับให้สึกแล้วส่งไปทำงานหนัก (ทำเขื่อนน้ำและถนน) ใครที่ไม่ทำ ถูกกล่าวหาว่าเป็นศัตรูขององค์การ ต้องประหารชีวิต ที่อำเภอจันทร์ สอร์ ทหารเขมรแดงได้สังหารพระสงฆ์ ๕๗ รูป รวมทั้งหลานของฉันอีก ๓ รูป คือ พระฮาน พระเทก และพระมุม[๙๒]

ตุ๊ย โฮย อดีตผู้อำนวยการกิจการศาสนา และวัฒนธรรมประจำจังหวัดเสียมเรียบ ผู้ที่เห็นเหตุการณ์ที่พระสงฆ์ถูกขับไล่ออกจากหัวเมืองได้เล่าว่า "ทันทีที่เข้ามาถึงเมืองหลวง เขมรแดงได้ขับไล่พระสงฆ์ออกจากตัวเมืองแล้วส่งมาที่ชนบทเพื่อทำงานด้านเกษตรกรรมและสร้างเขื่อน พร้อมทั้งหาวิธีทางทุกอย่างเพื่อกำจัดพระสงฆ์โดยกล่าวหาด้วยประการต่างๆ ไม่ว่าเป็นเรื่องเท็จจริง

---

[๙๑] **សំនុំរឿងរបស់តុលាការកាត់ទោសបនប្រល័យពូជសាសន៍ប៉ុលពត អៀងសារី,ទំព័រ ១៩៤.**

[๙๒] Yam Sam., ibid.,p.68 – 69.

มากน้อยแค่ไหน สิ่งที่ต้องการคือจับผิดพระสงฆ์ให้ได้"[๖๓] เช่นเดียวกับอุบาสกวัดขะส๊าจ ตำบลฤษีโลก อำเภอชีแกรง จังหวัดเสียมเรียบ ที่เล่าว่า "กรณีพระสงฆ์ เขมรแดงลงโทษหนักกว่าประชาชนทั่วไป เช่น ที่เขื่อนน้ำมะก๊ก อำเภอชีแกรง พระสงฆ์ถูกบังคับให้ขุดสระ และทำเขื่อนทั้งวันทั้งคืน รับข้าวต้มวันละมื้อ เห็นแล้วใจหดใจหู่ สงสารท่าน" ถนนไปวัดไพรปร๊อส ตำบลสังเวย ล้วนแต่เป็นฝีมือของพระสงฆ์ และประชาชนใหม่ (ชื่อเรียกประชาชน ๑๗ เมษายน)[๖๔]

บ่อยครั้งที่ทหารเขมรแดงกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาเป็นศักดินา พระสงฆ์เป็นพื้นฐานแห่งการแบ่งชนชั้นวรรณะ พร้อมทั้งบังคับให้ถอดผ้าสีเหลืองออก ดั่งกรณีพระ เจีย ทอง (Chea Tong) ที่รอดชีวิตอย่างหวุดหวิดระหว่างปีค.ศ.๑๙๗๕ – ๑๙๗๙ ในบทบันทึกของ Far Eastern Economic Review รายงานว่า "ท่านกับพระสงฆ์อีกประมาณมากกว่า ๑๐๐ รูปถูกบังคับให้ออกจากวัดที่อยู่กรุงพนมเปญ เดินทางด้วยเท้าไปที่สหกรณ์แห่งหนึ่งที่ภาคเหนือของประเทศที่ห่างไกลจากพนมเปญประมาณ ๕๐กิโลเมตร ณ ที่นั้น ท่านกับเพื่อนๆ ถูกบังคับให้ถอดผ้าเหลืองออกโดยกล่าวหาว่า พระสงฆ์เป็นพวกศักดินา เอารัดเอาเปรียบประชาชน เป็นกาฝากสังคม ดูดกินเลือดเนื้อประชาชน ต่อมาพระสงฆ์บางรูปต้องสึกและบางรูปหายตัวไป"[๖๕]

แม้ว่าทันทีหลังจากที่เขมรแดงยึดกรุงพนมเปญและหัวเมืองอื่นๆ เอียง สารี ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศจะได้ประกาศว่า รัฐบาลเขมรแดงให้สิทธิเสรีภาพการนับถือศาสนากับความเชื่อ[๖๖] ดังที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญของกัมพูชาประชาธิปไตย มาตรา ๒๐ ว่า

> "ประชาชนกัมพูชาทุกคนมีสิทธิเชื่อหรือนับถือศาสนาไหนก็ได้ และมีสิทธิจะไม่เชื่อหรือนับถือศาสนาไหนก็ได้ ไม่อนุญาตให้มีศาสนาปฏิกิริยาที่ทำลายกัมพูชาประชาธิปไตยและประชาชนชาวกัมพูชา"[๖๗]

---

[๖๓] สัมภาษณ์นาย ตุ๊ย โฮย, อดีตผู้อำนวยการสำนักงานกิจการศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดเสียมเรียบ, ๖ มกราคม ๒๐๑๐.

[๖๔] สัมภาษณ์อุบาสกวันขะส๊าจ,จังหวัดเสียมเรียบ, ๑๖ เมษายน ๒๐๑๐.

[๖๕] Keyes, and Charles, Buddhism and Revolution in Cambodia. Available at <http://www.cultural survival. org/publications/cultural-survival-quarterly/cambodia/buddhism-and-revolution-cambodia> 12 Jan 2010

[๖๖] Yang Sam, ibid.,p 57.

[๖๗] ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ១៩៤៧-២០០៦,ទំព័រ ៥៦.

เมื่อพิจารณารัฐธรรมนูญฉบับนี้อย่างผิวเผิน ดูเหมือนว่าเขมรแดงยังมีความประสงค์และเจตนาดีต่อพระสงฆ์กับพระพุทธศาสนา แต่ตรงกันข้าม หากมองอีกมุมหนึ่งจะพบว่าเป็นการสร้างภาพลวงตามากกว่า[๙๘] ดังที่ เดวิด แชนด์เลอร์ระบุว่า เป็นการล้มเลิกศาสนาอย่างนุ่มนวลมากที่สุด[๙๙]

ในช่วงระยะเวลาสี่ปี ที่เขมรแดงปกครอง พระพุทธศาสนาถูกยกเลิกการนับถือ พระสงฆ์ถูกบังคับสึก และแต่งงาน และที่สุดถูกฆาตกรรม ดังกรณีเกิดขึ้นกับอดีตสมาชิกคณะกรรมการชำระพระไตรปิฎก สมเด็จพระธรรมลิขิต ลาส พาย หลังจากถูกบังให้แต่งาน ส่วนสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี นน แง้ด ถูกบังคับตัดต้นไม้ และทำหวีดน้ำ พระครูมหาธรรมญาณ ชวน เอื้อ วัดพะเทียะกันดาล จังหวัดกัมปงจาม ไม่ได้รับลงโทษแต่อย่างใด เนื่องจาก เขมรแดงเป็นลูกหลาน และท่านสามารถสั่งสอนให้ยกเลิกการลงโทษประชาชน สมเด็จพระสงฆ์นายกที่ ๓ เฮง เลียงโฮ อดีตสมาชิกคณะกรรมการชำระพระไตรปิฎก หลังจากสึกแล้ว[๑๐๐] ทหารเขมรแดงมาขอเอาผ้าทำเป็นผ้าปูนอน แต่ท่านปฏิเสธแล้วเอาผ้าย้อมสีดำ เพื่อให้สอดคล้องกับเสื้อผ้าสีดำซึ่งเป็นเครื่องหมายขององค์การปฏิวัติเขมรแดง สมเด็จอุ้ม สุ้ม วัดสาราวัน พนมเปญ ถูกบังคับให้เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย และเก็บขี้วัว ควายมาทำเป็นปุ๋ย ท่านถูกทหารเขมรแดงเยาะเย้ยว่า ถูกพระพุทธศาสนาหลอกหมด ๓๙ ปี[๑๐๑] พระเพชร สอน เจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบ ถูกสั่งให้ทำน้ำตาล[๑๐๒]

นอกจากนี้ เขมรแดงยังลงโทษประชาชนที่ไม่ยอมเลิกนับถือศาสนา ความเชื่อ พร้อมทั้งพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การทำวัตรสวดมนต์ ทำจิตภาวนา ซึ่งเป็นการคัดต่อกฎระเบียบขององค์การปฏิวัติ ขณะเดียวกัน บังคับให้ชาวพุทธทำลายพระพุทธรูป โบสถ์วิหาร ศาสนสถาน เพื่อเอาเศษหิน ปูนซีเมนต์ ดินทราย ไม้ และอิฐ มาทำเป็นครอกสัตว์บ้าง เป็นยุ้งฉางบ้าง เป็นที่สำนักงานบ้าง เป็นถนน สะพาน และโรงพยาบาลบ้าง[๑๐๓] เขมรแดงเข้าใจว่า พระพุทธรูปเพียงแต่ปูนซีเมนต์ไม่มีอะไรที่สำคัญมากกว่านี้ ส่วนพระสงฆ์เป็นลูกชาวบ้านธรรมดา การกราบไหว้พระพุทธรูปและพระสงฆ์ เป็นเรื่องที่ไร้สาระ งมงาย เสียเวลาการทำงาน “ថ្វាយបង្គំព្រះ ត្រូវស៊ីម៉ង់ត៍ ថ្វាយបង្គំ

---

[๙๘] Cory Campbell**, Between the Lines of the Pol pot Regime**, p. 2 - 3.

[๙๙] เดวิด แชนเลอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๖.

[๑๐๐]สัมภาษณ์สมเด็จพระธรรมลิขิต ลาส พาย (Las Lay),พนมเปญ, ๑๑ กันยายน ๒๐๐๙ , สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี น้น แงด(Noun Gget) ,พนมเปญ, ๑๓ ตุลาคม ๒๐๐๙, พระครู จวน เอือ (Jun Eou) ,กัมปงจาม ,๓๐ธันวาคม ๒๐๐๙.

[๑๐๑] Ian Harris, Buddhism under Pol Pot, p.115.

[๑๐๒] สัมภาษณ์พระครูเพชร สอน, เจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบ, ๕ พฤศจิกายน ๒๐๐๙.

[๑๐๓] **សំនុំរឿងរបស់តុលាការកាត់ទោសបនប្រល័យពូជសាសន៍ប៉ុលពត អៀងសារី,**ទំព័រ ១៩៦.

លោកសង្ឃ ត្រូវកូនអ្នកស្រុក" និង"កំទេចព្រះមួយអង្គសន្សំសុីម៉ង់បានមួយបារ"[១០៤]តែក៏មីលបសត៌វិហារទីយ្ងគងមីសក្កិសិទ្ធិ៍ឆ្ងំងមេរមែងមែ្ងសាមារតទាំលាយបាន[១០៥] តែបាងគ្រាំងសាសនសតានត្រូក នាំយ្ងបាប្រើជាទីកក់ខាំង រើនចាំ ឬជាគុក (មន្ទីរសន្តិសុខ) និងសនាមឈាតកម្មផលងានរបស់ ស្នងយ៍វិចៃយឯកសារកំម្ពុជារះបុរាទីរើនចាំស. ២១ (មន្ទីរស.២១=S-21) ទីរ្ងូចកំនុងនាមគុកតំបល ទេលុង (គុកទួលស្លែង) មីរូបភាពថ្ងាយព្រះសង្ឃ៍ទីមែ្ងរ្ងូចកំឈ្មោះនាមសកុលនិងអតីតព្រះសង្ឃ៍ចំនួនមួយ ប្រជាជនទីធ្ងាងានកែ្លកតួនទេលងកល្បាួរា "ណ ទីកែ្លងនីមីកែ្លតែគនដើនចូកែ្លមែ្ងរើយតែមែ្ងរគេរមីរដើនចេញមាទេល"[១០៦]

យ៉ាងរៃកំតាម ទឹងកែ្លមែ្ងរាខមរកែ្លងពយាយាមធ្ងាលាយព្រះពុទ្ធសាសនាឲ្យសិ្នងចាកំម្ពុជា នាំងមែ្ងរ ដើមាយាងាាួរាព្រះសង្ឃ៍ត្រូកបំងាប់ឲ្យសឹក ឬសំងារចនាមាសិ្នង យ្ងមីព្រះសង្ឃ៍បាងរូបសាមារត ចាតាួរាកំាាមាយដាយការាពយពៃប្រទេសមួយ ចាំ ប្រទេសៃាយ លាា និងវៀតនាម ជាមាន[១០៧]

មីនំាវិជាការាយាន៍ដែកងាាងាមាតិចមើលកែ្លយាួរកំាាមាយព្រះពុទ្ធសាសនា ចាំ សុ្ងកិត្យា កំាគណៈ (Souketya and others) ាា "សិ្ងទីកែ្លយាួរាងំាាមាយព្រះពុទ្ធសាសនា ខមរកែ្លងធ្ងាលាយចនសិ្ន"[១០៨] ព្រះធរ្ងាមបិដ្ឋក (ប្រយុទ្ធ ប្យុតូ) ដែ៍ាតបាងាាមាយព្រះសេរះមុ្ងនាំាាួរាកំម្ពុជាទីលីភ័យាយូទីប្រទេសសរ្ងាឈមេរិកាដែ៍ាលាាកែ្លទីប្រជុ ណ សាលាការសងបសតំ ាា "ដ្ងាទីាានាទរាបាយូកែ្លាួរ ប្រជាជនាួរាកំម្ពុជាកើនកាាួរាមួយាាមាន (១/៣) ដែ៍ាតូកសំងារបាកែ្លាួរ ភាយនុ ១០ បីទីមាានមា

---

[១០៤] Ian Harris, Cambodian Buddhism, p.180, **យិន អេងសិន,បទពិសោធន៍និង អាថ៌កំបាំងនៃរបបកម្ពុជាប្រជាធិបតេយ្យ**, (ភ្នំពេញ:អង្គរ,២០០៩),ទំព័រ ១៦២-១៦៣., បុល្លបឡូក ស់ាងពង្ស៍, **พรรคคอมมิวนิสต์กับการปฏิวัติในกัมพูชา** , (กรุงเทพมหานคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๖๘.

[១០៥] Yin Sombo and Other, ibid., 93.

[១០៦] **ស្វែងរកការពិត,លេខ៨០,ខែសីហា ២០០៦,ទំព័រ១៥.,លេខ៨១ ខែកញ្ញា ២០០៦,ទំព័រ ១៤.,លេ៨៣ ខែវិច្ឆិកា ២០០៦,ទំព័រ ១៧-១៩., លេខ ៨៦ ខែកុម្ភៈ ២០០៧,ទំព័រ១២-១៦.,លេខ៨៧ ខែមិនា ២០០៧,ទំព័រ ១០-១១.,លេខ៨៨ ខែមេសា ២០០៧,ទំព័រ១២-១៣.,លេខ ២ ខែកុម្ភៈ ២០០០,ទំព័រ ១៦.**

[១០៧]See more on Kampuchean Front for National Salvation, p.20.

[១០៨] ស៊ូ កិត្យា និងក្រុមការងារ, **ពិធីបំបួសនាគ នៅប្រទេស កម្ពុជា:អតីតកាលនិងបច្ចុប្បន្ន**, (ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលសម្រាប់ការសិក្សាស្រាវជ្រាវជាន់ខ្ពស់,២០០៥),ទំព័រ ២១.

รวมทั้งพระภิกษุเกือบทั้งหมด ๘๐,๐๐๐ รูป"[๑๐๙] และอีกหลายท่านประมาณว่า พระสงฆ์ที่มรณภาพมีประมาณ ๒๕,๐๐๐ – ๓๐,๐๐๐ รูป ขณะเดียวกัน พระสงฆ์ที่ถูกลงโทษถึงแก่ชีวิต ขาดสารอาหารเป็นโรค บังคับให้ทำงานหนัก จนท้ายสุดต้องมรณภาพ มีประมาณ ๓๔,๐๐๐ – ๓๕,๐๐๐ รูป จากการยืนยันของสมัชชาสงฆ์ครั้งแรกที่พนมเปญ ปีค.ศ. ๑๙๘๒ ระบุว่า มีพระสงฆ์มรณภาพ ๖๐, ๐๐๐ รูป ส่วนบีโซด (Bizot) ระบุว่า ต้นปีมีพระสงฆ์ทั้งหมด ๖๓, ๙๘๙ รูป ด้วยเฉลี่ยแล้วร้อยละเก้าสิบสาม (๙๓ %) ของพระสงฆ์ในกัมพูชาถูกมรณภาพ[๑๑๐]

๒.๙ เฮง สัมรินกับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา (ค.ศ.๑๙๗๙-๑๙๙๓)

นับตั้งแต่กัมพูชาประชาธิปไตยหรือที่รู้จักในนามรัฐบาลเขมรแดงถูกโค่นล้มไป กัมพูชาได้ขนานนามใหม่ว่า "สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา" ภายใต้การหนุนหลังของเวียดนาม โดยมีนายเฮง สัมรินเป็นผู้บริหารประเทศ และเป็นตัวแทนของแนวร่วมเพื่อปลดปล่อยแห่งชาติกัมพูชาและสภาปฏิวัติประชาชนกัมพูชา อีกไม่กี่ปีก็ได้เปลี่ยนชื่อประเทศใหม่เป็น "รัฐกัมพูชา" โดยมี ฮุน เซน เป็นนายกรัฐมนตรี ดังนั้นในระหว่างช่วงนี้ ผู้วิจัยศึกษา ๒ ประเด็นหลักคือ

๑) การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

๒) การรื้อฟื้นระบบปกครองคณะสงฆ์

๒.๙.๑ การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

ในช่วงระหว่างปี ค.ศ.๑๙๗๕ – ๑๙๗๙ ภายใต้การปกครองของนายพอล พต ในระบอบกัมพูชาประชาธิปไตย ประชาชนชาวกัมพูชาทั่วประเทศได้รับความทุกข์อย่างแสนสาหัสทั้งด้านร่างกายและจิตใจจากทารุณกรรมอย่างโหดเหี้ยม ไร้มนุษยธรรม อย่างไรก็ตาม ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ ไม่ว่าอยู่ในกรณีไหนก็ตาม นี้เป็นกฎของธรรมชาติ ฉะนั้น ภายใต้ความร่วมมือของกองกำลังเวียดนาม กองกำลังที่นำโดยเฮง สัมริน ได้บุกโจมตีกองกำลังเขมรแดง เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ปี ค.ศ. ๑๙๗๘ และสามารถยึดกรุงพนมเปญได้ในเดือนมกราคมปีรุ่งขึ้น การ

---

[๑๐๙] Phra Brohmaganabhorn (P.A. Payutto), **Thai Buddhism in the Buddhist World**, (Bangkok : MCU press,2005), p.106., พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (**กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๓๖.

[๑๑๐] Gyallay-Pap, **From conflict to Reconciliation in Cambodia Toward indigenous Approach**, (Battambang: Cambodia,July,1993), p. 364-365., Cambodian Institute of Human Rights, **Using Buddhist Values and Human Right to promote Free, Fair and Secure Elections in Cambodian**, (Phnom Penh: Cambodia, November ,1997), p. 36.

ปฏิวัติของคอมมิวนิสต์กัมพูชาประชาธิปไตยซึ่งมีนายพล พต เป็นแกนนำนับได้ว่าสิ้นสุดลง[๑๑๑] ดังนั้นวันที่ ๗ มกราคม ปี ค.ศ. ๑๙๗๙ ซึ่งเป็นวันที่ กองกำลังที่นำโดยเฮง สัมรินสามารถยึดกรุงพนมเปญได้ จึงนับได้ว่าเป็นศักราชใหม่ของกัมพูชา มีการขนานนามประเทศใหม่ว่า “สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา” โดยมีนาย เฮง สัมรินเป็นประมุขของประเทศ[๑๑๒]

ครั้นได้ยินว่าประเทศชาติกลับสู่สภาพปกติ ประชาชนที่ถูกเขมรแดงสั่งอพยพไปอยู่ชนบทห่างไกลจากตัวเมืองหลวง หรือบางคนที่ถูกย้ายไปอยู่ชนบทอื่นที่ห่างไกล ได้เดินทางกลับสู่บ้านเกิดของตน ยัง ซัม (Yang Sam) และเธียน เม้า (Thean Moa) ได้บรรยายว่าขณะที่ประชาชนเดินกลับสู่บ้านเกิด พวกเขาก็พบเห็นศาสนสถานของพระพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร โรงเรียนพุทธิกศึกษา ศาลา พระพุทธรูปองค์พระประธานถูกทำลาย คัมภีร์ทางศาสนา เช่น พระไตรปิฎกถูกเผาทิ้งบางคัมภีร์กระจาดกระจายเต็มบริเวณวัด บางวัดเห็นแต่โครงสร้างของอาคาร บางวัดเห็นร่องรอยแห่งการพยายามโค่นล้มอาคาร ขูดภาพฝาผนังโบสถ์ พระพุทธรูปบางองค์ขาดเป็นท่อนๆ ทำให้ขวัญกำลังใจและความรู้สึกของผู้พบเห็นยิ่งทรุดหนัก ไม่มีแรงกำลังที่จะสู้กับชีวิต ประชาชนเริ่มไม่แน่ใจว่า นี่เป็นการกลับสู่สภาพปกติจริงหรือไม่ หรือว่าเป็นการเดินถอยหลัง[๑๑๓] ความเสียหายครั้งนี้ไม่สามารถประเมินเป็นตัวเลขได้ ทั้งด้านวัตถุสมบัติ ร่างกายและที่สำคัญคือจิตใจ

จากความเสียหายดังกล่าว ก็เป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การฟื้นฟู การบูรณะให้กลับสู่สภาพเดิม แต่การฟื้นฟูนี้เป็นไปค่อนข้างจะลำบาก เนื่องจากทุกสิ่งทุกอย่างถูกทำลายจนสิ้นไม่เหลือซาก เป็นการกวาดล้างครั้งยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ของกัมพูชา ที่สำคัญคือพระพุทธศาสนาเคยเป็นแรงขวัญกำลังใจของพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชานับเป็นพัน ๆ ปี ต้องสูญหายในพริบตา ดังที่ยุน ยาด (Yun Yat) อดีตรัฐมนตรีของกระทรวงวัฒนธรรมธรรม ประชาสัมพันธ์และโฆษณาของระบอบกัมพูชาประชาธิปไตยกล่าวว่า “พระพุทธศาสนาตายไปแล้ว แผ่นดินนี้ถูกกวาดล้างแล้วก่อตั้งวัฒนธรรมปฏิวัติใหม่”[๑๑๔] สมเด็จพระมหาโฆษานันท์ (Ven.Maha Ghosananda) ซึ่งเป็นหนึ่ง

---

[๑๑๑] ธีระ นุชเปี่ยม, **การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา, (**กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๐.

[๑๑๒]เดวิด แชนด์เลอร์, **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**, หน้า ๓๕๙.

[๑๑๓] Yam Sam, **Khmer Buddhism and Politics 1954 - 1984**, p.80 , ធៀន ម៉ៅ,**ស្ថានភាពសាសនានៅកម្ពុជាមុននិងក្រោយសម័យប៉ុលពត,ស្ថានភាពសាសនានៅកម្ពុជាមុននិងក្រោយសម័យប៉ុលពត:វេទិកាជំនួបអ្នកវិទ្យាសាស្ត្រស្តីពីសាសនានៅកម្ពុជាក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩,**(ភ្នំពេញ:រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា, ២០០៧),ទំព័រ ១៧០.

[๑๑๔] Ian Harris, **Buddhism under Pol Pot**, (Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia, 2007), p.179.

ในพระสงฆ์ชาวกัมพูชาไม่ถึงร้อยรูปที่ยังสามารถครองผ้าเหลืองในช่วงสมัยเขมรแดงกล่าวว่า “เขมรแดงเชื่อว่าพวกเขาสามารถทำลายพระพุทธศาสนาได้ จึงเขาพยายามเหยียดหยาม แต่พระพุทธศาสนาไม่ตาย อยู่ในหัวใจของชาวกัมพูชาเสมอ

ด้วยเหตุนี้ การฟื้นฟูหรือซ่อมแซมบูรณะนั้น สิ่งแรกที่ต้องคำนึงคือฟื้นฟูสภาพจิตใจ ลินตัน (Suzannal Linton) ได้แสดงความคิดเห็นว่า ความต้องการของประชาชนกัมพูชาตอนนี้คือจิตแพทย์ หรือผู้ที่มีความรู้ด้านจิตวิทยา แล้วยังต้องยึดแนวทางของรัฐบาลที่ว่า“เอาเรื่องอดีตเก็บไว้ข้างหลังโดยการให้อภัย หรือลืมเรื่องในอดีต” พร้อมทั้งแนวคิดจากสมเด็จพระมหาโฆษานนท์ ที่ว่า การฟื้นฟูนอกจากประชาชนจะต้องสามัคคีกัน ได้รับการฟื้นฟูจิตใจแล้ว ยังต้องให้อภัย และมีความเมตตาต่อกัน พร้อมทั้งต้องเดินตามสายกลางซึ่งหมายถึงขันติธรรมและปัญญาธรรม[๑๑๕] ซึ่งสอดคล้องกับผลงานของพระยศ ฮวด เขมจาโร Koslyn Reedy, Leakkhena Nou , Chath piersath, และ Alexandria Smith ที่ว่า “ประชาชนกัมพูชาตกอยู่ในสภาพชอกช้ำ (Trauma) เนื่องจากได้สัมผัสสิ่งที่เกิดขึ้นในสมัยเขมรแดง”[๑๑๖] ดังที่ Hisch Rifka และ Chea Soklim ได้อ้างคำพูดของสมเด็จพระมหาโฆษานันท์ ความตอนหนึ่งว่า

---

[๑๑๕] Suzannal Linton, **Reconciliation in Cambodia**, (Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia, 2004), p. 12, 75 - 77.

[๑๑๖] Hirsch Rifka; CHea Sok Lim, **The trauma of Cambodia: the psychological impact of mass violence**: (Refugee Studies Centre : Boston.Massachusetts, 1986), p. 1- 6 Available at < http://repository .forcedmigration. org/show_ metadata.jsp? pid=fmo:299,(27 Jan. 2010, 5:44 PM.) Yos Hut Khemacaro, **Steering the Middle path: Buddhism, non-violence and political change in Cambodia in An international Review of Peace Initiative, Accord Safeguarding Peace: Cambodia’s constitutional challenge**,(London : Conciliation Resource,1998), p.71 -75, Koslyn Reedy,(2007),**The mental Health Conditions of Cambodian Refugee Children and Adolescents**, **M.A** of Research distinction in International studies , Ohio state Un. (Unpublished), 2007,p.9 ., Leakkhena Nou, A **Qualitative Examination of the Psychosocial Adjustment of Khmer Refugee in Three Massachusetts Community**, U.of (Massachusetts Boston : Institute of Asia American Studies,2006), p 1 - 5., Chath piersath,**Coping Thethods: Personal and Community Resources Used among Cambodians in Cambodia and Cambodian-Americans in Lowell** , Massachusetts ,**M.A** of Community Social Psychology of U.of Massachusetts of Lowell, 2000 , p.53 - 55 l, Cambodians’ vision Loss Linked to War Trauma: The Los Aneles Times,Oct.15,1989, and Alexandria Smith , Cambodian Witness to Horror Cannot See : the New York Time,Sep.8,1989., Available at <http:// cranepsych.com/Travel/bosnia/Cambodian_blindness.pdf> (27 Jan 2010)

> "...อาการชอกช้ำของชาวกัมพูชาหนักหนวงยิ่ง ความทุกข์ของกัมพูชาเป็นความทุกข์ที่มีความลึกซึ้งมาก ทั้งชอกช้ำและความทุกข์เป็นสิ่งที่เราต้องศึกษาค้นหา ทำความเข้าใจ และมีความเมตตาอย่างยิ่ง คุณธรรมนี้นำมาให้เรามีสันติสุขจากครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติ และนำไปสู่สันติภาพของโลก โลกนี้เป็นบ้านพักอาศัยของเรา..."[๑๑๗]

จากการสัมภาษณ์ ดร.เฮงมุนีจินดา (Heng Munichenda) ผู้ก่อตั้งสถาบันพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา จังหวัดบัดดำบองของผู้วิจัย คำตอบก็จะคล้ายกับผลการศึกษาของ พระระพิน ด้วงลอย ที่ว่า "ถึงวันพระ ชาวบ้านพากันไปทำบุญสมาทานศีลที่วัด แต่ไม่มีพระสักรูป ดังนั้นมีแต่สมาทานกับพระพุทธรูปในโบสถ์โดยเรียนเชิญอดีตพระสงฆ์มาเป็นอธิบดีในพิธี"[๑๑๘]

ดังที่กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าความต้องการด้านจิตวิญาณหรือที่พึงทางใจ และการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมเก่าแก่ของพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชาที่เคยมี เป็นส่วนหนึ่งต้องฟื้นฟูควบคู่กับพระพุทธศาสนาและโครงสร้างของประเทศ ดังที่ Ian Harris ระบุว่า "ในหลาย ๆ สิ่งที่ต้องทำควบคู่กันกับจัดโครงสร้างของสังคมก็คือการฟื้นฟูพระพุทธศาสนานับแต่ได้ยึดอำนาจมาครั้งแรก"[๑๑๙] เช่นเดียวกับ Heike LÖschmann ที่มองว่า "การที่จะปรับโครงสร้างของสังคมหรือฟื้นฟูใหม่นั้น ต้องขอความร่วมมือจากประชาชนเป็นปัจจัยพื้นฐาน"[๑๒๐]

ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลใหม่จึงสัญญาว่าจะเคารพสิทธิมนุษยชน รวมทั้งเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การคบหาสมาคม ต่อมาได้ออกข้อปฏิบัติหลัก ๑๑ ข้อ โดยให้ประชาชนชาวกัมพูชามีสิทธิเสรีภาพทุกอย่าง แม้กระทั่งความเชื่อ การนับถือศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี

---

[๑๑๗] Hirsch Rifka; CHea Sok Lim, **The trauma of Cambodia: the psychological impact of mass violence**: (Refugee Studies Centre : Boston.Massachusetts, 1986), p. 1- 6 Available at < http://repository .forcedmigration. org/show_ metadata.jsp? pid=fmo:299, (27 Jan. 2010, 5:44 PM.)

[๑๑๘] สัมภาษณ์ ดร.เฮง มุนีจินดา (Dr.Heng Munichenda) ประธานพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา,จังหวัดบัดดำบอง ๘ มกราคม ๒๐๑๐.,พระระพิน ด้วงลอย, **การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่างค.ศ.๑๙๗๕ – ๑๙๘๙,** หน้า ๕๑.

[๑๑๙] Ian Harris, **Cambodian Buddhism History and Practice, (**Chiang Mai: Silkworm Books: Bangkok, 2007), p.190.

[๑๒๐] Heike LÖschmnn, **Buddhism and Social Development in Cambodia since the Overthrow of the Pol Pot Regime in 1979 in Siksacakr Journal** (Special Issue on Buddhism), (Center for Khmer Studies: Ponleu Khmer Printing &Publishing House, 2007), p.100.

ศิลปวัฒนธรรม[๑๒๑] ดังมาตราที่ ๖ ของรัฐธรรมนูญสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาที่ระบุว่า“เสรีภาพในความเชื่อ ถูกอนุญาตให้เคารพ การกระทำกิจกรรมใด ๆ ของศาสนาที่สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญนี้และกฎหมาย รัฐให้ความรับรอง กิจกรรมใด ๆ ที่เอาศาสนาเพื่อสร้างความกระทบแก่ความสันติสุข ความเรียบร้อยของสาธารณะ และผลประโยชน์ของประชาชน เป็นสิ่งที่ต้องห้าม”[๑๒๒]

นอกจากนี้รัฐบาลได้ประกาศให้มีโรงเรียน วัด ระบบเงินตรา ครอบครัว และสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ที่เคยถูกยกเลิกไปในสมัยการปกครองของเขมรแดงกลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง โรงเรียนทั่วประเทศเริ่มเปิดสอนใน ค.ศ. ๑๙๗๙ มีการบวชพระ ตลอดจนการบูรณะวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร[๑๒๓] อดีตพระสงฆ์หลายคนครั้นได้ทราบข่าวการให้สิทธิเสรีภาพการนับถือศาสนา ก็ได้ออกมาประกาศตัวว่ายังรักษาความเป็นสมณะเพศ แม้ว่าผ้าเหลืองจะถูกเขมรแดงบังคับให้ถอดออกก็ตาม บางคนก็กล่าวว่าการใส่ชุดเสื้อผ้า(สีดำ เป็นผ้าที่แสดงเอกลักษณ์ขององค์การเขมรแดง) ที่เขมรแดงมอบให้นั้น ศีลย่อมไม่ตกเนื่องจากไม่ได้ปล่อยจิตให้ยินดีไปด้วย บางคนนุ่งผ้าชุดขาวเพื่อรอการจัดพิธีอุปสมบทเป็นทางการ[๑๒๔] ด้วง สาเวือน (Duong Savouen) ผู้อำนวยสำนักงานศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดเกาะกุง ระบุว่ามีบางรูปประกาศตัวว่ามาจากเวียดนาม บางรูปว่ามาจากประเทศไทยซึ่งลี้ภัยในปีค.ศ. ๑๙๗๕ และบางรูปก็ว่าสมัยเขมรแดงไม่ถูกบังคับให้สึก[๑๒๕]

นอกจากนี้ การที่ต้องรอคอยพิธีอุปสมบทของอดีตพระสงฆ์ทำให้บางรูปตัดสินใจบวชเอง ดังคำให้สัมภาษณ์ของพระครูจวน เอือ ที่ว่า“เพียงแต่เอาผ้าสีเหลืองมาปรารภพิธีในโบสถ์จัดเป็นพระในพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์”[๑๒๖] นอกจากบวชเองแล้ว อดีตพระสงฆ์บางรูปยังเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้พระหลายร้อยรูปทั้งในพนมเปญและต่างจังหวัด ตัวอย่าง เช่น พระนิล มุนี (Nil Muni) ซึ่งเคยบวชเป็นพระในปี ค.ศ. ๑๙๔๓ เป็นเจ้าอาวาสวัดองโกร์นิเรียม (Angkor Niream) และเป็นเจ้าคณะอำเภอทะโบงขะมุม (Tbong Khmum) จังหวัดกำปงจาม ถูกบังคับให้สึกในสมัย

---

[๑๒๑] **លី សុវីរៈ, ប្រវត្តិព្រះសង្ឃខ្មែរនៅ ទសវត្សទី ៨ – ១០ នៃសតវត្សទី២០,** (ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសន ណ្ឌិត្យ,២០០៤), ទំព័រ ២., Margaret Slocomb, **The People's Republic of Kampuchea 1979 - 1989 The Revolution after Pol Pot,(** Chiang Mai : Silkworm Book ,2003), p.180., Ian Harris, ibid.,p.190.

[๑๒๒] **ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ១៩៤៧-២០០៦,ទំព័រ ៦៥.**

[๑๒๓] ธิบดี บัวคำศรี, **ประวัติศาสตร์กัมพูชา, (**กรุงเทพ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๑.

[๑๒๔] สัมภาษณ์พระครูเพชร สอน (Pech Sorn) เจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบ, ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๒.

[๑๒๕] **ដួង សាវឿន,បច្ចុប្បន្នភាពសាសនានៅក្នុងខេត្តកោះកុង: វេទិកាជំនួបអ្នកវិទ្យាសាស្ត្រស្តីពីសាសនានៅកម្ពុជាក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩**, (ភ្នំពេញ: រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា,២០០៧),ទំព័រ២៥៨.

[๑๒๖] สัมภาษณ์พระครูจวน เอือ (Jun Oeu) เจ้าอาวาสวัดปาเดสกันดาล อำเภอสีสันทอ จังหวัดกำปงจาม, ๒๙ ธันวาคม ๒๕๕๒.

เขมรแดง และบวชใหม่ในวันที่ ๗ เมษายน ๑๙๗๙ ได้กล่าวว่าท่านกับเพื่อนอีก๔ รูป มีพระแฉม (Chhem) พระปุน (Phonn) พระมุม (Mom) และพระสิทธิ์ (Seth) ซึ่งเป็นอดีตพระสงฆ์มาก่อน ได้จัดพิธีอุปสมบทด้วยตนเอง โดยมีพระพุทธรูปที่วัดสันสมกุศล (Sansamkosal) เป็นพยาน ซึ่งหมายความว่าเป็นการบวชที่ไม่มีพระอุปัชฌาย์ ยึดเอาพระพุทธรูปเป็นตัวแทน การจัดพิธีบวชครั้งนี้มีผู้คนนับพันคนมาอนุโมทนาแสดงความยินดีกับการมีพระสงฆ์อีกครั้ง ทันทีหลังจากที่พระนิล มุนี อุปสมบทด้วยตนเองแล้ว ท่านก็ได้เป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้พระอีก ๕๐๐ รูป หนึ่งในจำนวนนั้นก็มีพระนนท์ แง้ด (ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี) และยังบวชให้พระในบางจังหวัด[๑๒๗]

จากปัญหาการขาดแคลนคณะสงฆ์ข้างต้น ทำให้ทางการซึ่งนำโดยเฮง สัมริน (Heng Samrin) เจีย ซิม (Chea Sim) และฮุน เซน (Hun Sen)ได้จัดพิธีกรรมบวชอุปสมบทเป็นทางการ โดยนิมนต์คณะสงฆ์มาจากกัมปูเจียกรอม ซึ่งอยู่บริเวณเวียดนามทางตอนใต้ ที่ในอดีตเคยเป็นดินแดนของกัมพูชาแต่ต่อมาตกอยู่ใต้การปกครองของเวียดนาม จำนวน ๙ รูป มาเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่พระอาจารย์ ตุง ซึ่งเป็นหนึ่งในพระอุปัชฌาย์มรณภาพในระหว่างเดินทางมากรุงพนมเปญ อีกรูปหนึ่งเป็นผู้มาสังเกตการณ์ซึ่งเป็นพระในนิกายมหายาน การบวชในครั้งนี้ทางรัฐบาลหรือทางการได้คัดเลือกอดีตพระสงฆ์ที่เคยเป็นพระบวชมาประมาณ ๒๐ – ๔๐ ปี และเคยเป็นอาจารย์ ผู้มีความรู้ความสามารถ และเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ไม่ปนเปื้อนด้วยมลทินทางโลก กล่าวคือไม่เคยแต่งงานในยุคเขมรแดงมาเข้าในพิธีอุปสมบท ๗ รูป เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ปี ค.ศ. ๑๙๗๙ ณ วัดอุณาโลม กรุงพนมเปญ ซึ่งมีรายชื่อดังนี้[๑๒๘]

๑. พระเกิด วาย (Koeut Vay) จากจังหวัดกำปงธม อายุ ๘๒ ปี

๒. พระปรัก ดิต (Prak Dith) จากจังหวัดตาแก้ว อายุ ๖๗ ปี

๓. พระดิน สารุน (Din Sarun) จากจังหวัดกันดาล อายุ ๕๕ ปี

---

[๑๒๗] Ian Harris, **Buddhism under Pol Pot**, p.186., Ian Harris, **Cambodian Buddhism: History and Practice**, (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006), p.191., Hayashi Yukio, **Buddhism Behind Official Organizations : Note on Theravada Buddhist Practice in Comparative Perspective**, p. 210 - 213.

[๑๒๘] លី សុវីរៈ, ប្រភពដដែល ,ទំព័រ ២-៥., Yam Sam, **Khmer Buddhism and Politics 1954 - 1984**.,p.80 - 81., Ian Harris, **Cambodian Buddhism History and Practice, p.**192., Margaret Slocomb, **The People's Republic of Kampuchea 1979 - 1989,** (Chiang Mai : Silkworm books,2003), p.182., Heike LÖschmann.,ibid.p. 102.**,** Keyes Charl F,**Communist Revolution and the Buddhist Past in Cambodia'** in Keyes, Charles F. Laural Kendall and Helen Hardare (eds.) **Asian Vision of Authority: Religion and the Modern State of East and Southeast Asia**, (Honolulu:University of Hawail Press**,1994),** p.60.

๔. พระอิ้ด สุ้ม (Et Som) จากจังหวัดตาแก้ว อายุ ๕๕ ปี

๕. พระนนท์ แง้ด (Nuon Gget) จากจังหวัดตาแก้ว อายุ ๕๕ ปี (ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีนนท์ แง้ด สมเด็จพระสังฆนายกแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา)

๖. พระแกน วงษ์ (Kaen Vong) จากจังหวัดไพรแวง อายุ ๕๔ปี

๗. พระเทพ วงษ์ (Tep Vong) จากจังหวัดเสียมเรียบ อายุ ๔๗ ปี (ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระอัครมหาสังฆราชาธิบดีเทพ วงษ์ สมเด็จพระมหาสังฆราช คณะมหานิกายแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา)

พิธีการอุปสมบทได้เปิดอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ทั้งอดีตพระสงฆ์และผู้มีความประสงค์มีสิทธิ์เข้ามาบวช พระพุทธศาสนาได้ฟื้นฟู และปรากฏแก่สายตาของพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชาอีกครั้ง วัดวาอาราม โบสถ์ วิหาร กุฏิ ศาลาที่ถูกทำลายในสมัยเขมรแดงได้ซ่อมแซม และบูรณะใหม่ คัมภีร์ทางศาสนาตำรับตำรา หนังสือ เอกสารได้รวบรวมและจัดพิมพ์เผยแผ่ไปยังบรรดาห้องสมุด โรงเรียน วัดวาอาราม ซึ่งนับได้ว่าเป็นศักราชใหม่ของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา[๑๒๙]

นับแต่วันนั้นเป็นต้นมา ความลังเลสงสัยในพระสงฆ์ว่าบริสุทธิ์หรือไม่ หรือเป็นเพียงนัยทางการเมืองในความคิดของรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาได้สิ้นลงไป พระทั้ง ๗ รูป กลายเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทให้พระหลายรูปต่อ ๆ กันทั้งในพนมเปญ และต่างจังหวัด ประตูวัดได้เปิดต้อนรับพิธีกรรมทางศาสนาอีกครั้ง ชาร์ล เอฟ คายส์ (Charles F. Keyes) ได้อ้างคำกล่าวของเบน เคียร์นนัน (Ben Kiernan) ว่าในปี ค.ศ. ๑๙๘๐ ผู้มาเยือนกัมพูชาพบเห็นมีพระสงฆ์ในตามวัดบ้างแล้ว รัฐบาลได้อนุญาตให้มีโรงงานผลิตพระพุทธรูป และประชาชนสามารถปฏิบัติตามความเชื่อของตนได้ ปีแรกของรัฐบาลสาธารณประชาชนกัมพูชา หรือ PRK แต่การพัฒนาการพระพุทธศาสนาค่อนข้างจะ ล้าช้า[๑๓๐] ปีเดียวกัน วัดในกรุงพนมเปญสามารถดำเนินกิจกรรมทาง

---

[๑๒๙] ខ្លូត ធីតា ការស្វែងយល់អំពីរបត់ព្រះពុទ្ធ សាសនានៅក្នុងសង្គមខ្មែរ,បោះពុម្ព លើកទី២, (ភ្នំពេញ: រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា,២០០២),ទំព័រ ១៣៥.

[๑๓๐] Charles F. Keyes,ibid.,p.62.

ศาสนาได้ ๗๐ วัด มีพระสงฆ์ ๕๐๘ รูป[๑๓๑] จังหวัดกันดาล (Kandal Province) มีวัด ๑๖๓ วัด พระสงฆ์ ๑๘๗ รูป[๑๓๒] กัมปงชนังมี ๑๗ รูป[๑๓๓] รวมทั้งในต่างจังหวัดที่ยังไม่ระบุจำนวนที่ชัดเจน

ในปี ค.ศ.๑๙๘๑ รัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา หรือ PRKได้จัดพิธีบุญฉลองครบรอบวันที่ ๗ มกราคม ทางภาครัฐได้นิมนต์พระสงฆ์ทั่วประเทศจำนวน ๔๐๐ รูปเพื่อเข้าร่วมพิธีอันเป็นประวัติศาสตร์ ในปีเดียวกันมีผู้เข้ามาอุปสมบทจำนวน ๕๐๐ รูป สามเณรจำนวน ๑,๕๐๐ องค์[๑๓๔] และมีจัดงานทอดกฐินหลังการจำพรรษาครอบ ๓ เดือน[๑๓๕]

ปี ค.ศ. ๑๙๘๒ รัฐบาลของ PRKสามารถรักษาดุลทางการเมืองค่อนข้างจะได้ดี มีพลังเพียงพอในการรักษาความเรียบร้อยของประเทศ จึงได้จัดประชุมพระสงฆ์ทั่วประเทศครั้งแรกที่จังหวัดเสียมเรียบ ซึ่งที่ประชุมได้สรุปยอดจำนวนพระสงฆ์ทั่วประเทศว่ามีทั้งหมด ๒,๓๑๑ รูป มีวัด ๑,๘๒๑ วัด ซึ่งลดจาก ๖๐,๐๐๐ รูปก่อนยุคเขมรแดง หรือโดยเฉลี่ยวัดละ ๒ รูป

อย่างไรก็ตาม ต่อมาเนื่องจากจำนวนพระสงฆ์เพิ่มขึ้นทุกปี เป็นสาเหตุที่ทำให้รัฐบาลต้องออกกฎหมายจำกัดอายุผู้เข้ามาอุปสมบท ๕๐ ปีขึ้นไป และมีประวัติบริสุทธิ์ดีคือไม่เคยมีลูกภรรยา หรือไม่เคยเข้าร่วมในกิจการใด ๆ กับเขมรแดง ดังปรากฏในหนังสือประกาศเลขที่ ๐๒/๘๒ ลงวันที่ ๑ ตุลาคม ปี ค.ศ.๑๙๘๒ ว่า “ผู้ที่จะมาอุปสมบทต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป”[๑๓๖] หนังสือประกาศนี้ได้ขัดต่อความรู้สึกและสร้างความไม่พอใจให้ประชาชน และผู้ที่มีความประสงค์จะมาบวชอุปสมบท อีกประการหนึ่งขัดต่อหลักธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และขนบธรรมเนียมประเพณีของประชาชนชาวกัมพูชาที่มีมายาวนาน

---

[๑๓๑] ធឹម តឿ,ស្ថានភាពនៃការគោរពសាសនានៅរាជធានីភ្នំពេញក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩: **វេទិកាជំនួបអ្នកវិទ្យាសាស្ត្រស្តីពីសាសនានៅកម្ពុជាក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩**, (ភ្នំពេញ: រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា, ២០០៧),ទំព័រ ២៧៥.

[๑๓๒] យឹម សុខហោង,ស្ថានភាពសាសនានៅក្នុងខេត្តកណ្តាល ក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩ ,**វេទិកាជំនួបអ្នកវិទ្យាសាស្ត្រស្តីពីសាសនានៅកម្ពុជាក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩**,(ភ្នំពេញ: រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា, ២០០៧),ទំព័រ ១៦០.

[๑๓๓] សំ សារី,ស្ថានភាពសាសនានៅក្នុងខេត្តកំពង់ឆ្នាំងក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩, **វេទិកាជំនួបអ្នកវិទ្យាសាស្ត្រស្តីពីសាសនានៅកម្ពុជាក្រោយឆ្នាំ១៩៧៩**,(ភ្នំពេញ: រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា, ២០០៧),ទំព័រ ២០៩.

[๑๓๔] Ian Harris, **Cambodian Buddhism History and Practice,** p.194.

[๑๓๕] Op.cit,p.193.

[๑๓๖] លី សុវីរៈ, ប្រភពដដែល ,ទំព័រ ១៩-២២.

ถึงกระนั้นก็ตาม แม้จะมีกฎหมายจำกัดเรื่องอายุ ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลที่มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมจำนวนสงฆ์ หรืออาจเป็นไปตามความประสงค์ของเวียดนาม[๑๓๗] ในทางกลับกันก็พบว่า พระสงฆ์ในต่างจังหวัดมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก กล่าวคือในชนบทมีจำนวนพระที่อายุน้อยกว่า ๕๐ ปีบวชโดยไม่ได้แจ้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ ส่วนหนึ่งมาจากทางภาครัฐไม่สามารถมาติดตามอำนาจทางกฎหมายที่บัญญัติไปแล้วว่ามีอำนาจสามารถควบคุมพระสงฆ์ทั่วประเทศได้หรือไม่ ประชาชนให้ความร่วมมือหรือไม่ จากการสัมภาษณ์พระกินหลง จนทปัญโญ ซึ่งเป็นพระบวชก่อนที่รัฐจะอนุญาตให้มีการบวชได้เสรีในปี ค.ศ. ๑๙๘๙ ของพระระพิน ด้วงลอย มีใจความว่า “มีการแจ้งอายุเท็จ เพื่อที่จะขอบวช” และ“เพื่อที่จะครองผ้าเหลืองแล้ว บางคนมีติดสินบนกับเจ้าหน้าที่รัฐ” ซึ่งชี้ให้เห็นว่ากฎหมายดังกล่าวไม่มีอำนาจบังคับไปทั่วประเทศ[๑๓๘]

ในปี ค.ศ. ๑๙๘๘ รัฐบาล PRK ดูเหมือนว่าจะเล็งเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนามากขึ้น แม้ว่าจะมีการจำกัดอายุผู้มาบวชและไม่ให้งบของประเทศมาสนับสนุนก็ตาม แต่รัฐบาลก็ได้เป็นขวัญกำลังใจให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบูรณะวัดเพื่อเป็นสาธารณะประโยชน์ หรือเป็นที่พึ่งทางใจ และในปีเดียวกันนั่นเอง ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง กล่าวคือเวียดนามได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะถอนกำลังออกจากประเทศกัมพูชาในเร็ววัน ขณะเดียวกัน ฮุน เซน (Hun Sen) ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ก็ได้พบปะกับสมเด็จพระนโรดมสีหนุบ่อยครั้งระหว่างปีค.ศ. ๑๙๘๘ - ๑๙๘๙ ซึ่งเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงการกลับสู่สภาพปกติทางการเมือง[๑๓๙]

ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๘๙ นายกรัฐมนตรี ฮุน เซน ได้กล่าวขอโทษอย่างเป็นทางการว่า “เป็นความผิด”ใน “การจำกัดสิทธิผู้มาบวช เป็นความผิดพลาดของเขาเองและรัฐบาลชุดแรก” เหตุผลที่กล่าวขอโทษเนื่องจากว่า นายกรัฐมนตรี ฮุน เซน และคณะรัฐบาลได้พบเห็นพระในเมืองหลวงมีจำนวนน้อย และมีอายุค่อนข้างมากไม่เพียงพอต่อพิธีกรรมทางศาสนาและความต้องการของประชาชน ขณะเดียว กันในต่างจังหวัด มีพระจำนวนมากล้วนแต่มีอายุต่ำกว่า ๕๐ อีกทั้ง ฮุน เซน ก็เคยเป็นเด็กวัด ขณะที่ เฮง สัมริน ซึ่งเป็นเลขานุการพรรค และเจีย ซิม ซึ่งเป็นประธานรัฐสภาล้วนแต่เป็นอดีตพระสงฆ์ เช่นเดียวกับ ซุน งุ๊ก มิญ (Son Ngoc Minh) และ ตู สามุต (Tou Samouth) ซึ่งเป็นแกนนำพรรคคนแรกๆ ก็เคยเป็นอดีตพระสงฆ์เหมือนกันและในปีเดียวกัน วิทยุแห่งชาติพนมเปญได้เผยแพร่ข่าวรัฐบาลจัดพิธีทำบุญแห่พระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ที่พระจุฬามนีเจดีย์ กรุงพนมเปญ พร้อมทั้งจัดพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ที่เสียชีวิตในสมัยเขมรแดง และนำเอา

---

[๑๓๗] Alexandra Kent, **Recovery of the Collective Spirit: the Role of the Revival of Buddhism in Cambodia,** Goteborg of U**.,** 2003**,** p.8.

[๑๓๘] Yang Sam,ibid.,p. 81., พระระพินด้วงลอย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

[๑๓๙] Charles F. Keyes,ibid.,p.62.

อัฐิของประชาชนเหล่านั้นมาบรรจุไว้ที่เจดีย์ตวลแสลง และวัดเชิงเอก กรุงพนมเปญ[๑๔๐]ซึ่งบ่งบอกว่ารัฐบาลเริ่มหันเข้าสู่ศาสนามากขึ้น ขณะเดียวกัน ก็พยายามทำความเข้าใจและสร้างความสัมพันธ์ไมตรีอย่างใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลกับประชาชน โดยมีศาสนาเป็นเครื่องมือในการนำไปสู่การกระชับความใกล้ชิด

ต่อมารัฐบาลได้ทบทวนกฎหมายว่าด้วยการจำกัดอายุผู้เข้ามาบวช โดยได้ออกหนังสือเลข ๔๕๑ ลงวันที่ ๒๖ มกราคม ปี ค.ศ. ๑๙๘๙ เพื่อยกเลิกข้อจำกัดเสรีภาพการเข้ามาบวช หนังสือเลข ๐๓/๘๙ มีใจความว่า “เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่กับสังคมกัมพูชา เพื่อปฏิบัติตามพุทธานุญาติและพุทธปัญญัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพื่อสอดคล้องต่อความต้องการของประเทศ ดังนั้น ประชาชนทุกคนมีสิทธิ์เข้ามาบวชตามความปรารถนาไม่มีการจำกัดเรื่องอายุ แต่ต้องให้ถูกต้องตามระกฎระเบียบคือมีพระอุปัชฌาย์และขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่รัฐประจำท้องถิ่น”[๑๔๑]

ในปีเดียวกัน มีการเปลี่ยนโฉมหน้าของประเทศใหม่คือ การเปลี่ยนชื่อประเทศจากสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาได้เปลี่ยนมาเป็นรัฐกัมพูชา(State of Cambodia) พร้อมทั้งได้เปลี่ยนธงชาติและเพลงชาติใหม่ อีกทั้งกองกำลังของเวียดนามก็ได้ถอนออกจากกัมพูชา รัฐสภาได้ปรับปรุงรัฐธรรมนูญใหม่โดยบัญญัติให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ[๑๔๒] ดังในมาตราที่ ๖ แห่งรัฐธรรมนูญรัฐกัมพูชาที่ระบุว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ กิจกรรมใดของแต่ละศาสนาที่สอดคล้องต่อรัฐธรรมนูญและกฎหมายของประเทศ รัฐให้ความรับรอง กิจกรรมใดๆ ที่เอาศาสนาเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความไม่ปลอดภัยต่อความเรียบร้อยและผลประโยชน์ของประชาชนต้องห้าม”[๑๔๓]

ในช่วงระหว่างปีค.ศ. ๑๙๗๕ – ๑๙๗๙ อดีตพระสงฆ์บางรูปได้ลี้ภัยทางการเมือง มาอยู่ชายแดนไทยกัมพูชา เพื่อทำพิธีอุปสมบท เช่น พระมหาสีรีสุวณฺโณ พิน แสม และอีกรูปหนึ่งซึ่งเป็น

---

[๑๔๐] Charles F. Keyes,ibid.,p.63., Ian Harris, **Cambodian Buddhism History and Practice,** p.201, Ian Harris, **Buddhism under Pol Pot**, ibid.,p.210 - 211.,Ian Harris, **Buddhism in Extremis the Case of Cambodia :Buddhism and Politics in Twentieth - Century Asia**,(Cromwell Press.Ltd.1999), p.64.

[๑๔๑] លី សុវីរៈ, ប្រភពដដែល ,ទំព័រ ២៣-២៧.

[๑๔๒] Heike LÖschmann, **Buddhism and Social Development in Cambodia since the Overthrow of the Pol Pot Regime in 1979 in Siksacakr Journal** (Special Issue on Buddhism), (Center for Khmer Studies: Ponleu Khmer Printing &Publishing House, 2007),p.105., เดวิด แชนด์เลอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๐., ธีระ นุชเปี่ยม,เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗,๑๖๔., Ian Harris, **Cambodian Buddhism History and Practice,** p.201., Margaret Slocomb, ibid.,p.182.

[๑๔๓] ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា១៩៩៧-២០០៦,ទំព័រ ៨៩.

พระชาวกัมพูชาที่มีส่วนสำคัญในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและประเทศชาติคือพระมหาโฆษานันท์ หลังจากสำเร็จการศึกษาในระดับดุษฎีบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยนาลันทา (Nalanda University) ประเทศอินเดียก็ได้เดินทางมาประเทศไทยเพื่อปฏิบัติธรรมที่วัดชัยนา จังหวัดนครศรีธรรมราช ท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือผู้อพยพโดยจัดตั้งศูนย์อพยพ ขอความช่วยเหลือจากนานาชาติ และเป็นพระอุปัชฌาย์ให้ผู้ที่อยู่ศูนย์ที่มีความประสงค์จะบวช นอกจากรับผิดชอบผู้อพยพแล้ว ท่านยังได้เป็นผู้ประสานงานให้นักการเมืองได้หันมาเจรจากันด้วยสันติวิธี ท่านยังให้อภัยเสมอแก่เขมรแดง ซึ่งในขณะนั้น ศูนย์อพยพที่ชายแดนไทยกัมพูชามีจัดตั้งรัฐบาลผสมกัมพูชาประชาธิปไตย (Coalition Government of Democratic Kampuchea) โดยความรวมมือสามฝ่ายคือ สมเด็จพระนโรดมสีหนุ, ซอน ซาน และเอียง ซารี ตัวแทนกัมพูชาประชาธิปไตย หรือเขมรแดง พระสงฆ์ก็ถูกควบคุมด้วยกลุ่มทั้งสามฝ่ายนี้เช่นกัน เช่น ศูนย์บี (Site B) เป็นพระสงฆ์ฝ่ายสมเด็จพระสีหนุ ศูนย์ ๘ (Site8) เป็นพระสงฆ์ฝ่ายเขมรแดง และศูนย์ ๒ (Site 2) เป็นพระสงฆ์เขมรอพยพ หรือที่เรียกว่าเป็นฝ่ายของ ซอน ซาน (Son San) ซึ่งเป็นอดีตนายกรัฐมนตรี ผู้นำเขมรแดง เช่น เอียง สารี ได้กล่าวยอมรับความผิดพลาดไว้ว่า“เป็นความผิดพลาดทางการเมืองของกัมพูชาประชาธิปไตย” และยังให้การต้อนรับอย่างอบอุ่นแด่พระชาวกัมพูชาชื่อพระเบล ฬุงที่อาศัยอยู่ที่คาลิฟอร์เนีย ที่มาเยือนศูนย์อพยพเขมรแดง และในปี ค.ศ. ๑๙๙๑ ทางรัฐบาลได้ต้อนรับประชาชนที่อพยพลี้ภัยที่ชายแดนไทย กัมพูชากลับสู่ประเทศ[๑๔๔] ตามข้อตกลงสนธิสัญญาปารีส เพื่อพัฒนาการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยมีการเลือกตั้งจากผู้มีสิทธิ์ออกเสียง

ระหว่างปีค.ศ.๑๙๙๑-๑๙๙๓ สมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จกลับสู่ประเทศเพื่อเป็นประมุขของรัฐ และได้นำมาซึ่งนิกายธรรมยุติ เพราะนับจากเขมรแดงถูกโค่นล้ม การจัดตั้งคณะสงฆ์ไม่มีนิกาย ประธานสงฆ์เทพ วงษ์ได้กล่าวว่า “ในเวลานี้สงฆ์ไม่มีความแตกต่างกันระหว่างสองนิกาย มีเพียงแต่คณะสงฆ์กัมพูชาที่เรียกว่าคณะสงฆ์ของพวกเรา” จากคำกล่าวของพระอุ้ม สุ้ม ได้ยืนยันว่า “การปกครองสงฆ์ภายใต้รัฐบาลเฮง สัมริน ไม่มีพระสงฆ์มหานิกายหรือธรรมยุตินิกาย แต่เป็นคณะสงฆ์ผู้รักชาติ” โฟสแมนน์ (LÖschmann) เรียกว่า “เป็นคณะสงฆ์เอกภาพชาติ” สมเด็จพระนโรดมสีหนุได้เป็นประมุขของชาติ ทรงวางพระองค์เป็นกลางทางการเมือง เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ ทรงแต่งตั้งประธานสงฆ์เทพ วงษ์ ให้มีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช คณะมหานิกาย พระบูครีมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช คณะธรรมยุตินิกาย จึงนับได้ว่าพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชากลับมีสองนิกายอีกครั้ง และมีความเจริญพอสมควร จากความไม่มีกลับสู่ความมีหรือที่

---

[๑๔๔] Santidhammo Khikkhu, **Maha Ghosananda: The Buddha of the Battlefield**. S.R.Printing Co.Ltd.Thailand,p.31, 37, 39 - 43., Ian Harris**, Cambodian Buddhism History and Practice,** p.199 - 204., Ian Harris, **Buddhism under Pol Pot**, p.207 - 208., Keyes Charl F, ibid., p.63

เรียกว่าเริ่มต้นจากศูนย์ ดังที่พระเทพ วงษ์(สมเด็จพระสังฆราช)ได้กล่าวว่า “พระพุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้ามากพอสมควร” สรุปยอดรวมจำนวนพระสงฆ์ ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๘๕ - ๑๙๘๙ มีประมาณ ๗,๒๕๐ รูป และเพิ่มขึ้นในปีค.ศ. ๑๙๙๐ ซึ่งมีจำนวนประมาณ ๑๔,๔๐๐ รูป จำนวนสามเณร ประมาณ ๖,๕๐๐ องค์[๑๔๕]

๒.๙.๒ การรื้อฟื้นระบบการปกครองคณะสงฆ์

การปกครองคณะสงฆ์ก่อน ปี ค.ศ. ๑๙๗๕ จะมีพระชั้นปกครองตามลำดับสายการปกครอง แต่การปกครองในรูปแบบนี้ถูกยกเลิกไปในสมัยเขมรแดง พึ่งมารื้อฟื้นอีกครั้งในสมัยรัฐบาลเฮง สัมริน ซึ่งการปกครองในรูปแบบใหม่มีลักษณะแตกต่างจากการปกครองสมัยดังเดิมที่เคยมีในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น สมเด็จพระสังฆราช เป็นต้น แต่หลังบวชอุปสมบทอดีตพระสงฆ์ทั้ง ๗ รูป คณะสงฆ์ทั้งหมดนี้ได้เป็นผู้ที่มีความสำคัญทางการปกครองและบริหาร พระเกิด วาย ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่ท่านมอบภาระนี้ให้พระเทพ วงษ์ ทำหน้าที่แทน ขณะเดียวกัน ทางภาครัฐก็ร่วมมือกับคณะกรรมการมัชฌิมรณะเช (រណសិរ្ស - แนวร่วมส่วนกลาง) และสภาปรึกษาประชาชนปฏิวัติกัมพูชา จัดตั้งคณะสงฆ์มัชฌิม (คณะสงฆ์ส่วนกลาง) และกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมชั่วคราว ตามหนังสือเลข ๐๑ ลงวันที่ ๑ เดือนพฤศจิกายน ปีค.ศ.๑๙๗๙ ทั้งนี้เพื่ออำนวยสะดวกแก่การบริหารคณะสงฆ์ จำนวนผู้ประสงค์เข้ามาอุปสมบทเพิ่มขึ้นทุกวัน ซึ่งเป็นปัญหาในการเดินทางมายังพนมเปญ ทางภาครัฐและคณะสงฆ์มัชฌิมได้ประชุมตกลงกัน แต่งตั้งให้มีพระอุปัชฌาย์ทุกเขตกรุง ตามหนังสือเลข ๒๔/๘๑ ลงวันที่ ๕ เดือนมิถุนายน ปีค.ศ. ๑๙๘๑ ซึ่งลงนามโดยนายเฮง สัมริน[๑๔๖]

จากที่ผู้วิจัยได้กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่า การจัดการปกครองของคณะสงฆ์เริ่มเป็นรูปธรรมนับแต่มีการอุปสมบทอดีตพระสงฆ์ทั้ง ๗ รูป ซึ่งการจัดการปกครองรูปแบบใหม่นี้รู้จักในนามสมัชชาแนวร่วม (The Front Council) คือไม่มีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มีเพียงมนตรีสงฆ์ที่เรียกว่าประธานสงฆ์ ซึ่งพระเทพ วงษ์ ได้รับการคัดเลือกจากรัฐบาลเฮง สัมริน ให้เป็นประธานสงฆ์ นอกจากนี้ท่านยังได้รับเลือกเป็นรองประธานสภาสมัชชาแห่งชาติ ซึ่งเป็นองค์กรสูงสุดของรัฐ ทำ

---

[๑๔๕] ឌី ខាំបូលី,ប្រវត្តិកម្ពុជាប្រជាធិបតេយ្យ,ទំព័រ ៧៥-៧៧.,Yang Sam, ibid.,p. 86 - 87., Ian Harris**, Cambodian Buddhism History and Practice.p.**204 - 215,. Heike LÖschmann, ibid.,p 104., Keyes Charl F, ibid.,p.57,63. Ian Harris, **Buddhism in Extremis: The Case of Cambodia.** p.67., Ian Harris, **Buddhism under Pol Pot**, p.210 - 211., เดวิด แชนด์เลอร์.เรื่องเดียวกัน,หน้า. ๓๗๗ – ๓๗๘., ธีระ นุชเปี่ยม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘ – ๑๘๓ ., พระระพินด้วงลอย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑ – ๖๓.

[๑๔๖] លី សុវីរៈ, ប្រភពដដែល ,ទំព័រ ៨-១២.

หน้าที่ด้านนิติบัญญัติ ซึ่งพระเทพ วงษ์ ได้ปฏิเสธตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช ดังที่ให้สัมภาษณ์กับนักข่าวชาวเวียดนามว่า “มันไม่ได้มีประโยชน์ในสังคมแบบลัทธิคอมมิวนิสต์นี้”[๑๔๗]

ขณะที่การปกครองคณะสงฆ์ระดับจังหวัดมิได้เป็นการปกครองในรูปแบบเดิมที่เรียกว่า “เพรี๊ยะเมกวน”(เจ้าคณะจังหวัดในภาษาไทย)อย่างในสมัยก่อนการปฏิวัติ แต่เรียกว่า “ประธานสงฆ์เขต” และในระดับอำเภอแต่เดิมเรียกการปกครองว่า “เพรี๊ยะอนุกวน” ในสมัยนี้มีการปกครองเหมือนกันคือระดับอำเภอแต่เรียกว่าประธานสงฆ์สรุก (เจ้าคณะอำเภอในภาษาไทย) และระดับล่างลงไปคือเพรี๊ยะครูเจ้าอธิการ์ (เจ้าอาวาสในภาษาไทย) พระที่ได้รับเลือกจะทำหน้าที่รับใช้ประชาชนเช่น เดียวกับสมาชิกทางการเมืองและหัวหน้าสงฆ์ในเขตพื้นที่นั้น[๑๔๘]

รูปแบบการปกครองดังกล่าวค่อย ๆ เปลี่ยนไปในอีกรูปแบบหนึ่ง ขณะที่สาธารณะรัฐประชาชนกัมพูชาได้เปลี่ยนมาเป็น “รัฐกัมพูชา” พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติประกาศไว้ในรัฐธรรมนูญมาตรีที่๖[๑๔๙] หนังสือเลข ๐๗/๙๐ ลงวันที่ ๒๖ เดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. ๑๙๙๐ ในนาม เจีย ซิม ว่าด้วยการจัดระบบการปกครองทางพระพุทธศาสนาคือพระสงฆ์ที่เป็นผู้บริหารจะต้องมีการเลือกตั้งในรูปแบบสงฆาธิปไตย นับตั้งแต่ในตำแหน่งสงฆนายกจนถึงระดับคณะสงฆ์ท้องถิ่น และมาตราที่ ๑ – ๓๐ ว่าด้วยการจัดระบบการเลือกตั้งสงฆนายก เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาสและรองเจ้าอาวาส ระบุว่าจะต้องมีเสียงข้างมาก และต้องมีความรู้ความสามารถในการบริหารปกครอง มีความประพฤติที่งดงาม เป็นที่นับถือของผู้คนและสามารถพานำพระพุทธศาสนาไปสู่ความเจริญได้ คณะสงฆ์ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และเจ้าหน้าที่รณะเซทุกระดับชั้นซึ่งเป็นคณะกรรมการเลือกตั้ง หลังจากได้รับผลการเลือกตั้งแล้ว จะต้องทำหนังสือเสนอระณะเซชั้นสูง เพื่อแต่งตั้งตามพระราชกฤษฎีกาที่ผ่านความเห็นชอบจากกระทรวงธรรมการและพระสงฆนายก[๑๕๐] เพราะเหตุนี้ จึงมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากประธานสงฆ์เขตมา

---

[๑๔๗] Yang Sam, ibid.,p.86.,Ian Harris**, Cambodian Buddhism History and Practice, p.**198**.**204 - 207 ., Ian Harris**, Buddhism in Extremis: The Case of Cambodia,** p.67., ธีระ นุชเปี่ยม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖., พระระพินด้วงลอย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙ – ๖๐.

[๑๔๘] Yang Sam, ibid., p.86., **ស៊ី កិត្យានិងក្រុមការងារ,ពិធីបំបួសនាគ នៅប្រទេស កម្ពុជា:អតីតកាលនិងបច្ចុប្បន្ន ,ទំព័រ ១៣៣-១៥៨.,ស្ថាប័នពុទ្ធសាសនា កម្ពុជា ក្រុមប្រឹក្សាជាតិ រណសិរ្ស កសាងការពារមាតុភូមិកម្ពុជា,(ភ្នំពេញ,១៩៩០),ទំព័រ ៧-៣៧.,** ខ្លូត ធីតា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៣៣-១៥៨.

[๑๔๙] **ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ១៩៤៧-២០០៦,ទំព័រ ៨៩.**

[๑๕๐] **ស្ថាប័នពុទ្ធសាសនា កម្ពុជា ក្រុមប្រឹក្សាជាតិ រណសិរ្ស កសាងការពារមាតុភូមិកម្ពុជា,ទំព័រ ៧-៣៧.**

เป็นเจ้าคณะจังหวัด ประธานสงฆ์สรุกมาเป็นเจ้าคณะอำเภอ ประธานและรองประธานวัดมาเป็นเจ้าอาวาสและรองเจ้าอาวาส[๑๕๑]

คณะสงฆ์ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นทางการจะมีหน้าที่บริหารไปตามสายบังคับบัญชา คณะสงฆนายกเป็นผู้บริหารคณะสงฆ์ทั่วประเทศ มีตำแหน่งสมณศักดิ์เป็นพระมหาสุเมธาธิบดี อธิบดีสงฆ์รองที่ ๑ เป็นพระโพธิวังษ์ อธิบดีรองที่ ๒ เป็นพระมังคลเทพาจารย์ และมีสมาชิกอีก ๕รูป นอกจากนี้ยังมีเลขาธิการที่มีสมาชิก ๘ รูป และเถรสภาอีก ๑๑ รูป ส่วนสายการปกครองระดับจังหวัดและอำเภอมีลักษณะคล้ายกัน มีเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอเป็นผู้บริหารกิจกรรมทั่วไป และประกอบด้วยคณะผู้บริหาร เช่น พระปลัดเจ้าคณะจังหวัดหรือเจ้าคณะอำเภอมีตำแหน่งเป็นรองประธาน พระวินัยธรเจ้าคณะจังหวัดหรือเจ้าคณะอำเภอมีหน้าที่ในการรักษาพระวินัยและการระงับอธิกรณ์สงฆ์ พระธรรมธรเจ้าคณะจังหวัดหรือเจ้าคณะอำเภอมีหน้าที่ในการดูแลฝ่ายการศึกษาทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีพระสมุห์ และเลขาธิการประจำจังหวัด อำเภอที่มีหน้าที่ในการดูแลเอกสาร การบันทึก

ต่อมาในปีค.ศ. ๑๙๙๓ การปกครองคณะสงฆ์ก็มีการเปลี่ยนอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นไปตามสถานการณ์ของบ้านเมืองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐ เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ โดยพระมหากษัตริย์ทรงมอบถวายในตำแหน่งต่าง ๆ ตามพระราชประเพณี เช่น พระสงฆนายกคณะมหานิกายมีตำแหน่งสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี หรือพระสังฆราชคณะมหานิกาย พระสงฆนายกคณะธรรมยุตินิกายมีตำแหน่งสมณศักดิ์ในนามสมเด็จพระสุคันธาธิบดีหรือพระสังฆราชคณะธรรมยุตินิกาย โดยทรงลงพระปรมาภิไธย ประกาศไว้ในพระราชกฤษฎีกา[๑๕๒]

๒.๑๐ พระพุทธศาสนาภายหลังจากเลือกตั้งจนถึงปัจจุบัน (ค.ศ. ๑๙๙๓ – ๒๐๐๙)

การจัดตั้งรัฐบาลผสมกัมพูชาประชาธิปไตยของอดีตนักการเมืองสำคัญทั้งสามฝ่าย ไม่สามารถทำให้ประเทศกัมพูชามีความสงบสุขได้ มิหนำซ้ำยังมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงขณะเดียวกัน การจัดตั้งรัฐบาลพนมเปญ (สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา)ของเฮง สัมริน เจีย ซิม และฮุน เซน กลับได้รับความสนับสนุนจากประชาชนเป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งรัฐบาลผสมกัมพูชาประชาธิปไตย กับรัฐบาลพนมเปญยังมีความคัดแย้งกันจนนำไปสู่การสู้รบกันด้วยกองกำลังของของตน ดังนั้นเพื่อยุติความขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าว องค์การสหประชาชาติจึงได้เข้ามาทำ

---

[๑๕๑] ស៊ូ កិត្យានិងក្រុមការងារ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៤៣.

[๑๕๒] ស៊ូ កិត្យានិងក្រុមការងារ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៤២-៤៣,ខ្លូត ធីតា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៣៥-១៣៩., លី សុវីរៈ ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៥៣-៦០.

หน้าที่เป็นคนกลาง โดยให้นักการเมืองทุกฝ่ายหันมาเจรจากันด้วยสนติวิธี ที่สำคัญคือปี ค.ศ. ๑๙๙๑ มีลงนามในสนธิสัญญาปารีส (Paris Agreements) ว่าด้วยความตกลงทางการเมืองสมบูรณ์แบบเกี่ยวกับความขัดแย้งในกัมพูชา (Agreements on a Comprehensive Political Settlement of the Cambodian Conflict) เป็นข้อตกลงนำไปสู่การยุติสงครามและนำมาซึ่งการปรองดองแห่งชาติ ทำให้ผู้นำทางการเมืองหันมาเจรจากัน เช่น ตัวแทนของสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา หรือพรรคประชาชนกัมพูชา (Cambodia People 's Party - CPP) ตัวแทนเขมรแดง (Democratic Kampuchea - DK) ตัวแทนของแนวร่วมเพื่อปลดปล่อยเขมร (Khmer People's National Liberation Front - KPNLE) ตัวแทนของฟุนซินเปก (National United Front for an Independent ,Neutral ,Peaceful, and Cooperative Cambodia – FUNCIPEC) ทั้งสี่กลุ่มมีสมเด็จพระนโรดมสีหนุเป็นผู้ประสานงานอีกส่วนหนึ่งด้วยความสนับสนุนร่วมมือขององค์การบริหารชั่วคราวของสหประชาชาติในกัมพูชา หรือที่เรียกว่า อันแทก (United National Transitional Authority in Cambodia - UNTAC) ซึ่งนำประเทศกัมพูชาไปสู่การเลือกตั้งตามระบบประชาธิปไตยในปีค.ศ. ๑๙๙๓ แม้ว่าตัวแทนกัมพูชาประชาธิปไตย หรือเขมรแดงปฏิเสธที่จะเข้าร่วมก็ตาม[๑๕๓]

องค์การสหประชาชาติในนาม UNTAC ได้ทำหน้าที่ของตนเป็นผู้พิทักษ์ รักษาความสงบ สนติภาพในกัมพูชา ประการแรกคือส่งกลับผู้อพยพทั้งหมดจากชายแดนไทยกัมพูชาซึ่งมีพระมหาโฆษานนท์เป็นผู้นำ และประการต่อมาคือการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๙๓ โดยมีพรรคการเมืองสำคัญ ๆ เช่น พรรคประชาชนกัมพูชาของเฮง สัมริน ฮุน เซน และเจีย ซิม พรรคเสรีประชาธิปไตยแนวพุทธ (Buddhist Liberal Democratic Party-BLDP) ของซอน ซาน พรรคฟุนซินเปกของเจ้านโรดมรณฤทธิ์ และอีกหลายพรรค[๑๕๔] ซึ่งพรรคการเมืองเหล่านี้ได้เอาพระพุทธศาสนาโฆษณาหาเสียง การเลือกตั้งครั้งนี้ มีประชาชนและพระสงฆ์เป็นจำนวนมากออกมาใช้สิทธิ์เลือกตั้งเกินกว่าเป้าหมายของอันแทกที่คาดไว้ ผลการเลือกตั้ง พบว่าพรรคฟุนซินเปกได้คะแนนเสียงร้อยละ ๔๕ ของผู้มาใช้สิทธิ์ และได้ ๕๘ ที่นั่งจากจำนวน ๑๒๐ ที่นั่งของสภาร่างรัฐธรรมนูญ พรรคประชาชนกัมพูชาด้วยคะแนนเสียงร้อยละ ๓๘ ของผู้มาใช้สิทธิ์และได้ ๕๑ ที่นั่ง พรรคเสรีประชาธิปไตยแนวพุทธได้คะแนนเสียงร้องละ ๔ และได้ ๑๐ ที่นั่ง นอกจากนั้นก็ยังมีกลุ่มที่เรียกว่าขบวนการปลดแอกแห่งชาติกัมพูชา (Mouvment de Liberation Nationale du Kampuchea - MOULINAKA) ได้ ๑ ที่นั่ง[๑๕๕] อย่างไรก็ตาม เนื่องจากไม่มีพรรคการเมืองใดได้เสียงข้างมาก และมีแนวโน้มที่จะเกิดสงครามกลางเมืองอีกครั้ง สมเด็จพระนโรดมสีหนุ ทรงตระหนักถึง

---

[๑๕๓] ธีระ นุชเปี่ยม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘, ๑๗๖.

[๑๕๔] เดวิด แชนต์เลอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๗ – ๓๗๘.

[๑๕๕] ธีระ นุชเปี่ยม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑ – ๑๘๓.

ภาวะจำเป็นดังกล่าว จึงได้ทรงขอให้เจ้านโรดมรณฤทธิ์(Prince Norodom Ranariddh) และนายฮุน เซน (Hun Sen)ร่วมกันเป็นผู้นำรัฐบาลแห่งชาติชั่วคราว (Provisional National Government) ในฐานะนายกรัฐมนตรีคนที่หนึ่ง และนายกรัฐมนตรีคนที่สอง[๑๕๖] ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นครั้งแรกแห่งประวัติศาสตร์โลกที่มีนายกรัฐมนตรีพร้อมกันสองคน

อย่างไรก็ตาม การจัดตั้งรัฐบาลผสม ปัญหาที่ตามมาก็คือการแบ่งอำนาจ แม้ว่ารัฐธรรมนูญใหม่ (ปีค.ศ.๑๙๙๓) ได้แบ่งอำนาจการบริหารไว้อย่างชัดเจน แต่สำหรับประเทศที่มีสองนายกรัฐมนตรี เป็นเรื่องยาก แม้มีการเสนอให้แบ่งอำนาจ ๕๐ ต่อ ๕๐ แต่FUNCIPEC เสียเปรียบ CPP หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นกองกำลังทหาร โครงสร้างการจัดตั้งของพรรคที่ยังไม่เข้มแข็ง ขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถที่จะเข้าดำรงตำแหน่งระดับสูงในหลายกระทรวง รวมทั้งการที่ CPP ดูแลกระทรวงที่สำคัญๆ หลายกระทรวง[๑๕๗]

อย่างไรก็ตาม ภายหลังเลือกตั้งปีค.ศ. ๑๙๙๓ รัฐธรรมนูญได้ขนานนามประเทศกัมพูชาเป็น “พระราชอาณาจักรกัมพูชา” มาตราที่ ๑๑๐ ได้กำหนดคำขวัญของประเทศว่า “ชาติ ศาสนา (หมายถึงพระพุทธศาสนา) และพระมหากษัตริย์” ชาวกัมพูชาทั้งสองเพศมีสิทธิ์ในการนับถือศาสนา เสรีภาพการนับถือศาสนา และการปฏิบัติศาสนา รัฐให้ความป้องกันในกรณีการเคารพความเชื่อและการนับถือศาสนาไม่ส่งผลกระทบต่อกฎระเบียบหรือ ความสันติสุขของสาธารณชน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ (ม.๔๓) ในด้านการศึกษา ชาวกัมพูชามีสิทธิ์ได้รับการศึกษาจากภาครัฐอย่างน้อย ๙ ปี รัฐให้ความสนับสนุนการเผยแผ่ และส่งเสริมโรงเรียนบาลี และพุทธิกบาลี (ม.๖๘)[๑๕๘]

เป็นที่น่าสังเกตหลังจากเลือกตั้งปี.ค.ศ. ๑๙๙๓ พระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่อย่างสำคัญยิ่งในด้านสร้างสันติภาพและพัฒนาสังคม ผู้ที่เป็นตัวแทนพระพุทธศาสนาในช่วงนั้น ได้แก่สมเด็จพระมหาโฆษนนท์ ได้ช่วยเหลือประชาชนชาวกัมพูชาทุกฝ่าย สมเด็จทรงเป็นเครื่องหมายในการเสริมสร้างสันติภาพในกัมพูชา ทุก ๆ พระราชกรณีกิจที่ทรงทำล้วนแต่บ่งบอกถึงการสร้างสันติภาพให้หวนกลับคืนสู่สภาพเดิมเหมือนดังในอดีตที่เคยเป็น ทุกครั้งที่มีการประชุมนานาชาติว่าด้วยการเจรจาสันติภาพกัมพูชา “Peace Negotiations” ทรงเป็นตัวกลางฝ่ายกัมพูชา และเป็นผู้ประนีประนอมปรองดองกับผู้นำกัมพูชาทุกฝ่าย พร้อมทั้งเรียกร้องให้ผู้นำกัมพูชาทุกฝ่ายมีสติ ลดละเลิกการใช้ความรุนแรง วางอาวุธจับพระธรรมดังพระดำรัสของท่านที่ว่า “สันติภาพคือเป้าหมายของพวกเราทุกคน”[๑๕๙]

---

[๑๕๖] ธีระ นุชเปี่ยม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

[๑๕๗] ธีระ นุชเปี่ยม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖.

[๑๕๘] ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ១៩៩៧-២០០៦,ទំព័រ ១១០-១១៧,១២៣.

[๑๕๙] Santidhammo Bhikkhu, **Maha Ghosananda the Buddha of the Battlefield**, p. 42

การสร้างสันติภาพในกัมพูชาตามเชิงพุทธแล้ว ถ้ามองโดยภาพรวมแล้วพบว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ ขณะผู้นำการเมืองทุกฝ่ายเต็มไปด้วยไฟแห่งโลภะ โทสะ โมหะเผาผลาญทั่วร่างกายและจิตใจในระหว่างปีค.ศ.๑๙๗๙-๑๙๙๗ แต่ในมุมมองของสมเด็จพระมหาโฆษนนท์แล้วคือ “สันติภาพสามารถทำได้”(Peace is possible) สันติภาพทุกย่างก้าว “Step by step” สันติภาพอยู่ที่ลมหายใจเข้าออก รู้สึกการเคลื่อนไหวแห่งร่างกายตามแนวทางสติปปฐานสูตรสี่ การไม่เห็นแก่ตัว การไม่ยึดติดกับอารมณ์เป็นเจ้าของ อหิงสา ยุติธรรม เสรีภาพ สติ เมตตา กรุณา ปัญญาล้วนแต่เป็นหนทางนำไปสู่ความบรรลุแห่งสันติภาพที่แท้จริง โดยรวมไปถึงสันติภาพเกิดจากตัวปัจเจกบุคคล

ดังนั้น การเคลื่อนไหวด้วยการเสริมสร้างสันติภาพของสมเด็จพระมหาโฆษนนท์ทำให้ทั่วโลกยิ่งเข้าใจถึงความต้องการความสงบสุขของชาวกัมพูชา ที่สำคัญคือการทำการเคลื่อนไหวด้วยการเดินขบวนธรรมยาตราเพื่อสันติภาพหกครั้ง (ค.ศ.๑๙๙๒-๑๙๙๗) อยู่บนพื้นฐานแห่งหลักปรัชญา “ออกจากวัดเข้าสู่วัดแห่งประสบการณ์ของมนุษย์ชาติที่เต็มไปด้วยความทุกข์” แม้ว่าบางครั้ง บางปี ผู้ร่วมเดินขบวนธรรมยาตราถูกเขมรแดงจับเป็นตัวประกัน การติดอยู่ท่ามกลางระหว่างการต่อสู้ด้วยอาวุธของฝ่ายรัฐบาลและเขมรแดง การโยนระเบิดเข้าสู่ขบวนธรรมยาตรา แต่ผลได้รับมีค่ามากที่สุดซึ่งหาประเมินมิได้นั้นคือทำให้ผู้นำทุกฝ่าย พร้อมทั้งชาวกัมพูชาทั่วประเทศได้ตระหนักถึงสันติภาพเชิงพุทธ และผลสูญเสียที่เกิดจากการใช้ความรุนแรงที่ผ่านมา ระหว่างเดินขบวนธรรมยาตราทั้งหกครั้ง สมเด็จพระมหาโฆษนนท์ได้รับขนานนามพระเกียรติว่าเป็นพระพุทธเจ้าในสนามรบ“Maha Ghosananda The Buddha of the Battlefield” คานธีแห่งราชอาณาจักรกัมพูชา “The Gandi of the Kingdom of Cambodia” พร้อมทั้งได้รับรางวาลด้านการสร้างสันติภาพอีกมากมาย[๑๖๐]

การเคลื่อนไหวของสมเด็จพระมหาโฆษนนท์ เป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับพระสงฆ์รุ่นหลังกล้ามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมมากขึ้น ดังกรณีการเปิดสมัชชาชาติว่าด้วยพระพุทธศาสนากับพัฒนาสังคมเขมร “National Seminar on Buddhism and the Development of Khmer Society” เมื่อวันที่ ๒๑ – ๒๓ พฤศจิกายน ปีค.ศ.๑๙๙๔ ณ พนมเปญ สมเด็จพระมหาโฆษนนท์กับสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีเทพ วงศ์ และสมเด็จพระสุคันธาธิบดีบัวครี พร้อมทั้งสงฆ์ระดับผู้นำทั่วประเทศ ส่วนฝ่ายฆราวาสมีสมเด็จพระบรมมุนีนาถโรดมสีหนุกับข้าราชการประจำสำนักนายกรัฐมนตรีและกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม พร้อมด้วยสมาคมพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสังคม

---

[๑๖๐] See more, **Maha Ghosananda the Buddha of the Battlefield** by Santidhammo Bhikkhu., Kathryn Poething, **and Locating the Transnational in Cambodia’s Dhammayatra**, in **History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia**, **Cambodian Buddhism: History and Practice** by Ian Harris,p.207-210.

ประเด็นหลักของการประชุมสมัชชาว่าด้วยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมเขมร” คณะผู้เข้าสมัชชาให้ความสำคัญด้านการฟื้นฟูศีลธรรม จริยธรรม ศิลปวัฒนธรรม การช่วยเหลือคนยากจน พระพุทธศาสนาสำหรับวันพรุ่งนี้ในกัมพูชา พระพุทธศาสนากับการฟื้นฟูสันติภาพในกัมพูชา พระพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตยจนได้รับความชื่นชมจากสมเด็จพระนโรดม สีหนุว่าเป็นหนทางเดียวกันกับนโยบาย สังคมนิยมพระพุทธศาสนา ดังในพระราชสาส์นว่า “...พระพุทธศาสนากับพระสงฆ์ไม่เพียงแต่ช่วยเหลือเป็นที่พึ่งด้านจิตวิญญาณเท่านั้น แต่พระสงฆ์ยังมีส่วนรวมในด้านยกระดับคุณภาพความเป็นอยู่ของประชาชน พระพุทธศาสนานำมาซึ่งศีลธรรมและอภิสมาจารแก่สังคมกัมพูชาเรา พระสงฆ์ได้ช่วยเหลือคนยากจน การพัฒนาชนบทด้านอบรมและศีลธรรม...”[๑๖๑] โดยเฉพาะ ๑๐ ปีที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาสังคมเดิมก่อตั้งอยู่ที่ศูนย์อพยพวัดฤทธิแสนชายแดนไทยกัมพูชาเคยใช้ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม “เข้าไปหา เข้าให้ถึง”และได้จัดประชุมสมัชชาพระพุทธศาสนา จากการศึกษาบทความในหนังสือประกอบการสัมมนาเรื่องพระพุทธศาสนากับอนาคตกัมพูชา (Buddhism and the Future of Cambodia) ให้ความสำคัญพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรม สังคม การเมือง เศรษฐกิจ[๑๖๒]

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาที่เพิ่งได้รับการฟื้นฟูก็ต้องประสบกับปัญหาอีกครั้ง เมื่อมีการทำรัฐประหารเมื่อวันที่ ๕ – ๘ กรกฎาคม ปีค.ศ.๑๙๙๗ ซึ่งทำให้รัฐบาลผสมสองนายกรัฐมนตรีสิ้นสุดลง เจ้ารณฤทธิ์ต้องลี้ภัยไปยังต่างประเทศ ฮุน เซนจึงสนับสนุนให้นายอึง ฮวด (Ung Huot) ซึ่งเป็นสมาชิกของพรรค FUNCIPEC ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราว เพื่อเตรียมเลือกตั้งพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการในปีค.ศ.๑๙๙๘

ภายหลังจากเลือกตั้งปีค.ศ.๑๙๙๘ แม้ว่าพรรคประชาชนกัมพูชาของฮุน เซนได้รับคะแนนเสียงข้างมาก มีผู้สงเกตการณ์หลายท่านว่าเป็นคะแนนเสียงได้มาจากการไม่ชอบมาพากลขณะเดียวกัน คณะสงฆ์ที่อยู่ในกรุงพนมเปญ ที่สำคัญพระสงฆ์จำพรรษาที่วัดอุณณาโลม และวัดปทุมวดีหลายร้อยรูปเดินขบวนประท้วงพรรคประชาชนกัมพูชา ประเด็นหลัก ๆ คือประการแรกต่อต้านรัฐบาลและสมเด็จพระสังฆราชเทพ วงษ์ที่ออกกฎหมายให้พระสงฆ์เลือกตั้งพรรคการเมือง ประการที่สองคือการเลือกตั้งครั้งนี้ต้องจัดเป็นโมฆะ เนื่องจากมีสิ่งไม่ชอบมาพากลเกิดขึ้นระหว่างการเลือกตั้งกล่าวคือทุจริตคะแนนเสียง ประการสุดท้ายคือขับไล่ชาวเวียดนามที่เข้ามาอย่างผิดกฎหมายออกจากราชอาณาจักร การประท้วงครั้งนี้ พระสงฆ์ที่เดินขบวนได้โชว์ภาพและข้อความ

---

[๑๖๑] (อ่านเพิ่มเติม)ហោង មណីចិន្តា,**ពុទ្ធសាសនានិងការអភិវឌ្ឍន៍សង្គមខ្មែរ**,ហោះ ពុម្ពលើកទី២,(ភ្នំពេញ: JSRC Printing House),๑๙๙๔.

[๑๖๒] See more on Pin Sen, Heng Monichenda, Edits**. Buddhism and the Future of Cambodia**, (Rithisen : Khmer Buddhist Research Center),1986.

ของพระอาจารย์แฮม เจียว ซึ่งเป็นวีรบุรุษกัมพูชาที่กล้าต่อต้านฝรั่งเศสให้คืนสิทธิเสรีภาพ เอกราชภาพแก่ชาวกัมพูชา อย่างไรก็ตาม ภาครัฐได้ใช้กองกำลังกวาดล้างขบวนประท้วงนี้อย่างรุนแรง จนนำไปสู่การเสียชีวิต บาดแผลและสูญหายไปหลายรูป ทางภาครัฐได้สั่งห้ามพระสงฆ์ออกจากวัด ซึ่งขณะนั้น เป็นช่วงที่เข้าพรรษา และเปิดเทอมพุทธิกศึกษา ดังนั้น พุทธิกศึกษาทั่วกรุงพนมเปญต้องหยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเป็นช่วงฤดูเทศกาลบุญผชุมบิณฑ์ (บุญข้าวสารท) สมเด็จพระนโรดมสีหนุส่งพระราชสาส์นแก่สมเด็จฮุน เซนซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี ให้พิจารณาและผ่อนปรนต่อข้อบังคับ เพื่อให้พระสงฆ์ได้จำพรรษาด้วยความสะดวกสบาย ปลอดภัย พร้อมทั้งได้ศึกษาเล่าเรียนในพุทธิกศึกษาเป็นปกติ และมีส่วนรวมในเทศกาลบุญผชุมบิณฑ์[๑๖๓]

นับแต่ปีค.ศ.๑๙๙๘ เป็นต้นมา อาจจะกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ผ่านพ้นวิกฤตอันเลวร้าย รัฐบาลหันมาสนใจ และสนับสนุนพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ดังที่พบเห็นเป็นประจำ เช่น การมีส่วนรวมในการก่อสร้างศาสนสถาน มีโบสถ์วิหาร โรงเรียน พุทธิกศึกษา เป็นต้น การมีส่วน รวมในศาสนพิธี เช่น การแห่เทียนพรรษา งานกฐินทาน งานบุญผชุมบิณฑ์ สงกรานต์ปีใหม่ วิสาขบูชา และมาฆบูชาเป็นต้น และยังมีส่วนรวมในการพัฒนาองค์การพระพุทธศาสนา เช่น การก่อตั้งสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ (National Buddhist Education Center) ตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๘๘ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม ปีค.ศ.๒๐๐๖[๑๖๔] การปรับปรุงโครงสร้างการบริหารของกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม(Ministry of Cult and Religion) ตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๑๔ ลงวันที่ ๑๔ คมภาพันธ์ ปีค.ศ.๑๙๙๘[๑๖๕] การก่อตั้งเถรสภา (Councils of Buddhist Monk) ตามะราชกฤษฎีกา เลข ๕๗๖ ลงวันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๐๐๖[๑๖๖] พร้อมทั้งมีการปรับปรุงหลักการบริหาร และแต่งตั้งผู้บริหารมนตรีสงฆ์ทั่วประเทศนับแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับสูงสุด เป็นต้น ซึ่งแต่ละพระราชกฤษฎีกาล้วนแต่ลงในนามของนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑ คือนาย อุง ฮวด และสมเด็จนายกรัฐมนตรีฮุน เซน

ในช่วงการจัดสมัชชาสงฆ์ประจำปี นอกจากสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองคณะ และมนตรีสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรเข้ามาประชุมแล้ว จากการสังเกตพบว่าคณะรัฐบาล ที่สำคัญคือสมเด็จนายกรัฐมนตรี ฮุน เซน และข้าราชการประจำสำนักนายกรัฐมนตรี บางปี สมเด็จพระบรม

---

[๑๖๓] Ian Harris, op.cit.p. 216-220

[๑๖๔] ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា, **កម្រងឯកសារព្រះពុទ្ធ សាសនាស្តីពីរចនាសម្ព័ន្ធ ចាត់តាំងឋានានុក្រម តួនាទី ព្រះរាជកិច្ច មន្ត្រីសង្ឃ ជាន់ខ្ពស់ នៃ ព្រះ រាជាណាចក្រកម្ពុជា**,(ភ្នំពេញ: ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,๒๐๐๖),ទំព័រ ๔๔-๕๒.

[๑๖๕] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ๗-๘.

[๑๖๖] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ๙-๑๐.

นาถนโรดมสีหมุนี พระมหากษัตริย์แห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา พร้อมด้วยข้าราชการประจำพระราชวัง เสด็จเข้ามารวมรับฟังการรายงานประจำปีของรัฐมนตรีกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรม ว่าด้วยการแก้ปัญหาศาสนาและการเจริญเติบโตของพระพุทธศาสนา การเข้าร่วมแต่ละครั้ง ทั้งสมเด็จพระบรมนาถนโรดมสีหมุนี และสมเด็จนายกรัฐมนตรี ฮุน เซน ได้แสดงความคิดเห็นและกล่าวชื่นชมทั้งมนตรีสงฆ์ กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมที่ใส่ใจต่อการพัฒนาการของพระพุทธศาสนา สมัชชาสงฆ์ครั้งที่ ๑๘ วันที่ ๒๙-๓๑ เดือนธันวาคม ปีค.ศ.๒๐๐๙ สมเด็จอัครมหาธรรมโพธิศาล เจีย ซีม ซึ่งเป็นประธานวุฒิสภาและเป็นตัวแทนของสมเด็จพระบรมนาถ นโรดมสีหมุนี เข้ามารวมรับฟังการสมัชชาสงฆ์ พร้อมทั้งตรัสรำลึกถึงบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม ส่วนรัฐบาลได้แก่ท่านผู้หญิง แมน สมอ้อน เป็นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี และเป็นรองนายกรัฐมนตรีมาเป็นตัวแทนของสมเด็จนายกรัฐมนตรี ได้เข้าร่วมรับฟังและกล่าวชื่นชมในวันปิดสมัชชาครั้งที่ ๑๘ นี้[๑๖๗]

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ทั้งคณะสงฆ์และคณะรัฐบาลทุกระดับชั้น พร้อมทั้งพระราชสำนัก ที่สำคัญคือสมเด็จพระบรมนาถนโรดมสีหมุนี ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ปัจจุบันให้ความสำคัญต่อการพัฒนาพระพุทธศาสนา การศึกษา ขนบธรรมเนียม ศิลปวัฒนธรรม ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาและการศึกษาสงฆ์มีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกัน พระสงฆ์ได้หันมาทำงานด้านการพัฒนาสังคมเพิ่มมากขึ้น เช่น พระสงฆ์กับการปกป้องสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์กับศีลธรรมจริยธรรม พระสงฆ์กับการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม พระสงฆ์กับโรคเอดส์ พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทในโครงการ SEILA Project พระสงฆ์กับการต่อต้านยาเสพติด พระพุทธศาสนากับการฟื้นฟูสังคม “Buddhism and Social Reconciliation” ซึ่งเป็นโครงการของสมเด็จนายกรัฐมนตรีมอบให้กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม และสถาบันพระพุทธศาสนาทำหน้าที่ในด้านนี้โดยอยู่บนพื้นฐานหลักศีลธรรม (ศีล๕)ซึ่งโครงการนี้ได้ถ่ายทอดสุดตามโทรทัศน์ช่อง CTN (Cambodian Television Network) ประจำทุก ๆ วันพระ โดยมีคณาจารย์ พระนิสิตประจำพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราชา และข้าราชการประจำกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม พร้อมทั้งนิสิต นักศึกษา พุทธศาสนิกชนทั่วไปเข้าร่วมในกิจกรรมนี้ จน

---

[๑๖๗] ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,**កម្រងឯកសារអបអរសាទរអនុសំវច្ឆរមហាសន្និបាតមន្ត្រីសង្ឃទូទាំងប្រទេសលើកទី១៨ ថ្ងៃទី២៩-៣១ ខែធ្នូ ឆ្នាំ២០០៩**, ,(ភ្នំពេញ: ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា),๒๐๐๙.

โทรทัศน์ทุกช่องเอารายการนี้มาเปิดฉายเป็นประจำวันทั้งภาคเช้าและเย็น โครงการนี้สร้างความรู้และความเข้าใจแก่พุทธิศาสนิกชนทั่วประเทศเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม[๑๖๘]

สรุปท้ายบท

จากการกล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญเติบโต และเสื่อมลงไปตามยุคสมัย ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็นดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาในยุคต้น ๆ พุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชาทุกระดับชั้นนับถือศาสนาปะปนผสมผสานกัน ทั้งพระพุทธศาสนานิกายมหายานบ้าง พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทบ้าง บ้างครั้งนับถือศาสนาพราหมณ์ โดยมีพระมหากษัตริย์ให้ความอุปถัมภ์ แต่บ้างครั้งคือราชบุโรหิต และประชาชนทั่วไป วิถีชีวิตของศาสนิกชนได้ผนวกเข้ากับหลักธรรม และความเชื่อของแต่ละศาสนาและนิกายนั้น ๆ จนมีการสร้างศาสนสถานในลักษณะเป็นปราสาทบ้าง เป็นเจดีย์บ้าง ซึ่งเป็นอนุสรณ์สถาน ดังที่เห็นมีปราสาท และเจดีย์เป็นจำนวนมากที่ยังคงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน

๒. พระพุทธศาสนาหลังยุคพระมหานครเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่เมื่อประเทศประสบกับปัญหาทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก ทำให้ต้องเคลื่อนย้ายเมืองหลวงบ่อยครั้ง ที่สุดตั้งเมืองหลวงที่กรุงอุดงค์ และต่อมาที่พนมเปญ ซึ่งการเคลื่อนย้ายแต่ละครั้งได้ส่งผลกระทบทั้งพระพุทธศาสนา ระบบการปกครอง ระบบการศึกษา การค้า การเกษตรเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนายังได้รับความอุปถัมภ์เป็นอย่างดีจากพุทธศาสนิกชน ทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนทั่วไป

๓. พระพุทธศาสนาเริ่มเป็นเครื่องมือทางการเมืองนับแต่กัมพูชาตกอยู่ใต้การดูแลของฝรั่งเศส โดยในขณะนั้น พระสงฆ์ และนักการเมืองทำการเคลื่อนไหวต่อต้านเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสประจำกัมพูชาให้คืนสิทธิเสรีภาพ และเอกราชแก่ชาวกัมพูชา ขณะเดียวกัน สมเด็จพระนโรดมสีหนุได้นำเอาหลักธรรม “สายกลาง หรือพุทธสังคมนิยม”เป็นแนวทางการบริหารประเทศ เนื่องจากทรงมีความเข้าใจเป็นอย่างดีต่อความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี

---

[๑๖๘] See more on Mech Samphors, **Kamma as a Concept in Addressing HIV/AIDS**, Master of Arts in Cultural Studies,(Phnom Penh : Royal University of Phnom Penh) ,2004., Komai Hiroshi, **The Role of Buddhism in the Reconstruction of the Cambodian Rural Village: A case study in Tropeang Veeng,Takeo**. Paper submitted to “National Socio-Culture Research Congress on Cambodia,” 17-19 December,1997.Roayal Univ. of Phnom Penh., **Roles of Monks in SEILA/Local Planning Process**, Workshop Report held from 26-28 January 1998 in Pursat Province.,

ศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวกัมพูชา ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่พระพุทธศาสนาค่อย ๆ เสื่อมลงในรัฐบาลนอล นอล เนื่องจากมีความขัดแย้งระหว่างพรรคการเมืองหลายฝ่าย โดยแต่ละฝ่ายพยายามโฆษนาชวนเชื่อพระสงฆ์ให้มีส่วนรวมในการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมือง โดยเฉพาะในรัฐบาลของเขมรแดง พระพุทธศาสนาตกอยู่ขั้นวิกฤตต่ำที่สุด เนื่องจากในสมัยนี้ไม่สนับสนุนให้มีระบบความเชื่อ และศาสนา พระสงฆ์ถูกบังคับให้สึก และสังหารชีวิต ศาสนสถาน โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป ตำราเอกสารซึ่งมีพระไตรปิฎก เป็นต้น ถูกทำลาย และเผาทิ้ง แต่อย่างไรก็ตาม ภายหลังรัฐบาลเขมรแดงถูกโค่นล้ม พระพุทธศาสนาได้รับฟื้นฟูอีกครั้ง แต่อยู่ในบริบทข้อจำกัด เนื่องจากผู้ที่ประสงค์จะบวชต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป ตามข้อบังคับของภาครัฐ ปัจจุบัน พระพุทธศาสนาได้รับการดูแล และสนับสนุนเป็นอย่างดีจากภาครัฐและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ขณะเดียวกัน พระสงฆ์ก็มีส่วนรวมในการพัฒนาสังคมหลาย ๆ ด้าน

บทที่ ๓

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา นับแต่ยุคเริ่มต้นจนถึงยุคปัจจุบัน ซึ่งมีรายละเอียดในประเด็นต่อไป

๓.๑ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคเริ่มต้น

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาประเทศกัมพูชาก่อนคริสต์ศักราช เราสามารถคาดคะเนบริบทการศึกษาของคณะสงฆ์ตอนนั้นว่าคงจะไม่แตกต่างจากสมัยครั้งพระพุทธกาลเท่าใดนัก โดยหลักสำคัญแล้ว คือเน้นการปฏิบัติมากกว่าปริยัติ แต่เมื่อเวลาผ่านไปนับเป็นหลายร้อยปี ในช่วงที่กัมพูชาอยู่ในยุคอาณาจักรนครพนมหรือฟูนันและอาณาจักรเจนละ จากศิลาจารึกที่นักวิชาการด้านโบราณคดีค้นพบ พอจะสรุปได้ว่าการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาเริ่มเปลี่ยนจากรูปแบบเดิม คือมีทั้งแนวทางปฏิบัติและปริยัติ โดยเฉพาะนับแต่รัชสมัยของพระเจ้าศรีมาระเป็นต้นมา การศึกษาด้านปริยัติธรรมมีความเจริญงอกงาม จนมีชื่อเสียงไปยังต่างประเทศ ดังกรณีพระนาคเสน พระสังฆปาล และพระมันตรเสน ไม่เพียงมีความรู้พระธรรมวินัยเท่านั้น แต่เป็นทั้งนักคิด นักเขียน แปลคัมภีร์ต่างๆ พร้อมทั้งพระไตรปิฎกด้วย เช่น ผลงานของท่านเหล่านั้นได้แก่สปฺตสติกาปฺรชฺญาปารมิตา (Sapta satikã prajñãpãramitã), มญฺชุศฺรีปริปฺฤกฺขาสูตฺร (Mañjuçripariprkkhãsütra), โพธิสัตฺวปิฎกสูตฺร (Bodhi sattva-pitakasütra), ทศธรรมกะ (Daçadharmaka), สรรพพุทฺธวิษยาวตาร (Sarvabuddhvisayãvatãra) สปฺตสติกาปฺรชฺญาปารมิตา(Saptasatikãprajñãpãramitã),ธรรมธาตุปฺรกฺฤตฺยอสมเภทนิรฺเทศ(Dharma dhãtuprakrtyasamabhe danirdeça),มญฺชุศฺรีพุทฺธเกฺษตฺรคุณวฺยูหะ (Mañjuçrïbuddha ksetragunavyüha) และรตฺนเมฆสูตฺร (Ratnameghasütra) และคัมภีร์วิมุตติมรรค หรือคัมภีร์หนทางสู่ความหลุดพ้น (The Path of Freedom) เป็นผลงานแปลของพระสังฆปาลแห่งฟูนันซึ่งได้ค้นพบเป็นภาษาจีนโดยใช้ชื่อจี-โต-เตา-ลูน (Cei-to-tao-lun) โดยคัมภีร์เล่มนี้เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท นิพนธ์โดยพระอุปติสสะ แห่งสำนักอภัยคีรีวิหารในลังกา โดยต้นฉบับเดิมสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นใน พ.ศ. ๖๐๘ หรือประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๓ คัมภีร์เล่มนี้เป็นหนังสือที่อธิบายพระไตรปิฎก ทั้ง ๓ หมวดโดยยกเอาหลักไตรสิกขามาเป็นประเด็นในการอธิบายหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา[๑] นอกจากนี้ยังมีอีกหลายคัมภีร์ที่เขียนและแปลโดยพระทั้งชาวฟูนัน

---

[๑] Arahant Upatissa, The Path of Freedom (Vimuttimagga) ,Rev.N.R.M.Ehara and others (tr.) ,(Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1995), p.XLII-XLIII., ทรงธรรม ปานสกุณ, **ร่องรอยพระพุทธศาสนา**

และเจนละ และพระต่างชาติ เช่นพระภิกษุอินเดียนามว่า ปรมารถ (Po-lo-mo-tho) มีชื่อว่า คุณรัตนะ (Kü-nâ-lo-tho) หรือ กุลนาถ (Kü-lo-nâ-tho) แห่งเมืองอุชชินี ได้นำคัมภีร์ ๒๔๐ ผูกเข้าไปยังเมืองจีน เมื่อ ปี ค.ศ. ๕๔๖ ซึ่งคัมภีร์เหล่านี้เอามาจากอาณาจักรฟูนัน ตามประวัติพบว่างานทั้งหมดของท่านปรมารถมี๓๐๐ เล่ม (volume) โดยจัดทำขึ้นเป็นภาษาจีนจากคัมภีร์ต้นฉบับภาษาสันสกฤต[๒]

จากการศึกษาคัมภีร์ดังกล่าว พอสันนิษฐานได้ว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ในขณะนั้นให้ความสำคัญด้านปริยัติที่สำคัญคือพุทธปรัชญามหายานไม่น้อยกว่าด้านปฏิบัติ และอาจจะเชื่อมโยงได้ว่า พระสงฆ์เหล่านี้ คงได้รับอิทธิพลจากการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ในมหาวิทยาลัยนาลันทา (Nalanda Buddhist University) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีพระสงฆ์จำนวนมากที่เดินทางไปศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาชั้นสูง ณ ที่แห่งนั้น ดังบันทึกของพระจีนชื่อ อี- จิง (I-Tsing) จนมาถึงอาณาจักรเจนละการศึกษาของคณะสงฆ์อาจจะเปลี่ยนไปจากเดิมเป็นบางประการ ดังศิลาจารึกที่กล่าวถึงเชื้อพระวงศ์ (พระรัตนภาณุ และพระรัตนสิงห์) และประชาชนนิยมบวชเรียนปฏิบัติธรรม ซึ่งหมายถึงว่าให้ความสำคัญแนวทางการปฏิบัติมากกว่าปริยัติ

การศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคพระนครจัดได้ว่า มีความพัฒนาก้าวหน้าทีเดียว กล่าวคือในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ จากการศึกษาของพระปาง ขัด พบว่า มีการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ที่สำคัญคือพุทธปรัชญามหายาน โดยมีพระนางปราณาซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าราเชนตรวรมัน ที่ ๒ เป็นอธิการบดี[๓] การศึกษายิ่งมีความเจริญในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เนื่องจากในรัชสมัยนี้มีมหาวิทยาลัยถึงสามแห่ง คือมหาวิทยาลัยคเชนทรทุงคะ(គជេន្ទ្រទុង្គ-Kajendratungka) สอนพุทธปรัชญามหายาน มหาวิทยาลัยทิลกกุตตร(ទិលក:កុត្តរ-Tilkakuttara) และมหาวิทยาลัย นเรนทราสรม (នរេន្ទ្រាស្រម-Narendrasram) ซึ่งมหาวิทยาลัยทั้งสองนี้ สอนวิธีปฏิบัติของสตรี และปรัชญาทั่วไป มหาวิทยาลัยเหล่านี้ มีพระนางอินทรเทวีซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นอธิการบดี พร้อมทั้งเป็นศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยเหล่านี้ จากการศึกษาพบว่า ปราสาทตาพรหม หรือราชวิหารเป็นศาสนสถานสำหรับพระสงฆ์พักอาศัย พระวิหารชัยศรีที่ปราสาทพระขันธ์เป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ซึ่งมีพระมหาเถรระดับศาสตราจารย์ชั้นสูง ๑๘ รูป ทำหน้าที่ในการดูแล บริหาร และจัดการมหาวิทยาลัย และมีพระสงฆ์จำนวน ๒,๗๔๐ รูป เป็น

ในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๗, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๖๔ – ๖๖.

[๒] Arahant Upatissa, op.cit.p. XLIII., ทรงธรรม ปานสกุณ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖ – ๖๘.

[๓] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ព្រះពុទ្ធសាសនា ๒๕๐๐,(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ๑๙๕๗),ទំព័រ ๖๗.

ศาสตราจารย์ตามระดับชั้นสาย ซึ่งทำให้เราพอจะสันนิษฐานได้ว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ในขณะนั้นมีความเจริญก้าวหน้ามากที่สุด เป็นยุคทองแห่งการศึกษาของคณะสงฆ์ อีกอย่างหนึ่งพระราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระนามตามลินทะ เสด็จไปศึกษาวิชาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนาและได้ทรงพระผนวชที่วัดมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา เมื่อทรงเสด็จกลับประเทศได้นำคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ จำนวนมากมาเก็บไว้ที่มหาวิทยาลัย ชัยศรี และได้นำพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เข้ามาประเทศกัมพูชาเป็นครั้งแรก[๔] ต่อมาการศึกษาของคณะสงฆ์อาจจะเปลี่ยนไปจากเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลายยุคพระนคร จากการบันทึกของทูตจีนชื่อจู-ตา-กวน ระบุว่า มีพระสงฆ์ชอบอ่านตำรา จ่าใบลาน และลูกชาวบ้านเข้ามาเรียนประจำ[๕] จึงพอที่จะสรุปได้ว่าการศึกษาของพระสงฆ์ในช่วงนี้เริ่มให้ความสำคัญด้านปริยัติพระพุทธศาสนาเถรวาท และการบริการสังคมมากกว่า

นับแต่ภายหลังยุคพระนคร กัมพูชาประสบกับปัญหาทางการเมือง และภัยธรรมชาติ ดังนั้น จึงต้องย้ายเมืองหลวงหลายครั้ง กล่าวคือจากพระนครมาจนถึงพนมเปญ การเคลื่อนย้ายแต่ละครั้งต้องใช้เวลามากที่เดียวเพื่อที่จะปรับสภาพภูมิทัศน์ให้เข้าที่เข้าทาง ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นสถาบันพระพุทธศาสนา การศึกษา หรือระบบสังคมก็ยังไม่สามารถจัดให้เป็นระบบแบบแผน จากการศึกษาพระราชพงศาวดาร พบว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระบาทเสรฐยธรรมราชา (ค.ศ.๑๖๒๙ - ๑๖๓๔) ทรงพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตลอดจนมีพระสงฆ์บัณฑิตชำนาญพระไตรปิฎก[๖] แต่ไม่ได้ระบุว่ามีการจัดตั้งสถาบันการศึกษา จึงทำให้ยากในการสันนิษฐานว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ในขณะนั้น เป็นอย่างไร และใช้วิธีการจัดการศึกษาอย่างไรบ้าง แต่มีข้อสังเกตก็คือ มีพระสงฆ์ที่ทรงจำพระไตรปิฎกและมีการจัดทำสงคายนา นี้อาจจะเป็นประเด็นสำคัญสำหรับนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ต้องทำการศึกษา เพื่อแก้ปมปริศนาธรรมนี้ ขณะเดียวกัน ถ้าเราพิจารณาวรรณกรรม “ตุมเตียว - Tum

---

[๔] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា, (ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,๒๐๐๖), ទំព័រ ๑๐-๑๑., សុង សុីវ,**ពុទ្ធសាសនានិងវិទ្យាសាស្ត្រ**,បោះពុម្ពលើកទី២,(ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារយាយតាធម៌,๑๙๗๒),ទំព័រ ๓๒.

[๕] Zhou Daguan**, A record of cambodia: The land and its poeple**, Peter Harris,tr. , (Chiang Mai: Silkworm Book,2007),p.52 - 53.

[๖] **អេង សុត,ឯកសារមហាបុរសខ្មែរ: ព្រះរាជពង្សាវតារខ្មែរតាមសាស្ត្រាស្លឹករឹត,**(ភ្នំពេញ: រោងពុម្ពអន្តរជាតិ,๑๙๖๙),ទំព័រ ๘๑-๘๒., นักองค์ นพรัตน์, **ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา (ព្រះរាជពង្សាវតាក្រុងកម្ពុជា)**, แปลโดยทองดี ธนรัชต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒,(จนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๙๘ - ๑๐๕.

Teav"[๗] ที่เกิดในสมัยดังกล่าว จะพบว่า พระภิกษุสามเณรที่บวชมา ได้เดินทางหาสถานที่ศึกษาพระธรรมวินัยจากสำนักหนึ่งไปยังอีกสำนักหนึ่ง ดังกรณีสามเณร ตม และสามเณรเพชร เป็นต้น ซึ่งตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า อย่างน้อยตามวัดวาอารามมีการจัดการศึกษาให้แก่พระภิกษุสามเณร แต่ในลักษณะแบบจารีตนิยมมากกว่า

ปลายยุคเมืองหลวงที่ตั้งอยู่ที่อุดงค์ สมเด็จพระองค์ด้วงทรงได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจนสามารถจัดตั้งโรงเรียนบาลีในพระบรมราชวัง เพื่อยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ด้านภาษาบาลีและอักษรศาสตร์ ดังผลงานเขียนของสุง สิว (Song Siv) ว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนั้นเป็นการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีหลักสูตรค่อนข้างจะชัดเจน ซึ่งหลักสูตรเหล่านั้นประกอบด้วยพุทธปรัชญาเถรวาท ไวยากรณ์บาลี แปลคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท คัมภีร์มงคลทีปนี อักษรศาสตร์เขมร กาพยศาสตร์ วรรณกรรมเป็นต้น[๘] นอกจากนี้ พระองค์ทรงพยายามเก็บรวบรวมคัมภีร์ฎีกา ที่สูญหายกลับมา พร้อมทั้งได้เสนอขอคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์ต่างๆ ของพระพุทธศาสนาจากประเทศไทย กระทั่งนำมาซึ่งพระพุทธศาสนาธรรมยุตินิกายอีกด้วย จึงพอจะสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนา และการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคนี้เริ่มได้รับอิทธิพลจากประเทศไทย เช่น อย่าง สมเด็จพระมหาสังฆราชเตียงคณะมหานิกาย และสมเด็จพระสังฆราชสุเมธาธิบดีป้านที่ได้รับจากการศึกษาในประเทศไทย[๙] เนื่องจากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการทำปฏิรูประบบศาสนา และการศึกษาคือจัดตั้งบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ โดยมีระบบแบบแผนค่อนข้างชัดเจน และได้จัดตั้งมงกุฎราชวิทยาลัยอย่างเป็นทางการ จัดรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเป็นเอกเทศ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์[๑๐] จึงทำให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีความก้าวหน้า

---

[๗] George Chigas.**Tum Teav**, A translation and Analysis of a Cambodian Literary Classic, (Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia), 2005., ភិក្ខុបទុមថេរ សោម,ទុំទាវ,(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៩៨),ទំព័រ ៥-៦.សុង ស៊ីវ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៣៥.

[๘] សុង ស៊ីវ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៣៥..

[๙] Anne Ruth Hansen, **History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia: Khmer Identity and Theravada Buddhism,** (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006), p.53.

[๑๐] Penny Edwards, **Cambodge: The Cultivation of a Nation, 1860-1945**.(Chaing Mai: Silkworm Books, 2008), p.110., Anne Ruth Hansen, ibid.,p.84 - 85,123,126, 130,134., Phra Brahmagunabhorn (P.A.Payutto**), Thai Buddhism in the Buddhist World**, international Buddhist conference on the United Nations Day of Vesak on May, 18 - 22, 2005 (Bangkok : MCU), p.28, 137.

อย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้พระชาวกัมพูชาจำนวนหนึ่งเดินทางมาศึกษาเล่าเรียน ณ สถาบันแห่งนี้อย่างต่อเนื่อง[๑๑]

จากผลงานของเมียจ บุญ (Meach Bun) ระบุว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชายุคหลังพระนคร เป็นการศึกษาแบบจารีตนิยมซึ่งแบ่งเป็น ๔ ขั้นตอนคือ ๑) การฝึกหัด เขียน อ่านขั้นพื้นฐาน ๒) การฝึกอ่านคัมภีร์ฎีกา ๓) การอ่านคัมภีร์กาพย์ และ ๔) การอ่านคัมภีร์เทศน์ ซึ่งวัฒนธรรมการเรียนรู้ดังกล่าวได้สืบทอดมาจนถึงสมัยฝรั่งเศสปกครองในปีค.ศ. ๑๘๖๓[๑๒]

๓.๒ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคอาณานิคม (ค.ศ.๑๘๖๓ – ๑๙๕๓)

นับแต่ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองกัมพูชา ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำกัมพูชาได้ทำการเปลี่ยนแปลงสถาบันการเมือง สังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนสถาบันพระพุทธศาสนา ฝรั่งเศสไม่ให้ความสำคัญพระพุทธศาสนา เนื่องจากสถาบันพระสงฆ์ประท้วงต่อต้านและคัดค้านต่อการกระทำของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสที่มีต่อพระพุทธศาสนา แต่ถ้ามองในบทบาทหน้าที่ทางพระพุทธศาสนาแล้วนับได้ว่ามีความ สำคัญต่อกัมพูชาเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคม สุขาภิบาล การศึกษา ยุติธรรม อักษรศาสตร์ วรรณกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปวัฒนธรรม พร้อมทั้งวิถีชีวิตของประชาชน ด้วยเหตุนี้ จึงได้รับการคุ้มครอง ปกป้อง และดูแลจากสถาบันพระมหากษัตริย์นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังเห็นได้ในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม(ค.ศ.๑๘๕๙ - ๑๙๐๔) รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าสีสุวัตถิ์(ค.ศ.๑๙๐๔ – ๑๙๒๗) และรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าสีสุวัตถิ์มุนีวงษ์ (ค.ศ. ๑๙๒๗ – ๑๙๔๑) ทรงอุทิศตนเป็นพุทธ ศาสนิกชน และพุทธศาสนูปถัมภ์ รวมทั้งเชิดชูสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ เช่น สนับสนุนด้านพุทธิกบาลีศึกษา(Buddhist Education) จัดตั้งหอสมุดหลวง (Royal Library) พุทธศาสนบัณฑิต (Buddhist Institute) และจัดตั้งคณะกรรมการชำระพระไตรปิฎก (Tipitaka Commission) จนสามารถแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและเขมรได้ ซึ่งสถาบันดังกล่าวได้รับความสนับสนุนจากนักวิชาการชาวฝรั่งเศสประจำสำนักงาน

---

[๑๑] Anne Ruth Hansen, ibid.,p.80 - 93., Penny Edwards, **Cambodge**, pp.111-113., Ian Harris, **Cambodian Buddhism**, p. 3.

[๑๒] **មៀច បុណ្ណ,ប្រពៃណីនិងទំនៀមទំលាប់ខ្មែរ,បោះពុម្ពលើកទី២,(ភ្នំពេញ:បាយ័ន, ២០០១),ទំព័រ ២៥-៥២.**

ฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (École française d'Extrême-Orient - EFEO) ที่เห็นความสำคัญพระพุทธศาสนากับอักษรศาสตร์ วรรณกรรม ศิลปวัฒนธรรมที่ต้องอยู่คู่กับสังคมกัมพูชา[๑๓]

ระหว่างที่ฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม ซึ่งเป็นผู้นำประเทศในขณะนั้น เมื่อทรงมีพระชนมายุค่อนข้างมาก ได้ทรงหันมาบุรณะ ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือด้านการศึกษาของพระสงฆ์อย่างจริงจัง ทรงได้กราบเรียนสมเด็จสังฆราชนิลเตียง(Nil Tieng) ให้ทำสถิติพระสงฆ์ที่ศึกษาพระไตรปิฎกในประเทศ แล้วรับสั่งให้มีการประชุมราชบัณฑิต (Royal Buddhist Scholars: Krom Reahabandit) และคณะกรรมการพระสังฆาธิการ(Committee for Monk's Affairs: Krom Sanghakari) ปรึกษาหารือเกี่ยวกับการศึกษาพระไตรปิฎกของพระภิกษุสามเณร[๑๔]

ในปีค.ศ. ๑๘๘๒ ก่อนปีใหม่หนึ่งเดือน สมเด็จพระนโรดมได้จัดทำการสอบบาลีครั้งแรกในพระบรมราชวัง ซึ่งใช้เวลาสอบ ๓ เดือน โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเตียง และสมเด็จพระสังฆราช สุคันธาธิบดีป้าน เป็นผู้ตรวจการสอบ ในการสอบครั้งนั้น พระสงฆ์ต้องแปลคัมภีร์ด้วยปากเปล่า ยกเว้นพระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่าสอบไล่ประโยค หรือเด็ญประโยค (ដេញប្រយោគ) การสอบในครั้งนั้นมีสามระดับ คือ มหาสามประโยค มหาสี่ประโยค และมหาห้าประโยค ผู้ที่สอบผ่านจะได้รับพัดยศจากสมเด็จพระนโรดม ซึ่งเป็นเครื่องหมายว่าสอบผ่าน เป็นพระมหาเปรียญประโยค[๑๕]

อย่างไรก็ตาม การศึกษาบาลี พระไตรปิฎกไม่ค่อยจะดำเนินไปด้วยความราบรื่นเท่าไรนัก เนื่องจากขาดแคลนสถานที่ ที่สำคัญคือโรงเรียน หรือโบสถ์ วิหาร ดังที่ได้ทราบกันแล้วว่า ในรัชกาลของสมเด็จพระนโรดม ทรงประสบกับสงครามแทรกแซงทางการเมืองระหว่างไทย และเวียดนาม ดังบันทึกความทรงจำของตาเมี๊ยส ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ยังประสบกับปัญหาในลักษณะเดียวกัน เมื่อเมืองหลวงย้ายมาที่พนมเปญ บริบทสิ่งแวดล้อมค่อนข้างจะไม่ค่อยเรียบร้อย

---

[๑๓] ខ្លូត ធីតា,**ការរីកចម្រើននៃព្រះពុទ្ធសាសនា ក្នុងជីវិតខ្មែរ**,(ភ្នំពេញ: ស.ភូមិន្ទ្រ ភ្នំពេញ,๑๙๙๙),ទំព័រ ๕๗-๕๘.

[๑๔] អេង សុត,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ๑๑๖๒., Yang Sam**, Buddhism in Cambodia, 1795 - 1954,** Thesis of Master of arts, (cornel University, 1990), p.113

[๑๕] អេង សុត,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ๑๑๖๓-๑๑๖๔., ខ្លូត ធីតា,**ការស្វែងយល់អំពីរបត់ព្រះពុទ្ធ សាសនានៅក្នុងសង្គមខ្មែរ**,បោះពុម្ពលើកទី២,(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,๒๐๐๒),ទំព័រ ๑๒๖-๑๓๑.

เท่าไรนัก จนกว่าสร้างวัดพระแก้ว (Vatt preah keo) เสร็จ จึงทำให้การศึกษาค่อนข้างจะดีขึ้น เนื่องจากวัดนี้สร้างเฉพาะเพื่อการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเดียว[๑๖]

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม จัดได้ว่าเป็นประทีปส่องแสงสว่างแด่พระสงฆ์ชาวกัมพูชาให้ตื่นตัวมากขึ้น และเริ่มให้ความสำคัญทางการศึกษา แต่การศึกษาภายในประเทศยังไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องของพระสงฆ์วัยหนุ่มได้ จึงมีพระสงฆ์หลายรูปต้องเดินทางไปศึกษาที่ประเทศไทย เมื่อกลับมาก็ได้นำมาซึ่งคัมภีร์ ตำรา เอกสาร วัฒนธรรม พร้อมทั้งการปฏิรูประบบนิกายศาสนา ที่สำคัญคือธรรมยุตินิกายมาเผยแผ่

พระสงฆ์ชาวกัมพูชาที่เดินทางกลับมาบ้านเกิดของตน มีบทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่อยู่ภายในประเทศ ทั้งการแสดงความคิดเห็น บทบาททางสังคม ที่สำคัญคือทางการเมือง ดังนั้น ในรัชสมัยของสมเด็จพระบาทสีสุวัตดิ์ (ปี ค.ศ. ๑๙๐๔ – ๑๙๒๗) จึงทรงริเริ่มจัดระบบการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการ กล่าวคือ ปีค.ศ. ๑๙๐๙ มีก่อตั้งโรงเรียนพุทธิกบาลี แห่งแรกที่ปราสาทพระนครวัด จังหวัดเสียมเรียบ ชื่อพุทธิกบาลีบรมพุทธวจนปริยัติสารท โดยความร่วมมือของข้าหลวงกัมพูชา สมเด็จพระบาทสีสุวัตดิ์ สมเด็จพระสังฆราชเตียง และข้าหลวงของฝรั่งเศส เช่น ข้าหลวงกลูโบสกี(M. Le Gouverneur general Klobowski) ข้าหลวง โบล์ ลูส์ (Résident Supérieure Pol Luce) เป็นต้น โดยมีพระพุทธวงศ์ อึ้ง เทพมี (Preah Buddhavong Ing Thepmi) เป็นผู้อำนวยการ[๑๗]

พุทธิกบาลีแห่งแรกนี้ ได้ทำหน้าที่อย่างสำคัญในการรักษาพระพุทธพจน์ และอักษรศาสตร์ชาติ เนื่องจากเกือบหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา กัมพูชาตกอยู่ใต้การปกครองของสยาม(ไทย)ที่สำคัญคือสามจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ เช่น จังหวัดบัดดำบอง(พระตะบองในภาษาไทย) เสรี โสภัณฑ์ (ศรี โสภณ) และจังหวัดเสียมเรียบ (เสียมราฐ) ซึ่งจังหวัดทั้งนี้ แม้ว่าเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสได้ยึดคืนให้กัมพูชาปกครอง อย่างไรก็ตาม ประชาชนจำนวนหนึ่งก็ยังพูดภาษาในสำเนียงปะปนกันคือเขมรผสมภาษาไทยเป็นบางคำ อีกประการหนึ่งในจังหวัดบัดดำบอง ข้าหลวงของไทยได้เปิดทำการเรียนการสอนภาษาไทยให้แก่ชาวกัมพูชาที่วัดพิภทธ์ วัดสังแก วัดกำแพง แต่ละวัดมีนักเรียน

---

[๑๖] ឃឹង ហុកឌី, **បណ្តាំតាមាស**,(ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារអង្គរ,๒๐๐๗),ទំព័រ ๑๔-๑๕., Yang Sam, ibid.,p. 114.

[๑๗] **ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា**,ទំព័រ ๑๗-๑๘.,**ខ្លូត ធីតា,ការស្វែងយល់អំពីរបត់ព្រះពុទ្ធ សាសនានៅក្នុងសង្គមខ្មែរ**,ទំព័រ ๒๓๘.

จำนวนมาก ซึ่งทุกๆ ปลายปี จะมีพระสงฆ์ชาวไทยระดับเจ้าคุณมาคัดเลือกผู้เรียนดี มีคะแนนเฉลี่ยสูงไปศึกษาต่อประเทศไทย[๑๘]

เนื่องจากอิทธิพลของไทยส่งต่อทั้งต่อด้านภาษา วัฒนธรรม และอำนาจการปกครอง จึงทำให้ข้าหลวงชาวฝรั่งเศสในกัมพูชา และพระสงฆ์ชั้นผู้นำพยายามเปิดพุทธิกศึกษา เพื่อสอนบาลีและสันสกฤต ซึ่งเป็นรากพื้นฐานของภาษาเขมรแด่พระสงฆ์ โดยให้ความสำคัญทางไวยากรณ์ภาษาบาลี เนื่องจากทำให้ผู้เรียนสามารถออกเสียงทั้งในภาษาบาลีและภาษาเขมรอย่างถูกต้อง นอกจากนี้ สมเด็จพระนโรดมสีสุวัตถิ์ยังทรงมีพระราชคำสั่งให้สอนเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระธรรมวินัย เช่น ปฐมปัญญัติ เป็นต้น และตรัสสั่งให้สอนแก่พุทธบริษัทให้รู้จักอักขระวิธีอย่างถ่องแท้ แต่การเปิดพุทธิกบาลีแห่งแรกนี้ ทำได้เพียง ๓ ปี เท่านั้น ก็ต้องยุติลง อันเนื่องจากประสบกับอุปสรรคมากมาย ซึ่งทำพระสงฆ์บางรูปต้องเดินทางไปศึกษาที่กรุงเทพเช่นเคย เนื่องจากสถาบันศึกษาสงฆ์มีหลักสูตรที่ชัดเจน โดยเฉพาะ คือวิชาสมัยใหม่ กล่าวคือไม่เพียงแต่เรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาอย่างเดียว แต่ยังรู้ถึงวิชาของโลกอีกด้วย[๑๙]

อย่างไรก็ตาม แม้พุทธิกบาลีแห่งแรกที่นครวัดจะยุติบทบาทก็จริง แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าผู้นำล้มเลิกความคิด ซึ่งตรงกันข้าม เจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้พยายามหายุทธวิธีเพื่อปรับปรุงพุทธิกบาลีที่จะเปิดสอนในอนาคตให้สามารถดำเนินการได้ ดังนั้น สมเด็จองค์พระสีสุวัตดิ์ทรงได้ออกพระราชประกาศเลขที่ ๘๕ ลงวันที่ ๒๔ เดือนพฤศจิกายน ปีค.ศ.๑๙๑๔ ให้เปิดสอนพุทธิกบาลีที่วัดพระแก้ว ในพระบรมราชวังพนมเปญ เป็นชั่วคราว โดยตั้งชื่อว่าพุทธิกอรมพุทธ วจนปริยัติมันตี (Amrabuddhavajanapariyatamonti) ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของพระองค์ หลักสูตรที่เปิดทำการเรียนการสอนมีทั้งภาษาบาลี บาลีไวยากรณ์ อรรถกถาคัมภีร์ธรรม มงคลทีปนี ปฐมสมันตัปปสาทิกา วิสุทธิมรรค และพระอภิธรรมสังคหะ ต่อมาหลังจากสร้างโรงเรียนพุทธิกบาลีเสร็จ จึงย้ายมาสอน ณ โรงเรียนพุทธิกบาลีแห่งใหม่นี้[๒๐] ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นศาลาบาลีจั่วนะปั่วะ หรือบาลีชั้นสูง(ค.ศ.๑๙๒๒) โดยมีเจ้าหน้าสำนักงานฝรั่งเศสประจำบูรพาทิศ(Ecole Francaise d' Extreme-Oient - EFEO) เป็นที่ปรึกษา ซึ่งมีLouis Finot เป็นผู้อำนวยการของ

---

[๑๘] តូច ឈួង,**ចាត់ដំបងសម័យលោកម្ចាស់**,(ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារស្រាវជ្រាវអារ្យធម៌ខ្មែរ,๑๙๙๔),ទំព័រ ๑๖๓-๑๖๘.

[๑๙] Penny Edwards, ibid.,p.70.

[๒๐] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,**ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា**,ទំព័រ ๑๐-๒๐.

สำนักงานฝรั่งเศสประจำบูรพาทิศเป็นกรรมการศาลาบาลีแห่งนี้ด้วย การจัดสถาบันศึกษาบาลีชั้นสูงแห่งนี้ ได้ออกข้อบังคับห้ามพระสงฆ์เดินทางมาศึกษาที่กรุงเทพ[๒๑]

การจัดการศึกษาแบบสถาบัน ทำให้พระภิกษุสามเณรในขณะนั้นตื่นตัวกับการศึกษาเล่าเรียนเพิ่มขึ้นที่สำคัญคือทำลายระบบความคิดดังเดิมที่ยึดถือการศึกษาแบบจารีตนิยม หรือที่เรียกว่ายึดตำราที่บันทึกในใบลานเป็นหลัก ส่วนกลุ่มพระสงฆ์ที่จัดการศึกษาแบบสถาบันนี้เรียกว่าพระสงฆ์ฝ่ายปฏิรูปนิยม หรือผู้ที่ยึดถือตามแบบสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผู้ที่กล้าเปิดเผยข้อเท็จจริง หรือข้อบกพร่องในอดีตที่ผ่านมา และพยายามทำให้หลักพระสัทธรรมบริสุทธิ์ รู้จักการประยุกติหลักธรรมตามกาลเวลาที่เหมาะสมนักวิชาการหลายท่านมองว่า เป็นการเคลื่อนไหวชาตินิยมที่เรียกว่า ภาษาชาติ “National Language” และอักษรชาติ “National Literature”[๒๒]

การศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคนี้มีความก้าวหน้าทุกปี จนสามารถสร้างโรงเรียนบาลีต่างจังหวัด พร้อมทั้งสามารถจำแนกระดับชั้นได้ เช่น เป็นพุทธิกประถมศึกษาหรือโรงเรียนบาลีรองพุทธิกมัธยมศึกษาหรือศาลาบาลีจวนขะป๎วะ (พุทธิกบาลีชั้นสูง) นอกจากนี้ยังมีหอสมุดหลวง หอสมุดพุทธศาสนบัณฑิต ล้วนแต่เป็นแหล่งเก็บรวบรวมตำรับตำรา คัมภีร์ฎีกา ใบลาน ทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นอีกหนทางหนึ่งที่สามารถทำให้พระภิกษุสามเณรในขณะนั้นสามารถพัฒนาองค์ความรู้ได้ ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๒.๑ โรงเรียนพุทธิกประถมศึกษา หรือบาลีรอง

ในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ทางภาครัฐเข้ามาสนับสนุนโรงเรียนอย่างเป็นทางการ แม้ว่างบประมาณที่ให้มาไม่เพียงพอก็ตาม แต่คณะสงฆ์ในขณะนั้นก็ได้สร้างโรงเรียนด้วยความช่วยเหลือจากพุทธบริษัทเป็นส่วนใหญ่ ทำให้มีโรงเรียนพุทธิกประถมศึกษามีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ และสามารถให้บริการด้านการศึกษาแด่พระสงฆ์ที่อยู่ท้องถิ่นหรือต่างจังหวัดได้อย่างสะดวกง่ายโดยไม่จำเป็นต้องมาเมืองหลวง

สำหรับหลักสูตรพุทธิกประถมศึกษา มีรายวิชาและจำนวนเวลาสอนต่อสัปดาห์ดังนี้[๒๓]

---

[๒๑] Penny Edwards, Making a Religion , p.70 - 71., Penny Edwards, **Cambodge**., ibid.,p. 112-113.

[๒๒] ហ្វូត តាត,**កល្យាណមិត្តរបស់ខ្ញុំ**,(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,๑๙๙๓),ទំព័រ ๙-๑๔. Penny Edwards, **Cambodge**.,ibid.p.117., Penny Edwards, Making a Religion, p. 73 - 74.

[๒๓] ចាន់ ប៊ុន្នី,**ការអប់រំបែបពុទ្ធសាសនានៅប្រទេសកម្ពុជាពីឆ្នាំ๑๙๔๐-๑๙๕๓, សមាជជាតិស្រាវជ្រាវសង្គម-វប្បធម៌អំពីកម្ពុជាលើកទី២ ថ្ងៃទី៣-៥ កុម្ភៈ๑๙๙๙**,(ភ្នំពេញ: ស.ភូមិន្ទ ភ្នំពេញ,๑๙๙๙),ទំព័រ ๑๒๘.

รายวิชา	**จำนวนเวลาสอนต่อหนึ่งสัปดาห์**
๑. ไวยากรณ์บาลี และธรรมบท	๗ - ๘ ชั่วโมงต่อหนึ่งสัปดาห์
๒. วินัย พุทธิปัญญัติ	๒ -
๓. ภาษาชาติ: ไวยากรณ์เขมร การเขียนตามอ่าน	๔ - ๖ -
๔. คณิตวิทยา	๔ - ๕ -
๕. ประวัติศาสตร์เขมร	๑ -
๖. ภูมิศาสตร์เขมร	๑ -
๗. วิทยาศาสตร์และสุขภาพ	๓๐ นาที -
๘. ประชากรวิชา(พลรัฐวิชา)	๑ -
๙. ทฤษฎีว่าด้วยเกษตรกรรม	๓๐ นาที -

การศึกษาในพุทธิกประถมศึกษาใช้เวลา ๓ ปี จึงมีสิทธิเข้าสอบเอาวุฒิบัตรพุทธิกประถม ศึกษาได้(Certificate of Buddhism Primary Studies) และผู้ที่สอบผ่านมีสิทธิ์จะสอบเข้าเรียนต่อในระดับพุทธิกมัธยศึกษา ตามจำนวนสถิติในปี ค.ศ. ๑๙๔๙ ระบุว่า มีจำนวนนักเรียน ๑,๒๔๔ รูป และสอบผ่านเข้าเรียนต่อในระดับพุทธิกมัธยมศึกษาได้ ๖๙๒ รูป มีโรงเรียน ๒๓๒ โรง

๓.๒.๒ พุทธิกมัธยมศึกษา[๒๔]

โรงเรียนพุทธิบาลีมัธยมศึกษาตอนต้น หรือศาลาบาลี (ปีค.ศ.๑๙๑๔ - ๑๙๒๑) ถือกำเนิดจากพระราชกฤษฎีกาเลขที่ ๘๕ ลงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ที่อนุญาตให้สร้างโรงเรียนพุทธิบาลีขึ้น และในปีเดียวกันนั้นเอง ก็มีการสอบคัดเลือกผู้ที่จะเข้ามาเป็นครูสอนจำนวน ๕ ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่ใช้ระบบแบบนี้

การสอบคัดเลือกผู้ที่เข้ามาเรียนต่อในพุทธิกบาลีมัธยมศึกษาตอนต้นเริ่มในเดือนกุมภาพันธ์ ๑๙๑๔ มีผู้ที่สอบผ่านจำนวน ๖๐ รูป โดยแบ่งเป็นระดับชั้นเรียนมี ๓ ห้องแต่ละห้องมี ๒๐ รูป มีระยะเวลาเรียน ๓ ปี

ก. หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษา

๑) ภาษาบาลี

๒) ไวยากรณ์บาลี

๓) การแปลคัมภีร์ธรรมบทกถาจากบาลีมาเป็นภาษาเขมร

๔) การแปลคัมภีร์วิสุทธิมรรคจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร

๕) การแปลคัมภีร์สงฆ์อภิธรรมจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร

---

[๒๔] ចាន់ ប៊ុន្នី,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១២៩-១៣០.

ในปี ค.ศ. ๑๙๑๗ มีการสอบสำเร็จการศึกษรอบแรก (The Pali Diploma Examination) มีผู้ผ่านจำนวน ๑๖ รูป โดยเรียกผู้ที่สอบผ่านว่า “พระมหา ” จำนวนผู้ที่สอบผ่านและสำเร็จการศึกษาเพิ่มขึ้นทุกปีจาก ๑๖, ๒๐ และ ๔๕ รูปต่อปี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงจำนวนผู้เข้ามาบวชเรียนเพิ่มขึ้น และภาษาบาลีกำลังเป็นที่นิยมศึกษากันในขณะนั้น จนหลักสูตรที่เปิดทำการเรียนการสอนและ ระดับการศึกษาไม่สามารถตอบสนองจำนวนผู้ที่แจ้งความประสงค์เข้าเรียนต่อได้ เพราะเหตุนั้นจึงเห็นมีการปรับหลักสูตรเพิ่มเติม และปรับระดับชั้นเรียนสูงขึ้น ซึ่งระดับชั้นที่ปรับเรียกว่า พุทธิกมัธยมศึกษาตอนปลายหรือ “ศาลาบาลีจ่วนขะป๎วะ” ตามพระราชกฤษฎีกาเลขที่ ๕๗ ลงวันที่ ๑๓ เดือนเมษายน ปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ให้เปิดเรียนได้ ๔ ห้อง ภายในระยะเวลา ๔ ปี สถานที่ตั้งอยู่ที่สำนักงานรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการและศาสนา สำนักงานพุทธศาสนบัณฑิต ต่อมาเปลี่ยนเป็นหอสมุดหลวงเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๕ โรงเรียนโบเดิอวัง สมัยอาณานิคมฝรั่งเศส โรงเรียนนี้อยู่ใต้การดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ และต่อมากระทรวงกิจการศาสนาใต้การดูแลของข้าหลวงชั้นสูงกัมพูชา

ข.หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือชั้นสูง (จ่วนขะป๎วะ)[๒๕]

หลังจากมีการเปลี่ยนศาลาบาลี (พุทธิกมัธยมศึกษาตอนต้น) มาเป็นศาลาบาลีจ่วนขะป๎วะได้ทำการปฏิรูประบบหลักสูตรใหม่เพื่อให้สอดคล้องตามสมัยนิยมในขณะนั้น ซึ่งประกอบด้วยรายวิชาดังนี้

๑) ตันตีภาษา: ภาษาบาลี ภาษาสังสกฤต

๒) ภาษา วัฒนธรรม อักษรศาสตร์เขมร และศาสนา

๓) การเมือง ศาสนา และโบราณวิทยาในกัมพูชา

๔) ประวัติศาสตร์เขมร

๔) ประวัติพระพุทธศาสนา

๕) ภูมิศาสตร์อินโดจีน และอนุภาคประเทศ ที่สำคัญคือกลุ่มประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา

๖) ภาษาฝรั่งเศส

๗) คณิตศาสตร์

๘) ประวัติศาสนา

๙) ประวัติการเมืองและเศรษฐกิจ

---

[๒๕] ចាន់ ប៊ុន្នី,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៣០-១៣៣.

๑๐) วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และอนามัย เป็นภาษาฝรั่งเศส (เริ่มปี ค.ศ. ๑๙๕๒)

ผู้ที่จะเข้ามาศึกษาในระดับนี้ได้จะต้องผ่านการสอบคัดเลือก ซึ่งวิชาที่สอบคัดเลือกประกอบด้วย ๒ รูป แบบ คือแบบข้อเขียน และแบบสอบโดยปากเปล่า

รูปแบบข้อสอบด้วยการเขียน

๑) เขียนตามอ่าน Khmer Dictation (ภาษาเขมร)	๒ (หน่วยกิต)
๒) แปลภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร	๓
๓) อธิบายคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบาลี	๓
๔) นิทานคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท	๓

ผู้ที่จะสอบข้อเขียนด้วยปากเปล่าจะต้องได้คะแนนอย่างน้อย ๑๑๐ ขึ้นไป แต่ห้ามติดศูนย์ในวิชานั้น ๆ ซึ่งข้อสอบประกอบด้วยรายวิชาดั่งนี้

รูปแบบข้อสอบด้วยการตอบปากเปล่า

๑) บาลีไวยากรณ์	๒ (หน่วยกิจ)
๒) พุทธประวัติ	๒
๓) พระพุทธศาสนา	๒
๔) พระวินัย	๒

ผู้ที่ศึกษาในพุทธิบาลีชั้นสูง หรือ พุทธิกมัธยมศึกษาตอนปลาย ต้องศึกษาจนครบ ๔ ปี จึงมีสิทธิ์สอบสำเร็จการศึกษาได้ และผู้ที่สอบผ่านจะได้รับวุฒิบัตรบาลีชั้นสูง (Diploma of The Pali High School) ซึ่งประกอบด้วย ๒ รูปแบบ คือ

๑. เป็นข้อเขียน

๒. เป็นข้อสอบด้วยปากเปล่า ดังมีรายวิชาต่อปี

รูปแบบข้อสอบด้วยการเขียน

แปลภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร

๑) แปลภาษาสังสกฤตมาเป็นภาษาเขมร

๒) แปลภาษาเขมรมาเป็นภาษาฝรั่งเศส

๓) แปลภาษาเขมรมาเป็นภาษาบาลี

๔) อธิบายพระวินัย

๕) เขียนบาลีตามอ่าน (Pali Dictation)

รูปแบบข้อสอบด้วยการตอบปากเปล่า

แปลและทำความเข้าใจเนื้อหาภาษาสังสกฤตใน Devanagari เป็นเสียงภาษาเขมรและลาตีน

๑) ประวัติศาสนา และโบราณวิทยาในประเทศกัมพูชา

๒) ศีลธรรมและสิกขาบทในพระพุทธศาสนา

๓) ประวัติศาสนา

๔) อักษรศาสตร์เขมร

๕) ภูมิวิทยา อาซีตะวันตก อินดูจีน

๖) สนทนาภาษาฝรั่งเศส

๗) สนทนาภาษาบาลี

๘) คณิตศาสตร์

๙) ประวัติการเมือง เศรษฐกิจ และสหอนามัย

๑๐) ศีลธรรมและประชากรวิทยา

ค. คณะผู้บริหารพุทธิกบาลีชั้นสูง[๒๖]

ตามพระราชกฤษฎีเลขที่ ๑๐, ๑๕ และพระราชประกาศเลข ๑๕๑๗ ลงวันที่ ๓ - ๖ เดือนมิถุนายน ปีค.ศ. ๑๙๕๒ ของคณะรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการและศาสนาว่าด้วยการแต่งตั้งคณะผู้บริหารพุทธิกบาลีชั้นสูง ดังนี้

๑) ออก ญา รองนายกรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรมและธรรมการ	เป็นประธาน
๒) พระโพธิวังษ์ ฮวด ตาด ผู้อำนายการบาลีชั้นสูง	สมาชิก
๓) พระมหาพรหมมุนี เทพ อู้ รองผู้อำนายการบาลีชั้นสูง	สมาชิก
๔) นาย หัวร์ คีมสีว ผู้อำนวยการประถมศึกษากระทรวงศึกษาธิการ	สมาชิก
๕) พระธรรมไตรโลกาจารย์ เกด ทิดศีลา ทีปรึกษาสมเด็จพระสังฆนายกคณะธรรมยุตินิกาย	สมาชิก
๖) พระเทพ สูร์หาย ทีปรึกษาสมเด็จสังฆนายกคณะมหานิกาย	สมาชิก
๗) พระครูสัดถา บุญ สมภาช ศาสตราจารย์บาลีชั้นสูง	สมาชิก
๘) พระบาลัดโพธิราม เจีย ทั่วน ศาสตราจารย์บาลีชั้นสูง	สมาชิก
๙) นาย ฉีม สุมน์ ศาสตราจารย์บาลีชั้นสู	เลขาธิการ

นับแต่เริ่มเปิดสอนพุทธิกศึกษานับแต่ปีค.ศ. ๑๙๐๙ - ๑๙๔๘ มา พุทธิการศึกษามีความพัฒนาก้าวหน้าทุกปี มีจำนวนนักเรียน นักศึกษา และศาสตราจารย์จำนวนมากกล่าวคือ โดยภาพรวมมีนักเรียนมี ๕,๗๐๐ รูป/องค์ ครู อาจารย์ ศาสตราจารย์ ๓๗๔ รูป /คน โรงเรียนมี ๓๗๔ โรง ในระหว่างดังกล่าวโรงเรียนเหล่านี้อยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าหน้าฝรั่งเศส จนมาถึงปีค.ศ.๑๙๔๘

---

[๒๖] ចាន់ ប៊ុន្នី,ប្រភពដដែល,ទំព័រ១៣៥.

ข้าหลวงฝรั่งเศสชื่อฟรองซัวร์ มาตินี (François Matini) ซึ่งเป็นที่ปรึกษากระทรวงธรรมการ และเป็นอัครเลขาธิการพุทธศาสนบัณฑิตได้โอนกิจการให้รัฐบาลกัมพูชาดูแลและบริหารจัดการเอง[๒๗]

๓.๓ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาภายใต้ราชูปถัมภ์สมเด็จพระนโรดมสีหนุ (ค.ศ.๑๙๕๓-๑๙๗๐)

การศึกษาของพระสงฆ์ในยุคสมัยสมเด็จพระนโรดมสีหนุมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวด เร็วจนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนถึงระดับอุดมศึกษา เป็นยุคที่มากด้วยสงฆ์บัณฑิตมีความรู้ทั้งทางโลก และทางธรรม เป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชา สาเหตุที่ทำให้การศึกษาในสมัยนั้นมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จากการศึกษาพบว่าทฤษฎีพุทธสังคมนิยม ซึ่งเป็นแผน พัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของประเทศมีส่วนในการส่งเสริมและยกระดับพระพุทธศาสนา และการศึกษาของคณะสงฆ์ อีกส่วนหนึ่งรัฐบาลในนามสมเด็จพระนโรดมสีหนุมีส่วนในการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่สำคัญคือการปรับปรุงหลักสูตรและแนวทางการบริหารการจัดการศึกษา พร้อมทั้งมอบทุนการศึกษาแก่คณะสงฆ์ไปศึกษาที่ต่างประเทศ[๒๘]จนมีการยกระดับการศึกษาในขณะนั้นว่า เป็น “มาตรฐานการศึกษาแบบนานาชาติ”

โดยทั่วไป การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ภายใต้ราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ แบ่งเป็น ๓ ระดับ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๓.๑. พุทธิกประถมศึกษา (โรงเรียนบาลีชั้นต้น)

พุทธิกประถมศึกษา เดิมเป็นโรงเรียนศาลาบาลีรอง ซึ่งเป็นโรงเรียนขั้นพื้นฐาน ก่อตั้งเมื่อปีค.ศ. ๑๙๓๓ และได้เปลี่ยนมาเป็นศาลาพุทธิกประถมศึกษาตามพระราชกฤษฎีกาเลขที่ ๖๐๗ ลงวันที่ ๑๒ เดือนธันวาคม ปีค.ศ. ๑๙๕๗ เพื่อยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สูงขึ้นที่สำคัญคือพระสงฆ์สามารถสอบเข้าเรียนต่อที่พุทธิกวิทยาลัย และพุทธิกอุดมศึกษาได้[๒๙]

การเปลี่ยนรูปแบบการจัดการศึกษาในระดับพุทธิกประถมศึกษานี้ แม้ว่ามีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการศึกษา ตามแผนนโยบายของคณะสงฆ์ และกระทรวงกิจการศาสนาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังประสบกับปัญหามากมาย ที่สำคัญคือขาดบุคลากรทางการศึกษา เช่น ครู หรืออาจารย์สอน หลักสูตร งบประมาณ เป็นต้น ส่วนผู้ที่มาทำหน้าสอนประจำยังไม่สามารถทำหน้าที่เต็มที่

---

[๒๗] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,**ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា**,ទំព័រ ២៧-២៨.,**កែប វ៉ាន់ឌី**,**អរិយធម៌ខ្មែរ-មន**,(ភ្នំពេញ,១៩៧១),ទំព័រ ៨៧-៨៩.

[๒๘] **ពុទ្ធិកសិក្សា**,ឆ្នាំទី២ លេខ ១១ ប្រចាំខែកក្កដា, ១៩៥៩,ទំព័រ ២១-២២.

[๒๙] **កម្ពុជសុរិយា**,ឆ្នាំទី២៥ លេខ ១២ ប្រចាំខែធ្នូ ១៩៥៣,ទំព័រ ៣១.

เท่าใดนักหรืออาจกล่าวได้ว่าขาดแรงจูงใจ เทคนิควิธีในการสอนเนื้อหาทางศาสนา หรือยังไม่คุ้นเคยกับระบบใหม่นี้[๓๐]

ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่ในการดูแลหรือบริหารได้แก่เจ้าอาวาส หรือเจ้าสำนัก ก็ต้องทำหน้าที่ทั้งเป็นผู้บริหาร ผู้จัดการ และหางบประมาณเพื่อสนับสนุนค่าใช้จ่ายทั้งค่าก่อสร้างโรงเรียน ค่าจ้างครู เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาไปเรื่อย ๆทั้งนี้อาจจะเป็นการหาจุดแข็ง หรือประสบการเพื่อจัดการศึกษาในระดับนี้ให้ดีขึ้นเหมาะสมเป็นการศึกษาระดับชาติ ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระอุปยุวราช (พระนโรดมสีหนุ) และพระมหากษัตริยานี (พระมารดา)ว่า“การศึกษาของพระสงฆ์ควรปรับให้ทันสมัยนิยม เพื่อให้พระสงฆ์มากด้วยความรู้และเพื่อยกระดับพระพุทธศาสนา” เพราะเหตุนั้น พุทธิกประถมศึกษาจึงได้เพิ่มระดับจำนวนโรงเรียนและนักเรียนขึ้นทุกปีกล่าวคือก่อนสมเด็จพระนโรดมสีหนุถูกนายพลลอน นอลโค่นล้มอำนาจลง มีโรงเรียนพุทธิกประถมศึกษาทั้งหมด ๖๖๗ โรง จำนวนนักเรียน ๑๐,๗๘๓ รูป/องค์ เจ้าหน้าที่บุคลากรทางการศึกษา (ได้แก่ครู และอาจารย์สอน) ถึง ๗๑๐ รูป/คน[๓๑]

ในส่วนของหลักสูตรเบื้องต้นพบว่าพุทธิกประถมศึกษาได้ปรับปรุงหลักสูตรในปี ค.ศ. ๑๙๔๗ ซึ่งเป็นหลักสูตรศาลาบาลีรองในสมัยฝรั่งเศสปกครอง เป็นหลักสูตรขั้นพื้นฐาน มีระยะเวลาทำการศึกษา ๓ ปี ประกอบด้วยหลักสูตรดังนี้

๑.ไวยากรณ์บาลี

๒. แปลธรรมบทกถาจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร

๓. พระวินัย

๔. พุทธประวัติ

๕. พระพุทธศาสนา

๖. วรรณกรรมเขมร

๗. คณิตศาสตร์

๘. ประวัติศาสตร์ประเทศกัมพูชา

๙. ภูมิศาสตร์ประเทศกัมพูชา

๑๐. วิทยาศาสตร์และสุขศึกษา

๑๑. โลกนิติ

---

[๓๐] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៣២.

[๓๑] **ពុទ្ធិកសិក្សា,**ឆ្នាំទី១ លេខ ១ ប្រចាំខែមិថុនា, ១៩៥៨,ទំព័រ ៣៥-៣៦.

๑๒. ทฤษฎีว่าด้วยการเกษตรศาสตร์[๓๒]

๓.๓.๒. พุทธิกมัธยมศึกษา[๓๓]

พุทธิกมัธยมศึกษาเป็นการศึกษาระดับสอง(សិក្សាកម្រិត២) หรือมัธยมศึกษา (មធ្យមសិក្សា) เดิมเป็นโรงเรียนบาลีจ่วนขะป๎วะหรือบาลีชั้นสูง (សាលាបាលីជាន់ខ្ពស់)เปลี่ยนมาเป็นมัธยมศึกษาพระพุทธศาสนา (គ្រឹះស្ថានមធ្យមសិក្សានៃពុទ្ធសាសនា) ตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๒๖๕ ลงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ปีค.ศ. ๑๙๕๕ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นพุทธิกวิทยาลัยเปรียะสุรามฤต (ពុទ្ធិកវិទ្យាល័យព្រះសុរាម្រឹត) ตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๓๘๘ ลงวันที่ ๔ กรกฎาคม ปี ค.ศ. ๑๙๕๕ พร้อมทั้งได้เปลี่ยนหลักสูตรใหม่ตามกฤษฎีกา เลข ๒๖๕ ลงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ปี ค.ศ. ๑๙๕๕ ซึ่งมีเป้าหมายหลักคือเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา และยกระดับมัธยมศึกษาเข้าสู่คณะสงฆ์ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่แก่คณะสงฆ์กัมพูชา

พุทธิกมัธยมศึกษามีหลักสูตรสอนทั้งวิชาทางพระพุทธศาสนา และวิชาต่าง ๆ นอกจากนั้นยังเรียนควบคู่ไปกับภาษาต่าง ๆ เช่น บาลี สันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศสเป็นต้น สำหรับโรงเรียนในระดับนี้เริ่มเปิดสอนครั้งแรกที่พุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤต ณ กรุงพนมเปญเพียงแห่งเดียว ต่อมาได้จัดก่อตั้งเพิ่มขึ้นอีกในต่างจังหวัด เช่น จังหวัดบัดดำบอง ชื่อว่าพุทธิกวิทยาลัยอุงธวง เพื่อส่งเสริมการศึกษาแก่พระภิกษุและสามเณร สำหรับการศึกษาในระดับพุทธิกมัธยมศึกษามีระยะเวลา ๔ ปี เมื่อเรียนจบแล้วสามารถเข้าเรียนต่อในระดับพุทธิกอุดมศึกษา หรือในระดับก่อนมหาวิทยาลัย

หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษา ปีที่ ๑ มีรายวิชาและจำนวนชั่วโมงต่อสัปดาห์ดังนี้

๑- ภาษาประจำห้องได้แก่

๑. ภาษาบาลี(คัมภีร์มงคลทีปนี)	๘ ชั่วโมงต่อหนึ่งสัปดาห์
๒. ภาษาเขมร	๑ -

๒- ภาษาสมัยใหม่ ได้แก่

๑. ภาษาฝรั่งเศส (วิชาเลือก)	๕ -
๒. ภาษาอังกฤษ (วิชาเลือก)	๒ -

๓- ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ได้แก่

๑.ประวัติศาสตร์	๒ –

---

[๓๒] ពុទ្ធិកសិក្សា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ២៧.

[๓๓] ពុទ្ធិកសិក្សា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៣៥-៣៨.

๒. ภูมิศาสตร์ ๑ –

๔- คณิตศาสตร์ ๕ -

๕- วิทยาศาสตร์ มีสิ่งแวดล้อม และสุขศึกษา ๒ -

๖- ความรู้ทั่วไปได้แก่ โลกนิติ ๑ -

หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษา ปีที่ ๒ มีรายวิชาและจำนวนชั่วโมงต่อสัปดาห์ดังนี้

๑- ภาษาประจำห้องได้แก่

๑. ภาษาบาลี(คัมภีร์มงคลทีปนี) ๖ ชั่วโมงต่อหนึ่งสัปดาห์

๒. ภาษาเขมร ๑ –

๓. ภาษาสันสกฤต ๓ -

๒- ภาษาสมัยใหม่ ได้แก่

๑. ภาษาฝรั่งเศส (วิชาเลือก) ๕ -

๒. ภาษาอังกฤษ (วิชาเลือก) ๒ -

๓- ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ได้แก่

๑.ประวัติศาสตร์ ๑ –

๒. ภูมิศาสตร์ ๑ –

๔- คณิตศาสตร์ ๔ -

๕- วิทยาศาสตร์ ได้แก่

๑. ธรรมชาติและสุขลักษณะ ๑ -

๒. รูปวิหทยา ๒ –

๓. เคมีวิทยา ๑ -

หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษา ปีที่ ๓ มีรายวิชาและจำนวนชั่วโมงต่อสัปดาห์ดังนี้

๑- ภาษาประจำห้องได้แก่

๑. ภาษาบาลี(คัมภีร์มงคลทีปนี) ๖ ชั่วโมงต่อหนึ่งสัปดาห์

๒. ภาษาเขมร ๑ –

๓. ภาษาสันสกฤต ๓ -

๒- ภาษาสมัยใหม่ ได้แก่

๑. ภาษาฝรั่งเศส (วิชาเลือก) ๕ -

๒. ภาษาอังกฤษ (วิชาเลือก) ๒ -

๓- ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ได้แก่

๑.ประวัติศาสตร์ ๑ –

๒. ภูมิศาสตร์ ๑ –

๔- คณิตศาสตร์ ๔ -

๕- วิทยาศาสตร์ ได้แก่

๑. ธรรมชาติและสุขลักษณะ ๑ -

๒. รูปวิทยา ๑ –

๓. เคมีวิทยา ๑ -

๖- วิชาทั่วไป ได้แก่ประวัติศาสนา ๑ –

หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษา ปีที่ ๔ มีรายวิชาและจำนวนชั่วโมงต่อสัปดาห์ดังนี้

๑- ภาษาประจำห้องได้แก่

๑. ภาษาบาลี(คัมภีร์มงคลทีปนี) ๕ ชั่วโมงต่อหนึ่งสัปดาห์

๒. ภาษาเขมร ๑ –

๓. ภาษาสันสกฤต ๓ -

๒- ภาษาสมัยใหม่ ได้แก่

๑. ภาษาฝรั่งเศส (วิชาเลือก) ๔ -

๒. ภาษาอังกฤษ (วิชาเลือก) ๒ -

๓- ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ได้แก่

๑.ประวัติศาสตร์ ๒ –

๒. ภูมิศาสตร์ ๑ –

๔- คณิตศาสตร์ ๔ -

๕- วิทยาศาสตร์ ได้แก่

๑. ธรรมชาติและสุขลักษณะ ๑ -

๒. รูปวิทยา ๑ –

๓. เคมีวิทยา ๑-

๖-วิชาทั่วไปได้แก่

๑. โลกนิติ ๑

๒. วัฒนธรรม ศิลปะเขมร ๑

๓.๓.๓ พุทธิกอุดมศึกษา

สมเด็จพระโพธิวังศ์ ฮวต ตาด ซึ่งเป็นผู้อำนวยการศาลาบาลีบาลีจ่วนขะป๊วะหรือบาลีชั้นสูง(Pali in high School) ณ พนมเปญ ได้คิดค้นหาวิธีเพื่อทำการปฏิรูประบบการศึกษาที่สำคัญ

คือการศึกษาระดับอุดมศึกษา เนื่องจากท่านมีพระดำริว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกวันยังไม่นับว่าเป็นการพัฒนาเท่าที่ควรตามยุคสมัยที่กำลังพัฒนา สิ่งหนึ่งที่จำเป็นคือไปทัศนศึกษาตามบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา เพราะเหตุดังนั้น สมเด็จพระอุปยุวราชนโรดมสีหนุจึงได้มีพระบรมราชานุญาตให้ท่านกับคณะไปทำทัศนศึกษาเป็นเวลาหนึ่งเดือนที่ประเทศอินเดีย ศรีลังกา ไทย พม่า จีน และประเทศในเอเชีย และยุโรปที่นับถือพระพุทธศาสนา

ผลจากไปทัศนศึกษาครั้งนี้ ทำให้ท่านได้เรียนรู้มากมายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาทางพระพุทธศาสนา สมเด็จพระอุปยุวราช (สมเด็จพระนโรดมสีหนุ)ทรงมีความปีติยินดีกับข่าวอันเป็นมงคลนี้ ทรงโปรดเกล้าให้จัดตั้งคณะกรรมการ ซึ่งมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกิจการศาสนาและสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองคณะมาเป็นประธานให้ความเห็นชอบในการจัดตั้งการสถาบันศึกษาระดับ อุดม ศึกษานี้ โดยคณะกรรมการชุดนี้ได้เห็นชอบให้จัดตั้งภายใต้ชื่อว่า “พุทธิกมหาวิทยาลัยเปรี๊ยะสีหนุเรียช หรือ พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช” (ពុទ្ធិកមហាវិទ្យាល័យព្រះសីហនុរាជ - Buddhist Sihanouk Raja University) เพื่อให้เหมาะสมกับพระเกียรติของพระอุปยุวราชที่ทรงเป็นพระราชูปถัมภ์แก่พระพุทธ ศาสนามาอย่างดี ขณะเดียวกันรัฐสภา และคณะกรรมการกรมปรึกษาแห่งชาติกัมพูชา ก็ได้อนุมติเห็นชอบ ตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๘๗๙ ลงวันที่ ๑ กรกฎาคม ปีค.ศ. ๑๙๕๔ ว่าเป็นมหาวิทยาลัยอยู่ใต้การดูแลของรัฐ [๓๔]

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษานี้มีเป้าหมายหลักคือ

๑) เพื่อยกระดับการเรียนรู้ของพระสงฆ์ชาวกัมพูชาทั้งทางวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาโลกให้สูงขึ้น อันเนื่องจากพระสงฆ์เป็นที่เคารพสักการบูชาของพุทธศาสนิกชน ดังนั้นพระสงฆ์ควรได้รับการศึกษาเพื่อเอาความรู้มาเผยแผ่ หรือเทศนาให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ถ่องแท้ หรืออาจจะเรียกได้ว่าพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณบูชาแรงกายและจิตใจเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เคียงคู่อยู่กับสังคมกัมพูชาสืบต่อไป

๒) เพื่อหลีกเลี่ยงจากการตำหนิว่า พระสงฆ์เป็นผู้ “ไร้การศึกษา เป็นผู้เขลาเบาปัญญา” ซึ่งคำนี้ไม่ควรอย่างยิ่งสำหรับพระสงฆ์ชาวกัมพูชาที่เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา หากว่าพระสงฆ์ยังต้อยต่ำ เบาปัญญา ไร้การศึกษา พระพุทธศาสนาและสังคมกัมพูชาก็ต้อยต่ำไปด้วย เนื่องจากพระสงฆ์ไม่เพียงแต่เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ยังเป็นตัวแทนของสังคมกัมพูชาทั้งในด้านขนบธรรมเนียม ศิลปวัฒนธรรม อักษรศาสตร์ วรรณกรรม และวิถีชีวิต

๓) ถ้าหากพระสงฆ์มีความรู้ สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศได้และสื่อสารกับคนต่างชาติได้ด้วยธรรมของพระพุทธเจ้า ก็จัดว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่งสำหรับประเทศ

---

[๓๔] ពុទ្ធិកសិក្សា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ២៤-២៥.

กัมพูชา ที่มีสงฆ์บัณฑิตสามารถเป็นทูตสัมพันธ์ไมตรีอันดีงามกับประเทศเหล่านั้น และยังสามารถเผยแผ่ขนมธรรมประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของกัมพูชาไปยังต่างประเทศ

๔) เพื่อสร้างสงฆ์บัณฑิตแก่องค์การศาสนาที่สำคัญคือพระพุทธศาสนา สามารถทำหน้าที่ด้านสังคมทั้งด้านศาสนาและสังคมส่วนรวม นับว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่งสำหรับกัมพูชา นอกจากนั้น หากว่าสงฆ์บัณฑิตเหล่านี้ออกจากผนวช ก็ยังเป็นประชาชนที่มีคุณภาพทั้งด้านความรู้ คุณธรรมและศีลธรรม

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาแบ่งเป็นสามระดับ ระดับที่หนึ่งเรียกว่า “อุดมศึกษาประถมภูมิ” หรือ “ภูมิศึกษาชั้นสูงที่หนึ่ง” ระดับที่สองเรียกว่า“อุดมศึกษาทุติยภูมิ” หรือ“ภูมิศึกษาชั้นสูงที่สอง” ระดับที่สามเรียกว่า “อุดมศึกษาตติยภูมิ”หรือ “ภูมิศึกษาชั้นสูงสุด” (Les études de L’ Université Boutdhique Preah Sihanouk Raj sont divisées en trios cycles: Le premier cycle our cycle d’ Etude Supérieures du premier degré , le deuxiéme cycle ou cycle d’ Utudes Supérieures du second degré , et le troisièm cycle our cycle d ‘ Etudes Supèrieures du degré final) ซึ่งแต่ละระดับมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. การจัดหลักสูตรระดับอุดมศึกษาประถมภูมิ[๓๕] (Supérieures du premier degré) เป็นหลักสูตร ๓ ปี ซึ่งมีราชวิชา เช่น บาลี สันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ไทย ฮินดี จีน ประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ตะวันตกและตะวันออก คณิตศาสตร์ รูปวิทยา เคมีวิทยา ธรรมชาติวิทยา (เช่น สัตว์ศาสตร์ พืชศาสตร์) ประวัติพุทธศาสนา จิตวิทยา สังคมวิทยา สรีระวิทยา อาการวิทยา ศาสนาเปรียบเทียบ ปรัชญาทั่วไป ตรรกวิทยา จริยศาสตร์ การอบรม โลกนิติ โบราณวิทยา ลัทธิศาสนา ประวัติปรัชญา ปรัชญาเปรียบเทียบ จักรวาลวิทยา และวัฒนธรรม

ผู้ที่จะเข้ามาศึกษาต่อในระดับนี้ได้จะต้องมีวุฒิบัตรพุทธิกมัธยมศึกษาทางวิชาพระพุทธศาสนา หรือวุฒิบัตรที่เทียบเท่า เมื่อศึกษาจบในระดับนี้จะได้รับวุฒิบัตรอุดมศึกษาประถมภูมิ (Baccalauréat complet) ซึ่งเทียบเท่ากับปริญญาตรีในปัจจุบัน

๒. การจัดหลักสูตรในระดับอุดมศึกษาทุติยภูมิ[๓๖] (Supérieures du second degré) เป็นหลักสูตร ๔ ปี ซึ่งผู้ที่จะเข้ามาศึกษาต่อในระดับนี้จะต้องสำเร็จการศึกษาในระดับอุดมศึกษาประถมภูมิหรือวุฒิบัตรเทียบเท่า ประกอบ ด้วยรายวิชาดังนี้ ลัทธิพุทธศาสนา ปรัชญา ภาษาศาสตร์ ภาษาบาลี ภาษาสังสกฤต วัฒนธรรม รัฐธรรมนูญ กฎหมายแพ่ง วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การเมืองการปกครอง จักรวาลวิทยา เศรษฐศาสตร์การเมือง กฎหมายอาญา มานุษยวิทยา การ

---

[๓๕] ពុទ្ធិកសិក្សា ឆ្នាំទី២ លេខ១០ ប្រចាំខែមិនា ១៩៥៩,ទំព័រ ៥២-៥៣.

[๓๖] ប្រភពដដែល, ទំព័រ ៥៥-៥៦.

บริหารรัฐ กฎหมายสาธารณะ กฎหมายเอกชน วรรณกรรม อารยธรรมวิทยา การอบรบ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาในระดับนี้จะได้รับปริญญาบัตรอุดมศึกษาทุติยภูมิ(ปริญญาโท) หรือพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (Master of Art in Buddhist Studies)

การศึกษาในระดับนี้ได้แบ่งเป็นคณะหรือปริญญาบัตรเป็น ๖ คณะ ได้แก่ปริญญาบัตรด้านศาสนา (Licence d'etudes religieuses),ปริญญาบัตรปรัชญาเปรียบเทียบ(licence de philosophies compares) ปริญญาบัตรภาษาศาสตร์ (licence de liguistique) ปริญญาบัตรอารยธรรมเขมร (licence de civilization Khmer), ปริญญาบัตรภาษาคลาสิก (licence de langues classicques), ปริญญาบัตรภาษาสมัยใหม่ (licence de langues vivantes)

๓. การจัดหลักสูตรในระดับอุดมศึกษาตติยภูมิ[๓๗] (Supèrieures du troisièm degré) เป็นภูมิศึกษาที่สูงสุดสำหรับหลักสูตรวิชาทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักสูตร ๓ ปี ซึ่งผู้ที่มีสิทธิเข้าศึกษาต่อในระดับนี้จะต้องมีปริญญาบัตรทุติยภูมิหรือปริญญาบัตรที่เทียบเท่า ผู้ที่สำเร็จการศึกษาในระดับนี้จะได้รับปริญญาบัตรอุดมศึกษาตติยภูมิ หรือวุฒิบัตรดุษฎีบัณฑิตพระพุทธศาสนา (Docteur de 1 Universtité Bouddhique) หลังจากทำวิทยานิพนธ์ (Dissertation) ที่คณะกรรมการที่ปรึกษาเห็นชอบให้จัดพิมพ์เผยแพร่

๓.๓.๔ การบริหารการจัดการระดับอุดมศึกษา

๑. ด้านการบริหารทั่วไป[๓๘] มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาประกอบด้วยอธิการบดีหนึ่งรูปเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งแต่งตั้งโดยพระราชกฤษฎีกาตามการเสนอขอของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ จากความเห็นชอบของคณะกรรมการกรมปรึกษาของมหาวิทยาลัย มีเลขาธิการหนึ่งคนซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการแต่งตั้ง นอกจากนั้นยังมีคณะกรรมการที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยประกอบด้วย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการเป็นประธาน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นกรรมการ สมเด็จพระสังฆราชคณะมหานิกายและธรรมยุตินิกายเป็นกรรมการ มีอธิการบดี และศาสตราจารย์จำนวน ๓ คน เป็นกรรมการ และอาจมีอีกหลายรูป/คนเป็นกรรมการ

คณะกรรมการชุดนี้ มีหน้าที่ดูแล รับผิดชอบทรัพย์สินของมหาวิทยาลัย และสามารถทำหน้าที่แทนบางตำแหน่งที่ว่างลง นอกจากนั้นยังทำหน้าที่ด้านการร่างกฎระเบียบของมหาวิทยาลัยทั้งวินัย การปรับปรุงหลักสูตร การออกข้อสอบ พร้อมทั้งสามารถให้ความเห็นชอบต่อ

---

[๓๗] ប្រភពដដែល, ទំព័រ ៥៧.

[๓๘] ប្រភពដដែល, ទំព័រ ៤៩-៥០.

งานที่เสนอขึ้น และยังมีคณะกรรมอีกหน่วยหนึ่งที่มีสมาชิกจำนวน ๑๐ คน ตามพระราชกฤษฎีกา โดยการเสนอขอของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ซึ่งมีหน้าที่ในการทำวิจัย เขียนตำรา หนังสือ เพื่อสอนในระดับมหาวิทยาลัย

๒. ด้านงบประมาณ[๓๙] ได้รับการอุดหนุน จากกระทรวงธรรมการ และกระทรวงการคลัง ตามการเสนอขอของอธิการบดีโดยผ่านคณะกรรมการที่ปรึกษา นอกจากงบประมาณทางภาครัฐอดหนุนตามพระราชกฤษฎีกาแล้ว ยังมีงบที่ได้รับจากการบริจาคของผู้มีศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ แต่อยู่ใต้การดูแลของคณะกรรมชุดนี้ กระทั่งการตรวจสอบรายได้ รายจ่ายประจำเดือน ปี ของมหาวิทยาลัย ส่วนเจ้าหน้าที่ทุกหน่วยงานทั้งเป็นข้าราชการประจำ และอัตราจ้าง ได้รับงบหนุน (เงินเดือน) จากมหาวิทยาลัยตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๘๑๘ ลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม ปีค.ศ. ๑๙๕๓

๓. ด้านบุคลากรทางการศึกษา[๔๐]หมายถึงผู้ที่มาทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอน ตามมาตรา ๘ ของพระราชกฤษฎีกา เลข ๖๓๘ ลงวันที่ ๘ ตุลาคม ปีค.ศ. ๑๙๕๕ ว่า บุคลากรที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนต้องประกอบด้วยศาสตราจารย์ ที่มีตำแหน่งเต็ม และศาสตราจารย์ที่ไม่มีตำแหน่งในมหาวิทยาลัยได้รับแต่งตั้งเป็นอาจารย์สอนตามพระราชกฤษฎีกา โดยการเสนอขอรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ผ่านคณะกรรมการกรมปรึกษา ซึ่งศาสตราจารย์ทั้งนี้ ต้องประกอบด้วยวุฒิรอบรู้ระดับปริญญาบัตรและดุษฎีบัณฑิต นอกจากนี้ ยังมีอาจารย์ตาม อัตราจ้างหนึ่งปี ซึ่งเห็นชอบตามการเสนอขอของอธิการบดี

ผู้บริหารมหาวิทยาลัยมีสิทธิในการติดต่อกับนักวิชาการ ผู้ชำนาญการ หรือผู้มีประสบการณ์เฉพาะด้านมาบรรยายให้นักศึกษาฟังตามความเหมาะสม ทั้งนี้ อาจารย์ และศาสตราจารย์ จะได้รับการอุดหนุนเป็นเงินเดือนตามวุฒิการศึกษา ตำแหน่ง จากมหาวิทยาลัยตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๘๑๘ ลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม ปีค.ศ. ๑๙๕๓ และมีสิทธิจะได้รับประโยชน์ หรือสถานะเท่าเทียมกับสถาบันการศึกษาระดับชาติที่สอนธรรมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การเมืองการปกครองใน พนมเปญเหมือนกัน

นอกจากคณะกรรมการดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ยังมีคณะกรรมการอีกชุดหนึ่ง มีหน้าที่ในรักษาความสงบเรียบร้อย เรียกว่าคณะกรรมการด้านวินัย ซึ่งทำหน้าที่ดูแลทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกฎระเบียบ วินัย ไม่ว่าขณะทำการเรียนการสอน หรือสอบ

---

[๓๙] ប្រភពដដែល, ទំព័រ ៥០.

[๔๐] ប្រភពដដែល, ទំព័រ ៥១.

การลงทะเบียนสอบ และยังมีสิทธิ์ลงโทษแก่เจ้าหน้าที่ หรือนักศึกษาที่ไม่เคารพตามกฎระเบียบตามพระราชกฤษฎีกามอบอำนาจให้

๔. การวัดผลและประเมินผลการศึกษา[๔๑] ด้านการวัดผลนั้น ทุก ๆ ปี จะมีการจัดสอบสองหนคือประจำเดือนมิถุนายน และเดือนตุลาคม ซึ่งข้อสอบประกอบด้วย ๑) ข้อเขียนได้แก่ รายวิชาที่ทำการสอนประจำวัน จำแนกเป็น ๓ หน่วย คือวิชาปรัชญา วิชาภาษาประจำวัน และข้อสอบที่ได้รับจากการคัดเลือก (vote) ๒) ข้อสอบด้วยปากเปล่า ซึ่งเป็นข้อสอบตามรายวิชา แต่สำหรับนักศึกษาที่ได้คะแนน ๑๐ ใน ๒๐ (๑๐/๒๐) เท่านั้น

ด้านการประเมินผลการศึกษา จะมีระดับคะแนนสูงสุดคือ ๒๐ โดยกำหนดเกณฑ์ดังนี้

ค่าระดับ	**ผลการศึกษา**
๑. ๑๐,๑๑ และ ๑๒	ผ่าน (Passable)
๒. ๑๓,๑๔	ค่อนข้างดี (Assez bien)
๓. ๑๕,๑๖	ดี (Bien)
๔. ๑๗-๒๐	ดีเยี่ยม (Très bien)

๓.๓.๕ โรงเรียนสอนธรรมวินัย โรงเรียนสอนธรรมวินัยเป็นการศึกษาสงฆ์ที่มีแต่เดิม โดยจัดขึ้นตามวัดต่างๆ ทำการสอนพระพุทธศาสนาให้แก่พระสงฆ์ สามเณร และฆราวาส แต่เดิมการศึกษาของสงฆ์เป็นการเรียนหลักธรรมและเรียนภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในการบันทึกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา การสอนเป็นระบบพี่สอนน้อง อาจารย์สอนลูกศิษย์ ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน การเรียนรู้จึงจำกัดอยู่เฉพาะในวัด ผู้ที่ต้องการรู้หนังสือจึงฝากตัวเป็นลูกศิษย์วัด ฝึกปฏิบัติมารยาทชาวพุทธและเรียนรู้หลักการทางพระพุทธศาสนาอีกชั้นหนึ่ง เมื่อคุณสมบัติครบถ้วนจึงสามารถบวชเป็นสามเณรหรือบวชเป็นพระภิกษุในลำดับต่อมา

วิธีการจัดการศึกษาในยุคแรก นอกจากเป็นการให้การศึกษาแก่ชุมชนแล้ว ยังเป็นวิธีการรักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง โดยการบวชเรียนของพระภิกษุสามเณรและทำหน้าที่สนองตอบต่อสังคมเป็นลำดับมา ในค.ศ. ๑๙๕๐ รัฐได้สนับสนุนให้มีการเรียนการสอนพระธรรมวินัย และพระพุทธศาสนาแก่พระสงฆ์สามเณรในกัมพูชา โดยจัดเป็นระบบและมีรูปแบบมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการตราพระราชกฤษฎีกา เลขที่ ๒๑๔ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๕๐ เพื่อสนับสนุนการศึกษาขอพระสงฆ์โดยตั้งเป็นโรงเรียนที่เรียกว่า “ศาลาธรรมวินัย”[๔๒]

---

[๔๑] ប្រភពដដែល, ទំព័រ ៥៤.

[๔๒] ចាន់ ប៊ុន្នី,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៤០.

หลักสูตรของการเรียนธรรมวินัย ได้แก่พุทธพุทธประวัติ ธรรมะ วินัย และพุทธศาสนสุภาษิต ใช้เวลาเรียน ๓ ปี แบ่งเป็น ๓ ระดับ ซึ่งสอบปีละหนึ่งระดับ ประกอบไปด้วย ชั้นธรรมโกศลตรี(ធម្មកោសល្យត្រី) ธรรมโกศลโท (ធម្មកោសល្យទោ) ธรรมโกศลเอก (ធម្មកោសល្យឯក) คล้ายกับการเรียนธรรมวินัยในประเทศไทย คือมีชั้นนักธรรมตรี (ปีที่๑) นักธรรมโท (ปี ๒) และนักธรรมเอก (ปีที่ ๓)[๔๓]

รัฐบาลได้พยายามส่งเสริมที่จะให้เจ้าอาวาสในแต่ละวัดจัดการศึกษาตามโรงเรียนธรรมวินัยในทุกระดับครบทุกวัดทั่วประเทศ เพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศกัมพูชา และได้แบ่งคณะกรรมการให้ดูแล รับผิดชอบต่อการศึกษา ที่สำคัญคือสำหรับศาลาธรรมวินัย เช่น ศาลาธรรมวินัยต่างจังหวัดอยู่ใต้การดูแลของเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอ ศาลาธรรมวินัยในตัวเมืองหลวงอยู่ใต้การดูแลของเจ้าอาวาสแต่ละวัด ส่วนศาลาธรรมวินัยธรรมยุตินิกายผู้ว่าอำเภอและผู้ว่าจังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบ[๔๔]

ทฤษฎีพุทธสังคมนิยมมีส่วนในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา และยกระดับการศึกษาของพระสงฆ์เป็นอย่างมาก ขณะเดียวกัน พระสงฆ์เองก็ให้ความสำคัญด้านการศึกษาที่สำคัญคือการ ประยุกติหลักสูตรตามรูปแบบสมัยใหม่จนทำให้การจัดการศึกษาในสมัยนี้มีความพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว มีพระสงฆ์มากด้วยความรู้ตามสาขาวิชานั้น ๆ ดัง ตรินห์ วานห์ (Trinh Vanh)ได้กล่าวว่า ปีค.ศ. ๑๙๖๖ มีพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาระดับบัณฑิตอักษรศาสตร์ ได้ทำปริญญานิพนธ์ปริญญาบัตรชั้นสูงที่ประเทศฝรั่งเศส (Ecole Pratique des Hautes Etudes in Paris) ๑ รูป ปริญญาบัตรอักษรศาสตร์ ๗ รูป มัธยมปริญญาบัตร ๑๑๕ รูป มีผู้สอบผ่านภูมิศึกษาปริญญาบัตรจำนวน ๒๘ รูป คือ ๒ รูป คณะภาษาบาลี และอีก ๑๒ รูป คณะปรัชญาทั่วไป อีก ๕ รูป คณะปรัชญาโลกตะวันตก[๔๕] จากสถิติการศึกษาของพระสงฆ์ ตามรายงานของ อุ้ก มู่ด อนุรัฐเลขากระทรวงกิจการศาสนาในที่สมัชชาสงฆ์ประจำปีครั้งที่ ๒๕ วันที่ ๑๗ มกราคม ปีค.ศ. ๑๙๖๙ ว่าพุทธิกประถมศึกษามีจำนวน ๓๒๕ โรง มีจำนวนนักเรียน ๙,๖๒๑ รูป/องค์ โรงเรียนที่ทำการสอนตามระบบใหม่จำนวน ๒๔๓โรง จำนวนนักเรียน ๗,๘๗๒ รูป/องค์ พุทธิกมัธยมศึกษามีจำนวน ๒๔ โรง นักเรียนจำนวน ๑,๐๖๒ รูป/องค์ ส่วนพุทธิกอุดมศึกษามีพระนิสิตจำนวน ๑๕๔ รูป/องค์

---

[๔๓] ចាន់ ប៊ុន្នី,ប្រភពដដែល, ទំព័រ ១៤២.

[๔๔] ចាន់ ប៊ុន្នី,ប្រភពដដែល, ទំព័រ ១៤៤.

[๔๕] Yim Sombo and Others, **The Threads of Continuity: Buddhism and Conflict in Cambodia, 1953 to 1979** in Siksacakr, Penny Edwards, Michel Rethy Antelme, Editors, (Center for Khmer Studies: Ponleu Khmer Printing& Publishing House, 2007), p.83.

แบ่งเป็น ปริญญาบัตร ๑๑๔ รูป/องค์ และปริญญาโทจำนวน ๔๐ รูป โดยแยกตามคณะศึกษา เช่น คณะศาสนาเปรียบเทียบ คณะปรัชญา และคณะภาษาศาสตร์[๔๖] อีกส่วนหนึ่งอดที่จะกล่าวถึงเกี่ยวกับผลสำเร็จทางการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคนี้คือมีการแปลชำระพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี-เขมร สำเร็จลุล่วง จำนวน ๑๑๐ เล่ม จนมีการจัดพิธีเฉลิมฉลองครั้งยิ่งใหญ่ทีสุดในระหว่างครึ่งปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ โดยรัฐบาลขอรับภาระหน้าที่เป็นเจ้าภาพ และเรียนเชิญทูตานุทูตบรรดาประเทศนับถือพระพุทธศาสนาเข้าร่วมในงานเฉลิมฉลองนี้ด้วย[๔๗]

๓.๔ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคลอน นอล (ค.ศ.๑๙๗๐-๑๙๗๕)

การศึกษาของคณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างนายพลลอน นอลปกครองในระบอบสาธารณรัฐเขมร จากผลงานของนักวิชาการหลายท่านและจากการสัมภาษณ์บุคลากรทางการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาประจำพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช พนมเปญ เช่น ศาสตราจารย์เมน ปรางค์ (Prof.Man Prang) ศาสตราจารย์เทพ พุน (Prof. Thep Phon) และ ดร.เฮง มุนีจินดา (Dr. Heng Munichenda) ประธานพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา[๔๘] ระบุว่าระหว่างปีค.ศ.๑๙๗๐-๑๙๗๓ ศาลาธรรมวินัย(โรงเรียนนักธรรม) พุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤทธิ์ และพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชยังสามารถดำเนินการเรียนการสอนได้ แต่เนื่องด้วยยังมีการสู้รบกัน ทำให้พระสงฆ์นักศึกษาและอาจารย์ ศาสตราจารย์ ไม่สามารถมาทำการเรียนการสอนต่อเนื่อง หลักสูตรและแนวทางการบริหารก็ยังคงยึดเอารูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ส่วนในต่างจังหวัดยกเว้นจังหวัดบัดดำบอง ส่วนใหญ่อยู่ใต้การปกครองของเวียดกง และเวียดมินห์ (หมายถึงเวียดนามเหนือ) เขมรเวียดมินห์ และเขมรแดง การศึกษาทั้งในระดับพุทธิกศึกษา และธรรมวินัยไม่สามารถดำเนินการได้ เนื่องจากจังหวัดเหล่านี้ถูกตัดออกจากโลกภายนอก พระสงฆ์

---

[๔๖] ខ្លូត ធីតា,**ការស្វែងយល់អំពីរបត់ព្រះពុទ្ធ សាសនានៅក្នុងសង្គមខ្មែរ**,ទំព័រ ៤១៥.

[๔๗] វ៉ាយ ប៊ុក,ព្រះពុទ្ធសាសនានៃប្រទេសកម្ពុជា,(ភ្នំពេញ: សមាគមមិត្តពុទ្ធិកវិទ្យាល័យ,១៩៥៧),ទំព័រ ៩៧-១០០.,ក្រសួងធម្មការ,**ឧប្បត្តិហេតុនៃព្រះត្រៃបិដកប្រែ**,(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៦៩),ទំព័រ ១៦-១៨.

[๔๘] สัมภาษณ์ ศ.แมนปรางค์ (Prof. Man Prang), ที่ปรึกษาพุทธิกศึกษาแห่งชาติ, ศ. เทพ พุน (Prof. Tep Phon), ที่ปรึกษาสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา, พนมเปญ ๑๕ ตุลาคม ๒๐๐๙ และ ดร. เฮง มุนีจินดา (Dr. Heng Munichenda), ประธานพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๘ มกราคม ๒๐๑๐.

ส่วนหนึ่งถูกชวนเชื่อ และอบรมอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ อีกส่วนหนึ่งได้รับผลกระทบการจากทิ้งระเบิดของกองกำลังสหรัฐอาเมริกา[๔๙]

ส่วนสถาบันการศึกษาของรัฐ(หมายถึงการศึกษาของฆราวาส) แทบจะไม่ต้องกล่าวถึง เนื่องจากได้รับผลกระทบมากที่สุด โรงเรียนนับแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษาถูกสั่งปิด จากผลการศึกษาของเกง จัน สุเพียกและโทมัส เกลตัน (Keng Chan Sopheak, Thomas Clayton) เกี่ยวกับการศึกษาของประเทศกัมพูชาพบว่าโรงเรียนในต่างจังหวัด ชนบทถูกสั่งปิด โรงเรียนได้รับความเสียหายจากการสู้รบกันระหว่างกองกำลังรัฐบาลกับกองกำลังเวียดกง เวียดมินห์และเขมรแดง รวมทั้งการทิ้งระเบิดของกองกำลังสหรัฐอเมริกา นักเรียน นักศึกษาเสียชีวิตและบาดเจ็บด้วยอาวุธสงครามเป็นจำนวนมาก โดยภาพรวมแล้ว โรงเรียนระดับประถมศึกษาจำนวน ๕,๒๗๕ แห่ง หรือคิดเป็น ๘๐ % โรงเรียนมัธยมศึกษาประมาณ ๑๔๖ แห่ง มหาวิทยาลัย ๙ แห่ง ยกเว้นมหาวิทยาลัยพนมเปญ และพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชถูกสั่งปิด[๕๐]โดยรัฐบาลไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้จนลุกลามไปทั่วประเทศ มิหนำซ้ำเขมรแดงได้โค่นล้มอำนาจของนายพลลอน นอลทำให้ระบบการศึกษาทั้งสถาบันรัฐ เอกชน และสถาบันพุทธิกศึกษาของคณะสงฆ์ไม่มีความหมายในสายตาของเขมรแดง หรือคอมมิวนิสต์กัมพูชาประชาธิปไตย ซึ่งนับได้ว่าเป็นยุคมืดทางประวัติศาสตร์กัมพูชาหรืออาจเรียกได้ว่าปัญญาชนเป็นเครื่องหมายแห่งความตาย

๓.๕ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคเขมรแดง (ค.ศ.๑๙๗๕-๑๙๗๙)

จากที่นำเสนอชะตากรรมของพระสงฆ์และพระพุทธศาสนาในยุคเขมรแดง สามารถที่จะกล่าวได้ว่าเป็นยุคที่ศาสนาในกัมพูชาถึงกาลอวสาน ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจที่จะมีการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แต่อย่างใด อนึ่ง เนื่องจากองค์กรเขมรแดงคงไม่ไว้ใจ และเข้าใจว่าพวกที่มีความรู้เป็นปัญญาชนมีอิทธิพลทั้งด้านความคิด ปลุกระดมประชาชนให้ลุกต่อต้านหรือก็สามารถก่อความปั่นป่วนให้แก่สังคมที่เขาสร้างมา อีกอย่างหนึ่งตามทฤษฎีคอมมิวนิสต์ ปัญญาชน หรือผู้มีการศึกษาเป็นผู้ที่เอารีดเอาเปรียบประชนชน เป็นผู้เห็นแก่ตัว แบ่งชนชั้นวรรณะ ดังนั้น จึงเขมรแดงต้องประหารชีวิตปัญญาชน และทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษาและสถาบัน

---

[๔๙] Yim Sombo and Others, ibid., p. 90 – 91.

[๕๐] Keng Chan Sopheak and Thomas Clayton, **Going to school in East Asia: Schooling in Cambodia**,(Greedwood press, 2007), p.47.

ศาสนา โดยมุ่งสร้างความเสมอภาพ และความเท่าเทียมกันอย่างเดียว[๕๑] อีกอย่างหนึ่ง เขมรแดงเข้าใจว่าปัญญาชนซึ่งเป็นพระสงฆ์เป็นผู้เข้าข้างรัฐบาลสาธารณรัฐเขมร ซึ่งเป็นศัตรูหมายเลขหนึ่งขององค์การเขมรแดง[๕๒]

ฉะนั้น โดยภาพรวมแล้ว เขมรแดงเล็งเห็นว่า ครูและผู้มีความรู้(ปัญญาชน)ไม่ว่าจะเป็นฆราวาส หรือพระสงฆ์ล้วนแต่เป็นศัตรูหมายเลขหนึ่งที่ต้องกำจัด ส่วนโรงเรียน มหาวิทยาลัยบางแห่งยังคงว่างเปล่า หรือเป็นสถานที่คุมขังนักโทษ และเป็นที่เก็บเครื่องมือใช้สอยของเขมรแดงบางที่ถูกทำลายจนเสื่อมสภาพไร้ประโยชน์ใช้งาน ตามรายงานของ Information Agency PRK, 1979 ระบุว่า จำนวนครูประมาณ ๘๐ % ถูกประหารชีวิตและหายตัวไป จากบทสัมภาษณ์ของอีวา มีสุลีวีก (Eva Mysliwiec) กับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการว่าก่อนปีค.ศ. ๑๙๗๐ มีครูและคณาจารย์ประมาณ๒๒,๐๐๐ คน/รูปถูกฆาตรกรรมและเหลืออยู่ประมาณ ๗,๐๐๐ คน ผู้ที่กลับมาเป็นครูอีกครั้งประมาณ ๕,๐๐๐ คน[๕๓] ผลการศึกษาของเกง จันสุเพียกกับโทมาส เกลตัน(Keng Chan Sopheak and Thomas Clayton) ระบุว่าเขมรแดงได้ทำลายสถาบันการศึกษาและเจ้าหน้าที่ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือกลุ่มที่ ๑ ได้แก่อาคารเรียน ๙๐ % กลุ่มที่ ๒ คือฆาตรกรรมครูและคณาจารย์ ๗๐ % กลุ่มที่ ๓ คือนักศึกษา ๙๐ % [๕๔]จากข้อมูลของสำหนักงานสหรัฐอาณาจักรเพื่อพัฒนาระดับนานาชาติ (The United Kingdom Department for International Development - DFID) ประมาณว่าระหว่าง ๗๕ % - ๘๐ % ของจำนวนครู และผู้มีการ ศึกษาระดับสูงชาวกัมพูชาถูกสังหารชีวิต และหายตัวไป บางคนอพยพไปต่างประเทศ[๕๕]

---

[๕๑] **សំនុំរឿងរបស់តុលាការកាត់ទោស បនប្រល័យពូជសាសន៍ប៉ុលពត អៀងសារី**,(ភ្នំពេញ: ក្រសួងយោស្នាការ វប្បធម៌,๑๙๘๑),ទំព័រ ๑๙๘.,Ian Harris, **Buddhism and Politics in Twentieth - Century Asia**, (Cromwell Press, Ltd,1999), p.65., สัมภาษณ์ พระมหาหงเซน ผู้อำนวจการวิทยาเขตจังหวัดบัดดำบอง,วันที่ ๘ มกราคม ๒๐๑๐.

[๕๒] สัมภาษณ์ ดร.เฮง มุนีจินดา, ประธานพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา,วันที่ ๘ มกราคม ๒๐๑๐.

[๕๓] Sok Udom Deth, **The People's Republic of Kampuchea 1979 - 1989: A Draconian Savior**? **, M.A .of art**, (Ohio University , 2009), p. 68. (Unpublished)

[๕๔] Keng Chan Sopheak, Thomas Clayton, **Schooling in Cambodia: Going to school in East Asia (**Greedwood press, 2007**),** pp. 47 - 48.

[๕๕] Leang Nguonly **,Needs Assessment for Arts Education in Cambodia, in Education for Creativity : Bringing the Arts and Culture into Asian Education**, ellie Meleisea, UNESCO Con. for culture (Edited), UNESCO in Bangkok,2005.p.98.

๓.๖ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในยุคเฮง สำริน (ค.ศ.๑๙๗๙-๑๙๙๓)

นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๗๙ เป็นต้นมา รัฐบาลพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างสุดความสามารถ แต่ทางด้านพุทธิกศึกษายังไม่สามารถดำเนินการการเรียนการสอนได้ อาจจะสืบเนื่องจะต้องรักษาความสงบสันติและป้องกันประเทศจากการสู้รบของเขมรแดง แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยความสำนึกในพระพุทธศาสนาที่เคยให้การศึกษาอบรม อดีตพระสงฆ์และพระสงฆ์ที่บวชมาภายหลังก็ได้ทำการเปิดการเรียนการสอนไม่เป็นทางการ ดังจากคำให้สัมภาษณ์ของ ตุ๊ย โฮยที่ว่า “ส่วนมากมาจากความสำนึกที่เคยเล่าเรียนมา พระสงฆ์บางรูปจนทำพลีกรรมทางการศึกษาอย่างจริงจัง แม้ทางภาครัฐยังไม่ดำเนินพุทธิกศึกษาเป็นทางการก็ตาม ธรรมวินัยที่เปิดสอนในบางวัด ไม่สามารถจัดสอบได้”[๕๖] ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของสมเด็จพระธรรมลิขิตเพาะ ลาย ที่ว่า “ต้นปี ๑๙๘๐ เคยแอบสอนภาษาบาลีในสมัยสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา บางวันกลัวทางการจับได้ และกล่าวหา จึงเปลี่ยนมาสอนในช่วงค่ำ”[๕๗]และคำให้สัมภาษณ์ของสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีนน แง้ดที่ว่า “การดำเนินการพุทธิกศึกษาตอนแรกค่อนข้างลำบากมากที่สุด ประเทศยังตกอยู่ในสภาวะสงคราม แต่เราพยายามรื้อฟื้นการศึกษาให้ดำเนินการได้ พุทธิกศึกษาแรกเปิดที่วัดอุณณาโลม กรุงพนมเปญ วัดลังกาถูกเขมรแดงทำลายจนหมดสภาพจะฟื้นฟู ต่อมาจึงสร้างได้ที่วัดปุทมวดี (วัดปทุมวดีราชวราราม) แต่สอนได้ ๓ ปีเท่านั้น”[๕๘]

จากตัวอย่าง ทั้ง ๓ ท่านที่ได้ยกมา คงไม่ต่างจากพระสงฆ์หลายรูปทั่วประเทศกัมพูชาที่มีความสำนึก และรู้สึกที่ดีในการสืบทอดการศึกษาพระพุทธศาสนา ดังบทสัมภาษณ์ของชาร์ล เอฟ คายส์กับประมุขสงฆ์ ๒ ท่านคือพระเทพ วงษ์ (ต่อมามีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช) และพระอุ้ม สุ้มซึ่งเป็นตัวแทนพระชาวกัมพูชามาประชุมที่คาลิฟอร์เนีย เมื่อวันที่ ๒ – ๓ พฤษภาคม ปี ค.ศ. ๑๙๙๐ ว่าด้วยเรื่อง “กัมพูชาในปีค.ศ. ๑๙๙๐ : บทบาทพระพุทธศาสนาในสังคม” (Cambodia in the 1990s: The Role of Buddhism in The Society) ว่า “เราพยายามเก็บรวบรวมเอกสาร ตำรับตำราที่หายไป ส่วนหนึ่งได้จากต่างประเทศส่งมา พุทธศาสนบัณฑิตซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ ค้นคว้าสำคัญของพระภิกษุสงฆ์ได้เปิดชั่วคราวที่วัดอุณณาโลม และจัดตีพิมพ์นิพนธ์ของสมเด็จ ฮวด ตาด ส่วน

---

[๕๖] สัมภาษณ์ ตุ๊ย โฮย (Tuy Hoy) อดีตผู้อำนวยการสำนักงานกิจการศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดเสียมเรียบ วันที่ ๖ มกราคม ๒๐๐๙.

[๕๗] สัมภาษณ์ สมเด็จพระธรรมลิขิตเพาะ ลาย (Samdech Dhammalikit Las Lay) วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๐๐๘.

[๕๘] สัมภาษณ์ สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีนน แง้ด (Samdech Preah MahasumeDhadhipadi Noun Gget) วันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๐๐๘.

ตามท้องตลาดยังไม่พบเห็นมีขาย”[๕๕] ปัจจัยเหล่านี้ล้วนที่ทำให้รู้ถึงความพยายามฟื้นฟูการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา

เนื่องด้วยเห็นความสำคัญของการศึกษาพระพุทธศาสนา รัฐบาลจึงได้ประกาศในพระราชกฤษฎีกาเลข ๒๙๒ ลงวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ปี ค.ศ. ๑๙๘๙ อนุญาตให้เปิดพุทธิกประถมศึกษาเป็นทางการ ปีค.ศ. ๑๙๘๙ – ๑๙๙๐ คณะรัฐบาลซึ่งมีนาย เจีย ซิม (ต่อมามีตำแหน่งเป็นสมเด็จเจีย ซิม) เป็นประธานของพรรคประชาชนปฏิวัติแห่งกัมพูชาได้ให้เกียรติในพิธีเปิดการพุทธิกศึกษาเป็นทางการในวัดโตล ตมปง กรุงพนมเปญ[๖๐]

ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ รัฐสภาแห่งรัฐกัมพูชาได้อนุญาตให้กระทรวงธรรมการได้เปิดทำการอีกครั้ง เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา พุทธิกศึกษา และพุทธศาสนบัณฑิต[๖๑]ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญใหม่ว่าด้วยพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ นั่นย่อมหมายถึงรัฐพยายามเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของพระสงฆ์[๖๒]

การดูแลและการเอาใจใส่ของกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมโดยได้ทำการเปิดพุทธิกมัธยมศึกษาครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๙๙๒ หลังได้รับการปลดปล่อยจากยุคมืดแห่งประวัติศาสตร์เขมรแดง พุทธิกศึกษาที่เปิดดำเนินการเรียนการสอนอยู่ที่ศาลาบาลีชั้นสูงหรือที่เรียกว่าพุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤต ในปีถัดต่อมาก็ได้เปิดที่จังหวัดบัดดำบอง และกระจายไปทั่วประเทศ[๖๓]พุทธิกศึกษาสามารถดำเนินการไปอย่างรวดเร็วเช่นนี้ ก็ด้วยการเอาใจใส่ของคณะสงฆ์ผู้นำที่สำคัญคือ สมเด็จพระมงคลเทพาจารย์สงฆเถโร อุ้ม สุ้ม สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี นน แง้ด สมเด็จพระธรรมลิขิต เพาะ ลาย และสมเด็จพระอุดมมุนี เฮง เลียงโฮ ท่านเหล่านี้ได้บูชาแรงกายและแรงใจในการยกระดับการศึกษาของพระสงฆ์[๖๔]

จากสถิติการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาที่ผู้วิจัยได้มา มีดังนี้ จังหวัดกันดาล ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๙๒ – ๑๙๙๓ มีโรงเรียนธรรมวินัย (นักธรรมในภาษาไทย) ๑๙ โรง แบ่งเป็น ๒๐ ห้อง ธรรมวินัยชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก จำนวนนักเรียน ๒๘๒ รูป/องค์ จำนวนครูอาสาสมัคร ๒๐ รูป/คน

---

[๕๕] Keyes Charl F, ibid.,p.63.

[๖๐]สัมภาษณ์ศาสตราจารย์แมนปรางค์ (Prof. Maen Prang), ที่ปรึกษาสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ, ๑๕ ตุลาคม, ๒๐๐๙.

[๖๑] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា,ទំព័រ៥៧.រដ្ឋ

[๖๒] ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ១៩៩៧-២០០៦,ទំព័រ ៨៩.

[๖๓] สัมภาษณ์ศาสตราจารย์เทพ พุน(Prof. Thep Phon), ที่ปรึกษาสมเด็จพระสังฆราช, ๑๕ ตุลาคม ๒๐๐๙.

[๖๔] ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា,ទំព័រ៥៨.

កรុងពនមរបេញរះរវាងបី ค.ศ. ๑๙๗๙ – ๑๙๘๙ សាមារថបើកពុទ្ធិបរះថមសឹកសាបាន ๒ រោង មីនក្រៀន ๕๐ រូប/អង្គ៍ និរះបើមខ្ញើនអីកនុងបី ค.ศ.๑๙๙๓ ពុទ្ធិកបរះថមសឹកសា ๑๗ រោង មីនក្រៀន ๖๖๐ រូប/អង្គ៍ ចង្ហាវ័ដបដំបង បី ค.ศ. ๑๙๙๓ មីរោងរៀនធរ្មវិនយ ๓๘ រោង ចំនួនន័ក្រៀន ๘๕๗ រូប/អង្គ៍ ពុទ្ធិកបរះថមសឹកសាមី ๒๐ រោង ចំនួនន័ក្រៀន ๔๖๘ រូប/អង្គ៍ ចង្ហាវ័ដកំបង់ស្ពឺ រះវាងបីค.ศ. ๑๙๘๗ – ๑๙๙๓ មីពុទ្ធិកបរះថមសឹកសា ๔ រោង ចំនួនន័ក្រៀន ๑๙๖ រូប/អង្គ៍[๖๕]

ចាកសថិតិតួអ៊ាងខ្យាងតំ សារ៉ាថរុបដ៏វ៉ា ចង្ហាវ័ដអ៊ឹន ๆ គង់មីពីឌនាការសឹកសាមិ៍ បែតក្តាងកន់ដ៏រន័ក ចៈមាកន៉ុយនុ៎ងក៏អ៊ូដ៏ប៉ាចច័យ ๓ អ៊ាង គឺអ្នុ៎កនាំរបស់សង្ឃ៍ សថានភាពបាងការមើង និងសង្គម ត៉ា ๓ ប៉ាចច័យនីមារួមបរះសានកន់ ការពីឌនាការសឹកសារបស់គណៈសង្ឃ៍រវាងបី ค.ศ. ๑๙๗๕ – ๑๙๙๓ គង់ចៈមីគាមពីឌនាខ្យនខ្យាងមាកដ៏ដៀរ

អ៊ាងរ៉ៃកក៏តាម ម៉ែវ៉ាការសឹកសារបស់ពរះភិកឃុសង្ឃ៍ភាយនុងសិបកវ៉ាបី ហ្លាងចាកខេមរដែងឆ្លួក គ្រ៊ុនល័ម ខ្យនខ្យាងចៈឡ័ងហ្លាងក៏តាម តែក៏នប់បាន់វ៉ាមីគាមពីឌនាពរះសមគួរ ន៊ើងចាកពរះពុទ្ធឝាសនា រិមតុ៎នចាកឝូនយ៍មារួចសាមារថបើកពុទ្ធិករៈដប់បរះថមសឹកសាបាន នរកចាកនី រ័ឋបាលបាន់ពយាយាមចាត់ រៈបៀបការបរិហារការចាត់ការការសឹកសារបស់គណៈសង្ឃ៍ឱ្យបើនរះបបមាខ្ញើន ករះទាំងបាន់អរកកឋ បរះកាឝវ៉ាដ៏វ៉យការចាត់ការសឹកសាបែងបើន ๓ រៈដប់ គឺ[๖๖]

๑. ពុទ្ធិកបរះថមសឹកសា បើនការសឹកសារៈដប់ពាំនាឋានមីមីហ្លាកសូតរៀន ๓ បី

๒. ពុទ្ធិកមត្ថយមសឹកសាបើនការសឹកសារៈដប់មត្ថយមសឹកសាមីហ្លាកសូតរៀន ๔បី

๓. ពុទ្ធិកអុដមសឹកសា បើនការសឹកសារៈដប់ឝូងមីហ្លាកសូតរសឹកសា ๑๐ បី

នរកចាកន៉ុយ យ៉ាងបាន់តែងតាំងសមដ្បចពរះមងគលពាពាចារ្យ អុំម ឝុំម បើនបរះថានបរិហារ ពុទ្ធិកសឹកសា ឝើងពុទ្ធិកសឹកសានីបរះកបបដ៏វ៉យយបិការបដី (អគ្គាធិការៈ អ័គកើយធិការ៍) ๑ រូប រង អធិការបដី ๒ រូប (អគ្គាធិការរង=អ័គកើយធិការ៍រង) និងអ្នុ៎កអំនាយការ (នាយក=ណើយយ៉ាះ) ๑ រូប[๖๗] និង ត៉ាងអ៊ូដ៏ប៉ាកាគូឡគបស់ដ៏បរឹកសាគណៈករះរមាធិការែនវរួមពើមបលដប់ល់យ តែវ៉ាន៊ើងឆ្លងបីค.ศ. ๑๙๗๙ – ๑๙๙๓ ពុទ្ធិក រៈដប់ពុទ្ធិកមត្ថយមសឹកសានិងអុដមសឹកសាយ៉ាងន៊ើមារថដំណើនការបាន[๖๘]

---

[๖๕] រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា,**វេទិការជំនួបអ្នកវិទ្យាសាស្ត្រស្តីពីសាសនានៅកម្ពុជាក្រោយឆ្នាំ๑๙๗๙,ថ្ងៃទី๑๖-๑๗ សីហា ๒๐๐๗**,(ភ្នំពេញ: រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា,๒๐๐๗),ទំព័រ ๑๖๑-๒๔๗.

[๖๖] ខ្លូត ធីតា, **ការស្វែងយល់អំពីរបត់ព្រះពុទ្ធ សាសនានៅក្នុងសង្គមខ្មែរ,**ទំព័រ ๑๓๓.

[๖๗] លី សុរីរ:, **ប្រវត្តិព្រះសង្ឃខ្មែរនៅ ទសវត្សទី๘ – ๑๐ នៃសតវត្សទី๒๐,**ទំព័រ ๔๖-๔๗.

[๖๘] ស៊ូ កិត្យានិងក្រុមការងារ,**ពិធីបំបួសនាគ នៅប្រទេសកម្ពុជា:អតីតកាលនិងបច្ចុប្បន្ន ,**ទំព័រ ๑๘๔.

นอกจากเปิดทำการเรียนการสอนธรรมวินัย ๓ ระดับ คือ ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งแต่ละชั้นมีระยะเวลาเรียน ๑ ปี[๖๙] การสอนระดับพุทธิกบาลีต้องอาศัยพระสงฆ์ที่มีความชำนาญในภาษาบาลี และเคยเป็นอดีตสมาชิกกรรมการชำระพระไตรปิฎก เช่น สมเด็จพระมงคลเทพาจารย์ อุ้ม สุ้ม และพระครูสอน ซึ่งล้วนแต่มีอายุค่อนข้างสูง แต่งบประมาณไม่เพียงพอจากรัฐบาลที่อดหนุน นอกจากได้รับความร่วมมือจากพุทธศาสนิกชนทั่วไป ทั้งในและนอกประเทศ[๗๐]

อย่างไรก็ตาม ก็อาจกล่าวได้ว่ารัฐบาลได้ให้ความสำคัญการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เนื่องจากพระภิกษุสามเณรเป็นทรัพยากรสำคัญของประเทศที่มีส่วนในการพัฒนาด้านจิตใจหรือที่เรียกว่าฟื้นฟูสภาพจิตใจของประชาชนให้ดีขึ้น จากอาการชอกช้ำที่ประสบในยุคมืดแห่งประวัติศาสตร์กัมพูชาประชาธิปไตยหรือที่รู้จักในนาม “ยุคเขมรแดง”

๓.๗ การพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชานับแต่ปีค.ศ. ๑๙๙๘ – ๒๐๐๙

นับแต่ปีค.ศ.๑๙๙๘ เป็นต้นมา อาจจะกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ผ่านพ้นวิกฤตอันเลวร้ายทางการเมือง รัฐบาลหันมาสนใจ และสนับสนุนพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง การศึกษาทางพระพุทธศาสนานับได้ว่ามีความเจริญก้าวหน้าพอสมควร จากรายงานของพุทธิกศึกษาชาติกัมพูชาระหว่างปีค.ศ.๑๙๙๙ – ๒๐๐๔ พบว่ามีการเปิดสอนพุทธิกศึกษาถึงสามระดับ กล่าวคือพุทธิกมัธยมศึกษาประถมภูมิ หรือพุทธิกวิทยาลัยระดับที่หนึ่ง (Pali Junior High School) จำนวน ๑๑ จังหวัด มีนักเรียน ๓,๘๕๐ รูป/องค์ พุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิ (Pali Senior High School) มีจำนวนนักเรียน ๖๒๑รูป/องค์ พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช มีสมณะนิสิตจำนวน ๒๗๐ รูป/องค์[๗๑] ปีค.ศ.๒๐๐๔ – ๒๐๐๕ มีจำนวนโรงเรียนพุทธิกศึกษาเพิ่มขึ้นคือ ๑๙ แห่งทั่วพระราชอาณาจักรมีนักเรียน ๓,๒๔๑ รูป/องค์ พุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิจำนวน ๗ แห่ง มีจำนวนนักเรียน ๖๕๔ รูป/องค์[๗๒]

จะเห็นได้ว่า พุทธิกศึกษาทั้งสามระดับมีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันทั้งพุทธิกมัธยมศึกษาประถม และพุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิมีครบทั้ง ๒๔ จังหวัด/กรุง ส่วนพุทธิกอุดมศึกษามีสองคือพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช และพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราชา

---

[๖๙] ខ្លូត ធីតា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៤២.

[๗๐] สัมภาษณ์ศาสตราจารย์เทพ พุน, ที่ปรึกษาสมเด็จพระสังฆราช, ๑๗ ตุลาคม ๒๐๐๙.

[๗๑] ព្រះមហាសៅរ៍ចន្ទថុល្លនិងក្រុមការងារ,**ការបណ្តុះបណ្តាលព្រះសង្ឃ ព្រះពុទ្ធសាសនានៅព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាឆ្នាំ១៩៩២-២០០៤**,(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធិកសាកលវិទ្យាល័យព្រះសីហានុរាជ,២០០៥),ទំព័រ ៤២.

[๗๒] ព្រះមហាសៅរ៍ចន្ទថុល្លនិងក្រុមការងារ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៤៤-៤៥.

ด้านพุทธิกอุดมศึกษา ทางคณะสงฆ์ผู้บริหาร และกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมได้พยายามฟื้นฟูที่สำคัญคือพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช (Preah Sihanouk Raja Buddhist University - PSRBU) ซึ่งเคยเปิดทำการเรียนการสอนในรัชสมัยสมเด็จพระสีหนุ (ปีค.ศ. ๑๙๕๔ – ๑๙๗๐) และมีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่ต้องหยุดชะงักระหว่างปีค.ศ.๑๙๗๐ – ๑๙๗๙ ด้วยรัฐประหารของนายพล ลอน นอล และพอล พต หรือผู้นำเขมรแดง จนถึงปีค.ศ.๑๙๙๘ จึงมีพระราชกฤษฎีกาเลข ๑๓ ลงในพระราชประกาศให้เปิดทำการเรียนการสอนได้ ซึ่งระหว่างปีค.ศ.๑๙๙๙ – ๒๐๐๐ รองนายกรัฐมนตรี ซก อาน ได้เชิญมาร่วมพิธีเปิดอย่างเป็นทางการ ขณะนั้นพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชดำเนินการได้ ๒ ปี แล้ว แต่การเปิดครั้งแรกนั้นมีเพียงคณะเดียว คือ คณะพุทธปรัชญา โดยอาศัยอาจารย์มาจากมหาวิทยาลัยภูมินท์พนมเปญ และมหาวิทยาลัยราชบัณฑิตสภาพนมเปญ[๗๓]

ปัจจุบัน พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชพนมเปญ มีความเจริญก้าวหน้ามากพอสมควร ในปีค.ศ. ๒๐๐๘ มีสมณะนิสิตจำนวน ๗๗๑ รูป/องค์/คน มี ๓ วิทยาเขต ได้แก่ วิทยาเขตจังหวัดกำปงจาม วิทยาเขตจังหวัดกำปงชนัง วิทยาเขตจังหวัดบัดดำบอง เฉพาะพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชพนมเปญแบ่งเป็น ๔ คณะ และหนึ่งศูนย์ฝึกอบรมวิชาชีพครู ได้แก่[๗๔]

๑. คณะปรัชญาและศาสนา (Faculty of Philosophy and Religions)

๒. คณะอบรมศาสตร์ และสารสนเทศ (Faculty of Education and Information Technology)

๓. คณะอักษรศาสตร์เขมร (Faculty of Khmer Literature)

๔. คณะภาษาบาลี-สันสกฤตและภาษาต่างประเทศ (Faculty of Pali-Sanskrit and Foreign Languages)

๕. ศูนย์ฝึกอบรมวิชาชีพครู (Center of Teacher Training)

ขณะที่พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราช (Sihamoni Raja Buddhist University-PSBU) เป็นอีกหนึ่งของพุทธิกอุดมศึกษาในกัมพูชา ที่เกิดขึ้นด้วยความพยายามของสมเด็จพระสุคันธาธิบดี บัวร์ครี สมเด็จพระสังฆราชคณะธรรมยุตินิกาย เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบรมนาถโรดมสีหมุนี ในวโรกาสครองราชสมบัติครบรอบสามปี และเพื่อยกระดับการศึกษาของ

---

[๗๓] ព្រះមហាពុន ហាង្សនិងក្រុមការងារ,**ការអភិវឌ្ឍន៍ធនធានមនុស្សលំដាប់ពុទ្ធិកឧត្តមសិក្សា**, (ភ្នំពេញ: ពុទ្ធិកសាកលវិទ្យាល័យព្រះសីហនុរាជ,๒๐๐๙),ទំព័រ ๔๑-๔๓.

[๗๔] ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន,(ភ្នំពេញ: ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,๒๐๐๘),ទំព័រ ๒๒-๒๓.

คณะสงฆ์กัมพูชาระดับอุดมศึกษา ทั้งระดับความรู้อาณาจักรและพุทธจักรที่สำคัญคือการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้สอดคล้องตามแผนนโยบายพัฒนาประเทศของรัฐบาล ในปีค.ศ. ๒๐๐๔ สมเด็จพระบรมนาถนโรดมสีหมุนีทรงพระราชทานมหาวิทยาลัยนี้ว่า“พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราช” ตามพระราชนามของพระองค์[๗๕]

ปัจจุบัน (หมายถึงปีค.ศ.๒๐๐๙)พุทธิกมหาวิทยาลัยนี้ มีพัฒนาการอย่างรวดเร็ว จนสามารถดำเนินการเปิดทำการศึกษาได้ ๔ คณะ ตามพระราชกฤษฎีกา เลข ๘๓ ลงวันที่ ๒๔ เดือนกรกฎาคม ปีค.ศ.๒๐๐๗ ได้แก่[๗๖]

๑. คณะปรัชญา ศาสนา นิติศาสตร์(Faculty of Philosophy ,Religion and Law)

๒. คณะภาษาบาลี-สันสกฤตและภาษาต่างประเทศ (Faculty of Pali-Sanskrit and Foreign Lauguages)

๓. คณะอักษรศาสตร์เขมร (Faculty of Khmer Literature)

๔. คณะสารสนเทศ (Faculty of Information Technology)

นอกจากความพยายามของคณะสงฆ์ในการพัฒนาการศึกษาแล้ว ยังมีภาครัฐที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาการศึกษานี้ ดังจะเห็นได้จากคณะรัฐบาล และมนตรีของกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมเข้าเยี่ยมสมณะนิสิตทั้งในพุทธิกมัธยมศึกษา และพุทธิกมหาวิทยาลัย ที่สำคัญคือ เมื่อวันที่ ๒๒ เดือนสิงหาคม ปีค.ศ. ๒๐๐๗ สมเด็จนายกรัฐมนตรี ฮุน เซน ได้เข้ามาพบปะสมณะนิสิต นักศึกษาพุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤต และพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช ในการพบปะครั้งนี้ สมเด็จนายกรัฐมนตรีได้กล่าวชื่นชมความก้าวหน้า ของพุทธิกศึกษา พร้อมทั้งกล่าวให้กำลังใจแก่สมณนิสิต และนักศึกษาให้ขยันศึกษาเล่าเรียนเพื่อจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาพระพุทธศาสนาและสังคม[๗๗]

ส่วนรัฐมนตรีกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรม นาย มิน ฆิน ได้เข้าพบปะสมณนิสิตทั้งในพนมเป็ญ และต่างจังหวัดบ่อยครั้ง เพื่อรับฟังปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการศึกษาของคณะสงฆ์[๗๘] และการสัมมนาคณะสงฆ์ครั้งที่ ๑๘ รัฐมนตรีประจำกระทรวงธรรมการและศาสนา นาย มิน ฆิน ได้กล่าวถึงความเจริญเติบโตของพระพุทธศาสนา และพุทธิกศึกษาในที่ประชุมว่า ปัจจุบัน (ปีค.ศ. ๒๐๐๙) ทั่วพระราชอาณาจักรมีวัด ๔,๓๙๒ วัด พระภิกษุสามเณรจำนวน ๕๔,๗๖๔ รูป/องค์

---

[๗๕] ព្រះមហាពុន ហាង្សុននិងក្រុមការងារ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៥៤-៥៥.

[๗๖] ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន,ទំព័រ ២៤-២៥.

[๗๗] ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន,ទំព័រ ៣២.

[๗๘] ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន,ទំព័រ ៣២-៣៦.

แบ่งเป็นสองนิกายคือ คณะมหานิกายมี ๔,๒๔๑ วัด พระภิกษุสามเณร ๕๓, ๔๕๖ รูป/องค์ คณะธรรมยุตินิกายมีวัด ๑๕๑ วัด พระภิกษุสามเณร ๑,๓๘๐ รูป/องค์ ด้านพุทธิกศึกษา มีโรงเรียนทั้งหมด ๑,๓๗๐ โรง ซึ่งมีสมณนิสิต และนักเรียนทั้งหมด ๓๑,๖๗๙ รูป/องค์ แบ่งเป็นศาลาธรรมวินัยสามชั้น คือชั้นตรี -โท-เอก มีจำนวน ๖๔๕ โรง มีนักเรียนจำนวน ๑๒,๘๔๐ รูป/องค์ โรงเรียนพุทธิกประถมศึกษา (Pali Primary School) จำนวน ๔๗๐ โรง มีนักเรียนจำนวน ๑๐,๐๔๓ รูป/องค์ พุทธิกมัธยมศึกษาประถมภูมิ (Pali in Junior High School) จำนวน ๒๙ โรง นักเรียนจำนวน ๔,๓๘๑ รูป พุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิ (Pali in Senior in High School) มี ๑๔ โรง มีนักเรียนจำนวน ๒,๓๘๖ รูป/องค์ พุทธิกอุดมศึกษามีสอง คือพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช มีสมณนิสิตจำนวน ๘๘๘ รูป/องค์/คน และแบ่งเป็น ๓ วิทยาเขต เช่น พุทธิกมหาวิทยาลัย จังหวัดกำปงจาม มีจำนวนสมณนิสิต ๑๗๙ รูป/องค์ พุทธิกมหาวิทยาลัยจังหวัดกำปงชนัง มีสมณนิสิตจำนวน ๗๗ รูป/องค์ พุทธิกมหาวิทยาลัยจังหวัดบัดดำบอง มีสมณนิสิตจำนวน ๒๓๘ รูป/องค์/คน และผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี และรับปริญญาบัตรของพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชระหว่างปีค.ศ.๒๐๐๗ – ๒๐๐๘ มีจำนวน ๒๓๘ รูป/องค์/คน[๗๙] ส่วนพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราช มีสมณนิสิตจำนวน ๖๐๒ รูป/องค์/คน[๘๐]

ปีค.ศ.๒๐๐๙ มีสมณนิสิตพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช พนมเปญ ได้รับปริญญาบัตรจำนวน ๗๗ รูป/องค์/คน จาก ๒ คณะ คือ คณะพุทธศาสน์ศึกษา (Faculty of Buddhist Studies) จำนวน ๓๒ รูป/คน/องค์ คณะศึกษาศาสตร์ (Faculty of Education Science) จำนวน ๔๕ รูป/องค์/คน และในวันที่ ๒ – ๓ เดือนมีนาคม ปีค.ศ.๒๐๑๐ จะมีสมณนิสิตสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี และได้ปริญญาบัตรจำนวน ๑๕๓ รูป/องค์/คน จาก ๔ คณะคือ คณะพุทธศาสน์ศึกษา จำนวน ๔๐ รูป/องค์/คน คณะวิทยาศาสตร์จำนวน ๓๘ รูป/องค์/คน คณะอักษรศาสตร์เขมร (Faculty of Khmer Literature) จำนวน ๔๒ รูป/องค์/คน คณะภาษาศาสตร์บาลี-สันสกฤต (Faculty of Pali-Sanskrit Liguistic) จำนวน ๓๓ รูป/องค์/คน[๘๑]

---

[๗๙] ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន,ទំព័រ៣៧.

[๘๐] ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,**កម្រងឯកសារអបអរសាទរអនុសំវច្ឆរមហាសន្និបាតមន្ត្រីសង្ឃទូទាំងប្រទេសលើកទី១៨ ថ្ងៃទី២៩-៣១ ខែធ្នូ ២០០៩**,(ភ្នំពេញ: ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,២០០៩),ទំព័រ ៣/៣/២.

[๘๑] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៧/៥.

៣.៧.១ การบริหารจัดการพุทธิกศึกษา

รูปแบบการบริหารการจัดการของพุทธิกประถมศึกษาค่อนข้างจะไม่เป็นรูปแบบชัดเจนมากนัก โดยทั่วไปแล้วจากการสำรวจพบว่า ถ้าวัดไหนเปิดสอนพุทธิกประถมศึกษาหัวหน้าของวัดหรือพระครูเจ้าอาวาสวัดนั้น ๆ จะเป็นผู้บริหาร และเป็นผู้หางบประมาณมาเพื่อสนับสนุนด้านการจัดการเรียนการสอน เช่น งบสำหรับสร้างอาคาร ซื้อเครื่องใช้สอยที่เกี่ยวกับการศึกษา โดยแหล่งรายได้ส่วนใหญ่ได้จากพุทธศาสนิกชนให้ความอุปถัมภ์[๘๒] ต่อมากระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมได้พัฒนารูปแบบการบริหารพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น โดยแบ่งให้มีคณะผู้บริหาร เช่น มีผู้อำนายการ เลขาธิการ ฝ่ายการเงิน ฝ่ายบันทึกข้อมูล เป็นต้น โดยเฉพาะพุทธิกศึกษาในแต่ละจังหวัด มีเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้ดูแล พร้อมทั้งมีสำนักงานพุทธิกศึกษาประจำสำนักงานกิจการศาสนา และวัฒนธรรมอำนวยความสะดวกแก่พระภิกษุสามเณรในการติดต่อภาครัฐ[๘๓]

ส่วนพุทธิกมหาวิทยาลัยทั้งสอง รูปแบบการบริหารการจัดการ จะเป็นไปตามพระราชกฤษฎีกาที่ได้กำหนดไว้ โดยแต่ละมหาวิทยาลัย มีสิทธิ์ปรับโครงสร้างบริหารไปตามความเหมาะสม เพื่อให้พุทธิกศึกษาดำเนินการได้ แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม พร้อมทั้งสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ[๘๔]

โดยทั่วไปรูปแบบจะเป็นในลักษณะดังนี้

---

[๘๒] **អនុសំវច្ឆរមហាសន្និបាតមន្ត្រីសង្ឃស្រុកជីក្រែង ថ្ងៃទី ២០ ធ្នូ ២០០៩(ភិក្ខុលន់ ភត់ អនុគនស្រុកបានប្រារព្ធនិងជំរុញអោយមានការសិក្សាបាលី ធម្មវិន័យរបស់ភិក្ខុ សាមណេរ ក្នុងស្រុកជីក្រែង។**

[๘๓] ព្រះមហាសៅរ៍ចន្ទថុល្លនិងក្រុមការងារ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ៣៣.

[๘๔] ខ្លូត ធីតា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៤៩-១៥០.,ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន,ទំព័រ ២៣,២៥.

แผนพังการบริหารการจัดการสถาบันศึกษาพระสงฆ์

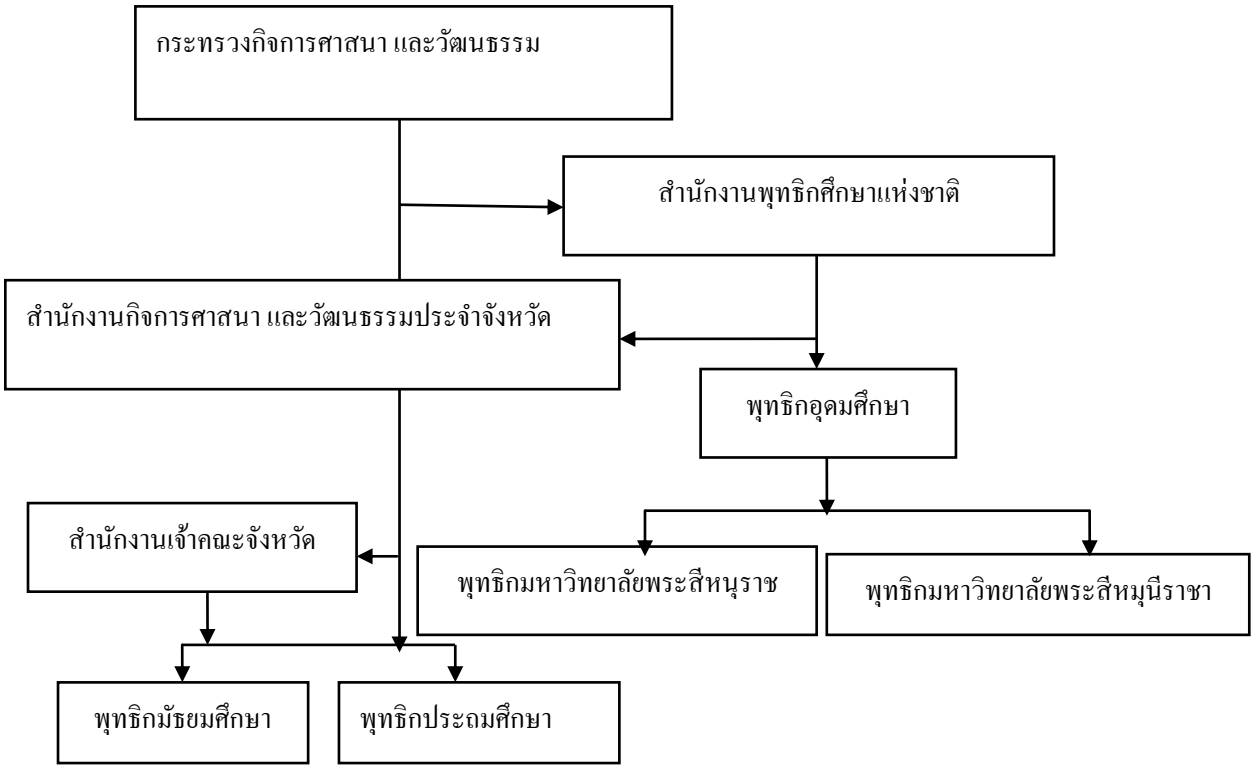

ที่มา: สัมภาษณ์พระมหาปุน หงค์เซน รองอธิการบดีวิทยาเขตจังหวัดบัดดำบอง และ ซวน บุน เจือน ผู้อำนวยการกิจการศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดบัดดำบอง, ๑๙ ธันวาคม ๒๐๐๙

๓.๗.๒ งบประมาณพุทธิกศึกษา

นับแต่จัดตั้งรัฐบาลภายหลังเลือกตั้งปีค.ศ. ๑๙๙๘ รัฐธรรมนูญได้บัญญัติให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พุทธิกศึกษาอยู่ใต้การดูแลของรัฐบาลซึ่งหมายความว่ารัฐบาลรับผิดชอบต่อการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร อย่างไรก็ตาม งบประมาณที่รัฐบาลจัดสรรให้ประจำปี ระหว่างปีค.ศ.๑๙๙๘ – ๒๐๐๒ ก็ยังไม่เพียงพอ โดยเฉพาะงบสำหรับพุทธิกมัธยมศึกษาปฐมภูมิ (พุทธิกวิทยาลัย) ดังกรณีพุทธิกวิทยาลัยราชบูรณ์ จังหวัดเสียบเรียบ คณะผู้บริหารต้องเขียนหนังสือขอรับบริจาคจากพระราชสำนัก และสมเด็จนายกรัฐมนตรี ฮุน เซน โดยตรงซึ่งหมายความว่าเป็นงบส่วนตัวของพระราชสำนัก และนายกรัฐมนตรี ส่วนพุทธิกประถมศึกษา ส่วนมากเป็นเจ้าอาวาส หรือเจ้าสำนักที่เปิดพุทธิกเป็นผู้รับผิดชอบ ไม่ว่าจะเป็นค่าบำรุงโรงเรียน ค่าตอบแทนเจ้าหน้าที่ และบุคลากรทางการศึกษา เป็นต้น

นับแต่ปีค.ศ.๒๐๐๒ เป็นต้นมา รัฐบาลได้ปรับปรุงรูปแบบพุทธิกศึกษาใหม่ โดยเฉพาะด้านงบประมาณ รัฐบาลได้จัดสรรให้มากพอสมควร โดยมีเจ้าหน้าที่บุคลากรทางการศึกษาที่บรรจุ

เป็นข้าราชการไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ และฆราวาส และผู้ได้ผ่านวิชาชีพครู รัฐบาลมอบค่าตอบแทนเหมือนข้าราชการครูทั่วไป ส่วนครู อาจารย์ และอาสาสมัครที่เป็นอัตราจ้างอยู่ใต้การดูแลของคณะผู้บริหาร พุทธิกศึกษาแต่ละสำนัก ซึ่งงบส่วนใหญ่ได้จากพุทธศาสนิกชน และพุทธสมาคมประจำแต่ละจังหวัด อีกส่วนหนึ่ง รัฐบาลได้จัดสรรค่าบำรุงพุทธิกศึกษาประจำปีเพื่อป้องกันความขาดแคลน[๙๕]

สำหรับพุทธิกอุดมศึกษา ทั้งพุทธิกมหาวิทยาพระสีหนุราชและพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราชา คณะกรรมการที่รับผิดชอบด้านงบประมาณแต่ละมหาวิทยาลัย จะเป็นผู้เขียนแผนงานเสนอของบประมาณประจำปีจากรัฐบาล โดยผ่านกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม[๙๖] สำหรับสมณนิสิต และนักศึกษาที่สอบผ่านเข้าศึกษาต่อในระดับพุทธิกมหาวิทยาลัย ไม่จำเป็นต้องเสียค่าเทอม ซึ่งหมายความว่า รัฐบาลมอบทุนศึกษาให้ทุกรูป/คน จนกว่าศึกษาจบตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัย[๙๗]

๔.๓.๓ การจัดหลักสูตรพุทธิกศึกษา

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ก่อนปีค.ศ. ๒๐๐๒ การจัดหลักสูตรพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้นยังประสบกับปัญหา ที่สำคัญคือความขัดแย้งระหว่างกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมกับกระทรวง ศึกษาธิการ ด้วยกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมต้องการที่จะจัดหลักสูตรด้วยตนเอง เนื่องจากเป็นผู้ดูแลศาสนาโดยตรง ขณะเดียวกัน กระทรวงศึกษาธิการ อ้างสิทธิ์ว่าการศึกษาทุกระบบทั่ว พระราชอาณาจักร ต้องอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวง เพราะเหตุดังนั้น หลักสูตรของพุทธิกศึกษาจึงยังไม่ชัดเจน ต้องอาศัยหลักสูตรที่มีตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ มาประยุกต์ใช้ เช่น ภาษาบาลี ต้องทำการศึกษาตั้งแต่การแปลคัมภีร์ธรรมบทกถา จนถึงวิสุทธิมรรค และพระไตรปิฎก ไวยากรณ์บาลี วิเคราะห์บาลีโดยสัมพันธ์วิคหะเป็นภาษาเขมร และบาลี เป็นต้น ส่วนภาษาสันสกฤตมีเพียงแต่ฝึกอ่าน แปลบางคัมภีร์เท่านั้น ส่วนวิชาทางโลกต้องหยิบยกหลักสูตรที่ทำการเรียนการสอนของกระทรวงศึกษาธิการ นับแต่ระดับประถมศึกษาปีที่ ๔ ขึ้นไป

อย่างไรก็ตาม ต่อมากระทรวงทั้งสองได้ทำการตกลงกันร่วมมือในการพัฒนาหลักสูตรตามนโยบายของรัฐบาล ดังนั้นตั้งแต่ปีค.ศ.๒๐๐๒ เป็นต้นมา พุทธิกศึกษาจึงมีหลักสูตรของตนเอง

---

[๙๕] สัมภาษณ์พระสุ้ม พิสิทธิ์,เลขาเจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบ, ๖ มกราคม ๒๐๑๐.

[๙๖] ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន,ទំព័រ ២៣.

[๙๗] **កម្រងឯកសារអបអរសាទរអនុសំវច្ឆរមហាសន្និបាតមន្ត្រីសង្ឃទូទាំងប្រទេសលើកទី១៨ ថ្ងៃទី២៩-៣១ ខែធ្នូ ២០០៩,ទំព័រ ១៧/៥.**

ซึ่งเป็นผลจากความร่วมมือของกระทรวงทั้งสอง[๙๘] และองค์กรที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดคือ สำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ (National Buddhist Education Center) ที่มีหน้าที่โดยตรงในการดูแลพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น ไม่ว่าจะเป็นการบริหารการจัดการ การสอบบรรจุครู อาจารย์ การจัดสรรงบประมาณ การปรับปรุงหลักสูตร เป็นต้น[๙๙] โดยสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติได้จัดแบ่งหลักสูตรออกเป็น ๓ ระดับ คือพุทธิประถมศึกษา ๓ ปี พุทธิกมัธยมศึกษาปฐมภูมิ(มัธยมศึกษาตอนต้น) ๓ ปี และพุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิ (มัธยมศึกษาตอนปลาย) ๓ ปี

๑. เนื้อหาของหลักสูตร แต่ละหลักสูตรมีรายละเอียดดังนี้

ก. หลักสูตรพุทธิกประถมศึกษา[๑๐๐]

หลักสูตรพุทธิกประถมศึกษาปีที่ ๑

รายวิชา	**ชั่วโมงต่อเดือน**
๑. ภาษาบาลี	๓๒ ชั่วโมงต่อเดือน
๒. พระวินัย ,ศีลธรรม	๐๘ -
๓. พุทธประวัติ	๐๔ -
๔. พุทธศาสนา	๐๔ -
๕. ภาษาเขมร	๒๔ -
๖. ภาษาอังกฤษ	๐ -
๗. คณิตศาสตร์	๒๐ -
๘. วิทยาศาสตร์	๑๐ -
๙. สังคมศึกษา	๘ -
- ประวัติศาสตร์	๐๔ -
- ภูมิศาสตร์	๐๔ -

หลักสูตรพุทธิกประถมศึกษาปีที่ ๒

รายวิชา	**ชั่วโมงต่อเดือน**
๑. ภาษาบาลี	๓๒ ชั่วโมงต่อเดือน
๒. พระวินัย ,ศีลธรรม	๐๘ -
๓. พุทธประวัติ	๐๔ -
๔. พุทธศาสนา	๐๔ -
๕. ภาษาเขมร	๑๖ -
๖. ภาษาอังกฤษ	๑๒ -
๗. คณิตศาสตร์	๑๘ -
๘. วิทยาศาสตร์	๑๐ -
๙. สังคมศึกษา	๐๘ -
- ประวัติศาสตร์	๑๔ -
- ภูมิศาสตร์	๐๔ -

หลักสูตรพุทธิกประถมศึกษาปีที่ ๓

รายวิชา	**ชั่วโมงต่อเดือน**
๑. ภาษาบาลี	๓๒ ชั่วโมงต่อเดือน
๒. พระวินัย ,ศีลธรรม	๐๘ -

---

[๙๘] ព្រឹត្តិប័ត្រព័ត៌មាន,ទំព័រ ๒๓,๒๕.

[๙๙] កម្រងឯកសារអបអរសាទរអនុសំវច្ឆរមហាសន្និបាតមន្ត្រីសង្ឃ,ទំព័រ ៧-៨.

[๑๐๐] ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា,ទំព័រ ៦០-៦២.

๓. พุทธประวัติ ๐๔ -

๔. พุทธศาสนา ๐๔ -

๕. ภาษาเขมร ๐๖ -

๖. ภาษาอังกฤษ ๑๒ -

๗. คณิตศาสตร์ ๑๘ -

๘. วิทยาศาสตร์ ๐๘ -

๙. สังคมศึกษา ๐๘ -

- ประวัติศาสตร์ ๐๔ -

- ภูมิศาสตร์ ๐๔ -

ข. หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษาปฐมภูมิ[๕๑]

ตารางวิชาเรียนประจำวันพระ

ล	รายวิชา	ชั้นปีที่ ๑	ชั้นปีที่๒	ชั้นที่ ๓	สรุป
๑	ภาษาบาลี	๖ ชั่วโมง	๖ ชั่วโมง	๕,๓๐ ชั่วโมง	๑๗,๓๐ ชั่วโมง
๒	ภาษาสันสฤต	๒ -	๒ -	๒ -	๖ -
๓	พุทธวินัย	๒ -	๒ -	๒ -	๖ -
๔	พุทธศาสนา	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
๕	ภาษาเขมร	๕ -	๕ -	๔,๓๐ -	๑๔,๓๐ -
๖	ภาษาอังกฤษ	๔ -	๔ -	๔ -	๑๒ -
๗	คณิตศาสตร์	๕ -	๕ -	๕ -	๑๕ -
๘	วิทยาศาสตร์	๔,๓๐ -	๔,๓๐ -	๕,๓๐ -	๑๔,๓๐ -
	รูปวิทยา	๑ -	๑ -	๒ -	๔ -
	เคมีวิทยา	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	ปฐพีวิทยา	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	ชีววิทยา	๑,๓๐ -	๑,๓๐ -	๑,๓๑ -	๔,๓๐ -
๙	สังคมศึกษา	๓ -	๓ -	๓ -	๙ -
	ประวัติศาสตร์	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	ภูมิศาสตร์	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	ศีลธรรม-หน้าที่พลเมือง	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	สรุป	๓๒,๓๐ -	๓๒,๓๐ -	๓๒,๓๐ -	๙๗,๓๐ -

[๕๑] ประวัติพุทธิกศึกษา,ទំព័រ๖๓-๖๔.

	สรุปชั่วโมงต่อเดือน	๑๓๐130 -	๑๓๐ -	๑๓๐ -	๓๙๐ -
	สรุปชั่วโมงต่อปี	๑๑๗๐ -	๑๑๗๐ -	๑๑๗๐ -	๓๕๑๐ -

ค. หลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิ[๙๒]

ตารางวิชาเรียนประจำวันพระ

ล	**รายวิชา**	**ชั้นปีที่๑**	**ชั้นปีที่๒**	**ชั้นที่ ๓**	**สรุป**
๑	ภาษาบาลี	๕ชั่วโมง	๕ชั่วโมง	๕ ชั่วโมง	๑๕ ชั่วโมง
๒	ศาสนาเปรียบเทียบ	๒ -	๒ -	๒ -	๖ -
๓	พระธรรม	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
๔	ภาษาสันสกฤต	๒ -	๒ -	๒ -	๖ -
๕	ภาษาเขมร	๔ -	๔ -	๔ -	๑๒ -
๖	ภาษาอังกฤษ	๔ -	๔ -	๔ -	๑๒ -
๗	คณิตศาสตร์	๕ -	๕ -	๕ -	๑๕ -
๘	วิทยาศาสตร์	๖,๓๐ -	๖,๓๐ -	๕,๓๐ -	๑๘,๓๐ -
	รูปวิทยา	๒ -	๒ -	๒ -	๖ -
	เคมี	๒ -	๒ -	๑ -	๕ -
	ปฐพีวิทยา	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	ชีววิทยา	๑,๓๐ -	๑,๓๐ -	๑,๓๐ -	๔,๓๐ -
๙	สังคมศึกษา	๓ -	๓ -	๔ -	๑๐ -
	ประวัติศาสตร์	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	ภูมิศาสตร์	๑ -	๑ -	๑ -	๓ -
	ศีลธรรม-หน้าที่พลเมือง	๑ -	๑ -	๒ -	๔ -
	สรุป	๓๒,๓๐ -	๓๒,๓๐ -	๓๒,๓๐ -	๙๗,๓๐ -
	สรุปต่อเดือน	๑๓๐ -	๑๓๐ -	๑๓๐ -	๓๙๐ -
	สรุปต่อปี	๑,๑๗๐ -	๑,๑๗๐ -	๑,๑๗๐ -	๓๕,๑๐๐-

[๙๒] ประวัติพุทธิกสิกษา,ទំព័រ ๖๖-๖๗.

ง. หลักสูตรพุทธิกอุดมศึกษา

การจัดหลักสูตรของพุทธิกอุดมศึกษา ทั้งพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช และพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราชา มีคณะกรรมการฝ่ายการวางแผนและหลักสูตรของวิทยาลัยนั้นๆ เป็นผู้จัดการ โดยมีสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ และกระทวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมร่วมกับกระทรวง ศึกษาธิการเป็นผู้ให้ความเห็นชอบ

พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช ประกอบด้วย ๔ คณะ และหนึ่งศูนย์วิชาชีพครู ซึ่งหลักสูตรมีรายละเอียดดังนี้

๑. หลักสูตรคณะศาสนาและปรัชญา(พุทธศาสตร์)[๙๓]

๑. พระวินัย ๒. พระสูตร

๓. พระอภิธรรม ๔. พุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบัน

๕. พุทธศาสนากับสังคม ๖. ประวัติพระพุทธศาสนา

๗. พุทธศาสนามหายาน ๘. อรรถกถาพระสูตร

๙. อรรถกถาพระอภิธรรม ๑๐. ตรรกวิทยาพระพุทธศาสนา

๑๑. พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ๑๒.พุทธปรัชญามหายาน

๑๓. สัมมนาพระพุทธศาสนา ๑๔. การฝึกสมาธิ

๑๕. ภาษาอังกฤษ ๑๖. วัฒนธรรมและสังคมเขมร

๑๗. สังคมวิทยาเบื้องต้น ๑๘. รัฐธรรมนูญ

๑๙. เศรษฐศาสตร์เบื้องต้น ๒๐. ปรัชญาเบื้องต้น

๒๑. การใช้ห้องสมุด ๒๒. กฎหมายสาธารณะ

๒๓. กฎหมายแพ่ง ๒๔. เศรษฐศาสตร์การเมือง

๒๕. จิตวิทยาเบื้องต้น ๒๖. ตรรกวิทยาเบื้องต้น

๒๗. นานาศาสนา ๒๘. วิจัยเบื้องต้น

๒๙. วิธีวิจัย(วิธีเขียนสารนิพนธ์)๓๐. ปรัชญาศาสนา

๓๑. ศาสนาเปรียบเทียบ ๓๒. วรรณกรรมบาลี

๓๓. ปรัชญาอินเดีย ๓๔. จริยาศาสตร์

๓๕. ปรัชญาศึกษา ๓๖. ปัญหาศาสนา

๓๗. เขียนสารนิพนธ์

---

[๙๓] ខ្លូត ធីតា,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៥៦-១៦០.

๒. หลักสูตรคณะศึกษาศาสตร์[๖๔]

๑. วัฒนธรรม-อารยธรรม ๒. วิทยาศาสตร์การเมือง

๓. การบริหารการศึกษา ๔. ปรัชญาทั่วไป

๕. การบริหารการจัดการด้านการศึกษา ๖. เศรษฐศาสตร์อบรม

๗. วิธีศาสตร์อบรมพระพุทธเจ้า ๘. ประวัติพระพุทธศาสนา

๙. วิธีศาสตร์วิจัยการศึกษา ๑๐. วรรณกรรมบาลี

๑๑. พระสงฆ์เขมรกับการอบรม ๑๒. ภาษาอังกฤษ

๑๓. ทฤษฎีอบรม ๑๔. การอบรมแบบพระพุทธศาสนา

๑๕. สังคมวิทยาอบรม ๑๖. ประวัติจิตวิทยา

๑๗. พระพุทธศาสนามหายาน ๑๘. พระสูตร

๓. หลักสูตรคณะบาลี สันสกฤต และภาษาต่างประเทศ (เอกภาษาบาลี)

๑. ปรัชญาเบื้องต้น ๒. ศาสนศาสน์

๓. คณิตศาสตร์ ๔. สิ่งแวดล้อมศึกษา

๕. การบริหารรัฐกิจ ๖. จิตวิทยา

๗. การแต่งบาลี ๘.ประวัติการพัฒนาการของภาษาบาลีและสันสกฤต

๙. นิติรัฐธรรมนูญ ๑๐. สันสกฤต

๑๑. พุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม ๑๒. ภาษาอังกฤษ

๑๓. บาลีปริวัตน์ ๑๔. เขมรปริวรรต

๑๕. ประวัติศาสตร์เขมร ๑๖. แต่งฉันท์บาลี

๑๗.วรรณกรรมบาลี ๑๘. อภิธรรม ๙ ปริจเฉท

๑๙. วิธีศาสตร์วิจัย(วิธีเขียนสารนิพนธ์) ๒๐. การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒๑. เขียนสารนิพันธ์ (ทำวิทยานิพนธ์)

๔. หลักสูตรคณะอักษรศาสตร์ (เอกวรรณกรรมเขมร)

๑. ปรัชญาเบื้องต้น ๒. ศาสนศึกษา

๓. คณิตศาสตร์ ๔. สิ่งแวดล้อมศึกษา

๕. การบริหารรัฐกิจ ๖. จิตวิทยา

---

[๖๔] ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា,ទំព័រ ៧១-៧២.

๗. การแต่งบาลี ๘.ประวัติการพัฒนาการของภาษาบาลีและสันสกฤต
๙. วัฒนธรรม-อริยธรรม ๑๐. วรรณกรรมเบื้องต้น
๑๑. ทฤษฎีวรรณกรรม ๑๒. วรรณกรรมก่อนยุคสมัยพระนคร
๑๓. วรรณกรรมตะวันตก ๑๔. ภาษาอังกฤษ
๑๕. วรรณกรรมหลังยุคพระนคร ๑๖.วรรณกรรมปี ๑๙๕๓-๑๙๗๐
๑๗. สังคมวิทยา ๑๘. วิธีศาสตร์เขียนวรรณกรรม
๑๙. รัฐธรรมนูญ ๒๐. การเขียนวรรณกรรม
๒๑. วรรณกรรมเปรียบเทียบ ๒๒. วิธีศาสตร์วิจัย
๒๓. วิธีศาสตร์เขียนสารนิพนธ์ ๒๔. เขียนสารนิพนธ์

๒. โครงสร้างและรายละเอียดของหลักสูตร มีดังนี้

๑.หลักสูตรพุทธิกอุดมศึกษาประกอบด้วย วิชาทางพระพุทธศาสนา ๓๕ % และวิชาทางโลก มี ๖๕ % ซึ่งมีระยะเวลาศึกษา ๔ ปี

๒.โครงสร้างของการศึกษา ในแต่ละปีการศึกษาแบ่งเป็น๒ ภาคการศึกษา

๓.การกำหนดหน่วยกิต โดยเฉลี่ย ๒๐ หน่วยกิต (อย่างน้อย ๑๙ และสูงสุด ๒๓ หน่วยกิต) ยกเว้นภาคเรียนที่ ๒ปีที่ ๔ ที่มี ๑๐ หน่วยกิต รวมทั้งหมด ๑๕๐ หน่วยกิต

๔. การจำแนกรายวิชา[๖๕] แต่ละคณะของมหาวิทยาลัยมีการกำหนดปริญญาบัตร เช่น ปริญญาบัตรศาสนา ซึ่งจำนวนเป็นรายวิชาดังนี้

๔.๑ กลุ่มวิชาบังคับที่ต้องเรียนเรียกว่าวิชาศึกษาทั่วไป (General Education) หรือกลุ่มวิชาพื้นฐานทั่วไป (The General Basic Subjects)

๔.๒ กลุ่มวิชาเอก (Major Subjects) และวิชาโท (Minor Subjects) เป็นวิชาที่สำหรับศึกษาปีที่ ๓ และปีที่ ๔ เลือกเรียนตามความประสงค์

๔.๓ กลุ่มวิชาเลือกเสรี (Elective) เป็นวิชาที่ให้นักศึกษาเลือกเรียนโดยเสรี

๔.๔ กลุ่มวิชาบังคับ (The Compulsory Subjects) เป็นรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น ศาสนาเปรียบเทียบเป็นต้น

๕. ชื่อปริญญาบัตร[๖๖] ชื่อปริญญาบัตรคือ ศิลปศาสตรบัณฑิต ในภาษาอังกฤษคือ Bachelor of Arts ซึ่งพุทธิกมหาวิทยาลัยแบ่งเป็น ๕ คณะ แต่ละคณะจะมีชื่อปริญญาบัตรที่แตกต่าง

---

[๖๕] ประวัติพุทธิกศึกษา,หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

[๖๖] ประวัติพุทธิกศึกษา,หน้า ๑๕๕.

กัน เช่น ศิลปะ ศาสตรบัณฑิต สาขาปรัชญา (Bachelor of Arts in Philosophy) ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาพุทธศาสน์ศึกษา (Bachelor of Arts in Buddhist Studies) เป็นต้น

๖. จำนวนหน่วยกิตในแต่ละหมวด ในแต่ละหลักสูตรจะมีจำนวน ๑๕๐ หน่วยกิต แยกออกแต่ละหมวดได้ดังนี้[๙๗]

เลข	หมวดวิชา	จำนวนหน่วยกิต
๑.	กลุ่มวิชาแกนพระพุทธศาสนา	๕๒
๒.	กลุ่มวิชาพื้นฐานทั่วไป	๓๖
๓.	กลุ่มวิชาเฉพาะด้าน	๕๔
๔.	กลุ่มวิชาเลือกเสรี	๘

๖. การวัดและประเมินผลการศึกษา[๙๘] โดยเฉลี่ยวิชาบังคับหรือวิชาแกนต้องได้อย่างน้อยระดับ C ส่วนวิชาศึกษาทั่วไปและวิชาเลือก หรือวิชาโทต้องได้ระดับเฉลี่ยอย่างน้อย C ซึ่งจะจำแนกได้ ๗ ระดับ ดังนี้

ระดับ	ผลการศึกษา	ค่าระดับ	มาตรฐาน
A	ดีเยี่ยม (Excellent)	๔.๐	ผ่านวิชาบังคับและวิชาหลัก
B-	ดีมาก Very (good)	๓.๕	ผ่านวิชาบังคับและวิชาหลัก
C-	พอใช้ (Fair)	๒.๕	ผ่านวิชาเลือก
C	ปานกลาง (Moderate)	๒.๐	ผ่านวิชาเลือก
D	อ่อน (Mediocre)	๑.๕	ผ่านวิชาเลือก
F	ตก (Failed)	๐	ตก (ลงทะเบียนเรียนใหม่)

๓. องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ปัจจุบันพุทธิกศึกษามีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ด้วยความร่วมมือของสามสถาบันหลักอันได้แก่ กระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรม สำนักพุทธิกศึกษาแห่งชาติ และพุทธิศาสนบัณฑิต ซึ่งแต่ละองค์กรมีบทบาทดังนี้

ก. กระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรม มีหน้าที่สำคัญในการดูแลทุกกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น โดยมีสำนักงานรับผิดชอบแต่ละหน่วย เช่นหน่วยงาน

---

[๙๗] ប្រភពដដែល.

[๙๘] ប្រភពដដែល.

รับผิดชอบด้านการศึกษา หน่วยงานรับผิดชอบด้านการอบรม และเผยแผ่พระธรรมศาสนา หน่วยงานรับผิดชอบด้านศึกษาวิจัยทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น[๙๙]

ข. สำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ (National Buddhist Education Center) มีหน้าที่ดังนี้[๑๐๐]

- ดูแล ติดต่อ ตรวจสอบพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้นทั่วพระราชอาณาจักร
- ดูแลบริหารจัดการและปรับปรุงหลักสูตรทุกระดับชั้น แต่ต้องสอดคล้องกับกระทรวงอบรม เยาวชน และกีฬา (กระทรวงศึกษาธิการ)
- ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการจัดหลักสูตร ที่สำคัญคือด้านพระพุทธศาสนา ศาสนา ธรรม วินัย บาลี และสันสกฤต
- ตรวจสอบ และปรับปรุงหลักสูตรสอดคล้องตามแผนพัฒนานโยบายของรัฐบาล
- จัดทำแผนเพื่อลงพื้นที่ในการติดตาม หรือตรวจสอบพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น โดยเน้นเรื่องการประกันคุณภาพการศึกษาทั้งพุทธิกศึกษาทุกชั้นและธรรมวินัยทุกระดับ
- จัดทำแผน ตรวจสอบและปรึกษาหารือเกี่ยวกับการคัดเลือกข้อสอบประจำปี สำหรับพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น คัดเลือกครูหรืออาจารย์ที่มากด้วยความรู้ และประสบการณ์ทั้งพระสงฆ์และฆราวาสเพื่อให้การ ศึกษาประกอบด้วยคุณภาพ
- ปรึกษาหารือเกี่ยวกับการเสนอการก่อสร้าง และเปิดพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น ก่อนที่จะเสนอเรื่องให้กระทรวงธรรมการและศาสนาเห็นชอบเป็นทางการ
- ทำการติดต่อประสานงานกับพุทธิกศึกษาทั่วโลกที่นับถือพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะโดยวิธีการทัศนศึกษา ด้วยคณะผู้บริหาร หรือ สมณะนิสิต ทั้งนี้เพื่อหาประสบการณ์ในพัฒนาหลักการบริหาร การจัดการพุทธิกศึกษาให้มีความพัฒนาก้าวหน้า
- รวบรวม และตีพิมพ์เผยแผ่วารสาร “พุทธศึกษา”

โดยทั่วไปพุทธิกศึกษาแห่งชาติที่มีหน้าที่ในการดูแลพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น ซึ่งมีโครงสร้างดังนี้[๑๐๑]

๑. **เลขาธิการ** ประกอบด้วยอธิบดีและรองอธิบดี มีหน้าที่ดังนี้

- มีนโยบายอบรมพุทธิกศึกษาทุกระดับ
- ดูแลสำนักงานที่เกี่ยวข้องกับพุทธิกศึกษา

---

[๙๙] **ព្រឹត្តិប័ត្រព័ត៌មាន**,ទំព័រ ๑๕-๑๖.

[๑๐๐] ប្រភពដដែល.

[๑๐๑] ព្រះមហាសៅរ៍ ចន្ទថុល្លនិងក្រុមការងារ,ប្រភពដដែល,ទំព័រ ១៩-២៥.

- ติดต่อประสานกับสำนักงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งการให้กำลังใจและพัฒนาการทุกด้านที่เกี่ยวข้อง
- ออกเอกสารทางการในการชี้แนะ การตัดสิน การสั่งการ โดยประสานกับพุทธิกศึกษา
- ทำรายงานที่เกี่ยวข้องกับพุทธิศึกษา
- ติดต่อประสานงานกับสถาบันการศึกษาในประเทศ และต่างประเทศเพื่อพัฒนาพุทธิศึกษา
- บริหารจัดการพุทธิกสมาคมสมณศึกษาพุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤตเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา

๒. สำนักงานพุทธิประถมศึกษา ประกอบด้วยประธาน๑ คน และผู้ช่วย ๑ คน มีหน้าที่ดังนี้

- ตรวจสอบ ปรับปรุงหลักสูตรพุทธิกประถมศึกษาโดยติดต่อประสานงานกับสำนักงานที่เกี่ยวข้อง
- ทำสถิติโรงเรียนพุทธิกประถมศึกษาและสมณศึกษา
- ตรวจสอบ ติดตามงานพุทธิกประถมศึกษา
- ให้ความแนะนำ แสดงความคิดเห็นทุกงานที่เกี่ยวข้องกับพุทธิกศึกษา
- ติดต่อประสานงานกับสำนักงานที่เกี่ยวข้องในด้านการบริหาร การจัดการและสารสนเทศ
- จัดเตรียมสอบวุฒิบัตรพุทธิกประถมศึกษา
- ตรวจสอบคำยื่นขอเปิดโรงเรียนพุทธิประถมศึกษาและแนะนำให้ยื่นขอเป็นทางการ
- ทุกการงานต้องขอความเห็นชอบตามลำดับขั้นของอธิการฐานพุทธิกศึกษา

๓. สำนักงานพุทธิกมัธยมศึกษา ประกอบด้วยประธาน ๑คน และผู้ช่วย ๑ คน มีหน้าที่ดังนี้

- ตรวจสอบและปรับปรุงหลักสูตรพุทธิกมัธยมศึกษาโดยติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- ทำสถิติโรงเรียนพุทธิกมัธยมศึกษาและสามัญศึกษา
- ตรวจสอบและติดตามการดำเนินงานของพุทธิกมัธยมศึกษา
- แนะนำและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวข้องกับพุทธิกมัธยมศึกษา
- ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งด้านการบริหาร การจัดการ และสารสนเทศ
- จัดเตรียมสอบเอาวุฒิบัตรและสอบคัดเลือกเข้าพุทธิกมหาวิทยาลัย
- ตรวจสอบคำเสนอขอเปิดโรงเรียนพุทธิกมัธยมศึกษาถูกต้องตามกฎระเบียบทางการ

- ทุกการงานต้องขอความเห็นชอบตามลำดับขั้นของอธิการฐานพุทธิกศึกษา

๔. สำนักงานธรรมวินัย ประกอบด้วยประธาน ๑ คน และผู้ช่วย ๑ คน มีหน้าที่ดังนี้

- เป็นเสนาธิการ(ผู้จัดการ) ของพุทธิกศึกษาแห่งชาติ
- ทำสถิติโรงเรียนธรรมวินัย และสมณศึกษา
- ตรวจสอบ ปรับปรุงหลักสูตรธรรมวินัยด้วยการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานพุทธิกศึกษา
- จัดเตรียมสอบวุฒิบัตรธรรมวินัย
- มอบวุฒิบัตรธรรมวินัย
- ติดต่อประสานงานกับสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองคณะเกี่ยวกับงานด้านธรรมวินัย
- ตรวจสอบคำเสนอเปิดโรงเรียนธรรมวินัยให้ถูกต้องตามกฎระเบียบทางการ
- ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการบริหาร การจัดการ และสารสันเทศน์
- จัดทำเอกสารเพื่อสอนระดับธรรมวินัย
- ทุกการงานต้องขอความเห็นชอบตามลำดับขั้นของอธิการฐานพุทธิกศึกษา

๕. สำนักงานการวางแผนการพัฒนาการศึกษา ประกอบด้วยประธาน ๑ คน และผู้ช่วย ๑คน มีหน้าที่ดังนี้

- ติดต่อประสานงานกับกระทรวงศึกษาธิการและหน่วยงานศึกษาด้านเทคนิค
- ปรับปรุงหลักสูตรทั่วไปเพื่อสอนเพิ่มเติมในวิชาบาลี สันสกฤตและรายวิชาพระพุทธศาสนา
- รวมรวบบทความเพื่อจัดพิมพ์เป็นวารสารพุทธิกศึกษา
- ปรับปรุงสื่อเกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน
- ติดต่อประสานงานเพื่อหาเครื่องทดลองสำหรับสอนพุทธิกมัธยมศึกษา
- ศึกษา ประเมินผลการอบรม ตรวจสอบหลักสูตร เอกสารศาสนา ตรวจสอบแผนปฏิบัติงานของทางการ การศึกษาวิชาชีพครู การจัดการพุทธิกศึกษาและการประกันคุณภาพครู
- ติดต่อประสานงานและติดตามเทคนิคด้านการศึกษาธรรมวินัยประถมศึกษาและมัธยมศึกษา
- ทุกการงานต้องขอความเห็นชอบตามลำดับขั้นของอธิการฐานพุทธิกศึกษา

๖. สำนักงานวิชาชีพครูประกอบด้วยประธาน ๑ คน และผู้ช่วย ๑ คน มีหน้าที่ดังนี้

- ติดต่อประสานงานกับกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวกับเอกสารและศาสตร์การสอน

- จัดทำแผนคัดเลือกสอบครูทุกระดับเพื่อนำเสนออธิการฐานพุทธิกศึกษา (พุทธิกศึกษาแห่งชาติ) และรัฐบาล

- ทำแผนโครงการเปิดสอนวิชาชีพครูทุกระดับ

- ค้นคว้า ปรับปรุงหลักสูตรศึกษา รวมรวบเอกสารเตรียมสอน

- ทุกการงานต้องขอความเห็นชอบตามลำดับขั้นของอธิการฐานพุทธิกศึกษา

๗. สำนักงานอธิการกิจพุทธิกศึกษา (สำนักงานเกี่ยวกับการตรวจสอบพุทธิกศึกษา) ประกอบด้วยประธาน ๑ คน และผู้ช่วย ๑ คน มีหน้าที่ดังนี้

- ทำตรวจสอบ ติดต่อการเรียนการสอนตามแต่ละพุทธิกศึกษาทั้งประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยการร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (สำนักงานด้านเทคนิคการศึกษา,สำนักงานวิชาชีพครู)

- แนะนำพุทธิกศึกษาให้จัดระเบียบการเรียนการสอนให้ถูกต้องตามระบบวิชาชีพ

- ทำแผนเกี่ยวกับการตรวจสอบติดตามพุทธิกศึกษา

- ทำรายงานถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- ทุกการงานต้องขอความเห็นชอบตามลำดับขั้นของอธิการฐานพุทธิกศึกษา

ค. พุทธศาสนบัณฑิต (Institut Bouddhisque) มีหน้าที่ดังนี้ [๑๐๒]

- ดูแล และปกครองคณะกรรมการชำระพระไตรปิฎก

- ดูแล และปกครองคณะกรรมการรับผิดชอบด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม

- ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับทฤษฎีศาสนา ศาสนาเปรียบเทียบ และวรรณกรรมทางศาสนา

- ให้การบริการห้องสมุดพุทธศาสนบัณฑิตแก่สาธารณชน และห้องสมุดทุกวัดวาอารามทั่วประเทศ

- ตรวจสอบบทความ ตีพิมพ์หนังสือที่ชำรุด

- ตรวจสอบหนังสือธรรมวินัย ศาสนา ทุกประเภทก่อนจะตีพิมพ์

- เผยแผ่บทความทางศาสนา อักษรศาสตร์ ด้วยการตีพิมพ์วารสาร และการจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ

- ติดต่อประสานงานกับสมาคมพุทธศาสนาทั่วโลก เพื่อหาประสบการณ์ในการพัฒนาพุทธศาสนบัณฑิต

- ตีพิมพ์เผยแพร่วารสาร “กัมพุชาสุริยา”

---

[๑๐๒] **ព្រឹត្តិប័ត្រព័ត៌មាន**,ទំព័រ ១៤-១៥.

๓.๘ นโยบายการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน

หลังจากผ่านวิกฤตทางการเมืองในช่วงระหว่างปีค.ศ.๑๙๙๓ – ๑๙๙๘ กัมพูชาก็เข้าสู่ความมั่นคงทางการเมืองอีกครั้ง ทำให้รัฐบาลมีโอกาสในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่๑ (ค.ศ.๑๙๙๖ – ๒๐๐๐) โดยได้กำหนดแนวทางกว้างๆ ในเชิงนโยบาย ยุทธศาสตร์ และ เป้าหมายในการพัฒนาการศึกษาไว้ ๓ ประการคือการให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมโดยทั่วกัน การยกระดับคุณภาพทางการศึกษา และการปรับปรุงการวางแผนบริหารจัดการด้านการศึกษาให้เข้มแข็งมากขึ้น โดยมีแผนการลงทุนด้านการศึกษารองรับในช่วงระหว่างปีค.ศ. ๑๙๙๕ – ๒๐๐๐ ต่อมาจากการปรึกษาหารือกับองค์การระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องในระดับหนึ่ง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๒ (ค.ศ.๒๐๐๑ – ๒๐๐๕) ก็เป็นการสานต่อแนวทางการพัฒนาการศึกษาที่เน้นถึงระดับแผนปฏิบัติการมากขึ้น[๑๐๓]

ทั้งนี้แผนยุทธศาสตร์ระดับชาติในการขยายโอกาสทางการศึกษานั้น ประกอบด้วยแผนระยะสั้น ปีค.ศ.๒๐๐๑ – ๒๐๐๒ แผนระยะยาวปี ค.ศ.๒๐๐๓ – ๒๐๑๕ และแผนระยะปานกลางปี ค.ศ. ๒๐๐๔ – ๒๐๐๘ โดยแผนระยะปานกลางปีค.ศ.๒๐๐๔ – ๒๐๐๘ และแผนระยะยาวปี ค.ศ. ๒๐๐๓ – ๒๐๑๕ เป็นการปรับปรุงจากแผนระยะสั้นปี ค.ศ.๒๐๐๑ – ๒๐๐๒ กับแผนยุทธศาสตร์ในการลดภาวะความยากจน (Poverty Reduction Strategic Plan: PRSP) เมื่อปีค.ศ. ๒๐๐๒ เป็นหลัก โดยให้สอดรับกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและเศรษฐกิจระดับมหาภาคในช่วง ๑๐ – ๑๕ ปีข้างหน้าของกัมพูชาร่วมกับแนวทางจากการประชุม World Education Forum และ Millennium Development Goals ซึ่งเน้น Education for All[๑๐๔]

แผนระยะยาว ปี ค.ศ.๒๐๐๓ – ๒๐๑๕ นั้น ได้กำหนดให้กัมพูชาบรรลุเป้าหมายดังต่อไปนี้ภายในปีค.ศ. ๒๐๑๕

๑. การเข้ารับการศึกษาขั้นพื้นฐานเพิ่มสูงขึ้นเป็น ๓.๘ ล้านคน

---

[๑๐๓] พัชราวลัย วงศ์บุญสิน , **แนวทางการพัฒนาการศึกษาของประเทศสมาชิกใหม่อาเซียน: กรณีประเทศกัมพูชา และเวียดนาม<** http://www.thaiworld.org/th/include/answer_search.php?question_id=948>(24 August 2010) .,MoEYS (2001), **Education Reform in Cambodia, 2001**,Ministry of Education, Youth and Sport, Royal Government of Cambodia, Available at <www.moeys.gov. kh/education reform in_Cambodia /strategic_analysis. >(28 August 2010)

[๑๐๔] พัชราวลัย วงศ์บุญสิน , **อ้างแล้ว.,** MoEYS (2003), **Education for All National Plan 2003 - 2015**. Ministry of Education, Youth and Sport, Available at <www.moeys.gv.kh/efa /Millennium_ Development.html.and MoEYS (2003). Education for All National Plan 2003-2015. Ministry of Education, Youth and Sport, Royal Government of Cambodia. > (28 August 2010)

๒. การเพิ่มชั่วโมงการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา

๓. การเพิ่มห้องเรียนและสถานที่เรียนในพื้นที่ขาดแคลน

๔. การเพิ่มปริมาณและคุณภาพครูและการฝึกหัดครู โดยเน้นสำหรับระดับมัธยมศึกษามากขึ้นคือปีละประมาณ ๑๐, ๐๐๐ คน ด้วยอัตราเงินเดือนเพิ่มสูงขึ้นร้อยละ ๓ – ๕ ต่อปี[๑๐๕]

ทั้งนี้ กัมพูชาได้มีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ทางศึกษามาได้ระยะหนึ่งแล้ว ดังจะเห็นได้จากแผนยุทธศาสตร์ที่เรียกว่า Educational Strategic Plan, 2004 - 2008 หรือที่เรียกโดยย่อว่า ESP 2004/08 แผนยุทธศาสตร์ทางศึกษาดังกล่าว มีเป้าหมายระยะยาวในการทำให้เด็กและเยาวชนชาวกัมพูชาทุกคน ได้รับโอกาสทางการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึง ทุกระดับสถานะทางเศรษฐกิจ ทุกเพศ ทุกพื้นที่ ทุกเชื้อชาติ แม้ผู้พิการทางร่างกาย เพื่อให้สอดรับกับรัฐธรรมนูญของประเทศ และความผูกพันที่ทางรัฐบาลมีต่อ U.N. Convention on the Rights of the Child[๑๐๖]

แผนดังกล่าวตามรายงานของกระทวงศึกษาธิการระบุว่าผู้ที่มาสมัครเข้าเรียนระดับประถมศึกษามีจำนวนเกินเป้าหมายที่กระทรวงกำหนด ส่วนโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายมีผู้สอบไล่ได้ร้อยละเก้าสิบสี่ (๙๔.๕%) โรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายมีผู้สอบไล่ได้ร้อยละเจ็ดสิบ (๗๐%) สถิตินี้บ่งบอกถึงแนวทางพัฒนาของกระทรวงที่ต้องการลดอัตราผู้ไม่รู้หนังสือ คือการตั้งใจที่จัดตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นให้ได้ทั่วทุกตำบล ส่วนมัธยมศึกษาตอนปลาย เป้าหมายในอนาคตคือให้ได้ทั่วทุกอำเภอ ทั้งนี้ เพื่อให้คนยากจนทั่วทุกภาคของประเทศมีโอกาสได้ศึกษาได้มากที่สุดเท่าที่ควร หรืออาจกล่าวได้ว่าภาครัฐพยายามลดอัตราคนไม่รู้หนังสือให้เหลือน้อยที่สุด[๑๐๗]

ด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา แผนพัฒนาของกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมระยะยาว ๕ ปี (Strategy plan for National Development, 2009 - 2013: Ministry of Religion and Cults) ซึ่งประเด็นแรกให้น้ำหนักไปที่การประเมินผลงานที่ผ่านมาทางด้านสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา และการพยายามวางแผนเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ในอนาคต ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

๑.ให้ความสำคัญด้านการสอบเข้าพุทธิกศึกษา (สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา) และสอบเอาวุฒิบัตรทุกระดับ และการสอบคัดเลือกทุนศึกษา

---

[๑๐๕] พัชราวลัย วงศ์บุญสิน ,อ้างแล้ว..,MoEYS (2003), **Education for All National Plan 2003-2015**, Ministry of Education, Youth and Sport, Royal Government of Cambodia. Available at <www.moeys.gov.kh >(28 August 28, 2010)

[๑๐๖] พัชราวลัย วงศ์บุญสิน ,อ้างแล้ว.

[๑๐๗] See more on MoEYS, **Education congress summary report on the education, youth and sport performance for the academic year 2007-2008 and the academic year 2008-2009 goals**. Available at <www.moeys.gov.kh >(28 August 28, 2010)

๒. เพิ่มอัตราค่าตอบแทน(เงินเดือน)ประจำชั่วโมง แก่ครู อาจารย์ และศาสตราจารย์ทุกระดับของสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์

๓. การจัดสัมมนาเพื่อพัฒนาหลักสูตรสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์

๔. ส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ทุกระดับ ทั่วเขต/กรุง

๕. ขยายสถาบันพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้นทั่วเขต/กรุง

๖. ขยายวิทยาเขตอุดมศึกษาทั่วเขต/กรุง

๗. ปรับแนวทางการบริหารการจัดการพุทธิกศึกษาทุกระดับชั้น

๘. การตีพิมพ์เอกสารการศึกษาเกี่ยวสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาทุกระดับชั้น และ

๙. การจัดทำกฤษฎีเกี่ยวกับสถาบันการศึกษานี้

นอกจากนี้ แผนพัฒนานี้ยังให้ความสำคัญเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า หรือที่เรียกว่างานวิจัย การแปล คัมภีร์อรรถกถา และรวบรวมตีพิมพ์เอกสารที่มีประโยชน์ทางด้านวรรณกรรม อักษรศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อยกระดับการศึกษา และศีลธรรมสังคมตามระยะพระพุทธศาสนา อีกส่วนหนึ่งคือการจัดตั้งห้องสมุดทั่วเขต/กรุง เพื่อบริหารแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป พร้อมทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามระยะสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุกระจายเสีย โทรทัศน์ วารสาร เป็นต้น[๑๐๘]

จากแผนพัฒนาดังกล่าวนับได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการขับเคลื่อนการศึกษาของพระสงฆ์ให้มีความก้าวหน้า เพื่ออบรมศีลธรรม และจริยธรรมแก่สังคม และเพื่อตอบสนองต่อแผนนโยบายของรัฐบาลที่เรียกว่า “The Government ‘s Rectangular Strategy” ที่ให้ความสำคัญด้านการพัฒนาทรัพยากรบุคคลที่ประกอบด้วยคุณภาพตามระยะการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเรียกว่าการศึกษาเพื่อทุกคน (Education for all) ที่มีเป้าหมายหลักคือความเท่าเทียมด้านการศึกษาขั้นพื้นฐาน ลดอัตราผู้ที่ไม่รู้ตัวหนังสือ หรือเปิดโอกาสให้คนยากจนได้ศึกษาเล่าเรียนให้ได้มากที่สุด[๑๐๙] ซึ่งสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาแห่งนี้ได้ทำบทบาทหน้าที่อย่างสำคัญในการเปิดโอกาสให้ลูกชาวไร่ชาวนาที่ห่างจากตัวเมือง ไร้โอกาสด้านการศึกษาจะได้รับการศึกษาเพราะ ดังที่ได้รับทราบ

---

[๑๐๘] **Strategy plan for National Development**, 2009 - 2013 **: Ministry of Religion and Cults.**

[๑๐๙] Samdech Akka Moha Sena Padei Techo Hun Sen, Prime Minister of the Kingdom of Cambodia, Addressed about **“Rectangular Strategy” for Growth, Employment, Equity and Efficiency Phase II** ,First Cabinet Meeting of the Fourth of the Fourth Legislature of the National Assembly at the Office of the Council of Ministers, Phnom Penh,26 September 2008.Available at <http://www. aideffectiveness.org/media/k2/attach ments/Rectangular_Strategy Phase_II_1.pdf> (28 August 2010)

กันทั่วไปแล้วว่า พระสงฆ์ชาวกัมพูชาส่วนใหญ่เป็นลูกชาวไร่ชาวนาที่เข้ามาบวชเพื่อหาโอกาสทางการศึกษาเล่าเรียนทั้งด้านพุทธจักรและอาณาจักร

สรุปท้ายบท

จากการกล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่ารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชามีลักษณะคล้ายคลึงและต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย ดังเช่นในยุคต้น ๆ การศึกษายังอยู่ในรูปแบบถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นโดยเน้นปริยัติธรรม และปฏิบัติคือศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งดำรงควบคู่กันจนมาถึงปลายยุคพระนคร ต่อมายุคหลังพระนครการศึกษาของคณะสงฆ์เน้นตามหลักจริตนิยมคือผู้ประสงค์จะเรียนรู้ตัวหนังสือจะต้องเข้ามาบวชเรียน เขียน อ่าน ซึ่งรูปแบบนี้ได้สืบทอดกันมาจนถึงก่อนยุคกัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส

การศึกษาของคณะสงฆ์ภายใต้การดูแลของฝรั่งเศส ช่วงต้น ๆ ยังยึดรูปแบบดังเดิมคือเน้นเรียนรู้ภาษาบาลีอย่างเดียว แต่เมื่อการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีการปรับปรุงรูปแบบใหม่ โดยเน้นประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ากับศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ทำให้การศึกษาคณะสงฆ์ไทยมีลักษณะโดดเด่น และพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้พระสงฆ์ชาวกัมพูชาส่วนหนึ่งได้มาศึกษาที่ประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง เมื่อพระสงฆ์เหล่านี้กลับมายังประเทศ มีบทบาทอำนาจทางสังคมมากกว่าพระสงฆ์ในประเทศ ที่สำคัญคือทางการเมืองซึ่งทำให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสประจำกัมพูชาต้องทบทวนบทบาทหน้าที่ของตน และล่าสุดได้เปิดโรงเรียนภาษาบาลีระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา โดยปรับปรุงทั้งหลักสูตรและรูปแบบการจัดการศึกษา พร้อมทั้งมอบทุนศึกษาให้พระชาวกัมพูชาไปศึกษาต่างประเทศ แต่เมื่อพิจารณารูปแบบแล้วจะพบว่าเป็นการนำเอารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมาประยุกต์ใช้ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาให้ลึกลงไปจะพบว่าการจัดการศึกษาคณะสงฆ์กัมพูชาของฝรั่งเศสมีวัตถุประสงค์หลัก ๆ คือเพื่อคานอำนาจบทบาทของไทยที่ส่งอิทธิพลกับพระสงฆ์กัมพูชาพร้อมทั้งการเปิดเรียนระดับบาลีศึกษานี้ได้ออกข้อบังคับมิให้พระสงฆ์เดินทางไปศึกษาที่ประเทศไทย

ภายใต้ราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ การศึกษาของคณะสงฆ์มีความพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เนื่องจากได้ปรับปรุงหลักสูตร และแนวทางการบริหารการจัดการศึกษาใหม่ให้เข้ากับบริบทสังคมในขณะนั้น พร้อมทั้งประยุกต์ใช้รูปแบบการศึกษาในสมัยฝรั่งเศสปกครองเข้ามาด้วย อนึ่ง นโยบายพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ “พุทธสังคมนิยม”หรือ “แนวทางสายกลาง” มีส่วนในการยกระดับการศึกษาและส่งเสริมพระพุทธศาสนา โดยรัฐบาลมองว่าการจะพัฒนาสังคมให้มีความก้าวหน้าและมีความสงบสุขไปได้ พระสงฆ์ควรมีบทบาททางสังคมมากขึ้น ซึ่งหมายความว่าพระสงฆ์ควรได้รับการศึกษามากกว่าเดิม เพื่องานสังคม แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อ

ศึกษาลึกลงไปพบว่ารัฐบาลในนามพุทธสังคมนิยมแอบแฝงด้วยความคิดทางการเมือง เนื่องจากเข้าใจว่าวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีศิลปวัฒนธรรมของชาวกัมพูชาผนวกเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

การศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาตกต่ำมากที่สุดในช่วงระหว่างสาธารณรัฐเขมรในสมัยรัฐบาลของนายพลลอน นอล และกัมพูชาประชาธิปไตยของนายพล พต พระพุทธศาสนาถูกยกเลิก พระสงฆ์ถูกบังคับให้สึก และสังหารชีวิต แต่พระพุทธศาสนาก์ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในรัฐบาลของ เฮง สำริน อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชายังไม่เป็นรูปธรรม จนกระทั่งหลังจากเลือกตั้งปีค.ศ.๑๙๙๓ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เริ่มได้รับฟื้นฟู รัฐบาลหันมาสนับสนุนคณะสงฆ์ตื่นตัวทางการศึกษามากขึ้น ขณะเดียวกัน รูปแบบการจัดการศึกษายังยึดรูปแบบดังเดิมคือเน้นด้านปริยัติธรรมโดยให้ความสำคัญหลักศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้ประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาในหลักสูตรนี้ด้วย เพื่อให้สอดคล้องต่อความต้องการของสังคม นอกเหนือจากนี้ ยังมีสถาบันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ด้วย ปัจจุบัน การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีถึงสามระดับ คือนับแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา ซึ่งสามารถบริการให้ความรู้แก่พระสงฆ์ และยกระดับพระพุทธศาสนาให้มีความพัฒนาเคียงคู่กับสังคม

กล่าวได้ว่า นับแต่ยุคกัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสจนถึงปัจจุบัน หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาจำแนกเป็นสองส่วนคือส่วนหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและอีกส่วนหนึ่งคือวิชาทั่วไป (วิชาของคฤหัสถ์) หรือศาสตร์สมัยใหม่เพื่อให้พระสงฆ์มีความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการโลกปัจจุบัน และสามารถประยุกต์ใช้วิชาพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์ต่าง ๆ ของโลกปัจจุบัน

บทที่ ๔

สภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในปัจจุบัน (ค.ศ. ๒๐๐๙)

ปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาพัฒนาก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว จนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนได้ทุกระดับชั้น ขณะเดียวกัน การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาก็ยังประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

๔.๑ สภาพปัญหาด้านนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษา

๑. คณะสงฆ์ไม่มีนโยบายและขอบเขตการจัดการศึกษาที่ชัดเจน ซึ่งการขาดนโยบาย ที่ชัดเจนทำให้คณะสงฆ์ขาดกรอบและทิศทางที่จะพัฒนาการจัดการศึกษาให้ดีขึ้นได้ อีกทั้งยังไม่สามารถอำนวยประโยชน์ต่อสังคมตามที่ควร เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไป จะพบว่ารากเหง้าของปัญหาส่วนหนึ่งยังอยู่รูปแบบการศึกษาที่ยังยึดแบบจารีตนิยม

๒. ความขัดแย้งระหว่างสองสถาบัน ได้แก่ กระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมกับสถาบันสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ ซึ่งสองสถาบันนี้มีความคิดเห็นแตกต่างกันในการจัดระบบแบบแผนพัฒนาการการศึกษา ด้านหนึ่งมองว่าพระสงฆ์ควรได้รับการศึกษาเหมือนคนทั่วไปที่สำคัญคือ หลักสูตร เพื่อวิสัยทัศน์กว้างขวางทันต่อกระแสโลก อีกด้านหนึ่งมองว่าการจัดในรูปแบบด้านจริยธรรมดีอยู่แล้วเพื่อรักษาวัฒนธรรมดังเดิม กล่าวคือวินัยของสงฆ์ ต่างคนต่างมองแตกต่างกัน ไร้ข้อยุติจนทำให้สถาบันการศึกษาแห่งนี้ต้องล้าช้า[๓]

๓. การจำกัดโควตา (Quota) ประจำปีของนักเรียนที่สอบเข้า จากรายงานประจำปีของสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติพบว่าโควตาของนักเรียนที่สอบเข้ามีจำนวนจำกัด คือจำนวนนักเรียนแต่ละโรงเรียนมีมากที่สุดระหว่าง ๕๐ – ๖๐ รูป/คน ถ้าโรงเรียนไหนที่มีจำนวนห้องเรียนมากจะแบ่งโควตาไปตามนั้น ส่วนพุทธิกอุดมศึกษาจะแบ่งไปตามแต่ละคณะของมหาวิทยาลัยนั้น ๆ คือแต่คณะไม่เกิน ๕๐ – ๖๐ รูป (ดูเพิ่มเติมจากภาคผนวก)

---

[๓] กระทรวงธรรมการและศาสนา, **កម្រងឯកសារអបអរសាទរអនុសំវច្ឆរមហាសន្និបាតមន្ត្រីសង្ឃទូទាំងប្រទេសលើកទី១៨ ថ្ងៃទី២៩-៣១ ខែធ្នូ ឆ្នាំ២០០៩**, (ភ្នំពេញ: กระทรวงธรรมการและศาสนา, ๒๐๐๙), ទំព័រ ១៧/២.

๔.๒ สภาพปัญหาและอุปสรรคด้านการจัดตั้งสถาบันการศึกษา

๑. ความไม่ชัดเจนของคณะสงฆ์เกี่ยวกับการจัดสถาบันการศึกษา หรือการจัดตั้งโรงเรียนพุทธิกศึกษา (บางครั้งเรียกว่าพุทธิกบาลี) ดูเหมือนว่าไม่คอยจะเป็นระบบแผนที่ชัดเจน เช่น การตั้งโรงเรียนพุทธิกศึกษา ยังมีลักษณะต่างคนต่างจัด ไร้ทิศทาง บางครั้งต้องอิงบารมีของพระเถระผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจทางการเมือง

จากรายงานประจำปีของสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติพบว่าการจัดตั้งโรงเรียนส่วนมากตั้งตามชื่อพระมหาเถระ และผู้มีอำนาจทางการเมือง เช่น พุทธิกสมเด็จเทพ วงศ์นิโรธรังสี พุทธิกสมเด็จลาส พาย สันสมกุศล พุทธิกสมเด็จอุ้มสุ้มมหามนตรี พุทธิกสมเด็จบัวร์ครี พุทธิกสมเด็จเจียสีม ตรอเพียงฌูก พุทธิกสมเด็จจวน ณาด กำปงจาม พุทธิกสมเด็จฮุน เซน ไป่ลิน เป็นต้น ทั้งนี้ก็ เนื่องจากพระมหาเถระ และผู้มีอำนาจทางการเมืองเป็นผู้ที่สนับสนุนด้านงบประมาณ บางครั้งเป็นผู้จัดการ หรือเป็นผู้อำนวยการด้วยตนเอง

ในที่ประชุมสมัชชาสงฆ์ประจำปี ค.ศ.๒๐๐๙ เมื่อวันที่ ๒๙ – ๓๑ ธันวาคม ๒๐๐๙ ซึ่งผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมรับฟังการประชุมครั้งนั้นด้วย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมได้กล่าวในที่ประชุมความตอนหนึ่งว่า จะมีการเปลี่ยนแปลงชื่อสถาบันพุทธิกศึกษาบางแห่งในอนาคต เช่น พุทธิกอุดมศึกษาจังหวัดกำปงจาม และบัดดำบอง เป็นต้น ซึ่งมีชื่อเป็นพุทธิกมหาวิทยาลัยพระนโรดมสีหนุอยู่แล้ว แต่ต้องการเปลี่ยนมาเป็นชื่อนักการเมืองระดับชาติ เช่น จะเปลี่ยนมาเป็นพุทธิกมหาวิทยาลัยสมเด็จอัครมหาเสนาบดีเดโช ฮุน เซน กำปงจาม และพุทธิกมหาวิทยาลัยสมเด็จอัครมหาธรรมโพธิศาล เจีย ซีม บัดดำบอง เป็นต้น ทั้งนี้ ก็คงจะเป็นการคาดหวังผลทางการเมือง หรือผู้มีอำนาจทางการเมืองให้ความสนับสนุนด้านงบประมาณ

๒. ปัญหาด้านอาคารสถานที่ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ที่ผ่านมาการจัดตั้งสถาบันหรือก่อสร้างโรงเรียนพุทธิกศึกษา มักเกิดจากความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป อีกส่วนหนึ่งได้จากปัจเจกบุคคลทางคณะสงฆ์และนักการเมืองสำคัญ ๆ จนต้องตั้งชื่อของบุคคลเหล่านั้นเป็นชื่อสถาบันพุทธิกศึกษา (ดูรายชื่อโรงเรียนพุทธิกศึกษาจากภาคผนวก) ส่วนงบประมาณของภาครัฐด้านก่อสร้างอาคารพุทธิกศึกษาดูเหมือนว่ามีน้อยมาก อีกประเด็นหนึ่ง การสร้างอาคารพุทธิกศึกษาส่วนมากไม่มีลักษณะแบบแผน มาตรฐานที่ชัดเจน กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมที่มีหน้าที่ในการดูแลด้านนี้ไม่คอยให้ความสำคัญ การจัดแผนพัฒนาของกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมไม่ได้กล่าวถึงในประเด็นนี้ ซึ่งไม่สอดคล้องตามแผนพัฒนาของรัฐบาล[๒]

---

[๒] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ២២.

๓. ปัญหาการกระจุกตัวของสถานศึกษา สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ปัจจุบันจำกัดอยู่เฉพาะเมืองหลวง (เขต/กรุง) ส่วนในชนบท จากการสำรวจจากตารางรายชื่อของสถาบัน การศึกษาและการลงพื้นที่ของผู้วิจัย พบว่าพุทธิกศึกษาประจำอำเภอมีน้องมาก ส่วนมากอยู่ที่จังหวัดใหญ่ๆ เช่นกันดาล บัดดำบอง กำปงจาม และเสียมเรียบ เป็นต้น ขณะที่การจัดพุทธิกศึกษาระดับอำเภอมีเพียงระดับประถมเท่านั้น ซึ่งบางครั้งก็ไม่ผ่านกระบวนการทางกฎหมาย

จากที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่าการ ศึกษาของคณะสงฆ์มีแต่ในเขตเมืองหลวง (เขต/กรุง) เท่านั้น ซึ่งสร้างช่องว่างระหว่างผู้ได้รับการศึกษากับผู้ที่ไร้การศึกษา ผู้ที่ต้องการศึกษาต้องเดินทางมาในเมืองหลวง ซึ่งผู้นั้นต้องมีความตั้งใจมั่นแนวแน่ทางการศึกษา จึงจะทนอยู่ได้นาน ซึ่งเป็นภัยอีกอย่างหนึ่งในระหว่างช่องว่างนี้ ถ้าหากมองย้อนไปในอดีต ที่สำคัญคือสมัยรัฐบาลลอน นอล และเขมรแดง พระสงฆ์ที่อยู่ภาคชนบทถูกอบรมและชวนเชื่อด้วยอุดมการณ์การเมือง จนนำไปสู่การประท้วงต่อต้านรัฐบาลและทำการปฏิวัติในที่สุด ทั้งนี้ เนื่องจากพระสงฆ์ที่อยู่ห่างจากเมืองหลวงขาดการศึกษาอย่างถูกต้อง

๔.๓ สภาพปัญหาด้านงบประมาณสำหรับส่งเสริมและพัฒนาบุคลากร

๑. ขาดการสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างจริงจังจากภาครัฐ ปัจจัยนี้นับได้ว่ามีส่วนสำคัญมากที่สุด แม้ว่าตามรัฐธรรมนูญจะระบุว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ รัฐต้องให้การสนับสนุนพุทธิกศึกษา หรือพุทธิกศึกษาอยู่ใต้การดูแลของรัฐบาล แต่ตรงข้ามกัน สถาบันเหล่านี้กลับได้รับการสนับสนุนงบประมาณไม่เพียงพอจากภาครัฐ ที่สำคัญคืองบประมาณด้านบุคลากรทางการศึกษา แม้ว่ารัฐบาลจะมอบทุนการศึกษาให้พระสงฆ์ศึกษาในสถาบันศึกษาศาสนาทุกระดับก็ตาม (เรียนฟรีทุกระดับชั้น) แต่จากรายงานประจำปีของสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติระบุว่า มีครูที่บรรจุเป็นเข้าราชการน้อยมาก ตัวอย่างเช่น พุทธิกมัธยมศึกษาตอนต้น (Pali Junior High School) ซึ่งมีอยู่ ๑๖ เขต/กรุง มีครูบรรจุเพียง ๕๑ รูป/คน อัตราจ้าง ๒๓ รูป/คน อาสาสมัคร ๑๒๘ รูป/คน รวมเป็น ๒๐๘ รูป/คน จำนวนนักเรียน ๔,๔๖๘ รูป/คน ห้องเรียน ๙๕ ห้อง พุทธิกมัธยมศึกษาตอนปลาย (Pali Senior High School) ซึ่งมีอยู่ ๑๑ เขต/กรุง มีจำนวนนักเรียน ๒,๓๘๖ รูป/คน ห้องเรียน ๕๒ ห้อง ส่วนจำนวนครูบรรจุ อัตราจ้าง และอาสาสมัครยังไม่ได้ระบุในแผนรายงาน ส่วนพุทธิกประถมศึกษา (Pali Primary School) ซึ่งมีอยู่ ๒๑ เขต/กรุง มีจำนวนนักเรียน ๑๐,๐๔๑ รูป ห้องเรียน ๖๒๘ ห้อง จำนวนครูบรรจุ ๙๓ รูป/คน อัตราจ้าง ๑,๗๓๓ รูป/คน อาสาสมัคร ๗๗๘ รูป/คน รวมเป็น ๗๔๔ รูป/คน

จากตัวเลขข้างต้นจะพบว่า จำนวนบุคลากรของรัฐทางสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์มีน้อยมาก ส่วนครูอัตราจ้าง และอาสาสมัครก็อยู่ใต้การดูแลของโรงเรียนแต่ละสำนัก ซึ่ง

หมายความว่า วัดไหนที่เปิดพุทธิกศึกษาต้องหางบประมาณในการอดหนุนครูที่มาสอนเอง ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากรัฐบาลคงจะเข้าใจได้ว่าพุทธิกศึกษาเป็นโรงเรียนกุศล หรือเป็นโรงเรียนสังคมสังเคราะห์ น่าจะได้รับความอุปถัมภ์อย่างดีจากพุทธศาสนิกชนจากภายในและนอกประเทศ

ปัจจัยดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าภาครัฐยังเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์น้อยมาก จากการบอกเล่าของบรรดาคณาจารย์ และครูตามโรงเรียนต่างๆ ที่ผู้วิจัยไปสัมผัสมาส่วนมากระบุว่าที่มาทำหน้าที่ ณ สถาบันแห่งนี้ เนื่องจากมีความเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนา อยากเอาความรู้มาฝากไว้กับศาสนา เพื่อเป็นบุญกุศลในอนาคต จึงมาสอนด้วยความตั้งใจ และเต็มใจ แม้ว่าค่าตอบแทนจะน้อยนิดก็ตาม

๒. ปัญหาคุณภาพของครู อาจารย์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้แก่นักเรียนนักศึกษา และไม่เพียงแต่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เท่านั้น แต่ต้องประกอบด้วยจรรยาบรรณวิชาชีพความเป็นครูหรือคุณธรรมความเป็นครู สำหรับการจัดการศึกษาของพระสงฆ์กัมพูชานั้น เรื่องการพัฒนาครู คณาจารย์ หรือบุคลากรทางการศึกษายังเป็นปัญหาจนถึงทุกวันนี้ เพราะผู้ที่สอนในสถาบันนี้ ส่วนมากครู คณาจารย์ระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษายังไม่ผ่านวิชาชีพครู แม้ว่ามีศูนย์อบรมวิชาชีพครู(Center for Teacher Training or Pedagogy of Teaching) ก็ตาม ดังรายงานประจำปีของพุทธมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช พนมเปญ ประจำปี ค.ศ.๒๐๐๖ – ๒๐๐๗ และ ๒๐๐๗ – ๒๐๐๘ ที่ว่าระหว่างปีค.ศ. ๒๐๐๗ – ๒๐๐๘ มีผู้ทีสอบเข้าศึกษาในศูนย์วิชาชีพครู หรือ Pedagogy of Teaching มีจำนวน ๑๐ รูป/คน เท่านั้น ซึ่งไม่เพียงพอต่อการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษา หากเปรียบเทียบกับสถิติโรงเรียนพุทธิกศึกษาที่มีจำนวนเพิ่มทุกปี ส่วนบุคลากรระดับอุดมศึกษามักได้รับอบรมจากมหาวิทยาลัยภูมินทร์พนมเปญ จากการพูดคุยกับนักเรียน และพระนิสิตของพุทธิกศึกษาพบว่า ครู และคณาจารย์ยังขาดเทคนิควิธีการ และความเข้าใจเรื่องเทคนิคการสอน ส่วนมากมีความรู้ความเข้าใจด้านพระพุทธศาสนาอย่างเดียว ดังนั้น เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาประกอบด้วยคุณภาพ ชอย ยีเฮียง (Chor Yihearng) ได้เสนอความคิดเห็นว่า ทั้งกระทรวงกิจการศาสนา และศาสนากับกระทรวง ศึกษาธิการ ควรร่วมมือกันในการพัฒนาบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีคุณภาพ กล่าวคือพระสงฆ์ก่อนจะเป็นครูหรือคณาจารย์ ควรผ่านขั้นตอนการอบรม ด้านจิตวิทยาการสอน ศาสตร์การสอน และเทคนิคในการสอน เหมือนกับการจัดการศึกษาของฆราวาสที่ผ่าน Pedagogy of Teaching[๗]

---

[๗] ឆយ យីហ៊ាង,ពុទ្ធសាសនានិងបញ្ហាការសិក្សា),កម្ពុជសុរិយា,លេខ៣,ឆ្នាំទី ๕๘,๒๐๐๔, ទំព័រ ๑๒๓.

๔.๔ สภาพปัญหาด้านหลักสูตร

๑. ปัญหาเรื่องการจัดหลักสูตรนับเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ยังประสบอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนแนวทางพัฒนากันมาเป็นเวลานาน นับแต่มีการจัดแบบจารีตนิยมมาจนถึงพัฒนาเป็นระบบแบบสมัยใหม่ เพื่อให้สอดคล้องต่อบริบทของสังคมแต่ละยุคสมัย ชอย ยีเฮียง แสดงความคิดเห็นว่าพระสงฆ์ควรได้รับการศึกษาศาสตร์สมัยใหม่ประยุกติใช้กับพระพุทธศาสนา[๔] ดังนั้น การจัดระบบหลักสูตรของพระสงฆ์ ต้องอาศัยหลักสูตรของฆราวาสกับหลักสูตรพระพุทธ ศาสนาผสมผสานเข้าด้วยกัน แต่ต้องมีความสมดุลซึ่งกันและกัน

จากการกล่าวข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การจัดหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ไม่เพียงแต่คำนึงถึงวิชาทางพระพุทธศาสนาเท่านั้นยังคำนึงถึงหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการที่เป็นหลักสูตรบังคับทั่วๆ ไป โดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญด้านศีลธรรมสังคม และเอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรม วิชาของกระทรวงศึกษาธิการให้ความสำคัญด้านวิชาชีพ และแนวทางแก้ปัญหาสังคม ดังนั้น จึงต้องบังคับให้พระสงฆ์ต้องเรียนรู้ควบคู่กัน

๒. ปัญหาการจัดการศึกษาที่ให้ความสำคัญด้านปริยัติมากกว่าปฏิบัติ ซึ่งการจัดการศึกษาในลักษณะแบบนี้ไม่สมดลกับหลักพระธรรมวินัยทางพระพุทธศาสนา ที่ให้ความสำคัญทั้งพระปริยัติและปฏิบัติ ซึ่งทั้งสองนี้ต้องให้ความสำคัญเท่าเทียมกัน จึงจะทำให้พระพุทธศาสนามีเจริญเคียงคู่อยู่กับสังคมอีกแสนนาน แต่การจัดการศึกษาด้านพระปริยัติ จากการวิเคราะห์ตารางหลักสูตร (ดูบทที่ ๔) พบว่าตารางแบ่งเวลาวิชาทางพระพุทธศาสนามีน้อยกว่าวิชาทั่ว ๆ ไป (วิชาของฆราวาส) ดังนั้น การให้บริการด้านความรู้ทางพระพุทธศาสนาแก่พระสงฆ์ อาจสันนิษฐานได้ว่า พระสงฆ์ที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาค่อนข้างจะน้อยมาก ซึ่งไม่สอดคล้องต่อการจัดตั้งสถาบัน “พุทธิกศึกษา - Buddhist Education” ซึ่งหมายถึงการให้ความสำคัญต่อการศึกษาทางพระพุทธศาสนาแต่ถ้ามองอีกด้านหนึ่งคือสังคมมีการเปลี่ยนแปลงหรือที่เรียกว่าโลกาภิวัฒน์ (Globalization) แต่การจัดการศึกษา ก็ควรให้สอดคล้องต่อความต้องการของสังคมโดยไม่ลืมพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา

๓. พระสงฆ์ให้ความสำคัญต่อศาสตร์สมัยใหม่ และวิชาชีพมากกว่าวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งในกรณีนี้พบเห็นทั่วไปในกัมพูชา โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่มีโอกาสเข้ามาศึกษาในเมืองหลวงพยายามเลือกเอาวิชาที่มีสำคัญต่อการประกอบวิชาชีพภายหลังสึกเป็นฆราวาส ถ้าหากมองในอีกด้านหนึ่ง วิชาเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่เข้าเวทีโลก แต่สำหรับพระสงฆ์ที่เรียนวิชาเหล่านี้ ส่วนมากเมื่อสำเร็จการศึกษาก็สึกเป็นฆราวาสหาเป็นประโยชน์ของ

---

[๔] ប្រភពដដែល,ទំព័រ ២៣.

ศาสนาไม่ ส่วนพระสงฆ์ที่ศึกษาในกรุงพนมเปญ จากการพูดคุยกับสมณะนิสิตพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราชระบุว่า มีพระสงฆ์หลายรูปไปศึกษาในมหาวิทยาลัยข้างนอกมากกว่ามหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา บางครั้งศึกษาควบคู่กันไป ซึ่งหมายความว่าศึกษาสองมหาวิทยาลัย เนื่องจากมีความคิดว่าหลังจากสำเร็จการศึกษาทางศาสนา โอกาสในการหางานยาก ส่วนมหาวิทยาลัยข้างนอกภายหลังสำเร็จการศึกษาแล้วมีตลาดแรงงานยินดีต้อนรับ ยิ่งปัจจุบัน รัฐบาลให้ความสำคัญสิทธิเท่าเทียมกันทางการศึกษา และการสอบเข้ามหาวิทยาลัย ทำให้พระสงฆ์ส่วนหนึ่งสอบเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยต่างๆ ทั้งในกรุงพนมเปญ และต่างจังหวัด ส่วนมหาวิทยาลัยที่ให้โอกาสแก่คนยากจนศึกษาในระดับอุดมศึกษา ได้แก่มหาวิทยาลัยพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resources University) จากการพูดคุยกับพระสงฆ์ที่วัดมหาไมตรีพนมเปญ ระบุว่า บางคณะมีพระสงฆ์มากกว่านักศึกษาที่เป็นฆราวาส

สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี นนท์ แง้ด สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาปรินายกแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งเป็นทั้งอธิการบดีพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช และเป็นผู้อำนวยการสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ ทรงมีพระฎีกา (หมายถึงพระโอฐ)ว่า “การศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา ภาษาบาลีในบ้านเราปัจจุบันกำลังประสบกับปัญหามาก ภาษาบาลีอ่อนแอลง เนื่องจากพระสงฆ์ไม่ ค่อยให้ความสำคัญทางศาสนา ไม่ให้ความเคารพสิกขาคารวดา ไม่หนักแน่นกับศาสนา ย่อหย่อนต่อการศึกษาทางศาสนา ให้ความสำคัญการศึกษาด้านวัตถุนิยมมากกว่า ‘บวชเรียน สึกทำงาน”[๕] เฮง มินาจินดา ประธานพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสังคม กล่าวว่า “พระสงฆ์ทุกวันนี้ชอบศึกษาเล่าเรียนมาก วัน ๆ เห็นแต่ไปเรียนกัน แต่ไม่รู้เรียนอะไร ส่วนมากด้านอาณาจักร แต่พุทธจักรไม่คอยจะสนใจเท่าไร”[๖]

๔.๕ สภาพปัญหาการจัดการศึกษาตามหลักการไตรสิกขา

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ถ้ามองในด้านหนึ่ง ก็ทำให้พระศาสนามีความพัฒนา เนื่องจากมีบุคลากรมากด้วยความรู้ สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ภาคประชาชนทั่วทุกมองโลก เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อสังคม ถ้าพระสงฆ์ไม่เห็นแก่ตัว แต่หากมองอีกด้านหนึ่ง การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ปัจจุบัน กำลังท้าทายพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ซึ่งผู้ที่ศึกษาให้ความสำคัญเคารพ เชื่อถือศาสนาน้อย เอาศาสนาเป็นเครื่องมือ หาประโยชน์ส่วนตัว ส่งผลโดยตรงต่อพระพุทธศาสนา และทำให้ศาสนาต้องเสื่อมสูญไปอีกด้วย ผลที่ได้รับคือการแปลง ตีความเนื้อหา

---

[๕] บทสัมภาษณ์ สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีนนท์ แง้ด, ๑๓ ตุลาคม ๒๐๐๙.

[๖] บทสัมภาษณ์ ดร. เฮง มุนีจินดา, ๘ มกราคม ๒๐๑๐.

ในพุทธพจน์หรือพระธรรมวินัยผิดเพี้ยนจากต้นฉบับเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก สร้างความเข้าใจผิด ๆ ต่อสังคม พระสงฆ์คงจะไม่ใช่เป็นตัวแทนด้านศิลปวัฒนธรรม วรรณกรรม อักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์อีกต่อไป

ประเด็นปัญหานี้ยิ่งให้ทำพระพุทธศาสนาต้องประสบกับความเสื่อมสูญในที่สุด ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์เหตุแห่งความเสื่อมของพระพุทธศาสนาไว้ว่า[๗]

ภิกษุทั้งหลาย มูลเหตุ ๔ ประการที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม...คือ

๑. พวกภิกษุเล่าเรียนสูตรกันมาผิดลำดับโดยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี ก็เป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี

๒. เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมเครื่องทำความเป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ

๓. เป็นพหูสูต เรียนจบคัมภีร์ ทรงจำวินัย ทรงมาติกา ไม่ถ่ายทอดสูตรแก่ผู้อื่นโดยเคารพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นล่วงลับไป สูตรก็ขาดรากฐาน ไม่มีที่พึ่งอาศัย

๔. เป็นเถระเป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอกกมนธรรม (นิวรณ์ธรรม) ทอดธุระในวิเวก ไม่ปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมู่คนรุ่นหลังพากันตามอย่างภิกษุเถระเหล่านั้น แม้หมู่คนรุ่นหลังนั้นก็เป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อนเป็นผู้นำในโอกกมนธรรม ทอดธุระในวิเวก ไม่ปรารถนาความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ซึ่งปัญหานี้เคยมีแล้วในสมัยลอน นอล และสมัยเขมรแดง จนที่สุด ทั้งพระพุทธศาสนาและการศึกษาถูกยกเลิก

ตรงกันข้าม หากพระภิกษุตั้งหมั่นเพียรกับการศึกษา เจ้าใจอย่างแจ่มแจ้งซึ่งพระธรรมวินัยด้วยอรรถและพยัญชนะ เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เป็นพหูสูตทรงจำวินัย มาติกา ถ่ายทอดความรู้สู่คนรุ่นหลัง เป็นผู้มักน้อย ตั้งอยู่ในความวิเวก สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นที่ดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาไว้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและสืบต่อไปกระทั่งอนาคตคือ“การศึกษาพระธรรมวินัย”ซึ่งการศึกษาในที่นี้หมายถึงไตรสิกขา

ไตรสิกขาหมายถึงข้อที่จะต้องศึกษาหรือข้อที่จะต้องปฏิบัติมี ๓ อย่าง[๙] ได้แก่ศีลเรียกว่าสีลสิกขา สมาธิเรียกว่าจิตสิกขา และปัญญาเรียกว่าปัญญาสิกขา รวมเรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งทั้ง ๓ อย่างนี้จะต้องมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยเริ่มจากศีลก่อน นั่นคือบุคคลต้องมีศีลหรือต้องรักษา

---

[๗]ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,**ពុទ្ធសាសាន២៥០០**,ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ១៩៥៧), ទំព័រ ១៧៨ - ១៧៩.

[๙] พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๑.

ศีลก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงเจริญสมาธิได้อย่างแน่วแน่ ต่อจากนั้นปัญญา คือการรู้แจ้งก็จะเกิดขึ้นในจิตใจของตนเอง

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา เป็นการศึกษาและอบรมเกี่ยวกับศีล สมาธิและปัญญา นั่นคือ ถ้ามีการฝึกฝนด้านกายและวาจาให้ยิ่งขึ้นไป เรียกว่า อธิสีลสิกขา ถ้าฝึกฝนด้านจิตใจให้มีคุณภาพเรียกว่าอธิจิตตสิกขา และถ้ามีการฝึกฝนอบรมด้านปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปเรียกว่า อธิปัญญาสิกขา ซึ่งมีดังนี้[๙]

๑. อธิศิลสิกขา (ศีล) คือ การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ

๒. อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) คือ การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพสมรรถภาพ และสุขภาพของจิต

๓. อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) คือ การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน

ไตรสิกขาคือฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง[๑๐]

สรุปท้ายบท

จากที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชายังประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน คือด้านหนึ่งเป็นผู้บริหารการจัดการศึกษาของสถาบันสงฆ์ อีกด้านหนึ่งคือผู้ศึกษาเอง

ผู้บริหารการจัดการศึกษาของสถาบันสงฆ์ยังไม่เข้าใจเพียงพอต่อการวางแผนนโยบายจัดการศึกษาและยกระดับการศึกษา มีความขัดแย้งภายในกันเอง กระทั่งการรับนักเรียน นักศึกษาเข้ามาเรียนต่อยังมีจำนวนจำกัด และการเข้ามามีส่วนรวมของรัฐบาลด้านงบประมาณก็นับได้ว่ายังไม่มากเพียงพอ อนึ่ง ด้านหลักสูตรก็ยังไม่ได้รับการปรับปรุงที่สมควรไปตามยุคสมัย ไม่ว่าจะเป็น

---

[๙] พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐ – ๑๑.

[๑๐] พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**,พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๐๔.

วิชาทางพระพุทธศาสนาและวิชาโลกสมัยใหม่ ผู้ที่ถ่ายทอดวิชาเหล่านี้ ยังไม่มีประสบการณ์มากพอ ทั้งนี้ ล้วนแต่ส่งผลกระบทโดยตรงต่อการพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

ส่วนนักเรียน นักศึกษาของสถาบันสงฆ์ให้ความสำคัญวิชาชีพมากกว่าวิชาในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา หากพระสงฆ์ไม่ตั้งอยู่ในปริยัติและปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอที่สำคัญคือไตรสิกขา กล่าวคือพระสงฆ์ไม่เพียงแต่มีความรู้ด้านปริยัติอย่างเดียว แต่มีหลักประพฤติปฏิบัติอันงดงาม ขณะเดียวกัน ก็ส่งผลด้านลบ หากพระสงฆ์ยึดติดกับวัตถุนิยม มัวเมากับโลกิยวัตถุจนลืมหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาวิชาทางศาสนา และทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อพระธรรมวินัย การศึกษาวิชาทางพระพุทธศาสนาคือเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้อยู่อีกนานเคียงคู่กับสังคม

บทที่ ๕

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา” ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยไว้ ๓ ประการดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาพัฒนาการของมาของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา

๒. ศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

๓. ศึกษาสภาพปัญหาจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

วิธีการในศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ดังกล่าว มี ๒ ลักษณะ คือการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงภาคสนาม (Field Research) คือราชอาณาจักรกัมพูชา จากการศึกษาสามารถสรุปผล และข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการศึกษา

๑. พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา

ประเทศกัมพูชาได้รับพระพุทธศาสนาเข้ามาจากอินเดียภายหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๔ โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นพระประธาน ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งมคธรัฐ ภายหลังการสังคายนาครั้งนั้น พระเถระซึ่งเป็นพระประธานก็ได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศต่างๆที่สำคัญคือพระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้นำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศสุวรรณภูมิซึ่งเป็นดินแดนของประเทศกัมพูชาในอดีต

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาได้พัฒนามาทุกยุคสมัย ซึ่งแต่ละยุคสมัยมีเหตุการณ์เกิดขึ้นแตกต่างจากกัน ไปตามบริบทของสังคมนั้น ๆ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมีความผูกพันทางการเมือง โดยเฉพาะในยุคต้น ๆ เมื่อผู้นำประเทศนับถือศาสนาหรือนิกายไหน ๆ ศาสนาหรือนิกายนั้น ๆ ย่อมมีความเจริญ ส่วนพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชา ถึงแม้ว่าวิถีชีวิตได้ประยุกต์ใช้กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังไม่ละเลิกความเชื่อดังเดิมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นการเคารพนับถือผสมผสานกันระหว่างศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายาน จนมีการสร้างศาสนสถานเป็นอนุสรณ์สำหรับศาสนา และนิกายนั้น ๆ แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาในยุคหลังพระนครได้รับผลกระทบเป็นอย่างมากจากความไม่มั่นคงทางบ้านเมือง

ครั้งเมื่อประเทศกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส พระพุทธศาสนาได้กลายเป็นเครื่องมือทางการเมือง ทั้งพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชน และนักการเมืองทำการเคลื่อนไหวต่อต้านเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสเพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ และเอกราชในฐานะเจ้าของประเทศ ถึงแม้ว่าในยุคสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ประเทศได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส แต่พระพุทธศาสนายังมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ที่สำคัญคือผู้นำประเทศได้นำเอาหลักธรรม “สายกลางหรือพุทธสังคมนิยม” เป็นแนวทางการบริหารประเทศ เนื่องจากทฤษฎีนี้อยู่บนพื้นฐานแนวความคิดทางพุทธศาสนาโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวกัมพูชา โดยเน้นหลักความเสมอภาค ความเป็นอยู่ที่ดีของคนยากจน และเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งหมายความว่าเพื่อส่งเสริมบารมีทางการเมืองนั้นเอง และทางการเมืองก็มีส่วนในการยกระดับพระพุทธศาสนาให้พัฒนาก้าวหน้า ขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาในยุคสาธารณรัฐเขมร พระสงฆ์ถูกนักการเมืองหลายฝ่ายโฆษนาชวนเชื่อให้เข้าข้าง และเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมือง จนกระทั่งพระสงฆ์มีส่วนร่วมในการปฏิวัติในยุคกัมพูชาประชาธิปไตย ที่รู้จักในนามเขมรแดง ซึ่งยุคนี้เองที่พระพุทธศาสนาและความเชื่อถูกยกเลิก พระสงฆ์ถูกบังคับให้สึก และสังหารชีวิต ซึ่งเป็นจุดจบของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา

ภายหลังรัฐบาลเขมรแดงถูกโค่นล้ม พระพุทธศาสนาได้รับฟื้นฟูอีกครั้ง แต่อยู่ในบริบทข้อจำกัด เนื่องจากผู้ที่ประสงค์บวชจะต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป ตามข้อบังคับของภาครัฐ ซึ่งหมายความว่าพระพุทธศาสนาถูกควบคุมอย่างใกล้ชิดจากทางการเมือง ปัจจุบัน พระพุทธศาสนาได้รับการดูแลและสนับสนุนเป็นอย่างดีจากภาครัฐ และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนายังเป็นเครื่องสำคัญทางการเมือง ดังที่พบเห็นเป็นประจำที่นักการเมืองไปพบปะประชาชนได้นิมนต์พระสงฆ์ไปร่วมรับฟังในครั้งนี้ด้วย แต่อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์มีส่วนสำคัญในการพัฒนาสังคมหลาย ๆ ด้านที่สำคัญคือด้านศีลธรรม

๒. รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

เมื่อกล่าวถึงความเป็นมาของการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่สืบมาแต่ครั้งพุทธกาลจะพบว่าการศึกษาคือส่วนหลักหรือเรียกได้ว่าเป็นเนื้อตัวของพระพุทธศาสนา จนได้รับการเรียกขานจากนักการศึกษาทั้งหลายว่า “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งการศึกษา” ซึ่งคำว่า “การศึกษา” ตามความหมายของพุทธศาสนานั้นหมายความถึง “การพัฒนาชีวิต” ด้วยการเข้าถึงความจริงที่สมบูรณ์และเป็นสัจจะเป็นสาระสำคัญ โดยการพัฒนาชีวิตให้เข้าถึงความจริงที่สมบูรณ์ นี้ถือว่าเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษาในพระพุทธศาสนาควบคู่กับการดำรงอยู่

ในบริบทของประเทศกัมพูชา เมื่อพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแพร่ให้ตั้งมั่นอยู่ในประเทศนี้ โดยเฉพาะยุคต้นๆ พระสงฆ์จริงจังกับการศึกษาและปฏิบัติ ซึ่งเรียกว่าการศึกษา (ปริยัติ)

นำมาซึ่งการปฏิบัติ หรือที่เรียกอีกนัยหนึ่งว่าปริยัติควบคู่กับการปฏิบัติ รูปแบบการศึกษาก็ไม่สลับซับซ้อนมากนัก เป็นการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาล้วน ๆ โดยเป้าหมายหลักคือสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา รูปแบบการเรียนการสอน ส่วนใหญ่ใช้ลักษณะมุขปาฐะคือท่องจำและแปลคัมภีร์เป็นภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร หรือจากภาษาเขมรมาเป็นภาษาบาลี ซึ่งวิธีนี้ได้สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนมาถึงยุคที่กัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองฝรั่งเศสในยุคอาณานิคม รูปแบบการจัดการศึกษาดังเดิมได้เปลี่ยนไปในรูปแบบใหม่ กล่าวคือมีการจัดเป็นระบบแบบแผนมากขึ้น ทั้งระบบการบริหารการจัดการ การจัดตั้งคณะผู้บริหาร การตีพิมพ์หนังสือในรูปแบบสมัยใหม่ การจัดหลักสูตรมีลักษณะสองอย่างคือส่วนหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนา และอีกส่วนหนึ่งเป็นวิชาสมัยใหม่ จึงทำให้การศึกษาในสมัยนี้มีลักษณะโดดเด่น แต่อย่างไรก็ตาม รูปแบบการจัดการศึกษานี้ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบจัดการศึกษาของคณะสงฆ์สยาม ดังนั้น วัตถุประสงค์หลักของการจัดการศึกษาคณะสงฆ์กัมพูชาในสมัยฝรั่งเศสปกครองก็เพื่อคานอำนาจของสยามด้วย

ครั้นเมื่อกัมพูชาได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ได้เข้ามามีบทบาทต่อการเมืองของกัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ปีค.ศ. ๑๙๕๐ เป็นต้นมา สมเด็จพระเจ้านโรดมสีหนุได้นำเสนอ "พุทธสังคมนิยม" เป็นแนวทางการบริหารประเทศ ซึ่งพุทธสังคมนิยมนี้มีส่วนในการส่งเสริม และยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาเป็นอย่างมาก ระบบการบริหารการจัดการตลอดจนหลักสูตรก็ได้ปรับเปลี่ยนใหม่ ระบบการจัดการศึกษาได้พัฒนาทุกระดับ ทั้งพุทธิกประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา มีพระสงฆ์ได้รับทุนศึกษาไปต่างประเทศ และได้ทำปริญญานิพนธ์ชั้นสูงที่ฝรั่งเศส ซึ่งการจัดการศึกษาในยุคนี้นับได้ว่าเป็น “ยุคทองแห่งการจัดการศึกษาของพระพุทธศาสนา” แต่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ได้เริ่มเสื่อมลงอย่างต่อเนื่องในรัฐบาลสาธารณรัฐเขมรภายใต้การนำของนายพลลอน นอล เนื่องด้วยสงครามการเมือง และยิ่งตกต่ำถึงขั้นขีดสุดในสมัยเขมรแดง ภายใต้การนำของนายพอล พต รัฐบาลเขมรแดงปกครองประเทศอย่างเข้มงวด และเปลี่ยนแปลงสังคมกัมพูชาอย่างถึงรากถึงโคน จนพระพุทธศาสนาสูญสิ้นไปจากประเทศกัมพูชา อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในรัฐบาลของเฮง สำรินหลังจากเขมรแดงถูกโค่นล้ม แต่การศึกษายังไม่ได้รับฟื้นฟูเท่าที่ควร เนื่องจากบ้านเมืองยังไม่สงบเนื่องจากมีการสู้รบกันระหว่างกองกำลังรัฐบาลและเขมรแดง อนึ่ง ยังได้รับผลกระทบจากข้อบังคับที่ภาครัฐอนุญาตให้ผู้ประสงค์บวชจะต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป ซึ่งหมายความว่าเป็นการลดจำนวนพระสงฆ์ให้เหลือน้อยลง

ปัจจุบัน สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาได้พัฒนามาอย่างต่อเนื่อง จนสามารถจัดการศึกษาอย่างเป็นเอกเทศ มีระบบแบบแผนการจัดการศึกษาค่อนข้างชัดเจน นอกจากนี้ ในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหมุนี (พระโอรสของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ) ซึ่งทรงเป็นกษัตริย์องค์

ปัจจุบัน พระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปวัฒนธรรมได้รับการส่งเสริม และสนับสนุน

๓. สภาพปัญหาจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

ถึงแม้ว่าปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาได้พัฒนามาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนถึงระดับอุดมศึกษา ขณะเดียวกัน การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาก็ยังประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน เช่น ขาดการวางแผนนโยบายการจัดการศึกษาที่เป็นเอกภาพระหว่างสถาบันที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การจัดสรรงบประมาณไม่เพียงพอจากภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณด้านการพัฒนา ฝึกอบรมและผลิตครูผู้สอน งบประมาณการสร้างอาคารเรียน งบประมาณอุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนงบประมาณค่าตอบแทนครูผู้สอน การกำหนดหลักสูตรการศึกษาของสถาบันการศึกษาสงฆ์ยังไม่สอดคล้องกับการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน/สถานศึกษาของรัฐ คือให้น้ำหนักแตกต่างกัน บางครั้งให้ความสำคัญวิชาพระพุทธศาสนามากกว่าวิชาสมัยใหม่ และบางครั้งให้ความสำคัญวิชาสมัยใหม่มากกว่าวิชาพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ยังปัญหาอีก เช่น ขาดความเข้าใจเพียงพอต่อการจัดการศึกษา และการไม่เป็นเอกภาพกันของหลักสูตร พร้อมทั้งการขาดประสานงานกันระหว่างสถาบันเกี่ยวข้อง อันเป็นปัญหาหนึ่งทำให้นักเรียน นักศึกษาที่เป็นพระสงฆ์ต้องหันไปสนใจวิชาชีพมากกว่าวิชาทางพระพุทธศาสนา ยิ่งทำให้พระสงฆ์ห่างไกลจากพระพุทธศาสนา ที่สำคัญคือไม่เข้าใจหลักแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยไตรสิกขาคือศีล สมาธิ และปัญญา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้เป็นอเนกประการ แต่ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยกลับพบว่ายังมีปมปัญหาอีกหลายอย่างที่ควรจะได้รับการค้นคว้าวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ ก็เช่นเดียวกันกับการทำความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในกัมพูชา ดังนั้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา ผู้วิจัยจึงขอข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. กระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมกับกระทรวงศึกษาธิการ ควรกำหนดนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ชัดเจนเป็นระบบอย่างสอดคล้องกันในทุกระดับชั้น ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปในรูปแบบและแนวเดียวกันอย่างมีประสิทธิภาพ

๒. รัฐบาลควรพิจารณาจัดสรรงบประมาณ และบุคลากรเพื่อสนับสนุนการจัดการศึกษา ของคณะสงฆ์ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง และได้ประสิทธิผลโดยเฉพาะงบประมาณด้านการพัฒนา ฝึกอบรมและผลิตครู ผู้สอน งบประมาณการสร้างอาคารเรียน งบประมาณอุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนงบประมาณค่าตอบแทนครูผู้สอนให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

๓. กระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมกับกระทรวงศึกษาธิการ ควรกำหนดหลักสูตรการศึกษาของสถาบันการศึกษาของสงฆ์ ให้สอดคล้องกับการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน/สถานศึกษาของรัฐ และประสานงานให้สถานศึกษาและหน่วยงานของรัฐ รับรองคุณวุฒิทางการศึกษาของสงฆ์ ให้เทียบเท่ากับการศึกษาตามระบบการศึกษาของรัฐในระดับต่างๆ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นและการออกไปประกอบอาชีพได้อย่างมั่นคง

๔. รัฐควรอุดหนุนงบประมาณด้านอุปกรณ์การศึกษาสื่อการเรียนการสอนแก่โรงเรียนสถาบันการศึกษาของสงฆ์เช่นเดียวกับโรงเรียน/สถานศึกษาของรัฐ และมีอุปกรณ์การศึกษาที่ทันสมัย ตลอดจนนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ มาใช้ในระบบการเรียนการสอน เช่น โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ และสื่อการสอนต่าง ๆ เป็นต้น

๕. สำนักงานกิจการศาสนา และวัฒนธรรมประจำจังหวัด ควรสนับสนุนส่งเสริมให้มีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชน สนใจการส่งเสริมการศาสนศึกษา การสร้างบุคลากรทางศาสนามากกว่าสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา อันจะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพต่อการจัดการศึกษาและบุคลากรทางศาสนาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาแนวทางในการปรับหลักสูตรของพุทธิกศึกษาให้เข้ากับหลักสูตรสายสามัญอย่างเป็นสากล และมีการเชื่อมต่ออย่างครบวงจร

๒. ควรศึกษาบทบาทของพระสงฆ์กัมพูชาในการพัฒนาสังคม โดยเลือกหยิบยกพระสงฆ์ที่มีบทบาทเป็นที่ยอมรับ เช่น สมเด็จพระมหาโฆษนันท์ ผู้ริเริ่มโครงการธรรมยาตราเพื่อสันติภาพในกัมพูชา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : รงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. หนังสือทุติยภูมิ

จัง ลากูติวร์. **เขมรในทัศนะเจ้านโรมดมสีหนุ.** แปลโดยสว่าง วงศ์พัวพันธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๑.

ชาติ เปรมฤดี. **ชะตากรรมพระพุทธศสานาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร.** กรุงเทพมหานคร : ชุติมาการพิมพ์, ๒๕๑๗.

ชิ นะมูระ โนริโอะ. **หนีไฟนรก**, แปลโดยผุสดี นานาวิจิตร. กรุงเทพมหานคร : กระรัต, ๒๕๒๘.

เดวิด แชนด์เอลร์.**ประวัติศาสตร์กัมพูชา .**แปลโดยพรรณงาม เง่าธรรมสาร และคณะ.พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

ถนอม อานามวัฒน์. **ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมร-ญวน**, กรุงเทพมหานคร : แสงรุ้งการพิมพ์, ๒๕๒๓.

ธีระ นุชเปี่ยม. **การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา.**กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๒.

ธิบดี บัวคำศรี. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา.** กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

นักองค์ นพรัตน์. **ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา** (ព្រះរាជពង្សាវតារក្រុងកម្ពុជា) แปลโดย ทองดี ธนรัชต์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. จนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

ม.ร.ว.เปญจาภาไกรฤกษ์. **เนาเขมร์**. กรุงเทพมหานคร **:** สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗.

บุญปลูก ส่วนพงษ์. **พรรคคอมมิวนิสต์กับการปฏิวัติในกัมพูชา** .กรุงเทพมหานคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๓.

พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต).**พจนานุกรมพุทธศาสตร์.ฉบับประมวลศัพท์**.พิมพ์ครั้งที่๑๑. กรุงเทพ: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.** พิมพ์ครั้งที่๑๑.กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย.**กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____.**วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๑.

ค.วิทยานิพนธ์

ทรงธรรม ปานสกุณ. “ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๗” **วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาเขมรศึกษาภาควิชาภาษาตะวันออก .กรุงเทพ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

พระระพิน ด้วงลอย. “การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. 1975-1989” **สารนิพนธ์ ศศ.ม.**ประวัติศาสตร์เอเชีย. กรุงเทพ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๕.

๒. ภาษาเขมร (ភាសាខ្មែរ)

ក. ข้อมูลปฐมภูมิ (ឯកសារបឋមភូមិ)

ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ.**ព្រះត្រៃបិដកបាលីនិងសេចក្តីប្រែជាភាសាខ្មែរ**.ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,២៥០០.

ខ. หนังสือทุติยภูมิ (ឯកសារទុតិយភូមិ)

កុយឡូត.**ជីវប្រវត្តិព្រះអាចារ្យហែមចៀវ**.ភ្នំពេញ,១៩៧២.

កែប វ៉ាន់ឌី.**អរិយធម៌ខ្មែរ-មន**.ភ្នំពេញ,១៩៧១.

ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា.**កម្រងឯកសារអបអរសាទរអនុសំវច្ឆរមហាសន្និបាតមន្ត្រីសង្ឃ ទូទាំងប្រទេសលើកទី១៨ ថ្ងៃទី២៩-៣១ ខែធ្នូ ២០០៩**.ពេញ: ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,២០០៩.

————.**កម្រងឯកសារព្រះពុទ្ធ សាសនាស្តីពីរចនាសម្ព័ន្ធ ចាត់តាំង ឋានានុក្រម តួនាទី ព្រះរាជកិច្ច មន្ត្រីសង្ឃជាន់ ខ្ពស់ នៃ ព្រះ រាជាណាចក្រកម្ពុជា**.ភ្នំពេញ:ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,២០០៦.

————.**ផែនយុទ្ធិសាស្ត្រអភិវឌ្ឍន៍ជាតិ ២០០៩-២០១៣**.

————.**ព្រឹត្តិប័ត្រពត៌មាន**.ភ្នំពេញ: ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,២០០៨.

————————.ឧប្បត្តិហេតុនៃព្រះត្រៃបិដកប្រែ.ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៦៩.
ក្រសួងសិក្សាធិការ.ប្រវត្តិវិទ្យាសំរាប់បឋមសិក្សា.ភ្នំពេញ:អប់រំ,១៩៩៤.
ខៀវ ជុំ.ប្រជាធិបតេយ្យចាស់ទុំ.ភ្នំពេញ:ពន្លឺជាតិ,១៩៧២.
————————.ពុទ្ធិវិទ្យារឿងបុណ្យ-បាប.ភ្នំពេញ:ពន្លឺជាតិ,១៩៧២.
ខ្លូត ធីតា,ការរីកចម្រើននៃព្រះពុទ្ធសាសនាក្នុងជីវិតខ្មែរ.ភ្នំពេញ:សកលវិ.ភូមិន្ទភ្នំពេញ,១៩៩៩.
————————.ការស្វែងយល់អំពីរបត់ព្រះពុទ្ធ សាសនានៅក្នុងសង្គមខ្មែរ.បោះពុម្ពលើកទី២. ភ្នំពេញ: រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា,២០០២.
គង់ សុភាព.ទស្សន:សម្តេចព្រះសង្ឃរាជជួន ណាត.ភ្នំពេញ:បណ្ណាល័យនិស្សិត,១៩៧១.
ឃីង ហុកឌី. បណ្តាំតាមាស.ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារអង្គរ,២០០៧.
ជួន ណាត.វចនានុក្រមខ្មែរ.បោះពុម្ពលើកទី៥.ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៦៧.
————————.ស្នាប្រហត្ថក្រោយបង្អស់នៃសម្តេចព្រះមហាសុមេធាធិបតី.ភ្នំពេញ:១៩៧០.
ដៀប សុជល.សង្គមរាស្ត្រនិយមពីមហាជ័យជំនះឈានទៅដល់វិបត្តិនិងការដួលរលំ, ១៩៥៥-១៩៧០.បោះពុម្ពលើកទី២.ភ្នំពេញ:ជោគជ័យ,២០០៩.
ឌី ខាំបូលី.ប្រវត្តិកម្ពុជាប្រជាធិបតេយ្យ.ភ្នំពេញ:មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជា,២០០៧.
តូច ឈួង.បាត់ដំបងសម័យលោកម្ចាស់.ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារស្រាវជ្រាវអារ្យធម៌ខ្មែរ, ១៩៩៤.
ត្រឹង ងា.ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ.ភ្នំពេញ,១៩៧៣.
————————.អរិយធម៌ខ្មែរ.បោះពុម្ពលើកទី២.ភ្នំពេញ,១៩៧៣.
នួន សុធិមន្ត.សង្គ្រាមអាមេរិកនៅកម្ពុជា លន់ នល់និងខ្មែរក្រហម,បោះពុម្ពលើកទី២.ភ្នំពេញ,២០០៥.
ប៊ុណ្ណាចន្ទ ម៉ុល.គុកនយោបាយ,ភ្នំពេញ,១៩៧១.
ប្រជុំរដ្ឋធម្មនុញ្ញព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ១៩៤៧-២០០៦.ភ្នំពេញ:ន័រតុន,២០០៨.
ព្រះរាជពិធីបុណ្យចំរើនព្រះជន្មវស្សសម្តេចព្រះធម្មលិខិត លាស់ ឡាយ ព្រះជន្មវស្សាគំរប់ ៩៣ យាងចូល៩៤ ព្រះវស្សា ថ្ងៃទី១៧-១៨ខែធ្នូ ២០០៧.
ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ.ប្រវត្តិពុទ្ធិកសិក្សា..ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ,២០០៦.
————————.ព្រះពុទ្ធសាសនា ២៥០០.ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៥៧.
————————.ឧប្បហេតុនៃព្រះត្រៃបិដកប្រែ.ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៦៩.
————————.កម្រងមាតិកាកម្ពុជសុរិយោ១៩២៩-២០០០.ភ្នំពេញ:ពុទ្ធ សាសន បណ្ឌិត្យ,២០០១.
ភិក្ខុបទុមថេរ សោម.ទុំទាវ.ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៩៨.
ម៉ឹង សៃស.ព្រះវិន័យសង្ឃកម្មកថា,ភាគ១-៣.ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,២០០៣.

មៀច បុណ្ណា.ប្រពៃណីនិងទំនៀមទំលាប់ខ្មែរ.បោះពុម្ពលើកទី២.ភ្នំពេញ: បាយ័ន,២០០១.

យិន អេងស៊ិន.បទពិសោធន៍និង អាថ៌កំបាំងនៃរបបកម្ពុជាប្រជាធិបតេយ្យ.ភ្នំពេញ:អង្គរ,២០០៩.

រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា.វេទិកាជំនួបអ្នកវិទ្យាសាស្ត្រស្តីពីសាសនានៅកម្ពុជាក្រោយឆ្នាំ ១៩៧៩.ភ្នំពេញ:រាជបណ្ឌិតសភាកម្ពុជា,២០០៧.

វ៉ាយ ប៊ុក.ព្រះពុទ្ធសាសនានៃប្រទេសកម្ពុជា.ភ្នំពេញ:សមាគមមិត្តពុទ្ធិកវិទ្យាល័យ,១៩៥៧.

លី សុវីរៈ.ប្រវត្តិព្រះសង្ឃខ្មែរនៅ ទសវត្សទី ៨ – ១០ នៃសតវត្សទី២០.ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,២០០៤.

លឹម វាសនា.ព្រះរាជជីវប្រវត្តិសម្តេចព្រះសង្ឃរាជ.ភ្នំពេញ,២០០៤.

ល្វី ហ្ស៊ីណាត៍.ដើមឬសព្រះពុទ្ធសាសនា:សេចក្តីចំរើនៃព្រះពុទ្ធសាសនា.ប្រែសម្រួលដោយជុំ មៅ,បោះពុម្ពលើកទី៣.ភ្នំពេញ:ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៥៩

សម ញាណ.**ប្រវត្តិព្រះពុទ្ធសាសនាដែលផ្សាយចូលប្រទេសកម្ពុជា**.ភ្នំពេញ,ពុទ្ធសមាគម, ១៩៥៧.

សុង ស៊ីវ.សាសនានិងវិទ្យាសាស្ត្រ.ភ្នំពេញ:បណ្ណាគារយាយតាធម៌,១៩៧២.

សូ ហាយ.ព្រះចាឡាត់ឃោសនាគហែម ចៀវមហាបុរសរដ្ឋ.ភ្នំពេញ,១៩៧២.

ស៊ូ កិត្យា និងក្រុមការងារ.ពិធីបំបួសនាគ នៅប្រទេស កម្ពុជា:អតីតកាលនិងបច្ចុប្បន្ន.ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលសម្រាប់ការសិក្សាស្រាវជ្រាវជាន់ខ្ពស់,២០០៥.

សំនុំរឿងរបស់តុលាការកាត់ទោសបនប្រល័យពូជសាសន៍ប៉ុលពត អៀងសារី.ភ្នំពេញ:ក្រសួងយោស្នាការ វប្បធម៌,១៩៨១.

សមាជជាតិស្រាវជ្រាវសង្គម-វប្បធម៌អំពីកម្ពុជាលើកទី២ ៣-៥ កុម្ភៈ ១៩៩៩.ភ្នំពេញ: ស.ភូមិន្ទភ្នំពេញ,១៩៩៩

ស្តាប័នពុទ្ធសាសនា កម្ពុជា ក្រុមប្រឹក្សាជាតិ រណសិរ្ស កសាងការពារមាតុភូមិកម្ពុជា,១៩៩១.

ហេង មុនីចិន្តា.ពុទ្ធសាសនានិងការអភិវឌ្ឍន៍សង្គមខ្មែរ.បោះពុម្ពលើកទី២.ភ្នំពេញ:JSRC Printing House,២០០៦.

————.ព្រះបាកធម្មីក.បោះពុម្ពើលើកទី២.ភ្នំពេញ: JSRC Printing House,២០០៦.

ហុក សាវណ្ណ.អត្ថបទព្រះធម៌.ភាគទី៤,២០០៩.

ហួត តាត.កល្យាណមិត្តរបស់ខ្ញុំ.ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ,១៩៩៣.

————.សាមណេរវិន័យ.ភ្នំពេញ:ក្រសួងធម្មការនិងសាសនា,២០០៣.

អាដេម៉ារ ឡឺក្លែរ.ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា ចាប់តាំងពីសតវត្សរ៍ទី១នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមក. ប្រែសម្រួលដោយ ទេព ម៉ែងឃាន ហៅ ទីឃាយុ.ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារកម្ពុជា,២០០៧.

អេង សុត.ឯកសារ មហាបុរសខ្មែរ:ព្រះរាជពង្សាវតារខ្មែរតាមសាស្ត្រាស្លឹករឹត.(ភ្នំពេញ: រោងពុម្ពអន្តរជាតិ,១៩៦៧.

ខ. សារនិពន្ធ (សារណានិពន្ធ)

ព្រះមហាសៅរ៍ចន្ទថុល្លនិងក្រុមការងារ,**ការបណ្តុះបណ្តាលព្រះសង្ឃ ព្រះពុទ្ធសាសនានៅព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាឆ្នាំ១៩៩២-២០០៥.**ភ្នំពេញ: ពុទ្ធិកសាកលវិទ្យាល័យព្រះសីហនុរាជ,២០០៥.

ព្រះមហាពុន ហាង្សុននិងក្រុមការងារ.**ការអភិវឌ្ឍន៍ធនធានមនុស្សសម្រាប់ពុទ្ធិកឧត្តមសិក្សា.**(ភ្នំពេញ: ពុទ្ធិកពុទ្ធិកសាកលវិទ្យាល័យព្រះសីហនុរាជ,២០០៩.

ង. វារសារ (ទស្សនាវដ្តី)

កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី៤២ លេខ២ ខែធ្នូឧសភា១៩៧០.

កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី៤២ លេខ១៣ ខែធ្នូ ១៩៧០.

កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី៤៣ លេខ១ ខែកុម្ភៈ ១៩៧១.

កម្ពុជសុរិយា.ឆ្នាំទី៤៣ លេខ៣ ខែធ្នូ ១៩៧១.

កម្ពុជសុរិយា,ឆ្នាំទី២៥,លេខ ១២ ខែធ្នូ ១៩៥៣.

ពុទ្ធិកសិក្សា,ឆ្នាំទី១ លេខ១ ខែមិថុនា ១៩៥៨.

ពុទ្ធិកសិក្សា,ឆ្នាំទី១ លេខ ១ ប្រចាំខែមិថុនា, ១៩៥៨.

ពុទ្ធិកសិក្សា ឆ្នាំទី២ លេខ១០ ប្រចាំខែមិនា ១៩៥៩.

ពុទ្ធិកសិក្សា,ឆ្នាំទី២ លេខ ១១ ប្រចាំខែ កក្តដា, ១៩៥៩.

ស្វែងរកការពិត,លេខ ២ កុម្ភៈ ខែកុម្ភៈ ២០០០.

ស្វែងរកការពិត,លេខ៨០,ខែសីហា ២០០៦.

ស្វែងរកការពិត,លេខ ៨១ ខែកញ្ញា ២០០៦.

ស្វែងរកការពិត,លេខ ៨៣ ខែវិច្ឆិកា ២០០៦.

ស្វែងរកការពិត,លេខ ៨៦ ខែកុម្ភៈ ២០០៧.

ស្វែងរកការពិត,លេខ ៨៧ ខែមិនា ២០០៧.

ស្វែងរកការពិត,លេខ ៨៨ ខែមេសា ២០០៧

ច. ស៊ីឌី រ៉ម

ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ.**វចនានុក្រមខ្មែរអេឡិចត្រូនិច),** កំនែទី១. ២០០៨.

_____.វចនានុក្រមខ្មែរអេឡិចត្រូនិច.កំនែទី២. ២០០៩.

៣. ភាសាអង់គ្លេស (English Language)

៣.១ Book one:

Arahant Upatissa, **The Path of Freedom (Vimuttimagga),**Rev.N.R.M.Ehara and others ,tr. ,Sri Taiwan : The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, 2007.

Brahmaguna Bhorm, Phra (P.A. Payutto). **Thai Buddhist in the Buddhist World**. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press, 2005.

Bischoff, Roger. **Buddhism in Byanma: A Short Story**. Kandy,Srilanka : Buddhist Publication Society,1995.

Cambodian Institute of Human Rights. **Using Buddhist Values and Human Right to promote Free, Fair and Secure Elections in Cambodian.** Phnom Penh: Cambodia, November, 1997.

Chan Sopheak, Keng & Clayton, Thomas. **Going to school in East Asia: Schooling in Cambodia.** Greedwood press, 2007.

Chandler, David P, **A History of Cambodia**. Chiang Mai: Silkworm books, 1994.

_____. **Brother Number One: A Political Biography of Pol pot.** Chiang Mai: Silkworm Books, 1999.

_____. **Brother Number One : A Political Biography of Pol Pot**. Chiang Mai: Silkworm Books, 2000.

David M Ayres. **Anatomy of a Crisis Education, Development, and the state in Cambodia, 1953-1993 .**University of Hawaii Press, 2000.

Dhammika, Ven.S. The Edicts of King Asoka . Kanaky, Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1994.

Edwards, Penny, **Cambodge: The Cultivation of a Nation, 1860-1945**.Chaing Mai: Silkworm Books, 2008.

E.Mam, Kalyanee. **An Oral History of Family life under the Khmer Rouge.** Working Paper GS.10, Yale University Press, 1999.

Geiger, Willhelm,**The Mahãvamsa or The Great of Chronicle of Ceylon**. London: Oxford Press, 1912.

George Chigas. **Tum Teav**, A translation and Analysis of a Cambodian Literary Classic. Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia, 2005.

George A.sioris. **A History of Buddhism from Extinction to Expansion an outline**. Chiangmai: The Knowledge Center, 2004.

Gyallay-Pap. **From conflict to Reconciliation in Cambodia toward indigenous Approach**, Battambang: Cambodia, July, 1993.

Harris, Ian. **Cambodian Buddhism: History and Practice**. Chiang Mai: Silkworm Books, 2006.

_____.**Buddhism under Pol Pot** .Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia, 2007.

_____. **Buddhism and Politics in Twentieth- Century Asia**. Cromwell Press, Ltd, 1999.

_____. **Buddhism in Extremis the Case of Cambodia: Buddhism and Politics in Twentieth- Century Asia.** Cromwell Press.Ltd, 1999.

Hansen,Anne Ruth, **How to Behave Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia,1860-1930**, Chiang Mai : Silkworm Books,2008.

_____. **History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia: Khmer Identity and Theravada Buddhism.** Thailand: Silkworm Books, 2006.

Harish C. Mehta and Julie B. Mehta, **Hun Sen ,Strongman of Cambodia** ,Kae Soeun and Chun Noeun, Tr. Bayon :Takmoa, Phnom Penh,2000.

Heng Munychenda, Pin San, **(**Edits)**, Buddhism and Future of Cambodia**: Rithisen: Khmer Buddhism Research Center, 1986.

John Marton, Elizabeth Guthrine, Edits. **History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia**, Chiang Mai: Silkworm Books, 2006.

Jumsal, Manich, **History of Thailand and Cambodia From the days of Angkor to the present**, Bangkok: Chalermnit Press, 1987.

Kent, Alexandra. **Recovery of the Collective Spirit: the Role of the Revival of Buddhism in Cambodia,** Goteborg of U**.,** 2003.

Kent, Alexandra and Chandler,David p.(Edits) ,**People of Virtue Reconfiguring Religion,Power, and Moral order in Cambodia**, Nordic Institute of Asian Studies, 2008.

King Asoka and Buddhism : History and Literary Studies. Ed.Auradha Seneviratna. Kanaky , Sri Lanka : Buddhist Publication Society,1994.

Ledgerwood**,** Judy, **Cambodian Buddhism**, Northern Illinois U.,DeKalb.

Linton,Suzannal. **Reconciliation in Cambodia.** Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia, 2004.

Rhys Davids, T.W. **Buddhist India**. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.

Sam, Yam. **Khmer Buddhism and Politics 1954-1984**.Newington.CT: Khmer Studies Institute, 1987.

Santidhammo, Khikkhu. **Maha Ghosananda: The Buddha of the Battlefield**. S.R.Printing Co.Ltd.Thailand.

Slocomb,Margaret. **The People's Republic of Kampuchea 1979-1989: The Revolution after Pol Pot.** Chiang Mai: Silkworm Book, 2003.

Vichery, Michael. **Cambodia 1975-1982**. Silkworm Books: Chiang Mai, 1999.

Zhou Daguan, A **Record of Cambodia: The Land and Its People**, Peter Harris, tr. Silkworm Books: Chiang Mai, 2007.

๓.๒ Books two: Theses

Cuvilize, Khamsao. **A Study of the Present Laotian Buddhist Sangha's Status and Roles in Educational Administration. Thesis of M.A. of Buddhist Studies**.Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalay,2007.

Deth,Sok Udom. **The People's Republic of Kampuchea 1979-1989: A Draconian Savior**? **, M.A .of art** (Unpublished).Ohio University, 2009.

Mech Samphors, **Kamma as a Concept in Addressing HIV/AIDS**. Thesis of Master of Arts in Cultural Studies. Phnom Penh : Royal University of Phnom Penh ,2004.

Nou,Leakkhena .A **Qualitative Examination of the Psychosocial Adjustment of Khmer Refugee in Three Massachusetts Community.** U.of Massachusetts Boston: Institute of Asia American Studies,2006.

Phongtian,Charuwan. **Buddhist Arts of Thailand**, **Thesis of M.A.** Magadha University.India : Bodha-Gaya,1979-1981.

_____. **Thai - Cambodia culture relationship through Arts**, Dissertation of Ph.Dr. of Magadha University. India: Bodha-Gaya, 2000.

Phon Hangsen , Preah Maha and Others. **Human Resources Development of Buddhist Education University, 2000-2007**. Thesis of Bachelor of degree of Philosophy and Religion.Phnom Penh: Preah Sihanouk Raja Buddhist University, 2008.

piersath,Chath. **Coping Thethods: Personal and Community Resources Used among Cambodians in Cambodia and Cambodian-Americans in Lowell**. Massachusetts, M.A of Community Social Psychology of U.of Massachusetts of Lowell, 2000.

Reedy,Koslyn.**The mental Health Conditions of Cambodian Refugee Children and Adolescents**, **M.A** of Research distinction in International studies . Ohio State (Unpublished), 2007.

Sam**,**Yang. **Buddhism in Cambodia, 1795 -1954.**Thesis of Master of arts. cornel University, 1990.

Soas Chanthol, Preah Maha and Others. **Development of Buddhist Education in Kingdom of Cambodia, 1992-2004. Thesis of Bachelor of Art Degree of Philosophy of Buddhism**. Phnom Penh: Preah Sihanouk Raja Buddhist University, 2005.

๓.๓ Books three: Article Research

Campbell**,** Cory. **Between the Lines of the Pol pot Regime**

Hinton, Alex. **Truth, Representation and the Politics of memory after Genocide in People of Virtue Reconfiguring Religion, Power and Moral Order in Cambodia Today**, Alexandra Kent, David Chandler, Eds. Nordic Institute of Asia Studies: NIAS publishing, 2008.

Hayashi Yukio, **Buddhism behind Official Organizations: Note on Theravada Buddhist Practice in Comparative Perspective**

Keyes Charl F. **Communist Revolution and the Buddhist Past in Cambodia'** in Keyes, Charles F. Laural Kendall and Helen Hardare ,eds. **Asian Vision of Authority: Religion and the Modern State of East and Southeast Asia**. Honolulu: University of Hawail Press, 1994.

Komai Hiroshi. **The Role of Buddhism in the Reconstruction of the Cambodian Rural Village: A case study in Tropeang Veeng,Takeo**. Paper submitted to "National Socio-Culture Research Congress on Cambodia," 17-19 December, 1997.Roayal Univ. of Phnom Penh.

2rd.˙ National Socio-Cultural Research Congress on Cambodia February 3-5, 1999. Phnom Penh: Royal University of Phnom Penh, 1999.

Nguonly, Leang. **Needs Assessment for Arts Education in Cambodia, in Education for Creativity: Bringing the Arts and Culture into Asian Education**, ellie Meleisea, UNESCO Con. for culture, Edi. UNESCO in Bangkok,2005.

Roles of Monks in SEILA/Local Planning Process, Workshop Report held from 26-28 January 1998 in Pursat Province.

Satoru, Kobyashi. **An Ethnographic Study on the Reconstruction of Buddhist Practice in Two Cambodian Temples: with the Special Reference to Buddhist Samay and Boran**, Southeasat Asian Studies, Vol.42, No.4 March 2003

Siksacakr. No.1, 2003-2004.

_____. Michel Rethy Antelme, Penny Edwards, Eds. No.8-9.Center for Khmer Studies: Ponleu Khmer Printing& Publishing House, 2007.

_____. No.1, 2003-2004.

Scientists Meeting Forum on Religions in Cambodia After 1979. Phnom Penh: Royal Academy of Cambodia, 2007.

Yos Hut Khemacaro. **Steering the Middle path: Buddhism, non-violence and political change in Cambodia, in An international Review of Peace Initiative, Accord Safeguarding Peace: Cambodia's constitutional challenge.** London: Conciliation Resource, 1998.

๔. Internet resources

พัชราวลัย วงศ์บุญสิน **, แนวทางการพัฒนาการศึกษาของประเทศสมาชิกใหม่อาเซียน: กรณีประเทศกัมพูชา และเวียดนาม<** http://www.thaiworld.org/th/include/answer_search.php? question_id= 948>(24/8/2010)

ចាន់លីដា. តុលាខ្មែរក្រហម:ប្រព្រឹត្តកម្មប្រឆាំងសាសនាក្នុងសម័យខ្មែរក្រហម
<http://www.rfi.fr/actukm/articles/122/article_4497.asp>

ព្រះពុទ្ធ សាសនានិងយុត្តិធម៌ <http://choukhmer.blogsome.com/2009/11/14/buddhism-and-justice/>

សម្តេច ប៉ាន អ្នកនាំធម្មយុត្តិកនិកាយចូលស្រុកខ្មែរ<http://www.cen.com.kh/localnews/ show_ detail/36?token=NDEyZWQ1Mjc5ZGJmNjVkOTVhOWRkM2VmYTNlOGU1>

A History of KEAP< http://www.keap-net.org/history.htm>

A Country Study: Cambodia <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/khtoc.html>

Buddhist Institute http://www.culturalprofiles.net/cambodia/Units/318.html

BHIKKHU SOPHAN SENG (VOTEANO). **HISTORY OF BUDDHISM IN KINGDOM OF CAMBODIA**<http://www.cambodianview.com/cambodian-buddhism-history.html>

Cambodian Communities out of Crisis <http://www.cambcomm.org.uk/education.html>

Cambodian monk received UNDP award for forest protection <http://www.cam111.com/ photonews/2010/09/09/47039.html>

Chronology of Cambodian Events Since 1950< http://www.yale.edu/cgp/chron.html>

Democratic Kampuchea: Hierarchy/Egalitarianism and Pol Pot <http://www.seasite. niu.edu/ khmer/Ledgerwood/Khmer_Rouge.htm>

David Ashley. Between war and peace: Cambodia 1991-1998 - November 1998
<http://www.c-r.org/our-work/accord/cambodia/between-war-peace.php>

Dr. Judy Ledgerwood. **Cambodian Recent History and Contemporary Society: An Introductory Course http://www.seasite.niu.edu/khmer/ Ledgerwood/Contents.htm>**

Dr. July Ledgerwood. **Education in Cambodia**<http://www.cambosastra.org/?p=245>

Educational Development of Cambodia<http://en.wikiversity.org/wiki/ Educational_ Development _of_Cambodia>

The July 5-6 1997 "Events": When is a coup not a coup?< http://www.seasite.niu.edu /khmer /ledgerwood/july_56_1997_events.htm>

Khmer-Buddhist Educational Assistance Project (KEAP) : Buddhism in Cambodia
<http://www.keap-net.org/buddhism_cambodia.htm>

Khmer Rouge period (1975 1979): Cambodia genocide <http://www.lankanew spapers.com /news/ 2008/7/30695_space.html>

LATE CAMBODIAN MONK'S POEMS DETAIL HOMELAND TERROR <http://www. foxnews.com/wires/2009Mar13/0,4670,CambodianMonkPoems,00.html>

MoEYS (2001). Education Reform in Cambodia, 2001. Ministry of Education, Youth and Sport, Royal Government of Cambodia, in www.moeys.gov.kh/education _reform_in_Cambodia/ strategic_analysis.

MoEYS (2003). Education for All National Plan 2003-2015. Ministry of Education, Youth and Sport, in www.moeys.gv.kh/efa/Millennium_Development.html.

Preah Bhikkhu Vodano Sophan. **History of Cambodia Buddhism**<http://www.cambodia nview.com /buddhist-history.htm> **Pol Pot did not believe in God, but believed in an after life<**http://www.democraticunderground.com/discuss/duboard.php? az=view_all&address=214x15705#16037>

Recently found manuscript of late Cambodian Buddhist monk speaks of terror by Khmer Rouge< http://www.intellasia.net/news/articles/society/111260621.shtml**>**

Role of Buddhism in CambodianLife <http://www.country-data.com/cgi-bin/quer>

The Khmer Rouge and religion< http://www.democrat icunderground.com/ discuss/duboard. php? az=view_all&address=214x15705>

The Killing Fields (1984) <http://www.khmermovie.org/2010/05/the-killing-fields-1984/>

Twilight of the Khmer Rouge<http://www.forachange.net/browse/article /1532.Html>

Ven. Prof. Preah Tepsattha Khy Sovanratana. **PREAH SIHANOUK RAJA BUDDHIST <UNIVERSITY** http://atbu.org/node/34>

Yos Hut Khemacaro.**Steering the middle path: Buddhism, non-violence and political change in Cambodia**< http://www.c-r.org/our-work/accord/cambodia/middle-path.php>

http://www.hoksavann.org/index1.htm

http://www.moeys-elibrary.org/

http://www.bfdkhmer.org/

http://www.mocar.gov.kh/pdf/mocar-profile-eng.pdf

๕. สัมภาษณ์

สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี นนท์ แง้ด สมเด็จพระสงฆนายกแห่งพระราชาอาณาจักรกัมพูชา , พนมเปญ ๑๓ ธันวาคม ๒๐๐๙.

สมเด็จพระธรรมลิขิตพาล ลาย , ประธานเถรสภา,พนมเปญ ๑๓ ธันวาคม ๒๐๐๙.

สมเด็จพระสุมงคลปัญญา จวน เอื้อ,กำปุงจาม ๓๑ ตุลาคม ๒๐๐๙.

พระครูเพชร สอน,เจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบ ๕ ตุลาคม ๒๐๐๙.

พระมหากิน ณารา,ศาสตราจารย์ภาษาบาลี,พนมเปญ, ๒ ตุลาคม ๒๐๐๙.

พระหงส์สารี,ผู้อำนวยการพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราชาพนมเปญ ๑๔ สิงหาคม ๒๐๐๙.

พระมหาซัวน จันทอน,พนมเปญ ๑๑ กันยายน ๒๐๐๙.

พระมหาเธือน สุเธีย,พนมเปญ ๑๐ ตุลาคม ๒๐๐๙.

ศาสตราจารย์ แมน ปรางค์,ที่ปรึกษาพุทธิกศึกษาแห่งชาติ,พนมเปญ ๑๕ ตุลาคม ๒๐๐๙.

ศาสตราจารย์ เทพ พุน, ที่ปรึกษาสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา, พนมเปญ ๑๕ ตุลาคม ๒๐๐๙.

ตุ๊ย โฮย, อดีตผู้อำนวยการสำนักงานกิจการศาสนาประจำจังหวัดเสียมเรียบ ๖ มกราคม ๒๐๑๐.

พระมหาหงเซน,ผู้อำนวยการพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช จังหวัดบัดดำบอง๘ มกราคม ๒๐๑๐.

ดร.เฮง มุนีจินดา, ประธานพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา,จังหวัดบัดดำบอง ๘ มกราคม ๒๐๑๐.

ซัวน บุนเธือน,ผู้อำนวยการสำนักงานกิจการศาสนาประจำจังหวัดบัดดำบอง ๘ มกราคม ๒๐๑๐.

นู สุด,กำปงจาม ๑๖ – ๑๗ มีนาคม ๒๐๑๐.

เอื้อน ไลเฮียง, ครูประจำโรงเรียนเสร็จสันโธร์วิทยา,กำปงจาม ๘ เมษายน ๒๐๑๐.

ภาคผนวก

บทสัมภาษณ์ ก

สมเด็จพระสังฆราชพระมหาสุเมธาธิบดี นนท์ แง้ด

สมเด็จพระสังฆนายกแห่งพระราชาอาณาจักรกัมพูชา

(ตำแหน่ง) เป็นอธิการบดีพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช

เป็นผู้อำนวยการสำนักงานพุทธศาสนศึกษาแห่งชาติกัมพูชา

เป็นเจ้าคณะราชธานีกรุงพนมเปญ

และเป็นเจ้าอาวาสวัดปทุมวดีราชวราราม พนมเปญ

วันที่ ๑๓ ตุลาคม ค.ศ. ๒๐๐๙ ณ วัดปทุมวดีราชวราราม พนมเปญ

*****

สมเด็จทรงประสูติเมื่อวันที่ ๕ เดือนพฤษภาคม ปีค.ศ.๑๙๒๔ ที่หมู่บ้านตรอเพี๊ยงแวง ตำบลลมจ่อง อำเภอสำโรง จังหวัดแต่แก้ว ปัจจุบันมีพระชนพรรษา ๘๖

พระสุเธียร(ผู้สมภาษณ์): เกล้ากระหม่อมฯ ชื่อพระสุเธียร เกิดที่จังหวัดเสียมเรียบ บวชเรียนในสำนักวัดพระอินโกสิย์ โดยมีพระครูเพชร ซอน ซึ่งเป็นเจ้าคณะจังหวัดเสียมเรียบเป็นผู้ให้การอบรมดูแลสั่งสอน ณ บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้ากำลังศึกษา ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี พุทธศาสตรมหาบัณฑิต และกำลังทำปริญญานิพนธ์ จึงขอกราบทูลเรียนสมเด็จพระเมตตาโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าได้สัมภาษณ์ เกี่ยวกับพุทธศาสนาศึกษาในประเทศของเรา

สมเด็จพระสังฆราชพระมหาสุเมธาธิบดี (นนท์ แง้ด): นิมนต์นั่งตามสบายก่อน ฉันน้ำชา เป็นอย่างไรบ้างท่านพระครูเจ้าคณะจังหวัดยังสบายดี นะ ได้ยินว่าท่านไม่ค่อยสบาย และยังได้ยินว่าท่านจะเดินทางไปทอดกฐินที่ประเทศอินเดียในอีกเร็ววัน เป็นอย่างไรบ้าง การศึกษาของท่านยัง

ราบรื่นดี นะ ไม่มีความคัดข้อง มีอะไรพอจะช่วยได้ก็บอกมา จงทำตัวเป็นกันเอง นะ อย่าเครงกลัวเลย

พระสุเธียะ: ขอขอบพระทัยมาก(□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□) หลวงพ่อพระครูเจ้าคณะจังหวัดยังสบายดีอยู่ครับ แต่พระวรกายของท่านทรุดโทรมนิดหนึ่ง แต่ท่านยังยืนยันว่าจะเดินทางไปอินเดียเนื่องจากคิดถึงลูก ศิษย์ลูกหา การศึกษาของข้าพระพุทธเจ้ายังคอยเป็นคอยไป

ข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์ทูลเรียน พระพุทธศาสนาในสมัยกัมพูชาอยู่ใต้การดูแลของอาณานิคมฝรั่งเศส สมเด็จพอมีพระเมตตามองด้วยภาพทั่วไปได้ไหม ครับผม

สมเด็จพระสังฆราช: ฝรั่งเศสปกครองบ้านเรา ๙๙ ปี เขาริบเอาสิ่งที่มีค่าทางประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรมมากมายไปบ้านเขา เขาเอารีดเอาเปรียบเรามาก กดขี่เรา เขาไม่คอยให้พระสงฆ์ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมากที่ควร ทำลายวัฒนธรรมเรา ปริวรรษตัวอักษรของเราให้เป็นตัวโรมัน เหมือนดังเวียดนาม เป็นการทำลายอักษรศาสตร์ชาติเรา แต่เรายังมีผู้กล้ารักชาติ ศาสนา ได้ออกมาต่อต้านอย่างองอาจ เช่น พระอาจารย์แฮม เจียว ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ศาลาบาลีจั่วนขะปั่วะ(บาลีชั้นสูง) และเป็นกลุ่มชำระพระไตรปิฎก ได้เดินขบวนต่อต้านด้วยอหึงสา และสันติวิธี กองขบวนประท้วงมีมากกว่าพันคน มีพระสงฆ์ แม่ชี นักศึกษา แต่เจ้าหน้าฝรั่งเศสเขาไม่ไว้ใจในการเจรจา ได้บังคับให้ข้าหลวงประจำกระทรวงศาสนาจับพระอาจารย์แฮม เจียวสึกโดยไม่ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา และธรรมเนียมเรา ทั้งพระสงฆ์ แม่ชี และพุทธศาสนิกชนยิ่งเกรียวโกรธกันใหญ่ จนปะทะกับเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส จึงเป็นที่มาของสงครามฉัตร การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์คือให้ฝรั่งเศสล้มเลิกการทำลายวัฒนธรรม

เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสคิดว่า เพื่อปกครองกัมพูชาให้ได้เต็มรูปแบบนั้น สิ่งแรกคือเขาทำลายวัฒนธรรม และประการต่อมาคือจำกัดสิทธิเสรีภาพพระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้รักษาไว้ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรมศาสนา อักษรศาสตร์ และขนบธรรมเนียมประเพณี

สมเด็จพระสังฆราช จวน ณาต ท่านพยายามส่งเสริม ปกป้องพระพุทธศาสนา ท่านทรงงานหนักมาก ทั้งการเขียนตำรา แปลพระไตรปิฎกมาเป็นภาษาเขมร เขียนพจนานุกรมภาษาเขมร ท่านเปิดพุทธิกศึกษา(สถาบันพุทธศาสนาศึกษา) เพื่อให้พระสงฆ์ยิ่งมีความรู้ทางโลกและทางธรรม ปฏิบัติพระวินัยศาสนาอย่างถูกต้อง มีพระสงฆ์จำนวนมากสอบเข้า ที่สำคัญคือศาลาบาลีจั่วนขะปั่วะ ทำให้หน้าที่สำคัญมากทางด้านรักษาอักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และวัฒนธรรม สมเด็จท่านคำนึงถึงการศึกษาของพระภิกษุสามเณรเสมอ

ในสมัยสมเด็จพระสังฆราชจวน ณาต การศึกษาของพระสงฆ์มีความเจริญก้าวหน้ามาก พระสงฆ์เอาใจใส่ต่อการศึกษาเล่าเรียนมากที่สำคัญคือภาษาบาลี เนื่องจากเป็นพื้นฐานอักษรศาสตร์เขมร ดังที่เราเห็นแล้ว ผลงานของท่านคือพจนานุกรม เป็นหลักฐาน

ทุกวันนี้ ข้าพยายามเดินตามรอยพระบาทของท่าน แม้ว่าไม่ได้เหมือนท่านแต่พยายามจนสุดความสามารถ คือพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และสถาบันศึกษาของพระภิกษุสามเณร ดังรู้กันแล้ว ปีค.ศ.๑๙๗๕ – ๑๙๗๙ ระบอบเขมรแดง คือพอล พต เขาทำลายทุกสิ่งทุกอย่างจนสิ้นที่เกี่ยวข้องกับศาสนา แม้แต่ชีวิตคน เขาทำลายเขมรกันเอง เผาทำลายทรัพย์สิน ศาสนา คัมภีร์ฎีกา และไม่มีความเชื่อเรื่องศาสนา

พระสุเธียร: สมัยเขมรแดงสมเด็จมีสถานภาพแบบไหนบ้าง เขาสั่งให้สมเด็จทำอะไร

สมเด็จพระสังฆราช: เขมรแดงเข้ามาถึงพนมเปญ เขาจับฉันสึกทันที แล้วลงทัณฑ์อย่างสาหัส บังคับให้ไปทำงาน เช่นตัดต้นไม้ตามภูเขาห่างไกล ๆ และทำวิดน้ำ ตอนนั้น ฉันอธิฐานรักษาศีลเป็นเหมือนพระ ไม่แตะต้องอาหารเย็น แม้แต่เขาบังคับให้แต่งงาน การกระทำของเขมรแดงคือการล้างเผ่าพันธุ์ บังคับพระสงฆ์ให้สึก คับไล่กษัตริย์ออกจากพระบรมราชวัง

พระสุเธียร: หลังจากเขมรแดงถูกโคนล้มสมเด็จทรงไปไหนต่อ

สมเด็จพระสังฆราช: หลักจากพรรคระณะเซ ปลดปล่อยประเทศจากเขมรแดง ฉันได้เข้ามาอุปสมบทอีกรอบกับพระสงฆ์ทั้ง 7 รูป หลังจากบวชแล้ว เราพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนา คือพยายามให้มีพระสงฆ์ทั่วประเทศ เพียงไม่กี่ปี เราสามารถเปิดพุทธิกศึกษาที่วัดอุณณาโลมได้หนึ่งแห่ง และทำการเรียนการสอน ส่วนวัดลังกาถูกเขมรแดงทำลายเกือบจะหายร่องรอย ต่อมา ฉันจึงย้ายมาที่วัดปทุม ก่อตั้งพุทธิกบาลีศึกษา ทำการเรียนการสอนได้สามปี

พระสุเธียร: ทุกวันนี้สมเด็จมองเห็นอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการศึกษาของพระภิกษุสามเณรเรา

สมเด็จพระสังฆราช: ทุกวันนี้การศึกษามีความพัฒนามากที่เดียว แต่การศึกษาด้านภาษาบาลีดูเหมือนกำลังประสบปัญหา คือพระสงฆ์สนใจการศึกษาฝ่ายโลกมากกว่า ไม่คอยให้ความสำคัญวิชาพระพุทธศาสนา เขาสนใจแต่เรื่องวัตถุนิยม ยึดติดแต่สิ่งที่หล่อโลมด้วยกิเลส ไม่หนักแน่นกับศาสนา “บวชเรียน สึกทำงาน” การให้เป็นพุทธคารวะ ธรรมคารวะ สงฆ์คารวะ สิกขาคารวะ ยังย่อหย่อน ฉันเป็นห่วงมากเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และการศึกษา ในอนาคตไม่รู้จะเป็นอย่างไร ถ้าหักพระสงฆ์ไม่หนักแน่นกับการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาแล้ว

ทุกวันนี้พระสงฆ์มีความรู้ก็มากองค์อยู่แล้ว แต่ฉันยังเป็นห่วงอยู่ เหมือนที่ได้กล่าวแล้ว ความคารวะหย่อนลงมาก ไม่ค่อยหนักแน่นกับศาสนา “ทุกสิ่งล้วนแต่เป็นอนิจธรรม” ผู้เข้าใจวิปัสสนาธุระน้องมาก แต่ด้านคันธธุระ(ปริยัติธรรม)มาก

ผู้ถือวินัยพระพุทธศาสนาลดลง “พระสงฆ์ขาดวินัย สัตรีขาดกฎสงวนตัว-□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□” วินัยเป็นบรรทัด เป็นเข็มทิศของสัตว์โลก ถ้าพระสงฆ์ไร้วินัยแล้ว ศาสนาของตถาคตเจ้าจะเสื่อมลง ฉันเป็นห่วงศาสนาในอนาคตมาก

อนาคตกลัวไม่มีคนเคารพนับถือศาสนา ถ้าเขาศรัทธา มีความเชื่อมั่นในศาสนา พระพุทธ ศาสนาคงจะอยู่อีกนาน แต่ความคารวะนี้ยังย่อหย่อนอยู่ เพราะเหตุดังนี้ ทุกวันพระ ฉันให้ศีลสามเณร ทดสอบให้สวดบาลีไวยากรณ์ ไม่ว่าจะเป็นนาม อาขยาต กิตต์นาม อักขระวิธีเป็นต้น ส่วนเด็กวัด (นักศึกษาที่อาศัยวัด) ให้ทำวัดสวดมนต์ และฉันสอนเรื่องศีลธรรมพระพุทธศาสนา เพราะพวกเขาเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนพระศาสนา เนื่องจากพวกเขาต่อไปอาจจะเป็นผู้หน้าที่ตำแหน่งใดทางรัฐ และคงจะคิดถึงความเป็นอยู่สมัยเป็นเด็กวัด

พระสุเชีย ข้าพระพุทธเจ้าขอขอบพระทัยอย่างยิ่งที่สมเด็จพระเมตตาโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าได้มีโอกาส เข้ามาทำการสัมภาษณ์ ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่าคงจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษา

ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวายพระพุทธพร ขอบารมีพระพุทธศาสนาจงปกป้องรักษาสมเด็จมีพระชนพรรษายืนอยู่นาน มีพระกำลังพลังแข็งแรง หายโรคาพาธ เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และสรรพสัตว์

สมเด็จพระสังฆราช: ให้พรผู้วิจัย พร้อมทั้งให้กำลังใจการศึกษา

****

ภาคผนวก ข

บทสัมภาษณ์

ศาสตราจารย์แมน ปรางค์

ที่ปรึกษาสำนักงานพุทธศาสนศึกษาแห่งชาติ

เป็นศาสตราจารย์ประจำพุทธิกวิทยาลัยบาลีพระสุรามฤทธิ์พนมเปญ

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ค.ศ. ๒๐๐๙

ที่สำนักงานพุทธศาสนศึกษาแห่งชาติกัมพูชา

National Buddhist Education Center

*****

แต่ก่อนพระสงฆ์อยากมีความรู้มาก เพราะเหตุนั้น ท่านเหล่านั้นต้องเดินทางไปศึกษาที่ประเทศไทย เมื่อกลับมาได้ถ่ายทอดความรู้ให้กัน แต่ระบบการจัดการศึกษายังไม่ชัดเจน

สมัยอาณานิคมฝรั่งเศส

สมัยฝรั่งเศสปกครอง ได้เข้ามาจัดการศึกษา ซึ่งจะพูดได้ว่า ทุกระบบการบริหารการจัดการในกัมพูชา เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสมีสิทธิ์ อำนาจ แต่การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ขณะนั้นเริ่มดำเนินการแล้วที่พระนคร จังหวัดเสียมเรียบ แต่ดำเนินการได้เพียงไม่กี่ปีต้องยุติชะงัก เนื่องจากห่างไกลพระเนตพระการณ์ พระบาทสมเด็จสีสุวัตถิ์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์เข้ามาเรียนในพระบรมราชวัง วัดพระแก้ว โดยทางพระบรมราชวังให้ความอุปถัมภ์ และขณะนั้น ริเริ่มเปิดพุทธิกศึกษาเป็นทางการ ที่สำคัญคือศาลาบาลีจั่วนขะปั่วะ (บาลีชั้นสูง) ได้ดำเนินการศึกษา มีพระภิกษุสามเณรจำนวนมากเข้าศึกษา แต่ระบบการจัดการศึกษาขึ้นอยู่ที่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสใช้อำนาจเกินขอบเขต ซึ่งทำให้พระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชน นักศึกษาพากันประท้วง พระสงฆ์เทศน์เพื่อให้ประชาชนเห็นความสำคัญของศาสนา เอกราช เสรีภาพ ความเป็นเจ้าของประเทศ และให้ลุกขึ้นต่อต้านฝรั่งเศสโดยมีญี่ปุ่นอยู่เบื้องหลัง จึงเป็นที่มาของสงครามฉัตร เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสจับผู้นำประท้วง ที่สำคัญคือพระอาจารย์แฮม เจียว ซึ่งเป็นศาสตราบาลีจั่นขะปั่วะ สึก และติดคุก (มรณภาพในคุด) ที่เกาะตรอพาจ (ประเทศเวียดนาม) ยิ่งทำให้มีการประท้วงครั้งยิ่งใหญ่นี้ เพื่อเรียกร้องให้ปล่อยท่านแฮม เจียว หลายเดือนต่อมา เหตุการณ์ จึงสงบ ศาลาบาลีจั่วนขะปั่วะจึงสามารถดำเนินการเปิดการเรียนการสอนได้

สมัยสมเด็จพระนโรดมสีหนุวรมัน

สมัยนั้น พุทธิกศึกษามีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว มีพุทธิกศึกษาทั่วจังหวัด เช่น จังหวัดบัดดำบองเป็นต้น รัฐบาลให้ความสนับสนุนที่สำคัญคือพระราชสำนัก พระราชสำนักมอบทุนศึกษาให้พระสงฆ์ที่สอบเข้าเรียนระดับพุทธิกอุดมศึกษา (ปริญญาบัตร) ๘๐๐ เรียล์ต่อเดือน ซึ่งเป็นจำนวนเงินมากที่เดียว สามารถเลี้ยงดูพ่อแม่ได้อย่างสบายเลย ส่วนรัฐบาลมอบทุนให้เรียนฟรีจนกว่าจะสำเร็จการศึกษา พระสงฆ์ยิ่งเอาใจต่อการศึกษาเป็นทวีเท่า ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นที่ชื่นชอบของพุทธบริษัท มีค่านิยมสูง ไปไหนมาไหนมีแต่คนให้ความเคารพนับถือ แม้วบ้างรูปสึกไปแล้ว ยังมีอำนาจค่อนข้างมาก (สังคมให้ความสำคัญนักปราชญ์)

เพราะเหตุไร (ผู้วิจัยถาม)

เพราะขณะนั้นประเทศกำลังพัฒนา ต้องการผู้รู้ ผู้มีความรู้มีน้อย แต่ภาครัฐต้องการมาก และพระสงฆ์ที่มีความรู้ล้วนแต่ประกอบด้วยคุณภาพ

สมเด็จพระสังฆราช จวน ฌาต ทรงเอาพระทัยใส่ใจการศึกษาพระสงฆ์สามเณรมาก ทรงเป็นปราชญ์ที่มีความรู้แท้จริง (ชัดเจน) มีวัตรปฏิบัติอันงดงาม เป็นผู้มากด้วยคุณภาพทั้งพระปริยัติ และปฏิบัติ ทรงเป็นปราชญ์สำคัญที่ได้รับการยกย่องมากที่สุด

พระสงฆ์สมัยนั้นมีการเคารพปฏิบัติพระธรรมวินัยเคร่งครัดมาก ถ้าพูดสั้น ๆ แล้วคือปฏิบัติได้ดีมากกว่าปัจจุบัน และระบบการจัดการศึกษาได้ชัดเจนมาก ผู้บริหาร และนักเรียนนักศึกษาจริงจังกับการศึกษามาก คือทุกสิ่งทุกอย่างพร้อม

สมัยนายพลลอน นอล

การศึกษาของพระสงฆ์ค่อนข้างดี คือสืบต่อเนื่องจากสมัยสมเด็จพระนโรดมสีหนุวรมัน ความเจริญก้าวหน้าของพุทธิกดูเหมือนมีแต่ปริมาณ แต่คุณภาพรู้สึกว่าหย่อนลง แต่อย่างไรก็ตาม รัฐบาลพยายามยกระดับการศึกษาของพระภิกษุสามเณรเป็นอย่างมาก ก่อตั้งสำนักงานพุทธิกศึกษาตามเงื่อนไขของรัฐ

นับแต่ปีค.ศ. ๑๙๗๓ เป็นต้นมา การศึกษาเริ่มมีปัญหา พระพุทธศาสนาเริ่มเสื่อมลง สงครามเริ่มสร้างความปั่นป่วน พระสงฆ์ แม่ชี นักศึกษาเดินขบวนประท้วงต่อต้านรัฐบาล จนผู้ประท้วงฆาตกรรมข้าราชการประจำกระทรวงศาสนา และวัฒนธรรม เนื่องจากเขมรแดงยั่วยุให้พระสงฆ์ต่อต้านรัฐบาล ตอนนั้น กระผมทำงานที่พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช และพุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤดิ์ ได้สองปี ได้เห็นเหตุการณ์กับตา

การศึกษาของพระสงฆ์ไม่ต่อเนื่อง ตามชนบทได้รับกรรมร้ายจากการยิงระเบิดของกองกำลังสหรัฐ วัดวาอารามได้รับผลกระทบมากที่สุด พระสงฆ์อพยพเข้าเมืองหลวง วัดถูกลูก

ระเบิดไหม้ บางครั้งเป็นสถานที่สำหรับกองกำลังพักอาศัย สงครามได้ลุกล้ามทั่วประเทศ จนถึงจดจบในสมัยเขมรแดง

สมัยเขมรแดง

ปีค.ศ.๑๙๗๕ เขมรแดงยึดเมืองหลวง(พนมเปญ)ได้ พุทธิกศึกษาถูกปิด ขับไล่พระสงฆ์ออกจากวัด จับพระสงฆ์สึก รูปไหนไม่ย่อมถูกสังหารชีวิตทันที่ทันใด สมเด็จพระสังฆราชฮวด ตาต ถูกเขมรแดงสังหารพระชน เมื่อเข้ามาถึงกรุงพนมเปญ ส่วนพระครูปุ่นสมเพียจ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการพุทธิกศึกษาจังหวัดบัดดำบองก็ถูกสังหารชีวิต

เพราะเหตุไร(ผู้วิจัยถาม)

เพราะเขมรแดง เขาทำลายล้างเผ่าพันธุ์ เอาหลักทฤษฎีมโนคมคอมมิวนิสต์มาใช้ ใครก็ตาม ที่มาคัดค้านจะประสบกับจดจบสถานเดียว เขาคิดว่าอะไรก็แล้ว ที่เป็นระบบเก่า ๆ เอารีดเอาเปรียบกัน ต้องทำลายจนสิ้น ไม่มีการต่อต้าน ไม่มีระบบการอบรม พูดสั้น ๆ คือไม่มีระบบ สถาบันที่คงเหลือมีบ้าง แต่มีอยู่น้อย สถาบันพระพุทธศาสนาไม่ต้องพูดถึง สิ้นหมดแล้ว ตั้งแต่เข้ามาตอนแรก เขาคิดว่าสถาบันให้ไว้นานไม่ได้ และไว้ใจไม่ได้ พระสงฆ์เป็นผู้มีอิทธิพลด้านความคิดเห็นและกลมเกลียว เป็นผู้มีเหตุมีผล ถ้าให้อยู่นานอาจจะก่อความปั่นป่วน(ระดมประชาชนให้ลุกต่อต้าน) ก็ได้ ดังนั้น สถาบันนี้จึงถูกกำจัดจนสิ้น พวกเขาพูดเสมอว่า จะสร้างสังคมที่ไร้ต้นแบบ เป็นสังคมแบบใหม่ ไม่มีชนชั้นวรรณะ มีแต่ประชาชนเขมรที่สะอาดสะอม บริสุทธิ์ ไม่มีร้อยตำนิในอดีต

สมัยเฮง สัมริน

ระบอบเขมรแดงถูกโค่นล้ม วันที่ ๗ มกราคม ค.ศ.๑๙๗๙ นับว่าเป็นวันคลายวันเกิดใหม่ของกัมพูชาใต้ระบอบสาธารณรัฐกัมพูชา ซึ่งมีเวียดนามหนุนหลัง รัฐบาลเฮง สัมรินได้อนุญาตให้มีสถาบันพระพุทธศาสนาอีกครั้ง มีจัดอุปสมบทอดีตพระสงฆ์ที่มีอายุมาก ต่อมาจึงอนุญาตให้พระวัยนุ่น ๆ เข้ามาอุปสบบทได้

ทำไมจึงเป็นแบบนี้ (ผู้วิจัยถาม)

เพราะขณะนั้นต้องกากำลังคนเป็นจำนวนมาก ประการแรกคือเป็นกองกำลังพิทักษ์ชาติ เนื่องจากกองกำลังเขมรยังระบาดตามภูมินิคม เผาทำลายบ้านประชาชน ประการที่สองเพื่อพัฒนาประเทศ ถ้าพูดไปแล้ว กำลังคนมีน้องมาก ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ไม่ต่างจากความตายเท่าไรนัก ทั้งความโหยหิว ขาดแคลนอาหาร ผอมซีด ต่างคนต่างวิงหาครอบครัว พ่อแม่พี่น้อง ลูก หลาน เจอบ้างไม่เจอบ้าง บ้างคนเหลือแต่ผู้เดียว ระลึกถึงเรื่องนี้ตอนไหน ผมมีแต่น้ำตา เคยประสบกับชะตากรรมนี้ คิดไม่ถึงว่า สังคมเคยอยู่อย่างรุ่มเย็นเป็นสุข แต่มาถึงสมัยหนึ่งต้องตกต่ำ จะอยู่จะเป็น จะตายไม่มี

ใครรู้ รู้อย่างเดียว คือวันนี้ จะมีลมหายใจหรือไม่ เมื่อนอน ลุกมาตอนเช้าจึงรู้สึกว่ามีชีวิตผ่านไปหนึ่งวันแล้ว ถ้าระลึกถึงสมัยนั้นตอนไหนผมพูดไม่ออก เพราะเหตุการณ์มันติดกับตายากจะลืมได้

แต่สมัยนั้นพูดไปแล้ว ก็พอทำให้เราเห็นคุณค่าของชีวิตที่ยังมีอยู่ และคิดจะทำอะไรให้เป็นประโยชน์บ้าง พระพุทธศาสนามีกำเนินใหม่ ประมาณปีแปดสิบปลาย (๑๙๘๐) สามารถเปิดพุทธิกศึกษาได้ โดยมีรัฐบาลเป็นอธิบดีในพิธีเปิด

สมัยปัจจุบัน

ปัจจุบัน พุทธิกศึกษามีความเจริญก้าวหน้าค่อนข้างมากที่เดียว สามารถเปิดทำการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับประถมจนถึงระดับอุดมศึกษา มีทั่วทุกจังหวัด แต่ก็สังเกตเห็นว่า เป็นการพัฒนาด้านปริมาณ ด้านคุณภาพยังด้อยอยู่

เพราะเหตุไรจึงว่าแบบนั้น(ผู้วิจัยถาม)

เพราะผู้ศึกษาพุทธิกนี้ไม่คอยเอาใจเท่าไรนัก ชอบแสวงหาความรู้ข้างนอก เช่นเรียนวิชาชีพ เรียนภาษาต่าง ๆ จนลืมบาทบาทความเป็นพระในด้านศึกษาธรรมวินัยเพื่อยกระดับพระพุทธศาสนา ถ้าพูดไปแล้วคือการเรียนวิชาชีพต่าง ๆ มีตลาดเขารองรับ ส่วนวิชาพระพุทธศาสนาค่อนข้างจะยากนิดหนึ่ง

รัฐบาลให้ความสนับสนุน แต่ยังขาดอยู่ เช่น ครู อาจารย์เป็นต้น ส่วนมากไม่อยู่ในเงื่อนไข (อาตราจ้าง) ของรัฐ ที่สำคัญคือระดับประถมศึกษา บางสำนักหาครู อาจารย์มาสอนเองหางบเอาเอง ซึ่งมันไม่เป็นระบบ และการรับผิตชอบเท่าที่ควร

ในนามผมเป็นเจ้าหน้าที่ของกระทรวง และสำนักงานพุทธศาสนาศึกษาแห่งชาติพยายามมาก เพื่อจะให้พระสงฆ์มีความรู้ความสามารถ ได้รับการเรียนรู้ทั่วทุกรูป เพื่อจะยกระดับพระพุทธศาสนา และสังคมให้เดินคู่ขนานกัน

ข้อเสนอ ต่อไปอานาคด รัฐบาลควรแต่บรรจุครูให้เป็นข้าราชการเต็มสิทธิ์ และประกอบด้วยคุณภาพ ส่วนพระสงฆ์เองก็ควรปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด เพราะตอนนี้คุณภาพพระสงฆ์ตกต่ำมาก

*****

ภาคผนวก ค

บทสัมภาษณ์

ตุ๊ย โฮย

อดีตผู้อำนวยการสำนักงานกิจการศาสนา และวัฒนธรรมประจำจังหวัดเสียมเรียบ

ปัจจุบันเป็นที่ปรึกษาสำนักงานกิจการศาสนา และวัฒนธรรม

วันที่ ๖ มกราคม ปี ค.ศ. ๒๐๑๐

*****

สมัยเขมรแดง

ผู้วิจัย: อยากทราบปัญหาที่เกิดขึ้นสมัยเขมรแดง

ตุ๊ยโฮย: ระหว่างที่เขมรแดงมีอำนาจ ไม่นานเท่าไรได้ประกาศขับไล่ประชาชนออกจากเมืองหลวง แม้แต่พระสงฆ์ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ จึงไม่สามารถอธิบายหาเหตุผลได้ ประชาชนออกจากเมืองหลวง พระมหากษัตริย์ถูกควบคุมตัว และหลีกภัยไปต่างประเทศ ศาสนาซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนียวจิตใจเป็นปฏิปักษ์ต่อหลักการคอมมิวนิสต์ ดังนั้นเขาไม่มีความประสงค์ที่จะพบเห็นพระสงฆ์

ถ้าพูดไปแล้ว พระพุทธศาสนาเคยเป็นพื้นฐานอำนาจของเขมรแดงต้น ๆ ที่ก้าวสู่อำนาจ พวกเขาพยายามปลุกระดมพระสงฆ์ให้มีส่วนรวมในการปฏิวัติ เหตุผลคงจะฟังไม่ขึ้น ถ้าเป็นพระสงฆ์เป็นปัญญาชนคงจะไม่เชื่อแน่ แต่มักได้รับการยอมรับเฉพาะพระสงฆ์จากชนบทที่ขาดการศึกษา ความเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้น เมื่อมีการเจรจาข้อตกลงประกอบด้วยเหตุผลเชิงบวกกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ยิ่งทำให้พระสงฆ์เหล่านั้นมีความเชื่อมั่นต่อนโยบายเขมรแดง เมื่อพระสงฆ์ทำงานให้เขมรแดง จึงเข้าใจว่า คงจะเป็นไปตามคำพูดที่เคยกล่าวเอาไว้แน่นอน ถึงกระนั้นยังกดดันให้พระสงฆ์สึกและถูกบังคับให้เป็นทหารอีกด้วย

นอกจากนั้น กลุ่มเขมรแดงยังไม่เชื่อเรื่องบาปบุญ คุณโทษ พระสงฆ์ ศาสนา ใครก็ตามที่ขัดขวางต้องประสบกับชะตาชีวิตสถานเดียว ดังนั้น เพื่อให้องค์การดำเนินการไปได้ ประการแรกคือทำลายความเชื่อมั่นต่อศาสนา คือให้ประชาชนล้มเลิกความเชื่อถือศาสนา ประการต่อมาคือสึกพระสงฆ์ให้หมดสิ้น ถ้าหากพระสงฆ์ยังมีอยู่จะเป็นการกินแรงผู้คนหรืออาจเป็นแกนนำในการปลุกระดมประชาชนให้ลุกขึ้นต่อต้านก็ได้ เพราะพระสงฆ์มีอำนาจทางจิตวิญญาณของพุทธศาสนิกชนมาช้านานแล้ว สำหรับพระสงฆ์ที่สึกถูกบังคับให้ใช้แรงงานบ้าง แต่งงานบ้าง พระสงฆ์ที่เป็นปัญญาชนยังประสบกับชะตากรรมตั้งแต่เขมรแดงชุดแรกเข้ามา ประการสุดท้าย เพื่อล้มเลิกศาสนาออกจากจิตวิญญาณของผู้คน จะต้องทำลายสิ่งที่เป็นเครื่องหมายของศาสนา เช่น

โบสถ์ วิหาร กุฎิ พระพุทธรูป เป็นต้น บางครั้งได้มีการสับเปลี่ยนแบ่งหน้าที่ไปทำประโยชน์อย่างอื่น เช่น เป็นแหล่งเก็บอาวุธ เลี้ยงวัว หมู โรงพยาบาล เป็นเรือนจำ สนามสังหารชีวิต บางทีต้องทุบเอาก้อนหิน ปูน มาทำอย่างอื่น เช่น สะพานเป็นต้น

แต่เมื่อประชาชนและอดีตพระสงฆ์ต้องเผชิญสถานการณ์เช่นนั้น ก็ยังไม่ล้มเลิกการนับถือศาสนาเลย ยิ่งทำให้พวกเขาเกิดความศรัทธาและมีแรงบันดาลใจที่จะใช้ศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจตราบเท่าชีวิต พวกเขาได้ขัดเกลาด้วยทฤษฎีศีลธรรมทางศาสนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งทำให้พวกเขาทราบซึ้ง แม้จะถูกทางการปิดกั้นก็ตาม แต่ด้านจิตใจของพวกเขาเต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ บางครั้งจำเป็นต้องสวดบทภาวนาเพื่อระลึกถึงรพระพุทธคุณตลอดเวลา เพราะเขาคิดว่าจะไม่มีทางรอดหรือที่พึ่งอย่างอื่นอีกแล้ว ดังนั้น ถ้าตายไปจะได้ชื่อว่ามีสรณะเป็นที่พึ่ง นำดวงวิญญาณไปสู่สุคติสัมปรายภพ บางทีพวกอ้อนวอนขอพระพระบาทธรรมิก (อ่านในภาษาเขมรธรรมึก) มาช่วยเหลือพวกเขาได้ โดยเชื่อว่า เมื่อถึงจุดจบสุด ๆ แล้ว จุดเริ่มต้นคงจะมาถึงนั้นหมายความว่า พระบาทธรรมิกะจะมากอบกู้ประเทศได้อย่างแน่นอน

อดีตพระสงฆ์ที่มีความรู้และทราบซึ้งหลักธรรม เมื่อช่วงค่ำ ๆ แอบลักใส่เสื้อผ้าขาว บางครั้งนอกกอดผ้าจีวรตั้งอธิฐานศีลเหมือนพระ ถ้าจะพูดสั้นๆแล้ว คือทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาคือศูนย์สิ้น

สมัยเฮง สัมริน

ผู้วิจัย: สถานภาพพระพุทธศาสนา และการศึกษาของพระสงฆ์เป็นอย่างไร

ตุ๊ยโฮย: ๗ มกราคม ๑๙๗๙ เรียกว่าสาธารณรัฐกัมพูชา พระพุทธศาสนา ลัทธิศาสนาความเชื่อ และศาสนาอื่น ๆ ได้รับสิทธิในการฟื้นฟูขึ้นใหม่ โดยสมเด็จพระสังฆราช เทพ วงษ์ ขณะนั้นได้เดินทางกลับมาวัดราชบูรณ์เสียมเรียบ เป็นตาขาว (บวชเป็นตาขาวคือใส่ชุดขาว) พาญาติโยมที่บริเวณวัดทำความสะอาดวัด หลังจากที่กลุ่มเขมรแดงทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนั้นมันกระจัดกระจายไปหมด ไม่เป็นระเบียบ ในขณะที่กำลังแต่ทำความสะอาดนั้น ก็พบเห็นตู้เหล็กข้างในมีแต่ทอง และวัตถุโบราณที่มีค่าประเมินไม่ได้ แล้วเอามาให้ผู้ว่าจังหวัดซึ่งเป็นกรรมการรอณะเซ

เมื่อทางการคัดเลือกอดีตพระสงฆ์ ที่ประกอบด้วยคุณงามความดี มีศีลบริสุทธิ์มาอุปสมบทใหม่ ท่านเทพ วงษ์ถูกคัดเลือกหนึ่งในเจ็ดคน เนื่องจากท่านมีความดีความชอบกับทางราชการ

หลังจากได้อุปสมบทอดีตพระสงฆ์ได้ทั้ง ๗ แล้ว ต่อมาก็อุปสมบทให้ต่อ ๆ กัน จนเราพบเห็นมีพระสงฆ์ปรากฏมีตามวัด แล้วซ่อมแซมบูรณะ วัดวาอารามจวบจนปัจจุบัน

การศึกษาของพระสงฆ์แล้วช่วงต้น ๆ คือเพียงแต่รักษาธรรมเนียมเท่านั้น คือท่องมนต์อะไรทำนองนี้ เพราะไม่มีพระสงฆ์เพียงพอจะจัดการศึกษาเล่าเรียน ต่อมา ๑๙๘๐ เริ่มมีศาลาธรรมวินัย แต่ไม่มีการจัดสอบ ปีค.ศ.๑๙๘๒ เป็นต้น พระมหาพินแซม ซึ่งบวชในชมรมที่ชายแดนไท - กัมพูชาได้เดินทางกลับมาวัดราชบูรณ์ได้ก่อตั้งโรงเรียนพุทธิกบาลีรอง (ประถมศึกษา) ปีค.ศ.๑๙๙๙ – ๒๐๐๐ ได้พัฒนามาเป็นพุทธิกวิทยาลัยบาลี เรียกว่า “พุทธิกวิทยาลัยวัดราชบูรณ์”โดยกระทรวงศาสนาและวัฒนธรรมให้ความเห็นชอบ ถ้าพูดไปแล้ว พระสงฆ์ที่อุปสมบทมาก็มีวัตถุประสงค์เดียวกัน คือฟื้นฟูศาสนา และการศึกษา

ผู้วิจัย: ทำไม มีอะไรเป็นแรงดึงดูดใจใช่ไหม

ตุ๊ยโฮย: ทุกมุมแห่งประเทศ พระสงฆ์ที่เคยได้รับเรียนรู้ก่อนเขมรแดง เข้าใจลักษณะของเขมร คือศาสนา ถ้าพระสงฆ์ไม่มีความรู้จะเป็นที่เลื่อมใส และไว้ใจได้อย่างไร จะเป็นเครื่องหมายของศาสนา และเอกลักษณะของประเทศได้อย่างไร ดังนั้น ท่านเหล่านี้จึงพยายามรักษาสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาไม่ให้สูญหายอีก ทราบว่าแนวความคิดแบบพุทธสังคมนิยมของสมเด็จพระนโรดมสีหนุเป็นที่ชื่นชอบของท่านเหล่านั้น อยากนำประเทศและศาสนาคืนสู่พุทธสังคมนิยมอีกครั้ง พระสงฆ์มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ ดังนั้น ในสมัยนี้ก็เหมือนกัน แม้พระสงฆ์จะมีจำนวนน้อยประกอบกับข้อจำกัดอายุบวชก็ตาม แต่ศรัทธาบริสุทธิ์กับศาสนาเป็นทวีเท่า พระสงฆ์เหล่านี้มีส่วนพัฒนาเป็นอย่างมากไม่ว่าจะเป็นด้านจิตใจหรือวัตถุสมบัติ จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์นำญาติโยมสร้างถนน ปรับปรุงสะพานใหม่ สร้างโรงเรียน สระน้ำ สอนตัวหนังสือ และอื่น ๆ อีกมากมาย (เห็น ผู้วิจัยตอบ) ถามว่าทางราชการได้หยิบยื่นข้อเสนอหรือไม่ เมื่อทางราชการไม่ได้เสนอ พระสงฆ์สมัครใจดำเนินการเอง การนำผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาก่อสร้างนั้นไม่มีเงินงบประมาณเพียงพอ แต่อาศัยพระสงฆ์ออกจาริกรับบิณฑบาตรแรงศรัทธาจากญาติโยมมาช่วยเหลือหรือเปิดเครื่องกระจายเสียงประกาศให้ญาติโยมมาร่วมทำบุญกัน (ผู้วิจัย : เคยมีส่วนร่วมเหมือนกันสมัยเป็นนักเรียน เพียงแต่ได้ยินหลวงพ่อบอกก็ชักชวนกันไป ก็ทำให้เกิดบรรยากาศการทำงานอย่างเต็มที่และสนุกสนานดี) สิ่งเหล่านี้คือการช่วยกันจรรโลงพระพุทธศาสนาและช่วยพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้า

ปัจจุบันท่านคิดดูสิ บทบาทพระสงฆ์มากต่อมากเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม เช่น โรคเอดส์ การสอนศีลธรรม เป็นต้น มีแต่พระสงฆ์เท่านั้น ถามว่า ถ้าพระสงฆ์ไม่มีการศึกษาจะทำงานพวกนี้ได้หรือ

ดังนี้ ภาครัฐของเราพยายามให้พระสงฆ์มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม (พุทธจักรและอาณาจักร) ยิ่งให้พระสงฆ์มีความรู้มากขึ้น แรก ๆ เข้า ไม่ใช่แม้แต่ปัจจุบันนี้ การศึกษาของพระสงฆ์เราหยิบเอาหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ เพียงแต่เพิ่มเติมหลักสูตรวิชา

พระพุทธศาสนาที่เคยมีในสมัยสมเด็จพระนโรดมสีหนุมาผสมผสานกัน เช่น บาลี สันสกฤต เป็นต้น พระสงฆ์ยังเป็นเครื่องหมายด้านอักษรศาสตร์ และวัฒนธรรม เพราะท่านมีความเข้าใจอย่างดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม อักษรศาสตร์ ไม่มีใครมีภูมิความรู้เหมือนพระสงฆ์ ภาษาบาลี และสันสกฤต ผู้ที่สนใจจะเรียน แต่พระสงฆ์ท่านจะเลือกเรียน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องหมายของอักษรศาสตร์ และวรรณกรรม ในขณะนี้พระสงฆ์มีความรู้เพิ่มระดับอีกคือสามารถพูดภาษาต่างประเทศได้ ผมทำงานกับศาสนาตั้งแต่ยุคเฮงสัมรินจนถึงเกษียณ และเป็นที่ปรึกษาทบวงปัจจุบันนี้ เข้าใจเกี่ยวกับพระสงฆ์มาอย่างดี ดังนั้น จึงพยายามให้พระสงฆ์มีความรู้ให้ได้มากที่สุด ซึ่งอาจจะเร็ววันนี้ จังหวัดเสียมเรียบเราคงจะเปิดพุทธิกมหาวิทยาลัย ตอนนี้กำลังดำเนินการตามขั้นตอน ต่อไปท่านคงจะเป็นแรงสำคัญช่วยส่งเสริมการจัดการศึกษาต่อไป

ผู้วิจัย: อาตมามีความสนใจเรื่องสังคมนิยมพระพุทธศาสนา โยมช่วยขยายความให้น้อยได้ไหม

ตุ๊ยโฮย: สมัยสังคมนิยมพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าสังคมราษฎร์นิยม หรือพุทธสังคมนิยม เขาใช้เครื่องหมายสามอย่างเชื่อมต่อกัน คือ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ท่านคิดว่าอย่างไร พระมหากษัตริย์เรา คือองค์สมเด็จพระนโรดมสีหนุ ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาศึกษาเล่าเรียนพระธรรมจนเข้าใจ เชื้อพระวงศ์จำนวนหนึ่งก็พระออกผนวช เห็นไหม ที่ผ่านมาเจ้านโรดมรันฤทธิ์พระเป็นโอรสคนโตของสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงพระผนวช ซึ่งถือว่าเป็นธรรมเนียมพระมหากษัตริย์ของเรามาช้านานและปฏิบัติสืบทอดต่อกันชั่วลูกชั่วหลาน ชาติหมายถึงประชาชนทุกชนชั้นในสังคมเขมรเราก็นับถือพระพุทธ ศาสนา ดังนั้น รัฐธรรมนูญฉบับแรกของเราจึงได้บัญญัติให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ

การศึกษาของพระสงฆ์รัฐเป็นผู้รับผิดชอบ คือสมเด็จพระประมุขของรัฐเอาพระทัยใส่ใจต่อการศึกษาพระสงฆ์มาก ทรงมอบทุนประจำเดือนให้พระสงฆ์ที่สอบเข้าเรียนต่อพุทธิกมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นจำนวนเงินมากเมื่อเทียบกับปัจจุบัน ดังนั้น จึงพระสงฆ์มีแรกกำลังศึกษาเล่าเรียนการปฏิบัติธรรมวินัยก็เคร่งครัดดี คือเห็นแล้วเกิดศรัทธา ยิ่งรู้ว่าท่านเรียนศาลาบาลีจั่วนขะปั่วะ หรือบาลีรองเท่านั้น โฮ ไม่ต้องพูดถึง ใคร ๆ ก็เกรงใจมาก ท่านมีความรู้และประพฤติวัตรปฏิบัติดีงดงามมีพลังอำนาจมาก ตอนนั้นผมเป็นเด็กวัด ปฏิบัติครูบาอาจารย์อย่างเคร่งคัด ผมเติบโตมาได้ก็เพราะอาศัยวัด ถือว่าเป็นสังคมเขมรที่จะต้องคลุกคลีอาศัยอยู่กับวัดตั้งแต่เล็กจนโต จวบจนวันสุดท้ายของชีวิต (หัวเราะ)

ส่วนครูอาจารย์ผู้สอนมีความเข้มงวดมาก แต่มีจิตใจดี มีเมตตา เสียสละอุทิศงานส่วนตัวสอนหนังสืออย่างจริงจัง พ่อแม่ผู้ปกครองมีความเกรงใจในความดีของท่านมาก และครูผู้สอนในขณะนั้นเป็นที่เคารพนับถือมาก ค่าตอบแทนที่ภาครัฐให้สูงมาก เลี้ยงครอบครัว ญาติพี่

น้องเหลือใช้และเป็นผู้ทรงคุณค่าทางศีลธรรมมาก จนมีผู้ที่สนใจมาสมัครเป็นครูจำนวนมาก พระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาส่วนมากเป็นครูสอนภาษาเขมร และภาษาต่างประเทศอีกด้วย

ผู้วิจัย: รัฐให้ความช่วยเหลืออย่างไร

ตุ๊ยโฮย: สมัยนั้น ประชาชนคือร้อยเปอร์เซ็นต์นับถือพระพุทธศาสนา นิยมฝากลูกบวชเรียนเขียนอ่านหนังสือ เชื่อฟังพระสงฆ์ ไม่ว่าท่านมีตำแหน่งสูงต่ำอย่างไร ก็ประชาชนเคารพเหมือนกัน แม้แต่พระมหากษัตริย์เคารพยิ่งนัก พระองค์เสด็จพระราชดำเนิน ณ สถานที่ใด ไม่เคยทอดทิ้งพระสงฆ์หมู่ใหญ่ เห็นพระสงฆ์นิมนต์ สมเด็จไปกราบคารวะ ข้าราชการ และประชาชนเห็นพระองค์วางตัวแบบนั้นยิ่งเลียนแบบตาม และชื่นชมพระองค์ไม่เคยถือเนื้อถือตัว ยิ่งเป็นพระครูเจ้าอาวาสแล้ว มีพลังอำนาจมากที่เดียว ลูกศิษย์ลูกหาปฏิบัติกันใหญ่ ใครอยากได้ความรู้ต้องเอาใจท่านบ้าง แต่เพราะท่านมีความเมตตาดี ได้พร่ำสอนเรื่องศีลธรรม วินัย กฎเกณฑ์กฎระเบียบต่าง ๆ หลักการปกครองชีวิต ถ้าพูดไปแล้ว ผู้ที่ออกบวชได้ฝึกหัดการเล่าเรียนเขียนอ่านย่อมได้เปรียบกว่าผู้อื่น ในปัจจุบัน จะสังเกตได้ว่ารัฐบาลได้รับอิทธิพลจากวัด สมเด็จฮุน แซน นายกรัฐมนตรี เป็นเด็กวัด มีครูเป็นพระสงฆ์ ถ้าสมเด็จพระนโรดมสีหนุไม่ถูกทำรัฐประหาร สมเด็จนายกรัฐมนตรีของเราคงจะได้บวชแล้ว ก็ไม่แน่ ใคร ๆ ก็ตาม อยู่วัด นาน ๆ ก็ได้บวช ท่านดูสิ สมเด็จเจีย ซิม และ เฮง สัมริน ล้วนแต่เป็นอดีตพระสงฆ์มาก่อนเท่านั้น

*****

ภาคผนวก ง

บทสมภาษณ์

พระมหาปุ่น หงเซน

รองอธิบดีพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช วิทยาเขตจังหวัดบัดดำบอง

วันที่ ๘ มกราคม ปีค.ศ.๒๐๑๐

*****

สมัยพุทธสังคมนิยม (ยุคสมเด็จพระนโรดมสีหนุ)

ถ้าเราพิจารณาดูแล้ว ไม่ว่าจะเป็นยุคไหน ๆ ก็ตาม การศึกษาเกิดจากวัดวาอาราม หมายความว่าวัดยังเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ ที่สำคัญคือประชาชนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง แม้แต่ปัจจุบันยังมีความสำคัญซึ่งมิอาจจะกล่าวว่าการศึกษายุคสมัยที่ภาครัฐจัดมีความพัฒนานั้น แต่ผู้คนตามชนบทให้ลูกบวชเรียนเช่นเดียวกับปัจจุบันนี้

การศึกษาในยุคนี้ ระบบการจัดการศึกษาของพระสงฆ์เป็นระบบมากขึ้น คือมีลักษณะเหมือนนานาชาติ เนื่องจากผู้นำสงฆ์เราได้เดินทางไปทัศนะศึกษาประเทศที่นับถือศาสนา ทำให้มีแนวความคิดจะจัดการศึกษาเหมือนประเทศเหล่านั้น

สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีจวน ณาต ท่านเป็นสถาปนิกที่มากด้วยความรู้และประสบการณ์ คือสร้างหลักสูตรพระพุทธศาสนากับหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการให้เข้าด้วยกัน ท่านมีพระดำริว่า พระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานด้านอริยธรรม ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีเขมร พร้อมทั้งอบรมสั่งสอนให้รู้ศีลธรรมสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายความว่าพระสงฆ์มีพื้นฐานด้านพระพุทธศาสนามาอย่างดี แต่วิชาด้านอาณาจักรของกระทรวงศึกษาธิการพระสงฆ์มีพื้นฐานค่อนข้างน้อย ดังนั้นท่านจึงประยุกติหลักสูตรผสมผสานเข้าด้วยกัน เพื่อให้พระสงฆ์ได้เรียนรู้อย่างเป็นระบบและวิสัยทัศน์กว้างขวางมากขึ้น นอกเหนือจากนี้คือการเรียนภาษาต่างประเทศ พระสงฆ์สามารถพูดได้

ส่วนพุทธิกบาลีจั่วนขะปั่วะ พุทธศาสนบัณฑิต และกลุ่มชำระพระไตรปิฎก มีหน้าที่สำคัญมากในการพัฒนาการศึกษาของพระสงฆ์ ระดมสมอง ความคิดนักปราชญ์ตีพิมพ์หนังสือมากมาย ดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา หนังสือตำรามากมาย ซึ่งปัจจุบันการตีพิมพ์ยังไม่มากเหมือนสมัยนั้นเลย อาจกล่าวได้ว่า เกิดจากการระดมกำลังสติปัญญาในอดีตส่งผลสะท้อนให้เกิดอานิสงส์ในวันนี้

สมัยนั้นมีนักปราชญ์หลากหลายสาขา ทำงานร่วมกันมีเป้าหมายเดียวกันคือพัฒนาการศึกษาให้มีความเจริญเติบโต ส่วนด้านรัฐบาลสังคมนิยมพระพุทธศาสนาให้ความสนับสนุนการศึกษาพระสงฆ์มากที่เดียว พร้อมทั้งมอบทุนการศึกษาให้แก่พระสงฆ์

สมัยนายพลลอน นอล

สมัยนี้เราเกือบจะไม่ต้องพูดถึงเรื่องพระพุทธศาสนาเลย แม้แต่การศึกษาทั่วไป คือ สงครามลุก ลามทั่วประเทศภายหลังโค่นอำนาจสมเด็จพระนโรดมสีหนุ เขมรแตกแยกกันทั้งความคิด ไล่ล้าจับผิดกัน นักเรียนนักศึกษาที่สวามีภักดีต่อสมเด็จพระนโรดมสีหนุ อดีตพระมหากษัตริย์ เข้าป่าเป็นกองโจร แอบทำการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาล

รัฐบาลเองเอาพระพุทธศาสนา ที่สำคัญคือพระสงฆ์มาช่วยเกลี้ยกล่อมให้ประชาชนมีสามัคคีกัน พร้อมทั้งมิให้พระสงฆ์ทำการเคลื่อนไหวใด ๆ ทั้งสิ้น

การศึกษาเท่าที่จะรู้มาได้ทรุดโทรมวลง จนต้องปิดประตูทำการเรียนการสอนระหว่างปี ค.ศ.๑๙๗๒

กัมพูชาประชาธิปไตย (เขมรแดง)

ทฤษฎีคอมมิวนิสต์เป็นที่นิยมในสมัยนั้น การปลุกระดมความรักชาติผิด ๆ ถือว่าเป็นการทำลายชนในชาติด้วยกันเอง มีการสอนระบบทุนนิยมและงานกรรมาชีพ และศาสนากลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำลายความเชื่อมั่นของประชาชนคือสึกพระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ไม่มีภาคผลิต เป็นกาฝากสังคม เพราะฉะนั้น การนับถือศาสนาจึงถูกปฏิเสธและริดรอนสถานะลงอย่างน่าใจหาย

ทฤษฎีคอมมิวนิสต์กลุ่มเขมรแดงคือผู้นำอย่างพอล พต ได้เรียนรู้ตั้งแต่เป็นนักศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส เขาฝังลึกในใจ “มีแต่ระบบนี้ที่สามารถทำลายระบบชนชั้น และความเหลื่อมล้ำในสังคมกัมพูชาได้”

เพื่อการปฏิวัติและเปลี่ยนแปลงสังคมได้นั้น สิ่งแรกคือจำแนกประชาชนเป็นประชาชนใหม่ และประชาชนเก่า สืบหาปัญญาชนแล้วกำจัดสถานที่ “สังคมบริสุทธิ์คือไร้คนทำผิด” ปัญญาชนหมายถึงผู้มีความผิด สร้างความแตกแยกให้สังคม พระสงฆ์หมายถึงผู้สร้างชนชั้นในสังคม

เพื่อสร้างสังคมใหม่ ใสสะอาดบริสุทธิ์ ต้องกำจัดทิ้งปัญญาชน ปฏิเสธความช่วยเหลือใด ๆ จากปัญญาชน นอกจากชนกลุ่มน้อยของพวกเขา เอาเด็กเข้าโรงเรียน เพื่อปลุกระดมความชาตินิยม เกลียดชังฝ่ายต่อต้าน ส่วนศาสนาไม่เรียกว่าศาสนา เนื่องจากพระสงฆ์ถูกจับสึกจนหมด แต่ใช้คำว่า “อังการ” แทนศาสนา คือ “องค์การหมายถึงศาสนาใหม่”

สมัยสาธารณรัฐกัมพูชาและรัฐกัมพูชา

ประเทศฟื้นฟู ศาสนาก็ฟื้นฟูเหมือนกัน แต่มีการจำกัดอายุผู้ที่ประสงค์จะบวช เพราะการสู้รบกับเขมรแดงยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การเคลื่อนไหวทางการเมืองยังไม่สงบ ดังนั้นรัฐบาลต้องการผู้ชายเพื่อเป็นกองสนับสนุนพิทักษ์ชาติ

ประเด็นสำคัญคือกลุ่มเขมรแดงไม่ได้ให้ความสำคัญกับพระสงฆ์ ซึ่งไม่สามารถทราบได้ว่าเป็นเพราะสาเหตุใด ในเรื่องนี้ จะต้องพิจารณาในแง่บวกให้มาก สมัยเขมรแดงมีประชาชนหลายหมื่นคนถูกสังหาร ผู้ที่ยังมีชีวิตไม่ต่างกับความตายคือตายทั้งเป็น ศาสนาต้องให้มีเนื่องจากประชาชนฝังลึกในธรรมเนียมศาสนา มีเหตุการณ์เกิดขึ้น ศาสนาออกมาทำหน้าที่สำคัญในสังคม ดังนั้นรัฐให้มีความอิสระในการนับถือศาสนาแต่จำกัดเกณฑ์อายุ เพื่อเอากำลังคนมาช่วยพัฒนาประเทศชาติ ศาสนาในสมัยนั้นเพื่อรักษาธรรมเนียมที่มีอยู่เท่านั้น ดังนั้น การศึกษาพระสงฆ์ไม่ต้องพูดถึง แม้แต่มีพระสงฆ์จำนวนไม่เพียงพอ คือมีเพียง ๒-๓ รูปต่อวัดเท่านั้น

๑๙๙๒ – ๑๙๙๓ เป็นต้นมา ประเทศสงบจากสงคราม ภาครัฐมีโอกาสจัดระเบียบสังคมมากขึ้น สถาบันศาสนาเริ่มเปิดเป็นทางการ มีจำนวนพระสงฆ์เข้ามาบวชเรียนเขียนอ่านมากขึ้น

พระราชอาณาจักรกัมพูชา

พระพุทธศาสนาและสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์มีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วพอสมควร แต่ไม่สามารถเทียบกับสมัยพุทธสังคมนิยมได้ (สมัยสมเด็จพระนโรดมสีหนุ) พระสงฆ์จำนวนหนึ่งออก ไปศึกษาต่างประเทศ ระบบการศึกษาของพระสงฆ์มีลักษณะเหมือนของกระทรวงศึกษาธิการและสอดคล้องต่อความต้องการของสังคม และมีการยอมรับจาก “คณะกรรมการประกันคุณภาพการอบรมกัมพูชา” หรือที่เรียกว่า“Accreditation Committee of Cambodia or ACC”

ปัจจุบันการศึกษาของกัมพูชากำลังมีการแข่งขันตามท้องตลาด รัฐพยายามยกระดับการศึกษาเข้าสู่สนามตลาดเวทีโลก ไม่ว่าจะเป็นระบบการบริหารการศึกษา การจัดการ การประกันคุณภาพการศึกษา การจัดหลักสูตรการศึกษา หรือที่เรียกว่า การจัดการศึกษาแบบโลกสมัยใหม่ แต่ก็ไม่ทิ้งพื้นฐานการเรียนรู้แบบดั่งเดิมของกัมพูชา รวมไปถึงหมายถึงประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามและวิถีชีวิต ถ้าเราสังเกตดูหลักสูตรจะพบว่า ส่วนหนึ่งเกี่ยวกับวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม หรืออาจจะเรียกได้ว่า “รักษาวัฒนธรรมมรดกโบราณ” ส่วนการศึกษาของพระสงฆ์ในประเด็นนี้มีความสำคัญมาก เพราะพระสงฆ์เป็นเครื่องหมายของศิลปวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการจัดหลักสูตรพระสงฆ์ควรคำนึงถึงจุดนี้เป็นสำคัญ ถ้าให้สถาบันศาสนาแข่งขันการศึกษาทั่ว ๆ เหมือน คงจะไปสามารถทำได้ แต่พระสงฆ์ที่เรียนจบทุกวันยังมีโลกแห่งตลาดเสรีให้ความต้อนรับอีกมาก

ระบบโครงสร้างการจัดการของพระสงฆ์ไม่ค่อยสลับซับซ้อนเท่าไรนัก คือการบริหารจัดการโดยทั่วไปแล้วประกอบด้วย กระทรวงธรรมการและศาสนา สำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ หน่วยงานศึกษาประจำจังหวัด สำนักงานเจ้าคณะจังหวัดเป็นต้นให้ความดูแลอย่างทั่วถึง

วิทยาเขตบัดดำบองปัจจุบันมีจำนวนนักศึกษา ๒๐๖ รูป/องค์/คน คือพระสงฆ์จำนวน ๑๑๖ รูป/องค์ นอกจากนั้นเป็นนักศึกษาหญิงชาย ซึ่งผู้ที่ศึกษาในระดับนี้ได้รับทุนจากภาครัฐ หมายความว่าผู้ที่สอบเข้ามาระดับนี้ศึกษาฟรีไม่จำเป็นต้องเสียค่าเทอม ถ้าเป็นระบบพระพุทธศาสนาเหมือนกันหมด แม้ว่าฆราวาสที่สอบเข้าศึกษาสถาบันนี้ก็ไม่ต้องเสียค่าเทอม ขอให้ใช้ความสามารถสอบผ่านเข้าศึกษาต่อได้

หลักสูตรที่เราเปิดทำการเรียนการสอนคือปรัชญาและศาสนา แต่ส่วนมากให้ความสนใจด้านอักษรศาสตร์ สำหรับค่าตอบแทนครู อาจารย์ ศาสตราจารย์ประจำชั่วโมงรัฐเป็นผู้ดำเนินการ พร้อมทั้งได้รับความช่วยเหลือจากผู้บริจาคทั้งในและนอกประเทศ

*****

ภาคผนวก จ

บทสัมภาษณ์

ดร. เฮง มุนิจินดา (Dr. Hengmonychenda)

President of Buddhism for Development

ที่สำนักงานพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา จังหวัดบัดดำบอง

วันที่ ๘ มกราคมปี ค.ศ. ๒๐๑๐

www.bfdkhmer.org

Email: bfdkhmer@bfdkhmer.org

Tel: (855)12 81 79 15

(855) 370 041

******

สมัยอาณานิคมฝรั่งเศส

ผู้วิจัย : เจริญพรอาจารย์ช่วยทำการวิเคราะห์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาในสมัยฝรั่งเศส

ดร.เฮง มุนิจินดา: ที่จริงแล้ว ถ้าพูดเรื่องอาณานิคมฝรั่งเศสที่เข้ามากัมพูชา ใช้ศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า (Protectorate) คือหมายถึงรัฐที่อยู่ใต้การอารักขาของมหาอำนาจใดมหาอำนาจหนึ่ง ตัวอย่างฝรั่งเศสที่มาปกครองประเทศของเราเรียกว่าผู้อารักขา ส่วนกัมพูชาเรียกว่าผู้ใต้การอารักขา แต่เราไม่ใช้คำว่า (Colonial) เรียกว่าอาณานิคม หรือเป็นเมืองขึ้น สนธิสัญญาที่เราทำกับฝรั่งเศสเรียกว่า อารักขาสนธิสัญญา (Treaty of protectorate) ซึ่งกัมพูชาเราทำกับฝรั่งเศสเพื่อค้านอำนาจสยามประเทศ แต่เมื่อทำแล้วเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสเขาใช้อำนาจผิดตามข้อบังคับในสนธิสัญญา ทำให้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายประการจึงคำว่าอารักขากลายมาเป็นอาณานิคม เช่น

๑. พระพุทธศาสนาเป็นกำแพงกัน หรือเป็นอุปสรรค ซึ่งป้องกันไม่ให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสทำอะไรโดยไม่มีหลักการหรือทำตามความต้องการของตน

๒. พระพุทธศาสนาที่สำคัญคือพระสงฆ์เริ่มตื่นตัวเมื่อถูกเจ้าอาณานิคมปิดกั้นสิทธิเสรีภาพไม่ว่า

จะเป็นด้านความเชื่อ บทบาทหน้าที่ แม้แต่ปกป้องดินแดนฝรั่งเศสไม่ค่อยใส่ใจ ซึ่งทำให้พระสงฆ์ต้องทำอะไรบ้างอย่างเพื่อปกป้องศาสนา ดินแดน เช่น การเคลื่อนไหวของอาจารย์สวา และอาจารย์โปกำโบร์ ฝรั่งเศสพยายามทำลายจริยธรรม และวัฒนธรรมเขมร

เพื่อปกครองเขมรเราได้ทุก ๆ ด้าน เขาพยายามหาวิธีหลายอย่าง เพื่อให้ชาวเขมรเรายอมรับเขาเป็นเจ้านาย ขั้นตอนแรกที่เคยทำสำเร็จในประเทศเวียดนามคือเปลี่ยนแปลงตัวอักษรเขมรเป็นตัวโรมัน แต่พระสงฆ์ของเราท่านได้ทำหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์ ไม่ว่าจะเป็นตัวอักษร แต่ยังดูแลวัฒนธรรม ขนบธรรม เนียมประเพณี ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเขมร ถ้าไม่มีพระสงฆ์สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของเขมรคงจะหายไปในสมัยฝรั่งเศสแล้ว

การทำสงครามฉัตรกับฝรั่งเศสไม่มีอะไรอื่นนอกจากปกป้องความเป็นเขมร ที่มีภาษาอักษรเป็นของตน นี้เป็นความภาคภูมิใจสำหรับเขมรเราที่มีพระสงฆ์เป็นผู้รักชาติ เมื่อมีสงครามแต่ละครั้ง ภาษา และอักษรไปอยู่กับวัด ซึ่งหมายถึงว่า ลูกชาวบ้านเรานี้ไปบวชเรียนเขียนอ่าน ตำรับตำราอักษรศาสตร์ มีความรู้ความสามารถด้านนี้แหละ ขณะเดียวกัน ลูกของผู้ร่ำรวยพากันเรียนตัวอักษรฝรั่งเศส ค่านิยมเขาเป็นฝรั่งหมด วัฒนธรรมการเลียนแบบตามวัฒนธรรมตะวันตกเกิดขึ้นในสมัยนี้แหละ

ผู้วิจัย: ถ้าพูดแบบนั้นรู้สึกว่ามันดูเหมือนอคติต่อฝรั่งเศส เพราะเท่าที่จะรู้มาคือมีชาวฝรั่งเศสบางคนได้ทำประโยชน์ให้เรามากมาย

ดร.เฮง มุนีจินดา: ก็จริงที่พระคุณเจ้าว่า คือมีชาวฝรั่งเศสกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นนักวิชาการด้านโบราณคดีเขาได้ศึกษาความเป็นเขมร ไม่ว่าเป็นด้านประวัติศาสตร์ คัมภีร์ฎีกาใบลาภาษาบาลีสันสกฤต ที่เป็นพุทธก็ดี เป็นพราหมณ์ก็ดี ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต เมื่อพวกเขาศึกษาพบกับตื่นเต้นกันกับผลงานอันสำคัญนี้ ซึ่งพวกเขาได้ช่วยปกป้องเอกลักษณ์ของเรา เช่น ช่วยจัดตั้งพุทธศาสนบัณฑิต พิพิธภัณฑ์ชาติ กลุ่มชำระพระไตรปิฎก แต่ก็มีบางอย่างที่เขาเอาจากเราไป ซึ่งมีค่าเชิงประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ถ้าเราไปเที่ยวที่พิพิธภัณฑ์ปารีส จะพบเห็นวัตถุโบราณของเขมร แต่ถ้ามองในอีกด้านหนึ่งก็เหมือนสัญลักษณ์ที่เผยแพร่วัฒนธรรมของเราเข้าสู่ประเทศตะวันตก มีหนังสือหลายเล่มที่กลุ่มนักค้นคว้านี้ได้ตีพิมพ์เกี่ยวกับเขมร ที่สำคัญคือปราสาทนครวัดได้ตีพิมพ์เผยแพร่ทั่วประเทศยุโรป ซึ่งทำให้โลกตะวัตตกได้รู้จักประเทศเขมรมากขึ้น ที่พูดมานี้ก็เป็นนักวิชาการกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่สำหรับผู้ที่มีอำนาจเต็มมีที่เรียกว่าข้าหลวงนี้ พวกนี้ไม่พอใจกับพระสงฆ์ เนื่องจากความคิดของพระสงฆ์ขัดต่อเจตนารมณ์ฝรั่งเศสเสมอ คือพระสงฆ์เป็นเครื่องกั้นหรือเป็นอุปสรรคต่อการทำงาน

ผู้วิจัย: ได้ยินว่าฝรั่งเศสช่วยคัดค้านอำนาจไทยจริงใช่ไหม

ดร.เฮงมุนีจินดา: ถ้าพูดเรื่องประเทศไทย หรือประเทศสยามแล้ว เขาได้เพราะปลูกวัฒนธรรมไม่ใช่น้อยในเขมรเรา คือมากกว่าเวียดนาม คือนับแต่สมเด็จพระนโรดมขึ้นครองราชสมบัติ ตอนนั้นรู้สึกว่าจะเป็นราชกาลที่ ๔ แห่งกษัตริย์สยามวงจักรี ได้เอานิกายธรรมยุติเข้ามาเขมร นับแต่ครั้งนั้นมาจึงมีพระพุทธศาสนา ๒ นิกาย คือธรรมยุตินิกายมีพระราชสำนักให้ความอุปถัมภ์

ส่วนมหานิกายซึ่งเป็นนิกายดั่งเดิมอยู่กับประชาชน นิกายทั้งสองนี้มีความปฏิบัติต่างกัน จนมีความแตกแยกกัน แบ่งแยกนิกายนับถือ ได้แก่ ธรรมยุติกายสำหรับราชวัง ส่วนมหานิกายเป็นของราษฎร์ ซึ่งหมายถึงว่าประชาชนไม่พอใจกับนิกายใหม่นี้ ก็เหมือนที่ไม่พอใจกับพระมหากษัตริย์ ที่กล่าวมาหมายถึงเป็นสงครามจิตศาสตร์ ที่พยายามก่อให้เกิดความแตกแยกทางสังคมเท่านั้น ดังมีสำนวนที่ว่า “แตกแยก เพื่อปกครอง” พระคุณเจ้าต้องทำความเข้าใจสำนวนนี้

สมัยสมเด็จพระนโรดมสีหนุ

ผู้วิจัย ได้ยินว่าสมัยนี้เป็นยุคทองของพระพุทธศาสนา ทำไม

ดร.เฮง มุนีจินดา: ผมคงจะกล่าวโดยสรุปสั้น ๆ คือ

๑. ประเทศเขมรได้รับเอกราช มีสิทธ์ในการปกครอง บริหารการจัดการเอง

๒. รัฐธรรมนูญปัญญัติให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ

๓. โครงสร้างหลักของประเทศคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งหมายความว่า ศาสนาเป็นตัวเชื่อมสถาบันทั้งสอง

๔. แนวทางการบริหารประเทศยึดหลักพระพุทธศาสนาคือ “พุทธสังคมนิยม” ซึ่งประชาชนยังจำสำนวนที่ว่า “สังคมราษฎร์นิยม”

๕. มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการศึกษา เคยได้ยินไหมว่า กลุ่มพระสงฆ์สมัยใหม่ และกลุ่มพระสงฆ์อนุรักษ์นิยม

๖. สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาได้รับความสนับสนุนจากภาครัฐ และพระราชสำนัก โรงเรียนมีทุกระดับ ตอนนี้มีสอบบาลีมหาเปรียญ ๔ ประโยค เป็นประโยคสูงสุด ที่สอบได้ครั้งเดียวคือสมเด็จพระสังฆราชจวน ณาต ซึ่งเป็นเอกของนักปราชญ์เขมร

๗. ยกย่องผู้มีความรู้ หากได้ยินว่าพระรูปนี้ศึกษาจบจากศาลาบาลีจั่วนขะปั่วะ หรือบาลีรอง ใครก็ตามเอ็นดูท่านเหล่านี้เป็นอย่างดี ค่านิยมผู้รู้สูง คือเคารพผู้รู้

๘. พระสงฆ์ที่ได้เรียนระดับบาลีวิทยาลัยขึ้นไปได้รับพระราโชปถัมภ์

๙. ทฤษฎีพุทธสังคมนิยม มีเป้าหมายอย่างหนึ่ง ถ้าพูดเชิงศาสนา คือส่งเสริมพระพุทธศาสนา อีกส่วนหนึ่ง พยายามนำพระสงฆ์ให้มาช่วยบริการสังคม เช่น ทำสะพาน ถนน สระน้ำ โรงเรียน เป็นต้น

สาธารณรัฐเขมร “ลอน นอล”

ผู้วิจัย: อาตมารู้สึกว่ามีความรู้เกี่ยวกับสมันนี้น้อยมาก ถ้าเป็นไปได้ขออาจารย์ช่วยทำการวิเคราะห์ในในมุมมองทั่ว ๆ ไป

ดร.เฮง มุนีจินดา: เรารู้การทำรัฐประหารมันเป็นอย่างไร ส่งผลทั้งดี และเสียแก่สังคม ถ้ามองเกี่ยวกับการศึกษาพระพุทธศาสนา ประการแรกคือเป็นช่วงต่อจากสมัยสังคมนิยม พระพุทธศาสนา หมายถึงว่าสองปีแรก การศึกษายังไม่มีการเปลี่ยนแปลง เพราะรัฐบาลให้ความสนับสนุนเหมือนเดิม แต่ต่อมามีการแตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. ผู้นิยมสมเด็จพระนโรดมสีหนุ คือผู้ที่นิยมอดีตพระมหากษัตริย์พากันเข้าป่า แม้แต่พระสงฆ์บางรูปสึก และทำการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาล ส่วนพระสงฆ์บางรูปเดินขบวนประท้วงรัฐบาลลอน นอลให้คืนอำนาจถวายแด่สมเด็จพระนโรดมสีหนุ บางครั้งมีการปะทะกันอย่างรุนแรง

๒. ผู้นิยมสาธารณรัฐเขมร ซึ่งพวกนี้ไม่นิยมระบบราชานิยม ส่วนพระสงฆ์เรามีพระอาจารย์ เขียว จม ท่านเคยต่อต้านนโยบายสังคมนิยมพระพุทธศาสนา ดังนั้น พระพุทธศาสนาเราอยู่ระหว่างสงครามการเมือง คือต่างพยายามเอาพระสงฆ์เป็นเครื่องมือทางการเมือง อีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาลับ ๆ คือเขมรแดง พวกนี้มาแรง นโยบายเขมรแดงใคร ๆ ก็ยอมรับว่าดี ซึ่งพวกนี้เอาความนิยมจากพระสงฆ์ และประชาชนชนบท แต่พวกปัญญาชนมองว่า เขมรแดงใช้ทฤษฎีคอมมิวนิสต์เอาศาสนาเพื่อปกป้องตัวเอง โดยรวมแล้วคือ

๓. เขมรแดงเอาพระสงฆ์มาเผยแพร่ลัทธิของตน ตามแนวทางปฏิจจสมุบปาทธรรม

๔. ส่วนพวกสาธารณรัฐเขมรพยายามหาพระสงฆ์ที่มีมนต์คาถา ขลังศักดิ์สิทธิ์ ทำยันกถา เพื่อปลุกกำลังใจทหาร

สมัยกัมพูชาประชาธิปไตย

ผู้วิจัย: อยากทราบถึงว่าทำไมเขมรแดงเขาทำลายพระพุทธศาสนา และปัญญาชนทำไมจึงเขาทำลายทุกระบบซึ่งเป็นโครงสร้างของประเทศ

ดร.เฮง มุนีจินดา: ถ้าพูดถึงพระพุทธศาสนาแล้ว ในยุคนี้สูญสิ้นไปแล้ว คือได้รับผลกระทบมากที่สุด สมเด็จพระสังฆราชฮวดตาด และพระราชสมเพียจ ซึ่งเป็นปราชญ์มากด้วยความรู้ และความสามารถถูกเป็นเป้าหมายแรกที่พวกเขาต้องกำจัด ดังนั้น เมื่อพรรคพวกเข้ามา สักครู่หนึ่งก็เอาท่านไปประหารชีวิตทันที ดังเหตุผลพอจะสรุปได้ ๓ ประเด็น ได้แก่

๑. พระสงฆ์เป็นผู้เข้าข้างกับสาธารณรัฐเขมร เป็นพวกศักดินา เป็นพวกนิยมจักรพรรดิอาเมริกา

๒. ใช้ทฤษฎีcommunist ของ Webber “ศาสนาเป็นยาเสพติด เป็นกาฝากสังคม ดูดกินแรง

ประชาชน กดขี่ข่มเหงคนต้อยต่ำกว่า” “ไม่สนับสนุนให้มีศาสนา”

๓. พระสงฆ์เป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณ คือว่าถ้าเอาชนะภาครัฐได้แล้ว หมายถึงว่าบังคับได้เฉพาะร่างกายแต่ด้านจิตวิญญาณจะไม่สามารถบังคับได้ ถ้าพูดไปแล้วจักรสำหรับคับเคลื่อนสังคมเรามีสองคือพุทธจักรและอาณาจักร ซึ่งจักรทั้งสองนี้ต้องเดินคู่ขนานกัน ดังนั้นจึงพวกเขาทำลายพุทธจักรต่อ เพราะจักรนี้มีอิทธิพลด้านความคิด สามารถปลุกระดมคนให้ตื่นต่อต้านในสักวันหนึ่งก็ได้ ดังที่เรารู้แล้วสมัยสงครามฉัตร จึงมีพระสงฆ์ต่อต้านกับเจ้าหน้าที่อย่างเปิดเผย ส่วนเขมรแดงเองก็มีส่วนรวมเหมือนกันในสมัยนั้น

ดังนั้นจึงพวกเขาพยายามครองจิตวิญญาณเขมร ด้วยการทำลายเอกลักษณ์จิตวิญญาณเขมรมีการทำลายวัด กำจัดพระสงฆ์ ทำลายพระพุทธรูปโบสถ์วิหารเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเขาเชื่อว่าสามารถควบคุ้มประชาชนได้ เพราะระบบความเชื่อถูกยกเลิก ประชาชนไม่มีทางเลือกหนทางเดียวคือต้องเดินตามองค์การอย่างเดียว

สมัยสาธารณรัฐกัมพูชา

ผู้วิจัย: เขมรเราได้ฟื้นฟูทั้งประเทศ และศาสนา แต่ว่ามีอะไรแอบแฝงกับการฟื้นฟูไหมที่สำคัญคือพระพุทธศาสนา

ดร.เฮง มุนีจินดา: จริง เราเริ่มฟื้นฟูทุกระบบโครงสร้างของรัฐ และศาสนา กองกำลังเวียดนามเข้ามาปลดปล่อย กู้เอกราชประเทศเรา เขาเข้าใจว่าขณะนี้เราต้องการอะไร และสิ่งไหนที่ขาดหายไป ดังนั้นเวียดนามเขาปลดปล่อยเราแต่ด้านร่างกาย แต่ด้านจิตใจหาบังคับได้ เพราะเหตุดังนั้น เขาจึงพยายามกดดันให้รัฐบาลที่อยู่ใต้การดูแลของเขาให้เปิดสิทธิการนับถือศาสนา ทำอย่างนี้เขาเชื่อได้ว่าสามารถเอาใจเขมรได้ คือให้ชาวเขมรเข้าใจว่า “ระบอบสังคมนิยม”ให้เสรีภาพด้านศาสนาไม่เหมือนระบอบกัมพูชาประชาธิปไตย ในประเด็นนี้เรามองว่าเป็นการเอาศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง เขาอนุญาตให้มีศาสนาก็จริง แต่จำกัดอายุผู้มาบวช คือผู้ที่มาบวชต้องมีอายุ ๕๐ ขึ้นไป เรามองว่า

๑. ลดจำนวนผู้คนเข้ามาบวชเพิ่มกองกำลังรักษาความปลดภัยของสังคม

๒. เพื่อรักษาธรรมเนียมเดิมไว้เท่านั้น ส่วนการศึกษายังไม่มีนอกจากท่องมนต์เท่านั้น พูดไปแล้วคือเพื่อให้มีอาณาจักรทั้งสองยังคงมีอยู่ในสังคม ส่วนพุทธจักรไม่มีแรงพอยังอ่อนแออยู่ คือว่าเป้าหมายของเขาคือพระสงฆ์ต้องมีส่วนรวมในการเผยแพร่นโยบายไปสู่ภาคประชาชน

ปีค.ศ. ๑๙๘๙ – ๑๙๙๓ การศึกษาของพระสงฆ์เริ่มต้นแล้ว ศาสนามีนิกายเดียว ไม่มีธรรมยุติหรือมหานิกาย แต่เป็นพระพุทธศาสนาเขมรเท่านั้น แต่ปีค.ศ.๑๙๙๓ ศาสนาแบ่งเป็น ๓ คือ

๑. ศาสนาเขมรในกัมพูชา(สรุก) คือหมายถึงพระสงฆ์ที่ยึดปฏิบัติตามธรรมเนียมดั่งเดิม

๒. ศาสนาเขมรชายแดน หมายถึงพระสงฆ์หนุ่ม ๆ ที่ชอบอิสระ ทั้งการแสดงความคิดเห็น การศึกษาเล่าเรียน ไม่ชอบการกดขี่ข่มเหง พวกนี้ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากไทย

๓. ศาสนาเขมรต่างประเทศ พวกนี้เขาพยายามรักษาอะไรที่เรียกว่าเอกลักษณ์เขมร ขนบธรรมเนียมประเพณี

หลังจากเลือกตั้งด้วยการสนับสนุนด้วยแอนตัก อดีตพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระนโรดมสีหนุ ทรงเสด็จกลับประเทศ นำมาซึ่งนิกายธรรมยุติ

สมัยพระราชอาณาจักรกัมพูชา

ผู้วิจัย: ถ้าจะวิเคราะห์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยนี้แล้วควรวิเคราะห์อย่างไรบ้าง

ดร.เฮง มุนีจินดา: ผมมองในลักษณะ ๒ ประการคือ

๑. ความเสี่ยง(Risky) การเข้ามาของวัฒนธรรมโลกไร้ขอบแดน ขณะเดียวกันลัทธิศาสนาก็เข้ามาในเขมรอย่างอิสระ เช่น ศาสนาอิสลาม คริสเตียน เป็นต้น ตอนนี้โลกแห่งระบบอินเทอร์เน็ตก็กำลังเข้ามาอย่างรวดเร็ว มองได้สอนด้านคือเป็นประโยชน์ และคุณวิบัติ เชื่อเครื่องยาเสพติด สื่อลามกอะไรทำนองนี้ ซึ่งทำให้นักศาสนาบางรูปปล่อยอารมณ์หลงติด ทำให้เสื่อมเสียแก่ศาสนา ส่วนวัดที่ว่ามีความเจริญเติบโตนี้ก็จริงแต่ว่าเป็นได้ปริมาณเท่านั้น พูดไปแล้วระบบการปกครองของคณะสงฆ์ของเรายังอ่อนแออยู่ ไม่ชัดเจนเท่าไรหนัก การศึกษาของพระสงฆ์เราก็เหมือนกัน

๒. โอกาส (Opportunity) พระสงฆ์ทุกวันนี้ชอบศึกษาเล่าเรียน แต่ไม่รู้ว่าจะเรียนอะไรกันส่วนมากด้านอาณาจักร แต่พุทธจักรไม่ค่อยจะสนใจเท่าไร ดังนั้นไม่สามารถจัดได้ว่าเป็นโอกาสที่ดี ถ้าพระสงฆ์ศึกษาพุทธธรรม หลักคำสอนศาสนาเข้าใจอย่างถ่องแท้ อาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งสามารถทำให้ศาสนาอยู่ได้ สามารถช่วยการเผยแผ่ศาสนาเข้าสู่ภาคประชาชน พูดสั้น ๆ คือศาสนากับการบริการให้สังคม

คณะนี้มีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่ได้รับการศึกษาแล้วหันมาใช้การบริการแก่สังคมเช่น

๑. พระสงฆ์กับการต้านยาเสพติด

๒. พระสงฆ์กับการต่อต้านยาสูบ

๓. พระสงฆ์กับการปกป้องสิ่งแวดล้อม

๔. พระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม

๕. พระสงฆ์กับเอดส์

๖. พระสงฆ์กับการอบรมศีลธรรมเป็นต้น

คือหมายความว่าพระสงฆ์ที่มีส่วนรวมกับการพัฒนาสังคมก็เนื่องจากการศึกษาเล่าเรียนนี้แหละ

****

พระราชอาณาจักรกัมพูชา

ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

กระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรม

สำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ

รายงานประจำปีค.ศ.๒๐๐๙ ของสำนักงานพุทธิกศึกษาแห่งชาติ

๑. ผลรายงานของสำนักงานพุทธิกมัธยมศึกษา

ก.สถิติโรงเรียน.ชั้น.นักเรียน.ครูบรรจุ.ครูอาตราจ้าง.ครูอาสาสมัคร.พุทธิกมัธยมศึกษา

ประถมภูมิ

ล	เขต/กรุง	โรงเรียน	ปีที่ ๑		ปีที่ ๒		ปีที่ ๓		สรุป		ครู			
			จ.ห้อง	จ.นักร.	จ.ห้อง	จ.นักร.	จ.ห.	จ.น.	จ.ห.	จ.น.	บ.	อา.	อาส.	สรุป
๑๐	พนมเปญ	๐๙	๐๑	๕๗๐	๑๐	๔๓๓	๑๐	๓๓๐	๓๐	๑๓๙๐	๐๖	๐๑	๑๑๖	๑๒๓
๒	กันดาล	๐๓	๐๓	๑๔๓	๐๓	๑๓๙	๐๓	๑๑๙	๐๙	๔๐๑	๐๔	๐๐	๐๐	๐๔
๓	ไพรแวง	๐๑	๐๒	๘๐	๐๒	๖๔	๐๒	๖๓	๐๖	๒๐๗	๐๓	๐๐	๑๒	๐๓
๔	สวายเรียง	๐๑	๐๒	๗๑	๐๑	๓๗	๐๑	๔๗	๐๔	๑๕๕	๐๔	๐๒	๐๐	๑๘
๕	กำพงจาม	๐๔	๐๔	๒๒๐	๐๓	๑๓๘	๐๒	๑๐๓	๐๙	๔๖๑	๐๕	๐๓	๐๐	๐๘
๖	กำพงฉะนั่ง	๐๑	๐๒	๑๑๐	๐๒	๕๗	๐๑	๕๘	๐๕	๒๖๕	๐๒	๐๐	๐๐	๐๒
๗	โพธิสัตว์	๐๑	๐๑	๕๕	๐๑	๔๖	๐๑	๔๙	๐๓	๑๕๐	๐๔	๐๐	๐๐	๐๔
๘	บัดดำบอง	๐๑	๐๒	๑๑๑	๐๒	๕๗	๐๒	๕๓	๐๖	๓๓๐	๐๖	๐๐	๐๐	๐๖
๙	บันเทียเมียนเจ๊ย	๐๑	๐๒	๑๑๐	๐๑	๔๗	๐๑	๒๗	๐๔	๐๘๔	๐๒	๐๖	๐๐	๐๘
๑๐	กำพงธม	๐๑	๐๑	๕๕	๐๑	๔๙	๐๑	๓๑	๐๓	๑๕๕	๐๑	๐๐	๐๐	๐๙
๑๑	เสียมเรียบ	๐๑	๐๑	๕๕	๐๑	๕๑	๐๑	๔๙	๐๓	๑๕๕	๐๑	๐๐	๐๐	๐๑
๑๒	ตาแก้ว	๐๑	๐๑	๕๒	๐๑	๖๐	๐๑	๔๐	๐๓	๑๕๒	๐๖	๐๑	๐๐	๐๗
๑๓	กำโพต	๐๑	๐๑	๕๕	๐๑	๕๕	๐๑	๓๘	๐๓	๑๔๘	๐๓	๐๒	๐๐	๐๕
๑๔	กระเจะ	๐๑	๐๑	๕๕	๐๑	๔๕	๐๑	๔๓	๐๓	๑๔๓	๐๒	๐๑	๐๐	๐๓
๑๕	พระสีหนุ	๐๑	๐๑	๔๓	๐๑	๔๙	๐๑	๒๙	๐๓	๑๒๑	๐๑	๐๐	๐๐	๐๑
๑๖	ไป่ลิน	๐๑	๐๑	๗๐	๐๑	๐๐	๐๑	๐๐	๐๑	๗๐	๐๐	๐๐	๐๐	๐๐
สรุป		**๒๙**	**๓๕**	**๑๘๕๕**	**๓๒**	**๑๔๐๗**	**๓๐**	**๑๑๑๙**	**๙๕**	**๔๔๖๘**	**๕๑**	**๒๓**	**๑๒๘**	**๒๐๒**

*** * จ.ห.หมายถึงจำนวนห้องเรียน อา.หมายครูอาตราจ้าง จ.น.หมายถึงจำนวนนักเรียน

อาส.หมายถึงครูอาสาสมัคร บ.หมายถึงครูบรรจุ

ข. สถิติโรงเรียน.ชั้น.นักเรียน.ครูบรรจุ.ครูอาตราจ้าง.ครูอาสาสมัคร.พุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิ

ล	เขต/กรุง	โรงเรียน	ปีที่ ๑		ปีที่ ๒		ปีที่ ๓		สรุป		ครู			
			ห	น	ห	น	ห	น	ห	น	บ	อา	อาส	สรุป
๑	พนมเปญ	๐๔	๐๔	๓๕๕	๐๖	๒๓๕	๐๕	๓๔๒	๑๕	๑๐๒๐				๐๐
๒	กันดาล	๐๑	๐๑	๕๗	๐๑	๕๓	๐๑	๔๒	๐๓	๑๕๒				๐๐
๓	ไพรแวง	๐๑	๐๑	๔๗	๐๑	๖๔	๐๑	๖๓	๐๓	๑๗๔				๐๐
๔	กำพงจาม	๐๑	๐๑	๕๕	๐๑	๕๑	๐๑	๕๐	๐๓	๐๕๔				๐๐
๕	กำพงฉะนั่ง	๐๑	๐๒	๓๓	๐๒	๔๒	๐๑	๐๕	๐๕	๑๑๔				๐๐
๖	โพธิสัตว์	๐๑	๐๑	๓๕	๐๑	๒๘	๐๑	๒๖	๐๓	๕๓				๐๐
๗	บัดดำบอง	๐๑	๐๒	๘๕	๐๒	๘๖	๐๒	๑๐๒	๐๖	๒๗๗				๐๐
๘	บันเดียเมียนเจ๊ญ	๐๑	๐๑	๕๔	๐๑	๒๘	๐๐	๐๐	๐๒	๘๒				๐๐
๙	กำพงธม	๐๑	๐๑	๔๗	๐๑	๒๗	๐๐	๐๐	๐๒	๗๔				๐๐
๑๐	เสียมเรียบ	๐๑	๐๑	๕๕	๐๑	๔๖	๐๑	๒๒	๐๓	๑๒๓				๐๐
๑๑	กำโพต	๐๑	๐๑	๔๔	๐๑	๓๕	๐๑	๓๘	๐๓	๑๒๑				๐๐
สรุป		๑๔	๑๖	๕๑๕	๑๖	๗๔๓	๑๔	๗๒๔	๕๒	๒๓๘๖	๐	๐	๐	๐๐

ค.สอบเอาวุฒิบัตรพุทธิกมัธยมศึกษาประถมภูมิ(Exam.for Certification of Pali Junior High School)

ล	หน่วยสอบ	จ.นักเรียนลงชื่อเข้าสอบ	สอบได้	สอบตก	หมายเหตุ
๑	พนมเปญ	๓๕๖ รูป/องค์/คน	๓๘๕ รูป/องค์/คน	๗ รูป/องค์/คน	
๒	ไพรแวง	๘๓รูป/องค์/คน	๘๒รูป/องค์/คน	๑ รูป/องค์/คน	
๓	พระสีหนุ	๑๑๒รูป/องค์/คน	๑๑๐รูป/องค์/คน	๒รูป/องค์/คน	
๔	โพธิสัตว์	๗๘รูป/องค์/คน	๗๘ รูป/องค์/คน	๐ รูป/องค์/คน	
๕	เสียมเรียบ	๑๕๕ รูป/องค์/คน	๑๕๖ รูป/องค์/คน	๓ รูป/องค์/คน	

๖	กำพงจาม	๑๕๑รูป/องค์/คน	๑๕๐ รูป/องค์/คน	๑ รูป/องค์/คน	
สรุป		**๕๗๕ รูป/องค์/คน**	**๕๖๕ รูป/องค์/คน**	**๑๔ รูป/องค์/คน**	

ง.สอบเอาวุฒิบัตรมัธยมศึกษาทุติยภูมิ(Exam. For Certification of Pali Senior High School)

ล	**หน่วยสอบ**	**จ.นักเรียนลงชื่อเข้าสอบ**	**สอบไล่ได้**	**สอบตก**	**หมายเหตุ**
๑	พนมเปญ	๕๘๐ รูป/องค์/คน	๔๗๗รูป/องค์/คน	๑๐๓รูปองค์/คน	

จ.สอบเข้าพุทธิกมัธยมศึกษาประถมภูมิ (Entrance for Pali Junior High School)

ล.	**ชื่อหน่วยสอบ**	**จ.นักเรียนลงชื่อเข้าสอบ**	**สอบไล่ได้**	**สอบตก**	**หมายเหตุ**
๑	พระสุรามฤทติ์	๒๘๔	๑๖๕	๑๑๕	
๒	สมเด็จบัวร์ครี	๒๔	๕๕+๓๑(สุ.ม.)	๐	
๓	สมเด็จอุ้มสุ้ม มหามนตรี	๕๐	๖๕	๒๕	
๔	สมเด็จลาส สาย สนสมกุศล	๖๔	๕๕	๑๕	
๕	สมเด็จเทพ วงศ์นิโรธรังษี	๕๕	๕๕	๔๔	
๖	จำพูวัน	๑๖๒	๕๐	๑๑๒	
๗	รัตน์สาเรือน	๑๐๒	๖๕	๓๗	
๘	สมเด็จเจียสีม ตรอเพียงฌูก	๘๘	60	๒๘	
๙	ตาขะเม่า กรอเปอหา	๑๔๕	๕๕	๕๔	
๑๐	มุนีสาโกร์	๖๓	๕๕	๘	
๑๑	สิตฺโย	๓๖	๓๓	๓	
๑๒	ไพรแวง	๑๒๕	๘๐	45	
๑๓	สวายเรียง	๘๕	๗๑	๑๔	
๑๔	สมเด็จเจียสีม ตาแก้ว	๖๐	๕๒	๘	
๑๕	จมเกรียล กำโพต	๘๓	๕๕	๒๘	
๑๖	อินทร์เญียณสวีส	๔๓	๔๓	๐	

๑๗	เขมรงษี	๑๓๘	๑๑๐	๒๘	
๑๘	พระสุวรรณเถรอุ้ม เอียม	๙๔	๕๕	๓๙	
๑๙	อึงธวง บัดดำบอง	๒๖๗	๑๑๐	๑๕๗	
๒๐	ส.เจียสีมบันเตียยเมียนเจ๊ย	๑๘๒	๑๑๐	๗๒	
๒๑	สาสานต์เจียโฉม	๗๒	๕๕	๑๗	
๒๒	ราชบูรณ์	๑๐๙	๕๕	๕๔	
๒๓	รัตนาราม เอง โฮย กำพงธม	๘๘	๕๕	๓๓	
๒๔	สมเด็จจวน ณาด กำพงจาม	๘๗	๕๕	๓๒	
๒๕	สุวรรณคีรี เจองฉลุก	๕๘	๕๕	๓	
๒๖	ส.สุนแซน	๘๗	๘๘	๓๒	
๒๗	โอรำงอูว	๕๖	๕๕	๑	
๒๙	ส.สุน แซน ไป่ลิน		๗๐+๔๘(บ.ค.)+๑๙(พ.ว.)+๓(บ.จ)		
สรุป		**๒๗๙๐**	**๑๘๕๔**	**๙๓๖**	

ฉ.สอบเข้าพุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิ (Entrance for Pali Senior High School)

ล	ชื่อหน่วยสอบ	จ.นักเรียนลงชื่อเข้าสอบ	สอบได้	สอบตก	หมายเหตุ
๑	พระสุรามฤทธิ์	๒๗๗	๒๒๑	๕๖	
๒	สมเด็จนนท์ แง้ด ลังกา	๙๑	๖๑	๓๐	
๓	ตาขะเม้ากรอเปอหา	๖๔	๕๗	๗	
๔	สมเด็จบัวร์ครี	๗๒	๖๐	๑๒	
๕	รัตน์สาเรือน	๖๙	๕๗	๑๒	
๖	รัตนารามเองโฮยกำพลธม	๒๓	๓๒(จ.ณ .๑๕)	๖	
๗	สมเด็จจวนณาตกำพงจาม	๗๕	๕๕	๒๐	
๘	ราชบูรณ์	๗๔	๕๕	๑๙	
๙	จมเกรียล กำโพต	๔๗	๔๔	๓	
๑๐	อึ้งธัวง บัดดำบอง	๙๐	๘๙	๑	
๑๑	โพธิ์สัตว์	๔๐	๓๙	๑	
๑๒	เขมรรังสี กำพงฉะนั่ง	๓๓	๓๓	๐	

๑๓	ส.บันเตียเมียนเจ๊ย	๓๑	๔๒ (ร.บ.๑๒)	๐	
๑๔	ไพรแวง	๕๐	๔๗	๓	
สรุป		๑๐๓๖	๘๕๑	๑๔๕	

๓. ผลรายงานของสำนักงานพุทธิกประถมศึกษา

สถิติโรงเรียน.ชั้น.นักเรียน.ครูบรรจุ.ครูอาตราจ้าง.ครูอาสาสมัคร.พุทธิกประถมศึกษา

ล	เขต/กรุง	โรงเรียน	ปีที่ ๑		ปีที่๒		ปีที่ ๓		สรุป		ครู			
			จ.ช.	จ.น.	จ.ช.	จ.น.	จ.ช.	จ.น.	จ.ช.	จ.น.	บ.	อา.	อาส.	สรุป
๑	พนมเปญ	๑๐	๕	๑๑๐	๕	๑๒๓	๓	๓๖	๑๓	๒๓๖	๓	๒	๔๑	๔๖
๒	กันดาล	๖๘	๕๖	๘๘๖	๒๕	๓๖๖	๑๘	๒๘๗	๑๐๐	๑๖๔๓	๕	๑๔	๑๖๘	๑๘๗
๓	ไพรแวง	๓๕	๑๘	๓๕๑	๑๒	๑๒๕	๑๑	๑๑๕	๕๒	๕๘๑	๗	๓๕	๕	๔๗
๔	สวายเรียง	๒๒	๑๒	๗๕	๑๑	๗๕	๑๑	๘๒	๓๔	๒๔๒	๐	๘	๑๕	๒๔
๕	กำพงจาม	๕๖	๔๒	๘๑๐	๑๕	๒๖๓	๑๒	๒๑๘	๖๘	๑๓๘๑	๕	๐	๖๑	๖๖
๖	กำพงฉะนั่ง	๒๔	๑๖	๒๒๖	๖	๑๑๕	๗	๑๕๓	๒๘	๕๒๐	๑	๔	๑๓	๑๘
๗	โพธิสัตว์	๑๖	๑๑	๑๕๓	๕	๔๗	๗	๘๒	๒๓	๒๘๒	๑	๔	๑๓	๑๘
๘	บัดคำบอง	๓๐	๒๑	๕๔๑	๑๒	๒๓๘	๘	๒๓๘	๔๒	๑๐๑๘	๒๘	๑๒	๑	๔๒
๙	บันเคีย เมียนเจ๊ย	๒๐	๑๔	๒๖๘	๖	๘๑	๓	๖๘	๒๓	๔๑๘	๒	๖	๑๕	๒๓
๑๐	กำพงสะปือ	๒๒	๑๗	๓๑๕	๕	๗๐	๒	๒๔	๒๔	๔๐๘	๓	๑๔	๒๗	๔๔
๑๑	กำพงธม	๕๔	๓๖	๕๓๒	๒๒	๓๒๘	๑๐	๑๕๒	๖๘	๑๐๑๒	๕	๒๓	๙9	๓๗
๑๒	เสียมเรียบ	๒๘	๒๑	๔๕๔	๖	๑๓๐	๖	๗๘	๓๓	๖๖๒	๓	๘	๑๔	๒๕
๑๓	ตาแก้ว	๓๗	๓๐	๓๗๘	๑๗	๒๓	๔	๔๖	๕๑	๖๕๔	๘	๑	๔๑	๕๐
๑๔	กำโพต	๑๘	๑๒	๑๓๘	๑๐	๑๑๓	๐	๐	๒๒	๒๕๒	๘	๑	๔๑	๕๐
๑๕	กระแจะ	๙	๔	๙๓	๔	๕๒	๒	๓๕	๑๐	๑๘๐	๓	๓	๓	๙
๑๖	พระสีหนุ	๖	๖	๑๑๐	๒	๒๕	๑	๓๔	๙	๑๖๕	๕	๓	๒๐	๒๘
๑๗	แกบ	๒	๑	๒๑	๑	๑๒	๑	๔	๓	๓๗	๓	๐	๐	๓
๑๘	เกาะกุง	๔	๓	๕๘	๑	๒๐	๑	๘	๕	๘๖	๐	๐	๑๒	๑๒
๑๙	พระวิหาร	๒	๒	๓๔	๐	๐	๐	๐	๒	๓๔	๐	๓	๐	๓
๒๐	ไปลิน	๓	๑	๑๕	๑	๑๓	๓	๕๗	๕	๘๕	๒	๒	๑	๕
๒๑	อุดรเมียนเจ๊ย	๓	๖๒	๖๒	๑	๙	๑	๒๖	๖	๙๗	๒	๑	๖	๙
สรุป		๔๗๐	๓ ๔ ๒	๕๘๓๒	๑๖๗	๒๔๓๖	๑ ๑ ๓	๑๗๗๕	๖ ๒ ๓	๑๐๐๔๑	๙๓	๑๗๓	๗๗๘	๗๔๔

๔. ผลรายงานของสำนักงานธรรมวินัย(นักธรรม)

สถิติโรงเรียน.ครู.นักเรียน ปีค.ศ.๒๐๐๙

ล	เขต/กรุง	จ. โรงเรียน	จ.นักเรียนชั้นตี		จ.นักเรียนชั้นโท		จ.นักเรียนชั้นเอก		สรุปน.	สรุปครู
			นักเรียน	ห้อง	นักเรียน	ห้อง	นักเรียน	ห้อง		
๑	พนมเปญ	๔	๒๕	๒	๔๑	๓	๓๒	๓	๕๘	๖
๒	พระสีหนุ	๗	๑๑๕	๕	๕๒	๒	๒๘	๑	๑๕๕	๑๒
๓	แกบ	๒	๒๔	๒	๒๑	๑			๔๕	๓
๔	กันดาล	๓๕	๗๔๔	๓๐	๓๓๕	๑๔	๑๘๓	๘	๑๒๖๖	๔๗
๕	กำพงสะปือ	๔๕	๕๒๔	๔๕	๑๐๘	๑๕	๓๐	๕	๖๔๓	๔๔
๖	ตาแก้ว	๓๑	๓๗๓	๓๑	๑๗๘	๑๘	๖๘	๑๕	๕๗๘	๓๑
๗	กำโพต	๒๔	๒๔๗	๑๗	๑๒๖	๗	๘	๑	๓๘๓	๒๗
๘	ไพรแวง	๔๑	๕๐๑	๓๗	๓๔๘	๓๕	๑๕๔	๒๐	๕๕๒	๔๖
๙	สวายเรียง	๒๐	๒๖๒	๑๕	๑๒๔	๘	๖๔	๕	๔๕๐	๒๐
๑๐	กำพงจาม	๓๑	๔๐๒	๒๗๖	๑๕๕	๓๑	๑๐๒	๕	๖๕๕	๓๑
๑๑	กำพงฉะนั่น	๒๗	๕๕๘	๒๘	๑๐๗	๑๐	๑๐๕	๘	๘๑๐	๔๖
๑๒	กำพงธม	๘๗	๕๓๔	๖๕	๓๕๑	๒๕	๑๓๕	๑๑	๐๔๒๐	๔๖
๑๓	โพธิสัตว์	๕	๒๒๔	๑๗	๘๖	๑๒	๓๘	๔	๓๔๘	๒๑
๑๔	บัดดำบอง	๘๓	๕๐๑	๗๐	๓๐๖	๓๓	๑๓๒	๑๘	๑๓๓๕	๕๕
๑๕	เสียมเรียบ	๕๘	๑๑๐๐	๕๒	๓๗๐	๔๖	๑๒๓	๑๖	๑๕๕๓	๕๔
๑๖	บันเตียยเมียนเจ๊ย	๗๐	๖๒๐	๕๘	๒๘๗	๒๖	๑๖๕	๑๗	๑๐๗๒	๗๔
๑๗	พระวิหาร	๔	๕๓	๘	๑๕	๑	๕	๑	๑๒๓	๑๑
๑๘	อุดรเมียนเจ๊ย	๗	๑๑๒	๗	๓๐	๓	๒๕	๒	๑๓๑	๒
๑๕	กรุอแจะ	๒	๘๒	๔	๒๕	๒	๒๔	๒	๑๓๑	๒
๒๐	สฺตึงแตรง	๖	๘๖	๖	๔๑	๓	๑๗	๓	๑๔๑	๕
๒๑	เกาะกุง	๖	๘๕	๖	๑๕	๕	๒๓	๕	๑๐๐	๖
๒๒	ไป่ลิน	๕	๕๒	๕	๑๒	๕	๑๘	๓	๘๒	๗
๒๓	รัตนะคีรี	๓	๒๕	๓	๒๗	๑	๑๔	๑	๗๐	๖
๒๔	มณฑลคีรี	๒	๑๐	๒	๕	๑	๖	๑	๒๕	๒
สรุป		๖๔๕	๘๑๒๐	๕๘๓	๓๒๑๗	๒๕๓	๑๕๐๓	๑๘๕	๑๒๗๗๘	๗๐๐

๔. ผลรายงานพุทธิกอุดมศึกษา(มหาวิทยาลัยพระสีหนุราช)

ก.สถิติ สมณนิสิต นักศึกษาได้รับทุนศึกษาหนึ่งร้อยเปอร์เซ็นต์

ล	เขต/กรุง	ปีที่๑		ปีที่ ๒		ปีที่ ๓		ปีที่ ๔		สรุป	
		หญิง	สรุป	หญิง	สรุป	หญิง	สรุป	หญิง	สรุป	หญิง	สรุป
๑	พนมเปญ	๑๓	๒๘๒	๙	๒๐๗	๗	๒๔๔	๐	๑๕๕	๒๙	๘๘๘
๒	วข.บัดดำบอง	๔๑	๑๖๖	๓	๗๒	๐	๐	๐	๐	๔๔	๒๓๘
๓	วข.กำพงจาม	๓๙	๑๒๘	๑๒	๕๑	๐	๐	๐	๐	๕๑	๑๗๙
๔	วข.กำพงฉะนั่ง	๓๑	๑๐๘	๑๒	๓๖	๐	๐	๐	๐	๔๓	๑๔๔
สรุป		๙๓	๖๘๔	๓๖	๓๖๖	๗	๒๔๔	๐	๐๕๕	๑๖๗	๑๔๔๙

ข.สถิติ สมณนิสิต.นักศึกษา.ได้รับทุนศึกษา(๑๐๐%)สำเร็จและเตรียมสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาบัตรปีค.ศ.๒๐๑๐

ล	คณะ	สำเร็จศ.๒๐๐๙		เตรียมสำเร็จศ.๒๐๑๐		สรุป		วันสำเร็จการศึกษา
								สำเร็จการศึกษา วันที่ ๐๒ - ๐๓ มีนาคม ๒๐๑๐
๑	คณะพุทธปรัชญา	๐	๓๒	๐	๔๐	๓๒	๔๐	
๒	คณะอบรมศาสตร์	๐	๔๕	๐	๓๘	๔๕	๓๘	
๓	คณะอักษรศาสตร์เขมรคณะ	๐	๐	๐	๔๒	๐	๔๒	
๔	บาลี-สันสกฤต	๐	๐	๐	๓๓	๐	๓๓	
สรุป		๐	๗๗	๐	๑๕๓	๗๗	๑๕๓	

ค.สถิติศาสตราจารย์ในประเทศ และต่างประเทศสอบปริญญาตรี ปีการศึกษา ๒๐๐๕-๒๐๑๐

ล	พุทธิกมหาวิทยาลัย	ศาสตราจารย์ในประเทศ				ศาสตราจารย์ต่างประเทศ			
		ป. ตรี	ป.โท	ป.เอก	สรุป	ป.ตรี	ป. โท	ป. เอก	สรุป
๑	ปีขึ้นพื้นฐาน(foundation Year)	๕	๑๓	๑	๑๙	๐	๐	๐	๐
๒	พุทธปรัชญา	๒	๘	๓	๑๓	๐	๐	๐	๐
๓	อบรมศาสตร์และสารสนเทศ	๑	๑๑	๓	๑๕	๐	๐	๐	๐
๔	อักษรศาสตร์เขมร	๒	๑๐	๒	๑๔	๐	๐	๐	๐
๕	บาลี-สันสกฤต	๘	๗	๑	๑๖	๐	๐	๐	๐
สรุป		๑๘	๔๕	๑๐	๗๗	๐	๐	๐	๐

๕. พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหมุนีราชา

ปีการศึกษา	รุ่นที่ ๑	คณะ	สมณนิสิต	นักศึกษาช.	นักศึกษาญ.	สรุป	สรุปนักศึกษา	ศาสตราจารย์
๒๐๐๖-๗	๑	อบรมศาสตร์	๕๐	๐	๐	๕๐	๑๐๐	๒๒
		ปรัชญาศาสนา	๔๙	๐	๑	๕๐		
๒๐๐๗-๘	๑	นิติศาสตร์	๔๑	๑๐	๒	๕๓	๑๑๖	๒๒
		ภาษาต่างประเทศ	๔๘	๙	๖	๖๓		
	๒	นิติศาสตร์	๓๖	๗	๓	๔๖	๑๔๖	๓๖
		ภาษาต่างประเทศ	๒๕	๑๒	๖	๔๓		
		ปรัชญาศาสนา	๒๘	๐	๐	๒๘		
		อบรมศาสตร์	๑๒	๐๕	๒	๒๙		
	๓	ปรัชญาศาสนา	๑๔	๓๒	๑๔	๖๐	๒๔๐	๕๐
		อบรมศาสตร์	๑๓	๓๐	๑๗	๖๐		
		นิติศาสตร์	๒๓	๒๙	๘	๖๐		
		ภาษาต่างประเทศ	๖	๓๐	๒๔	๖๐		
สรุป			๓๔๕	๑๗๔	๗๕	๖๐๒	๖๐๒	

สถิติวัด และ พระสงฆ์ ๒๔ เขต/กรุง ปีค.ศ.๒๐๐๙ – ๒๐๑๐

ล	ชื่อเขต/กรุง	จำนวนวัด			คณะมหานิกาย			คณะธรรมยุตินิกาย			จ. พระสงฆ์ทั้งสองคณะ	อาสรม
		มหานิ.	ธรรยุตินิ.	สรุป	พระ	สามเณร	สรุป	พระ	สามเณร	สรุป		
๑	พนมเปญ	๘๔	๒	๘๖	๓๓๔๗	๑๓๖๕	๔๗๑๖	๑๒๕	๒๒	๑๔๗	๔๘๖๓	๔
๒	กันดาล	๓๖๕	๒๖	๕๕	๒๒๒๕	๓๖๓๓	๕๘๖๒	๕๕	๑๓๔	๒๒๕	๖๐๕๑	
๓	กำพงจาม	๕๕๕	๑๕	๕๗๔	๒๕๒๔	๔๓๒๑	๓๘๓๕	๕๕	๘๗	๑๔๒	๖๕๘๗	
๔	ไพรแวง	๔๗๕	๑๗	๔๖	๑๒๔๕	๒๕๘๖	๓๘๓๕	๒๗	๕๔	๘๑	๓๕๖๑	๓๕
๕	บัดคำบอง	๓๑๑	๑๕	๓๒๖	๑๘๖๘	๒๗๕๖	๔๖๒๔	๔๔	๑๑๘	๑๖๒	๔๗๘๖	๕
๖	เสียมเรียบ	๒๐๗	๖	๒๑๓	๒๐๕๓	๒๐๔๘	๔๑๔๑๑	๓๔	๓๔	๖๘	๔๒๐๕	๑๒
๗	ตาแก้ว	๓๐๕	๑๖	๓๒๑	๑๒๕๑	๑๗๒๓	๒๕๗๔	๔๓	๕๐	๕๓	๓๐๖๗	๘
๘	กำโพต	๒๑๕	๕	๒๒๔	๕๐๕	๑๐๗๕	๑๕๘๘	๑๑	๒๕	๔๐	๒๐๒๘	๑๒
๙	กำพงสะปือ	๒๖๓	๑๕	๒๗๘	๑๒๒๗	๑๗๔๕	๒๕๗๖	๒๔	๖๒	๘๖	๓๐๖๒	๓๕
๑๐	กำพงธม	๒๑๕	๑	๒๒๐	๗๗๔	๒๐๕๔	๒๘๖๘	๑	๑๑	๑๒	๒๘๘๐	๑๑
๑๑	สวายเรียง	๒๓๔	๐๐	๒๓๔	๖๖๘	๑๐๕๓	๑๗๒๑	๐	๐	๐	๑๗๒๑	๗
๑๒	บันเตียยเมียนเจ๊ย	๒๑๑	๗	๒๑๘	๑๒๕๗	๑๗๘๖	๓๐๘๓	๑๓	๖๔	๘๒	๓๑๖๕	๔
๑๓	โพธิสัตว์	๑๕๔	๕	๑๕๕	๑๖๔	๑๐๗๓	๑๖๖๗	๑๓	๔๑	๕๔	๑๗๒๑	๒๒
๑๔	กำพงฉะนั่ง	๒๐๒	๑	๒๐๓	๕๑๘	๑๒๕๗	๒๒๕๑	๑	๖	๗	๒๒๕๘	
๑๕	กรุอแจะ	๑๑๔	๔	๑๑๘	๓๔๕	๖๓๖	๕๘๑	๓	๑๐	๑๓	๕๕๔	
๑๖	เกาะกุง	๔๓	๓	๔๖	๑๘๕	๒๐๘	๓๕๗	๑๑	๒๕	๔๐	๔๓๗	
๑๗	พระสีหนุ	๓๖	๒	๓๘	๒๕๖	๓๓๕	๕๕๑	๔	๒	๖	๕๕๗	
๑๘	สะตึงแตรง	๔๘	๐	๔๘	๑๐๗	๑๕๔	๒๖๑	๐	๐	๐	๒๖๑	
๑๕	พระวิหาร	๗๐	๐	๗๐	๑๕๕	๓๔๗	๕๐๖	๐	๐	๐	๕๐๖	๓
๒๐	รัตนะคีรี	๒๑	๐	๒๑	๘๕	๑๒๕	๒๐๘	๐	๐	๐	๒๑๘	๒
๒๑	มณฑลคีรี	๑๒	๑	๑๓	๓๑	๒๗	๕๘	๑	๕	๖	๖๔	
๒๒	แกบ	๑๓	๐	๑๓	๔๓	๑๐๖	๑๔๕	๐	๐	๐	๑๔๕	๑
๒๓	ไป่ลิน	๑๘	๒	๒๐	๖๗	๑๗๒	๒๓๕	๓	๖	๕	๒๔๘	๓
๒๔	อุดมเมียนเจ๊ย	๕๔	๔	๕๘	๑๕๔	๓๑๑	๕๐๕	๑๔	๑๗	๓๑	๕๓๖	๒
สรุป		๔๒๔๑	๑๕๑	๔๓๕๒	๒๑๕๕๕	๓๐๕๕๒	๕๓๔๕๖	๕๒๗	๗๘๑	๑๓๐๘	๕๒๗๖๔	๑๗๘

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระสุเชีย สุวณฺณเถโร(ยนต์)
เกิด	: ปีพ.ศ. ๒๕๒๒
สถานที่เกิด	: จังหวัดเสียมเรียบ,ประเทศกัมพูชา
การศึกษา	: ปริญญาตรี คณะสังคมศาสตร์(การบริหารรัฐกิจ)มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
เข้าศึกษา	: พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สำเร็จการศึกษา	: วันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๕๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดศรีแสงทอง,ต.ในเมือง,อ.เมือง,จ.อุบลราชธานี
อีเมล์	: svakhumcam@hotmail.com
เว็บไซด์	: http://svakhum.wordpress.com/
	: http://sotheadarma.wordpress.com/
	: http://svakhum4khmer.blogspot.com/
	: http://www.facebook.com/sothea.yon